TC

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

Doktora Tezi

İBNİ KEMÂL DÎVÂNI'NIN İNCELENMESİ

(Nazım Bilgisi – Belâgat - Üslûp ve Dil Özellikleri - Muhtevâ)

Mücahit KAÇAR

2502060059

Tez Danışmanı

Prof. Dr. M. A.Yekta SARAÇ

İstanbul-2010



T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ



TEZ ONAYI

Enstitümüz **TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM** Dalında **2502060059** numaralı **MÜCAHİT KAÇAR'ın** hazırladığı " **İBNİ KEMAL DİVANI'NIN İNCELENMESİ (NAZIM BİLGİSİ – BELAGAT – ÜSLUP VE DİL ÖZELLİKLERİ – MUHTEVA)** " konulu ~~YÜKSEK LİSANS~~ / **DOKTORA** TEZİ ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI,** Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 28.Maddesi **26.11.2010 CUMA** günü saat: **13.30'da** yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin ...Kabulü.......'ne* **OYBİRLİĞİ** /~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
PROF.DR.M.A.YEKTA SARAÇ	kabulü	[signature]
PROF.DR.KEMAL YAVUZ	Kabulü	[signature]
PROF.DR.AZMİ BİLGİN	Kabulü	[signature]
PROF.DR.MUSTAFA ÇİÇEKLER	Kabulü	[signature]
PROF.DR.NİHAT ÖZTOPRAK	Kabulü	[signature]

Adres: Besim Ömerpaşa Caddesi Kaptan-ı Derya Sokağı 34452 Beyazıt/İstanbul
Tel: 0212 440 00 00 / 14219-14220-14221-14222-14226-14227-14243
Fax: 0212 440 03 40 e-mail: sbe@istanbul.edu.tr

ÖZ

Kanûnî Sultan Süleymân devrinde şeyhülislâmlık yapan ve hukuk, tarih, kelam ve tefsir alanında yazdığı eserlerle çok yönlü bir âlim olduğunu gösteren İbni Kemâl (1468-1534) aynı zamanda şiir alanındaki ustalığıyla da 16. yüzyılın önemli şâirleri arasında yer alır.

"İbni Kemâl Dîvânı'nın İncelenmesi ((Nazım Bilgisi – Belâgat – Üslûp ve Dil Özellikleri - Muhtevâ)" isimli bu tezimizde İbni Kemâl'in şiirleri çeşitli yönlerden incelenmiştir. Böylece, İbni Kemâl'in edebî kişiliğini tüm yönleriyle ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Beş bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümünde İbni Kemâl Dîvânı'nda geçen nazım şekilleri incelenmiş, ikinci bölümde de şiirlerin vezin, kâfiye ve redif özellikleri tespit edilmiştir. Üçüncü bölümde şiirler, belâgat ilminin beyân ve bedî' kısmını oluşturan sanatları bakımından ele alınmıştır. Tezin dördüncü bölümünde şiirlerin üslûp ve dil özellikleri ele alınırken beşinci ve son bölümünde ise şiirler, muhteva özellikleri açısından incelenmiştir.

ABSTRACT

Historian, theolog, Quran commentator and lawyer Sheikhulislam İbni Kemâl, was sheikhulislam in the period of Süleyman the Magnificient, was skillful poet, so that he is mentioned among to important poet in his age.

In this thesis, titled "İbni Kemâl's Dîvân's investigation", İbni Kemâl's poems are analysed according to knowledge of literature, rhetoric, content, stylistic and linguistic features. So it is aimed to show all aspects of his literary personality.

Our thesis is divided five parts. In the first part, verse forms of İbni Kemâl's poems are analysed. In the second part, his poetry are analysed according to meter, rhyme, and it's problems. In the third part, Ibni Kemâl's poems are analysed about belâgat and the examples are given and investigated. In the fourth part, stylistic and linguistic features of poetry are studied. In the last part of the thesis, content features of poetry are studied.

ÖNSÖZ

Şeyhülislâmlık kimliği yanında değişik alanlarda yazdığı ilmî eserlerle çok yönlü bir âlim olduğunu da gösteren İbni Kemâl, aynı zamanda XVI. yüzyıl Dîvân şiirinin de önemli temsilcilerindendir. Bugüne kadar kendisinin ilmî yönünün tespiti ve eserlerinin incelenmesi hakkında birçok çalışma yapılmış olmakla birlikte şâirlik yönü tam olarak ortaya konmuş değildir. Bu amaçla doktora tez çalışmamızda İbni Kemâl Dîvânı üzerinde bir inceleme çalışması yapılmıştır. Çalışmamızda Prof. Dr. M. A. Yekta Saraç tarafından kapsamlı bir şekilde yeniden basıma hazırlanan İbni Kemâl Dîvânı esas alınmıştır.

İbni Kemâl Dîvânı'nı nazım bilgisi, belâgat, muhtevâ, üslup ve dil özellikleri bakımından inceleyen bu çalışma, hem şâirin edebî kişiliğinin bütün yönleriyle tespit edilmesini amaçlamakta hem de dîvân incelemelerinde sıkça rastlanan tek yönlü bakış açısı yerine şâirlerin edebî kişiliklerinin bütün cephelerini inceleyecek kapsamlı dîvân çalışmaları için de bir örnek olmayı hedeflemektedir. Bu amaçla öncelikle tezin ilk bölümünde dîvânda yer alan şiirlerin nazım şekilleri ve vezinlerinin incelenmesi yapılmış, şâirin tercih ettiği aruz vezinleri Dîvân şâirlerinin geneliyle ve XVI. yüzyıldaki diğer önde gelen şâirlerin kullandığı vezinlerle karşılaştırılarak gelenekle olan uyumu incelenmiştir. Ayrıca kapsamlı bir vezin incelemesiyle şâirin nerelerde hangi sebeple aruzda değişiklik yaptığı da ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Dîvân incelemelerinde genelde ihmal edilen bir konu olan "kafiye" ve "redif" bahsi de çalışmamızda ayrıntılı açıklanmış örnekler eşliğinde ele alınarak şiirlerin teknik yönünün tamamen ortaya konmasına çalışılmıştır.

Çalışmamızda İbni Kemâl'in şiirleri, bir şâirin edebî yönünün tespit edilmesinde önemli bir kriter olan belâgatin meânî, beyân ve bedî kısımları da dikkate alınarak incelenmiştir. Bu anlamda tezin üçüncü bölümünde belâgatin meânî, beyân ve bedî kısımları İbni Kemâl'in şiirlerinin hepsinin ayrıntılı olarak incelenmesi ve orijinal özellikler taşıyan örneklerin açıklanmasıyla gösterilmiştir. Ayrıca belâgatin diğer bir kısmı olan ve dilbilim sahasına da dahil olan fesâhat bahsi de şâirin üslûp özelliklerinin incelendiği dördüncü bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu bölümde ayrıca şâirin dil özellikleri de çeşitli tasnif ve karşılaştırmalarla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Tezde son olarak İbni Kemâl'in

şiirlerinin muhteva açısından incelenmesi yapılmıştır.

Şiirleri üzerinde yapılan bu çalışmayla, tarihimizin önemli şahsiyetlerinden biri olan İbni Kemâl'in şâirlik yönünün de daha iyi bilinmesine katkıda bulunmaya çalıştık. Şâirin edebî kişiliğini bütün vecheleriyle tespit etmeye çalıştığımız ve elbette eksiklikleri de olan bu incelememizin, daha detaylı çalışmalarla İbni Kemâl'in edebî yönünü tespit etmeye çalışacak araştırmacılar için en azından yol rehberi olabilmesini ümit ediyoruz.

Tez konusunun belirlenmesinden çalışmanın bu hale gelmesine kadar her aşamada beni destekleyen danışman hocam Prof. Dr. M.A.Yektâ Saraç'a; İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde görev yaptığım süre içinde yardım ve ilgilerini gördüğüm öğretim üyelerine ve araştırma görevlisi arkadaşlarıma; doktora eğitimim boyunca maddi anlamda beni destekleyen Tübitak'a ve iyi niyetli yaklaşımlarını gördüğüm Tübitak Bideb çalışanlarına ve tez çalışmalarımda benden hoşgörü ve anlayışlarını esirgemeyen aileme çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

IV. BÖLÜM

DİVAN'IN ÜSLÛP ÖZELLİKLERİ YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

V. BÖLÜM

DİVAN'IN MUHTEVA YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

TABLOLAR LİSTESİ

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.t.	: adı geçen tez
Bak.	: Bakanlığı
bkz.	: bakınız
bs.	: basım
C.	: cilt
Çev.	: Çeviren
Dan.	: Danışman
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Edit.	: Editör
g.	: gazel
H.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
İA.	: İslam Ansiklopedisi
İÜEF.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
KBT	: Kaside-i Bürde Tercümesi
k.	: kaside
kt.	: kıt'a
Ktp.	: Kütüphanesi
M.	: Mîlâdî
mr.	: murabba
no.	: numara

neşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
S.B.E.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
S.	: Sayı
s.	: sayfa
TDED.	: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi
t.y.	: basım tarihi yok
USA	: United States of America
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
Yay.	: Yayınları
y.y.	: yayım yeri yok

GİRİŞ

1. İbni Kemâl'in Hayatı[1] ve Edebî Kişiliği

Kaynaklarda müfti's-sakaleyn ve müfti'l-enâm gibi lakaplarla anılan İbni Kemâl'in asıl ismi Şemseddin Ahmed Çelebi'dir. Dedesi Kemâl Paşa'dan dolayı kaynaklarda daha çok İbni Kemâl veya Kemâl Paşazâde olarak anılan bu büyük şeyhülislâmın doğum yılı konusunda H. 873/M.1468'de hemfikir olan kaynaklarda doğum yeri hakkında çelişkili bilgiler mevcuttur. İbni Kemâl'in Tokat veya Amasya'da doğduğu konusunda sunulan deliller çok kesin değildir.

Babası Şücaüddin Süleyman Bey, Amasya vilayeti merkez muhafızlığı ile Tokat Sancak Beyliği görevlerinde bulunduktan sonra Karamanoğlu Mustafa Bey'e yardım ettiği iddiasıyla tutuklanıp Yedikule'ye hapsedilir. Affedildikten sonra da oğluyla birlikte Amasya'ya döner ve orada vefat eder. Dedesi Kemâleddin Ahmed Paşa, Fatih Sultan Mehmed'in vezirlerinden biri olup İstanbul'da kendi yaptırdığı caminin yanına defnedilmiştir.

İbni Kemâl'in askerlik mesleğini seçmeden önce de gece gündüz ilimle meşgul olduğu kaynaklarda özellikle belirtilmektedir. Askerliği bırakıp ilim yolunu tutmasıyla ilgili olarak başta Şakâik-ı Numâniye olmak üzere birçok kaynakta şöyle bir rivayet aktarılmaktadır: Bir sefer sırasında II. Bayezid'in meclisinde Molla Lütfü adında bir müderrisin ünlü bir komutan olan Ahmed b. Evrenos'un üst tarafına geçip oturmasına ve herkesin müderrisin ilminden dolayı bu hadiseyi normal karşılamasına hayret eder. Büyük bir komutanın sıradan bir müderrise hürmet ettiğini gören İbni Kemâl'in "ben askerlikte bu komutanın eriştiği dereceye erişemeyeceğim ama ilimle meşgul olursam şu alimin derecesine erişmem mümkündür" dediği ve askerlikten ayrılıp kendisini ilme verdiği rivayet edilir. Daha sonra bu hadisede adı geçen Molla Lütfi de dahil olmak üzere birçok alimden dersler alan İbni Kemâl H. 899'da üstadı

---

[1] Çalışmamızın bu bölümünde şairin hayatı hakkındaki bilgiler "M. A. Yekta Saraç, **Şeyhülislâm İbni Kemâl: Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Bazı Şiirleri**, Risâle Yayınları, İstanbul, 1995" ve "Hasan Taşdelen, **Kemâl Paşazade Hayatı, Eserleri ve Belâgatle İlgili Görüşleri**, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 1995" isimli çalışmalardan derlenmiştir.

Molla Kestelli'den icazet alarak ders vermeye başlar. Kendisine ilk önemli görev olarak II. Bayezid zamanında (H. 908) Taşlık Medresesi müderrisliği ile İdris-i Bitlisî'nin Farsça yazdığı Osmanlı tarihine benzer Türkçe bir Osmanlı tarihi yazma vazifesi verildi. Bundan sonra talihi parlayan İbni Kemâl Edirne'de Halebiye ve Üç Şerefeli Medrese müderrisliklerinde bulunduktan sonra H. 914'te İstanbul'da Sahn-ı Semân müderrisliğine getirilir. Fakat kendisinin koruyucusu olan Müeyyidzade'nin azledilmesinden sonra Edirne'ye Sultan Beyazıd Medresesi müderrisliğine atanır.

Yavuz Sultan Selim zamanında Edirne kadısı olan İbni Kemâl, H. 922 yılında da Anadolu Kazaskeri olmuş ve bu sıfatıyla Sultan Selim'le birlikte Mısır seferine katılmıştır. Mısır'ın fethinden sonra Hayr Bey'le birlikte Mısır arazisinin tahriri görevini yürüten İbni Kemâl, sefer dönüşünde önce Karaman'ın tahririyle görevlendirildi ve daha sonra da kendisinin istemesi üzerine Edirne'de Daru'l-Hadis müderrisliğine tayin oldu. Kanunî Sultan Süleyman zamanında İstanbul'a getirtilerek Fatih medreselerinden birisi kendisine verilen İbni Kemâl, H. 932'de Zenbilli Ali Efendi'nin vefat etmesi üzerine şeyhülislam olmuştur.

Kaynaklarda kendisi hakkında "müft's-sakaleyn" ünvanının kullanılmasını sağlayacak derecede 8 yıl boyunca bu vazifeyi hakkıyla yerine getiren İbni Kemâl, 2 Şevval 940/16 Nisan 1534 tarihinde vefat etmiştir. Vefatına "irtehale'l-ulûm bil-kemâl", "vay gitti kemâli bu asrun", "kad mate kutbü'r-Rûm", "mate veliyyü'l-Arabi ve'l-Acem" gibi tarihler düşürülen ve cenaze namazı Fatih camiinde kılınan İbni Kemâl, Edirnekapı haricindeki Amasyalı Şeyh Mahmud Çelebi zaviyesine bitişik olan hazireye defnedilmiştir. Amcasının oğlu İbrahim Bey'in kızıyla evli olan İbni Kemâl'in İbrahim Çelebi isminde bir oğluyla Safiye Hatun isminde bir kızı vardı.

Dîvân'ı, Yusuf u Züleyhâ mesnevisi ve Osmanlı tarihi hakkında yazdığı Tevârih-i Âl-i Osmân gibi meşhur Türkçe eserleri dışında Türkçe, Arapça ve Farsça yazdığı yüzlerce eseri olan İbni Kemâl'in eserlerinin sayısı hakkında kaynaklarda, 200-300 arası sayılar verilmektedir. Kaynaklarda zikredilen bu sayının büyük bölümünü farklı alanlarda yazılan ve varak sayısı çok olmayan risaleler oluşturmaktadır.

Tezkirelerde ve modern kaynaklarda İbni Kemâl hakkında verilmiş bilgiler

gözden geçirildiğinde dikkati çeken ilk husus, kendisinin şâirliğinden ziyade ilmî yönünün vurgulanmış olduğudur. Aşağıda İbni Kemâl'in edebî kişiliği hakkındaki görüşlerini özet halinde vereceğimiz bu eserlerde İbni Kemâl'in "tenezzül" edip de şiir yazdığı havası hâkimdir. Bu kısma geçmeden önce, tezkirelerde İbni Kemâl'in ilmî yönü hakkında söylenmiş birkaç görüşü özetliyoruz:

Sehî Beg "hakîm ve fâzıl, fasîh ve kâmil" olarak nitelediği İbni Kemâl'in ilim ve marifetinin "şu'le-i âfitâb ve eşi'a-i mâhitâb gibi rûşen ve mübeyyen" olduğunu ve zamanındaki âlimler tarafından Sadettin Taftazanî ve Seyyid Şerif Cürcânî gibi zatlara "tercih ve tergîb" edildiğini, bu zatların İbni Kemâl zamanında yaşasalar ondan ders alacaklarını belirttikten sonra "aña medh ve ta'rîf ve tahsîn ve tavsîf hâcet degül, ol cümleden müstağnîdir" demektedir.[2]

Âşık Çelebi de "ulûm-ı külliyede Mûsâ-vâr sâhib-i yed-i beyzâ oldugı subh-ı tecellî şöhretde ta'rîfden müstağnîdir" diyerek onun birçok ilme vâkıf olduğunu belirtmekte ve "ihyâ-yı emvât-ı fünûn-ı celiyyede İsâ-kirdâr sâhib-i dem-i mu'ciz-nümâ oldugı hads ile beyândan gânîdür" ifadesiyle de yazdığı eserlerle bu ilimlere canlılık getirdiğini vurgulamaktadır.[3]

Ahdî, "kemâl ü fezâil ile ser-âmed" olarak nitelediği İbni Kemâl için "ulûm-ı zâhire ve bâtıne ile mevsûf zât-ı şerîfi bir güher-rahşândur" şeklinde ilmî yönünü ön plana çıkardıktan sonra eserlerinden bahsetmekte ve "el-hak ol yegâne-i rûzgâr her bir fende fâzıl-ı fuzalâ-yı nâm-dâr olmuşdur" demektedir.[4]

İbni Kemâl'i "mefhar-i emâsil-i Rûm ve mu'ciz-i efâzıl-ı fezâyil-i rukûm çemen-ârâ-yı gülistân-ı ulûm nahl-bend-i bostân-ı menşûr ve manzûm …" olarak niteleyen Kınalızâde Hasan Çelebi de tıpkı Âşık Çelebi gibi onun "ihyâ-yı emvât-ı ulûm"da bulunduğunu ve bu hususun "muhtâc-ı imlâ ve tahrîr ve inşâ" olmadığını vurgular ve âlimlerin ekserisinin bir fende uzman olmasına karşın İbni Kemâl'in birçok fenne tam manasıyla vakıf olduğunu "merhûm-ı merkûmuñ cemî ulûma nispeti ale's-sivâ olup her birinde fâik-i akrân ve nâdire-i dünya idügi zâhir ü

---

2 Sehî Beg, **Hişt Bihişt**, (neşr. Günay Kut), Cambridge (USA), 1978, s.154
3 Filiz Kılıç, **Âşık Çelebi Meşâirü'ş-Şuârâ**, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2010, s. 294.
4 Süleyman Solmaz, **Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı (İnceleme-Metin)**, Ankara, 2005, s.130.

hüveydâdır" şeklinde belirterek kendi zamanında ilimde eşsiz olduğunu söyler.[5]

İbni Kemâl'in yukarıda örnek olarak verdiğimiz birkaç tezkire kaydından da anlaşıldığı üzere farklı ilim dallarına olan vukufiyeti ve zamanının büyük bir âlimi olduğu herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir. Bu hususa dair daha başka kaynaklardan da birçok örnek kayıt verilebilir. Ancak tez çalışmamız İbni Kemâl'in şâirliğinin ve edebî kudretinin tespiti olduğu için bu konuya daha fazla girmiyoruz.

Yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü üzere, kaynaklarda ilmî yönü hakkında çok takdirkâr ifadeler kullanılan İbni Kemâl'in şâirlik yönü bütün kaynaklarda âlimliğinin gölgesinde kalmıştır. Şâirlerin kendi dönemlerinde nasıl görüldüklerini, şiirlerinin nasıl değerlendirildiğini gösteren en önemli kaynaklar olan tezkirelerde, İbni Kemâl'in sanatı için çok fazla gerçekçi ve ayrıntılı yorum ve tespitler bulunmamaktadır. Aşağıda hem tarihi kaynaklarda hem de modern kaynaklar olarak niteleyebileceğimiz edebiyat tarihi çalışmalarında İbni Kemâl'in edebî kişiği hakkındaki görüşler özet halinde verilmiştir.

Sehi Beg, şâirin gazellerinin ve diğer şiirlerinin çokluğunu "eş'ârı vâfir ve gazeliyâtı mütekâsir" şeklinde belirttikten sonra Yûsuf u Züleyhâ mesnevisini övmekte ve Abdurrahman Câmî'nin Bahâristân isimli kitabına İbni Kemâl'in de Nigâristan isimli bir nazîre yazdığını belirterek bu eserin de edebî yönden değerli olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca İbni Kemâl'in Tevârih-i Âl-i Osmân isimli eserinin de "be-gâyet güzel, bî-mânend ü bî-bedel" olduğunu belirtir.[6]

Kınalızâde Hasan Çelebi, İbni Kemâl'in nesrini övdükten sonra kendisinin şiir yazmaya da insanlık tabiatı gereği "tenezzül" ettiğini ve "lü'lü-i manzûm" olarak nitelediği şiirleriyle halka zînet verdiğini belirtir.[7] İbni Kemâl'in özellikle Yûsuf u Züleyhâ'sından birçok alıntı yapan Kınalızâde, eser için "ol kitâb-ı müstetâbuñ ebyât-ı belâgat-nisâbına hadd ü hisâb yokdur" demektedir. İbni Kemâl'in Abdurrahman Câmî'nin Gülistân isimli eserine nazîre olarak yazdığı Nigâristân'ına da değinen Kınalızâde, şâirin bu eserin "tertîb ve edâsın tağyîr idüb vech-i ahsen ve

---

[5] Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü'ş-Şuarâ** (Haz. İbrahim Kutluk), TTK Basımevi, Ankara, 1978, s.123.
[6] Sehi Beg, **a.g.e.**, s.155
[7] Kınalızâde, **a.g.e.**, s. 126.

nehc-i eblağ üzere ta'bîr ettiğini" belirttikten sonra "lâkin letâfet ve te'sîr-i sühan-ı şeyh ne mertebede idügi ma'lûm-ı sagîr ü kebîrdür" şeklinde bir de kayıt düşer. Kınalızâde şâirin şiir kudreti hakkında başka da bir yorum yapmaz. Sehi Beg'in "benzersiz ve değer biçilemez" olarak nitelediği Tevârih-i Âl-i Osmân için de "egerçi ol kitâb-ı belâgat-nisâbın manâsı nefîsdür lâkin ekser elfâzı san'at-ı tecnîs üzere binâ ve te'sîs olunmağla edâsı çendân selîs ve revân değildür" demektedir.[8]

Âşık Çelebi de İbni Kemâl'in şiire "bi-hasebi't-tîneti'l-beşeriyye" şiire "tenezzül" ettiğini ve "lü'lü-i manzûm-misâl nazm ile" halkın kulağını "dürr ü güher" ile doldurduğunu söyler.[9] Tevârih-i Âl-i Osmân için de "yazdukları tevârîh küşâyende vü hoş-âyendedür. Sanâyi-i bediiyyeden ecnâs-ı cinâsdan ekser tecnîs-i hattı riâyet iderler. Ve vehmden baîd ve fehme karîb selîs ibâret ve vâzıh edâ ile rivâyet iderler" demektedir.[10] İbni Kemâl'in Yavuz Sultan Selîm için yazdığı tercî-i bend şeklindeki mersiyede geçen

Az müddette çog iş itmiş idi
Sâyesi olmış idi âlem-gîr

Şems-i asr idi asrda şemsüñ
Zıllı memdûd olur zemânı kasîr

beyitlerini tezkiresine alan Âşık Çelebi, bu beyitler için "bu iki beyt sehl-i mümtenidür ve Seb'a-i Mu'allaka'ya sâmîn ü tâsi'dür" demektedir.[11] Yûsuf u Züleyhâ mesnevisinin de "güzel ma'nâlar ve bikr edâlar"a sahip olduğunu söyler.[12]

Ahdî, İbni Kemâl'in şiirdeki eşsiz kudretini ifade etmek için "şi'r ü inşâda nice tev'emân-ı Hâce-i cihân ve hem-zebân-ı Kemâl-i İsfahân yanında tıfl-ı ebced-hân degildür" demektedir. Şâirin mahlas kullanmadığını da "lâkin şu'arâ-yı şeker-

---

[8] Kınalızâde, **a.g.e.**, s. 128.
[9] Filiz Kılıç, **a.g.e.**, s. 298.
[10] Filiz Kılıç, **a.g.e.**, s. 300.
[11] Filiz Kılıç, **a.g.e.**, s. 305.
[12] Filiz Kılıç, **a.g.e.**, s. 307.

güftâr gibi mahlas ihtiyâr itmemişler" kaydıyla belirtir.[13]

Tezkirelerde İbni Kemâl'in edebî yönü hakkında genel olarak olumlu ifadeler kullanıldığı, hatta Ahdî'nin Mevlâna ve Kemâl-i İsfahâni ayarındaki birçok şâiri İbni Kemâl'le kıyaslayınca küçümsediği görülür. Âşık Çelebi'yle Kınalızâde'nin tezkirelerinde İbni Kemâl'in şiir yazması "tenezzül" kelimesiyle ifade edilmektedir. İlmî yönü bu kadar kuvvetli olan birinin şiir yazması adeta gereksiz görülmekte, İbni Kemâl'in bu alanda da insanlık tabiati gereği tenezzülen şiir yazdığı ve bunda da muvaffak olduğu belirtilmektedir. Tezkirelerde dikkat çeken bir husus da tezkirecilerin İbni Kemâl'in Tevârih-i Âl-i Osmân'ı hakkındaki yorumlarında ters düşmeleridir. Bu eseri mana ve lafız bakımından öven Sehi Beg ve Âşık Çelebi'nin aksine Kınalızâde İbni Kemâl'in cinas sanatını çokça kullanmasından dolayı eserin akıcı olmadığını ve kulağa hoş gelmeyen ifadelerle dolu olduğunu söyler. Kınalızâde, İbni Kemâl'in Abdurrahmân Câmî'nin Gülistân'ını değiştirerek Türkçe'de yeniden yazdığı Nigâristân'ı için de "lâkin letâfet ve te'sîr-i sühan-ı şeyh ne mertebede idügi ma'lûm-ı sagîr ü kebîrdür" şeklinde Abdurrahman Câmî'nin şiir kudretini överek, İbni Kemâl'e bir eleştiri de getirir.

Tezkirelerde İbni Kemâl'in şâirliği hakkında yukarıda verilenler dışında bir ifadeye rastlanmaz. Bunun dışında, Âşık Çelebi ve Kınalızâde tezkirelerinde onun nüktedanlığını ve hazırcevap oluşunu aksettiren birçok olay da aktarılmaktadır. Tezkirelerde İbni Kemâl'in ilmî yönü o kadar çok vurgulanmaktadır ki şâirin şiir kudreti ve şiirleri hakkında olumlu veya olumsuz bir yorum yapmaktan çekinildiği, âdeta şâirlik yönünün çok da önemsenmediği gibi bir hava sezinlenmektedir.

İbni Kemâl hakkında klasik kaynaklar olan tezkireler dışında yazılan eserlerde, onun şâirliği hakkında daha net yorumlara rastlanmaktadır. Edirneli Mecdî, İbni Kemâl'in Farsça ve Türkçe'de yazdığı manzum ve mensûr eserlerle "nesri serâya ve nazmı süreyyâya" ulaştırdığını belirtir. İbni Kemâl'in şiirleri için "eş'âr-ı îcâz-şiâr" ve "gâzeliyât-ı îcâz-âyât" ifadelerini kullanan Mecdî, şâirin "bî-mahlaslığı ihtiyâr" ettiğini de belirtir.[14]

---

[13] Süleyman Solmaz. **a.g.e.**, s. 131
[14] Mecdî, **Hadâiku'ş-Şakâyık**, İstanbul, 1269, C.1, s. 383.

İbni Kemâl’den iki ayrı eserinde bahseden Fâik Reşâd, İbni Kemâl’in “pek metîn ve mânidâr” olduğunu söylediği şiirlerinin çok fazla imâle ve zihâfla dolu olduğunu ve bu yönünün bu zamanda hoş görülemeyeceğini ifade eder.[15] İbni Kemâl’in ara sıra şiirle de uğraştığını ve şiirlerinin Ahmed Paşa ve Necâtî tarzında olduğunu ifade ettikten sonra “cümlesi sâde ve tekellüf-i tasannudan âzâde bir üslupda olarak içlerinde münşiyâne denebilecek bir şey bulamadık” demektedir.[16]

Hâmid Vehbî, İbni Kemâl’in şiirinin “imâle ve zihâf şâibelerinden” kurtulamadığını özellikle belirtirken[17], Fuat Köprülü ve Şehâbeddin Süleymân birlikte yazdıkları eserde hoş-meşreb ve zarîf olarak niteledikleri İbni Kemâl’in “arasıra bunca meşâgil arasında şiirle de iştigâl ettiğini” belirterek[18] tezkire yazarlarının İbni Kemâl’in ilmî yönünü vurgulayarak şâirliğini çok da önemsememeleri şeklindeki yaklaşımlarını benimserler.

İbni Kemâl’in şiirlerinin Ahmet Paşa ve Necâtî tarzında ve düzgün ve sağlam bir ifadeye sahip olduğunu ifade eden Vasfî Mâhir Kocatürk, bu şiirlerin “rengi ve âhengi noksan” ve “İran şiirinden geçme beylik mazmunlarla dolu” olduğunu ifade eder. “Büyük âlim olan İbni Kemâl büyük şâir değildir” diyerek, kendisinden öncekiler gibi İbni Kemâl’in ilmî yönünün etkisi altında kalarak şiirini küçümseyen V. Mâhir Kocatürk, buna rağmen İbni Kemâl’in şiirde “devrinin değerli sayılan şâirlerinden aşağı düşmediğini” de belirtir.[19]

Yukarıda özetlediğimiz gibi, Edebiyat tarihçileri ve tezkireciler genel olarak İbni Kemâl’in şâirliğinin ilmî yönünden daha zayıf olmasının etkisinde kalarak, şiirleri hakkında pek de olumlu ifadeler kullanmamışlardır. Bu genel eğilimin aksine Âmil Çelebioğlu ve M. A. Yekta Saraç, İbni Kemâl’in şiirleri hakkında daha ayrıntılı mütalaada bulunarak onun şâirliğini, ilmî yönü dışında ayrıca ele almışlardır. Âmil Çelebioğlu İbni Kemâl’in dilinin ağır ve şiirlerinin de değersiz olduğu şeklindeki hükümlerin haksız ve yanlış olduğunu vurgular ve Yavuz Sultan Selîm’e yazdığı mersiyenin onun şâirliği için yeterli bir kanıt olduğunu ifade eder. Şiirlerinin “sâde

---

[15] Fâik Reşâd, **Eslâf**, İstanbul, 1311, s. 10.
[16] Fâik Reşâd, **Târih-i Edebiyât-ı Osmâniye**, İstanbul (tarihsiz), s. 257.
[17] Hâmid Vehbî, **Meşâhir-i İslâm**, İstanbul, 1301, s. 1564.
[18] Fuad Köprülü, Şehâbeddin Süleymân, **Yeni Osmanlı Târih-i Edebiyâtı**, İstanbul, 1333, s. 261.
[19] Vasfî Mâhir Kocatürk, **Türk Edebiyâtı Tarihi**, Ankara, 1970, s. 317.

ve Türkçe açısından başarılı" olduğunu belirten Âmil Çelebioğlu, İbni Kemâl'in "mesel-âmîz denilen hikmetli veciz söz söyleme ekolünün başarılı bir mümessili olduğunu" söyler.[20]

M. A. Yekta Saraç, İbni Kemâl'in derin ve geniş ilmî kudretinin şâirlik ve sanatkârlığını gölgelediğini fakat yine de devrinin başarılı şâirlerinden olduğunu söyler. Şiirlerindeki teknik yönden imale ve zihaf gibi bazı zaaflara rağmen kelime kadrosunun sade ve cümlelerinin sağlam olduğunu belirten Saraç, şâirin atasözleri ve deyimler açısından oldukça zengin olan şiirlerinin Dîvân Edebiyatı geleneği göz önüne alındığında birçok yönden orijinal hususiyetler de taşıdığını vurgular.[21]

2. Şeyhülislâmlık ve Şiir

Osmanlı'da ilmiye sınıfına mensup kişiler, aldıkları iyi eğitim sürecinde dil ve edebiyat konularında da donanımlı olarak yetiştirilirlerdi. Bu birikimin doğal sonucu olarak, ilmiye sınıfının en seçkin kişileri olan şeyhülislamların bazıları iyi birer şâir olarak edebiyat tarihimizde ön plana çıkmışlardır. Tespitlere göre, Osmanlıda şeyhülislamlık makamına gelen 44 kişi şiirle iştigal etmiş, bunların da 15 tanesi dîvân tertip etmiştir.[22]

Dîvân tertip eden şeyhülislam şâirlerin Dîvân şiiri geleneğine uygun yazdıkları şiirlerinde saf dînî ve tasavvufî şiirler yazmadıkları, özellikle de gazellerinde şeyhülislamlık makamındaki kişilere yakışmayacak sözler sarf ettikleri için eleştirildikleri görülür. Bu eleştiriler geçmişte olduğu gibi günümüzde de sürmektedir.

Dîvân şiirinin karakteristik özelliği gereği, şeyhülislam şâirlerin diğer meslek gruplarındaki şâirlerden üslup ve tarz bakımından farkları yoktur. Şiir söyleyen kişinin, sultan, şeyhülislam, asker veya esnaftan olması veya kadın veya erkek olması çok fark etmez. Bütün şâirlerin uyması beklenen ve gelenek tarafından zamanla belirlenen bazı kurallar ve söyleyiş özellikleri vardır. Kadın, aşk, şarap gibi

---

[20] Âmil Çelebioğlu, **Kanûnî Sultan Süleymân Devri Türk Edebiyâtı**, İstanbul, 1994, s. 73.
[21] M. A. Yekta Saraç, **a.g.e.**, s. 51.
[22] Ali Fuat Bilkan, Yusuf Çetindağ, **Şeyhülislâm Şâirler**, Hece Yayınları, Ankara, 2006, s.27.

konularda da geleneğin belirlediği ve okuyan herkesin şâirin maksadını anlayabildiği birtakım üslup ve muhteva özelliklerine sahip olan Dîvân şiirine dair unutulmaması gereken bir hususiyet de belirli mazmunlar üzerine kurulu olan bu şiir anlayışında, şiir söylemiş olma faaliyetinin kendisinin önemli olduğudur. Şiirlerde yazılan herşeyin gerçek hayatla bire bir örtüşmesinin o şiiri okuyanlar tarafından beklenmediği bu gelenekte şâir, sürekli olarak kendisini olmadığı şekilde gösterir. Ömürlerinde şarabın damlasını ağızlarına koymadıkları herkesçe bilinen müttaki zatlar, kendilerini meyhanede yığılıp kalmış ayyaşlar şeklinde gösterirler, daha doğrusu bu şiir geleneğinde kalıplaşmış olan âşık tipini tekrarlarlar. Aynı şekilde Fatih gibi bir sultanın bu şiir anlayışına uygun olarak kendisini şarap dilenciliği yapan miskin biri olarak gösterip bununla iftihar etmesi bu şiir geleneğinin bir gereğidir. Tasavvufla ilgisi olmayan bir şâirin tasavvufî birtakım kavramları ve çağrıştırdıklarını şiirinde kullanması, veya kadın şâirlerin de bir erkek edasıyla kadın-erkek karışımı ideal bir sevgiliyi çağrıştıran selvi boylu, uzun siyah saçlı birine şiir yazmaları gibi şeyhülislamların da beyitlerde şarabı ve meyhaneyi bu şekilde serbestçe ve şevkle terennüm edebilmeleri, bu şiir geleneğinde herkesin kolaylıkla intikal edebildiği bir takım remizler ve bu remizlerin taşıdığı mecazî manalar dolayısıyladır. Dînî bir makamda bulunan şeyhülislâmların, hem de toplum ve siyasi irade tarafından bu makama uygun davranışlarda bulunup bulunmadığı kontrol edilirken, İslamî akidenin mubah görmeyip reddettiği şarap, meyhane ve işret âlemi gibi kavramları şiirlerinde sürekli ve ısrarlı bir şekilde söz konusu etmelerinde günümüzden bakıldığında görülen zahirî çelişki ve tutarsızlık içki, pir-i mugan, muğbeçe vb. kavramların gerçek manalarının ötesinde birer remiz olarak başka şeyleri ifade etmelerine dayanır.[23]

Dîvân şiirinin önemli bir özelliği de şiirde, çok anlamlılığın ve anlam çeşitliliğinin aranmasıdır. Zira bu gibi anlam çağrışımları eski şiirin can damarını ve asıl hedefini oluşturan en önemli besleyici kaynaklarıdır. Şeyhülislâm şâirler de gelenek içinde bu tür anlam çeşitliliğini kazanmış kavramları kullanmaktan çekinmemişlerdir. Çünkü kelimelerin gerçek, mecâzî ve tasavvufî anlamlarını kullanarak şiirin anlam katmanlarını çoğaltmak da bir tür hüner gösterisiydi. Dîvân

[23] Ömer Faruk Akün, "Dîvân Edebiyatı", **DİA,** C. 9, İstanbul, 1994, s. 420.

şâirlerinin şiirlerinde özellikle zâhid veya sofu diye anılan ve iki yüzlü olduğu iddia edilen tiplerle devamlı olarak uğraştığı ve zahire göre hareket eden bu kişileri kızdırmak için şiirlerinde birkaç anlama gelen kelimeleri tercih ederek görünüşte "îmânı tehlikeye düşüren" fakat kelimenin tasavvufî ve mecaz anlamıyla veya cümlenin farklı okunmasıyla şâiri herhangi bir sataşmadan kurtaran beyitler yazdıkları bilinmektedir. İbni Kemâl'in aşağıdaki beyti bu anlamda dikkate değerdir.

Lebleründen alsam üç bûse olur kanum halâl

Kim müselles olıcak dirler harâm olmaz şarâb (g. 19/3)

"Dudaklarından üç bûse alırsam, kanım helal olur. (Zira) şarap üçlü olduğunda (üç kez kaynatılma işleminden geçirildiğinde) haram olmaz derler." Ahmet Talat Onay, şeyhülislâm bir şâirin ağzından çıkan ve şarabın helal olduğuna dair bir kanıt olarak sunulabilecek bu beytin aslında tek bir kelimeden dolayı bu şekilde kullanılamayacağını ifade eder. Beyitteki "dirler" kelimesiyle şâirin aslında şarabı kaynatmakla helal olacağına dair bir görüşü kabul etmediğini, sadece halk arasındaki bir inancı "dirler" kelimesinden de anlaşılacağı üzere aktarmakla yetindiğini vurgular. Onay, sözünü şu şekilde bağlar: "*İbni Kemâl gibi büyük bir âlim elbette şeriati maskara eden şer'î hileye taraftar olamaz.*"[24]

Bu anlamda farklı araştırmacılar tarafından yapılan incelemelerde Şeyhülislam Yahya'nın şiiri için verilen hükümler dikkat çekicidir. Şâirin Dîvân'ı üzerinde yapılan çalışmalarda, beyitlerde şaraptan çokça bahsetmesi ve güzelleri şuh bir edayla övmesi onun şeyhülislamlık sıfatına yakıştırılamadığı için şâirin dünyaya ve dünya güzelliklerine âşık olup şiirlerinde çapkınca söylemlere yer verdiği ve bunların bir şeyhülislamın dilinden çıktığına inanılmayacak derecede şûh beyitler olduğu[25]; bir ilim ve din adamı olan Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin, gazellerinde bu kimliğinden ayrı bir şahsiyet olarak göründüğü ve gazellerinin fikrî yönünün çok

---

24 Ahmet Talat Onay, **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar**(Haz. Cemal Kurnaz), MEB Yay., İstanbul 1996, s. 369.

25 Lütfi Bayraktutan, **"Şeyhülislâm Yahyâ, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Karşılaştırılmış Metni",** Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Erzurum, 1985, s.40.

sınırlı olduğu söylenmiştir.[26] İsmet Zeki Eyüboğlu daha da ileri gitmiş ve "bayram" redifli gazelini örnek göstererek Şeyhülislam Yahyâ Efendinin ahlaksız bir gulâmperest olduğunu iddia etmiştir.[27]

İbnülemin Mahmut Kemâl'in aktardığı, bir vaaz esnasında Şeyhülislam Yahyâ aleyhinde yaşanmış bir olay şâirler hakkında verilen bu tür peşin yargıların ve şâirlerin zahid tipiyle bu kadar çok uğraşmalarının haklılığının ispatıdır. Bir gün Fatih camiinde meşhur Kadızadelerden Hurşit Çavuşoğlu isminde bir şeyh, kürsüde vaaz ederken Şeyhülislâm Yahyâ Efendinin gazellerinden birinin matlaı olan:

Mescidde riyâ-pîşeler itsün ko riyâyı

Mey-hâneye gel kim ne riyâ var ne mürâyî

beytini okuyarak "Ümmet-i Muhammed! Her kim bu beyti okursa kâfir olur. Zira bu beyit, küfr-i sarihtir (apaçık küfürdür)." şeklinde hezeyanlarda bulunmuştur. Bunun üzerine cemaatte bulunan ve şiirden anlayan kimseler, "Böyle bî-pervâlık ve müftî-i asrı tekfir etmek ne demektir" diye itiraz etmiş ve vaazı terk etmiştir. Bu olay, daha o dönemlerden itibaren halk arasında şâirin ifadelerini idrak edebilecek zihinler kadar zahire göre hükmedip tasavvufî telâkkileri anlamayacak kimselerin de var olduğunu göstermektedir.[28]

İbni Kemâl'in de Dîvânı'nda da bu türden beyitler mevcuttur. Aşağıdaki beyitte Dîvân şiirinin sembolik dili ve şiir söyleme geleneği bilinmediği takdirde şâirini tekfîr ettirecek ifadeler mevcuttur.

Benüm dil virdügüm tersâlar içre bir güzeldür kim

Göreydi küfr-i zülfiñ zâhidüñ görürdi îmânı

---

[26] Murat Uraz, **Şeyhülislam Yahyâ Hayatı, Şahsiyeti ve Şiirlerinden Parçalar**, Tefeyyüz Kitaphânesi, İstanbul, 1944, s.10

[27] İsmet Zeki Eyüboğlu, **Dîvân Şiirinde Sapık Sevgi**, Broy Yay., İstanbul, 1991, s.147.

[28] Melek Kahraman Dikmen, **Klasik Türk Şiirinde Dinî-Tasavvufî ve Dindışı (Profane) Şiir Tasnifi ve Şeyhülislam Yahya Örneği**, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2004, s. 108.

Beni meyhâne yolından iderler men‘ zâhidler

Komazlar kim gide toğrı yolına bir müselmânı (g. 440/3-4)

Şeyhülislâm Yahyâ'nın aşağıdaki beytinde de görüleceği üzere şeyhülislâm şâirlerin mecâzî aşk veya meyhane ve şarap gibi unsurlardan bahsetmeleri ve hayata ve bazı manevi değerlere karşı lakayt, dînî bağlara karşı rahat görünmeleri normal bir insan tavrı sergilediklerini de göstermektedir.[29]

Sandım öpüştü biribiriyle iki civân

Yârin değince lebleri câmın dudağına[30]

Bilindiği üzere farklı meslek gruplarından oluşan Dîvân şâirleri, bu şiirin müşterek hayal dünyasına kendi meslekleri ile ilgili birçok terim katmışlardır. İlmiye sınıfına mensup şâirlerin de şiirlerinde birtakım ilmî terim, tabir ve deyimlerin kullanıldığı görülür. Şeyhülislâmların şiirlerinde de bu husus çok net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.[31] İbni Kemâl'in aşağıdaki iki beytinde sevgilinin yüzü bir kitaba ve mushafa benzetilmektedir. İlk beyitte Arapça dilbilgisi ve yazım kurallarıyla alakalı olan i'râb, nukat, cezm ve med gibi terimler kullanılırken, ikinci beyitte de Arapçadaki i'râb[32] bahsinin tefsîr ilmindeki yerine işaret edilmiştir.

Mushaf-ı hüsnüñde hatt i‘râb ü hâlüñdür nukat

Leblerüñle kaşlaruñ birisi cezm ü biri med (g. 43/3)

"Güzelliğinin mushafında ayva tüyleri i'râb, benlerin de noktadır. Dudaklarınla kaşların, biri cezm biri de meddir."

Hattuña tolaşsa dil hüsnüñ kitâbından n'ola

Ekseriyyâ bahs-i tefsîr olur i‘râb üstine (k.1/3)

"Gönül, güzelliğinin kitabında ayva tüylerine dolaşsa, ne olur ki? Tefsir bahsi

---

[29] Ali Fuat Bilkan, Yusuf Çetindağ, **a.g.e.**, s. 38.

[30] Hasan Kavruk, **Şeyhülilâm Yahya Dîvânı**, MEB Yay., Ankara, 2001. g. 362/3.

[31] Genelde tüm şâirlerin özelde ise Şeyhülislâm şâirlerin şiirlerinde kendi meslekî terimlerini nasıl kullandıkları hakkında bkz: Yusuf Çetindağ, "Dîvân Şiiri Geleneğinde Meslek ve Şâir Şeyhülislamların Dîvânlarında Dinî ve Meslekî Terimler", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, 2006, S. 27, s.13-28.

[32] Arapça kelimelerin sonlarındaki harf veya harekenin değişmesi

genellikle i’râb üstüne olur.”

İbni Kemâl’in şiirlerinde bunlara benzer birçok beyit bulunmaktadır. Aynı şekilde diğer şeyhülislam şâirlerin de şiirlerine bakıldığında, bu tür meslekî terimlerin çokça kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Şeyhülislâm Fenerîzâde Muhyiddin de bir beytinde İbni Kemâl gibi sevgilinin yüzünü mushaf olarak anarken yüzde bulunan ayva tüylerini de kalem hatalarına benzetmektedir.

Cemâlin mushafı olmış mükemmel

Velî anda hatun sehv-i kalemdür[33]

Özetle, şeyhülislam şâirlerin Dîvânları incelendiğinde onların da diğer şâirler gibi geleneğin sınırları içinde şiirle meşgul oldukları, özellikle gazel gibi nazım şekillerinin gerektirdiği tarzda beyitler yazdıkları görülecektir. Dînî kimliklerinden beklenen şiirleri de nazım, kıta, rubâî vs. gibi nazım şekilleriyle söyleyen şeyhülislam şâirlerin yukarıda da belirtildiği üzere şiirlerinde dînî ve kendi meslekleriyle ilgili bir takım terim ve deyimleri diğer şâirlerden daha fazla kullanmaları dışında diğer şairlerden farklı olmadıkalrı görülür.

[33] Yusuf Çetindağ, **a.g.m.**, s. 21.

I. BÖLÜM

DÎVÂNIN NAZIM ŞEKİLLERİ YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

İbni Kemâl Dîvânı üzerinde yaptığımız bu inceleme çalışmasında öncelikle şairin Mustafa Demirel tarafından transkripsiyonlu olarak hazırlanan Dîvân metni[34] incelenmiştir. Ancak iyi niyetli bir çalışmayla ortaya konan bu metnin eksik olduğunu, Dîvânın farklı kütüphanelerde yer alan nüshalarının tümünün gözden geçirilmemesi sebebiyle birçok şiirin bu metinde yer almadığını tespit ettik. Bu sebeple çalışmamızda M. A. Yekta Saraç'ın farklı kütüphanelerdeki nüshalardan ve şiir mecmualarından derleyerek kapsamlı bir şekilde hazırladığı ve şu an baskı aşamasında olan çalışmasını esas aldık. Çalışmamızda şiirler için verilen referanslar, yakın zamanda basılacak olan bu çalışmaya yöneliktir.

1. Kasîde[35]

Kasîde, edebiyat terimi olarak "ilk beyti kendi içinde, diğer beyitleri ise ilk beyitle kafiyeli olmak üzere en az 15 beyit uzunluğunda ve aynı vezinde söylenmiş nazım biçiminin adıdır. Beyit sayısı genelde 31-99 arasında değişse de beyit sayısı konusunda bir kesinlik bulunmamaktadır. Dîvânların en başında yer alan kasidelerin kafiye düzeni gazel gibi olup aa, ba, ca…şeklindedir. Kaside; nesîb/teşbîb (kasidenin girişi); girizgâh (nesîb ile methiye arasındaki giriş); methiye (maksada uygun övgü); tegazzül (tecdîd-i matla ile başlayan bir gazel); fahriye (şâirin kendini övdüğü bölüm) ve methiyesi yapılan kişi veya şey hakkında yapılan dua kısımlarından oluşur. .

Kaside nazım şeklinin en parlak devirlerinden olan XVI. y.y.'da yaşamasına rağmen İbni Kemâl, Dîvân'ında sadece iki kasîdeye yer vermiştir. Dîvân'daki ilk kaside 32 beyittir. Beyitlerde kasidenin kime sunulduğuna dair net bir bilgi verilmemekle birlikte, bazı ifadelerden yola çıkarak tahminlerde bulunulabilir. Kasidenin aşağıda da verilen 4. ve 22. beyitlerinde şâir, muhatabını överken özellikle "Anadolu'dan Araplar üzerine asker çekmesini" ve "onun devrinde Anadolu'nun

---

[34] Mustafa Demirel, **İbn Kemâl Dîvân**, (y.y.) İstanbul, 1995.

[35] M.A. Yekta Saraç, **Klasik Edebiyat Bilgisi: Biçim-Ölçü-Kafiye**, 3F Yayınları, İstanbul, 2007, s. 21-46; Haluk İpekten, **Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz**, Dergah Yay., İstanbul, 2005, s.38.; Hüseyin Elmalı, "Kaside", **DİA,** C. 24, İstanbul, 1996, s. 563.

yani Türklerin faziletinin Araplara ve İranlılara üstün geldiğini" vurgulamaktadır. Kasidede özellikle bu yönleriyle övülen kişinin Yavuz Sultan Selîm olduğu kolaylıkla tahmin edilebilir. Yavuz Sultan Selîm'in İran ve Memlüklüler üzerine yaptığı seferlerle hem İran'a hem de Araplara üstün gelmesi, Kemâl Paşazade'nin özellikle Mısır seferinde sultana olan yakınlığı ve Sultan Selîm'in ölümü dolayısıyla yazdığı meşhur mersiyesi, şâirin bu kasideyi de ona sunmuş olabileceğini göstermektedir.

4. ‘Ârızuñdan hat çıkup tutdı sevâd-ı zülfüñi

Rûmdan leşker varupdur sanki A‘râb üstine

22. Sensin ol ‘allâme-i ‘âlem ki devrüñde senüñ

Zâhir oldı fazl-ı Rûm A‘câm ü A‘râb üstine (g.22/4)

Teşbîb, girizgâh ve tegazzül kısımlarının bulunmadığı bu kasîdede şâir, doğrudan asıl maksadını ifade etmiş ve sevdiğini (padişahı) övmeye başlamıştır. Bu şekilde teşbîb ve tegazzül kısmı bulunmayan kasîdelere **mahdûd** veya **muktedab** denir.[36] Şâir kasîdesinde kendisini de övmemiş, yani fahriye kısmını da atlamıştır. Dolayısıyla İbni Kemâl'in bu kasîdesi sadece medhiye ve dua bölümlerinden oluşmaktadır.

Beyit sayısı çok olan kasidelerde kafiye bulma zorluğu, şâirleri aynı kelimeyi tekrar kafiye yapmak zorunda bırakmıştır. Bu bir kusur olup, şâirler arasında tekrarlanan kafiyeler arasında belli sayıda, bazılarına göre 7 beyit kadar bir ara bulunması gözetilmiştir. "Üstine" redifli bu kasidesinde beyit sayısı az olmasına rağmen kafiye güçlüğü yaşamış olan İbni Kemâl, bazı kelimeleri tekrardan kafiye olarak kullanmıştır. Aşağıda şâirin hangi kelimeleri kasidenin kaçıncı beytinde kafiye olarak kullandığı görülmektedir. Buna göre şâirin "âb" ve "nâb" kelimelerini yeniden kafiye olarak kullanırken aralarında en az 7 beyit bulunması kuralına uymadığı görülmektedir. Kafiye tekrarının yapıldığı diğer beyitlerde ise, bu kurala uyulduğu görülmektedir.

---

[36] M. A. Yekta Saraç, **Klasik Edebiyat Bilgisi: Biçim-Ölçü-Kafiye,** s.24

Kelime:	Beyit:
âb	2, 5, 11, 19
A‘râb	4, 22
dôlâb	8, 28,
nâb	10, 15
bâb	12, 29
ahbâb	17, 31
aktâb	23, 32

İbni Kemâl, 35 beyitten oluşan ikinci kasîdesini, Dîvân şiiri içerisinde önemli bir yeri olan "hançer" redifli şiir yazma geleneğine uyarak yazmıştır. Kasidenin kime sunulduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca beyitlerde geçen ifadelerden yola çıkarak bir tahminde bulunmak da zordur. Bu kasidede de beyit sayısı az olmasına rağmen yine kafiye güçlüğü yaşamış olan İbni Kemâl, aşağıdaki listede de görüleceği üzere sadece “âsümân” kelimesinin kafiye olarak tekrarlandığı beyitler dışında “tekrarlanan kafiyeler arasında 7 beyit kadar bir ara bulunması” kuralına uymuştur.

Kelime:	Beyit:
zebân	9, 21, 29
revân	14, 28, 31
miyân	11, 25, 30.
hun-feşân	1, 34
nâ-gehân	13, 23
âsümân	15, 18
zamân	10, 17
beyân	5, 26
nişân	7, 22

İbni Kemâl bu kasidesinde, hançere övgünün olduğu teşbîb bölümü, padişâhı övmeye hazırlık yapılan girizgâh bölümü, padişahı ve kendisini övdüğü medhiyye ve fahriyye bölümleri ve padişahın düşmana üstün gelmesi için duanın edildiği dua bölümüyle kaside nazım şeklinin genel kompozisyonuna büyük ölçüde uymuştur. Aşağıda kasidenin bu bölümlerinin başlangıç beyitleri verilmiştir.

1. ‘Adû-yı seng-dil içinde deldi kân hançer
   Cihâna la‘l nisâr itdi hûn-feşân hançer (Teşbîb)

11. Cihânda kalmadı kahr olmaduk ‘adû ayruk
    Gerek ki bağla[ma]ya katl içün miyân hançer (Girizgah)

13. Gören sanur ki deñizden atıldı bir mâhî
    Kaçan ki berk ura keffüñde nâ-gehân hançer (Medhiye)

32. Ne söz ki kalbüñe lâyih olur medîhüñde
    Dili içindedür anı ekser hemân hançer (Fahriye)

34. Gözini hasmuñ idüp tîğ çeşme-i hûnîn
    Serâser ide yüzin çeşm-i hûn-feşân hançer (Dua)

2. Murabba'[37]

Edebiyat terimi olarak aynı vezinde dörder mısralık bendlerden oluşan nazım biçiminin adıdır. Genellikle ilk bendin her dört mısraı birbiriyle kafiyelidir. Diğer bendlerin ise ilk üç mısraı kendi arasında, son mısraı ise ilk bendle kafiyelidir. Murabbalar genellikle, 5-7 bend halinde yazılır. Fakat 4 ile 21 bendlik murabba örnekleri de mevcuttur.

İbni Kemâl Dîvânı'nda bir murabba' vardır. Bu da Melîhî'nin "Göñül eyvây göñül vây göñül eyvây göñül" nakaratlı meşhur murabbaına[38] İbni Kemâl tarafından yazılmış bir naziredir. 9 bendden oluşan bu murabba, son mısraı aynen tekrarlandığı için murabba-ı mütekerrir örneklerinden biridir. Aşağıya murabbaın ilk bendi alınmıştır.

Cân virür görmege ol zülf-i semen-sây göñül
Satun alur başına fitne vü gavgây göñül
Yakdı yandurdı beni âh bu sevdây göñül
"Göñül eyvây göñül vây göñül eyvây göñül"

Bu murabbada dikkati çeken husus ilk mısrada "Cân virür görmege ol zülf-i semen-sây göñül" diyen şairin "ol zülf-i semen-sâyı" demesi gerekirken tüm bentlerde ortak olan son mısradaki kafiyeye uymak için belirtme hal eki olan "-ı"yı "semen-sây" kelimesinde kullanmamasıdır. Bu da bazı durumlarda söyleyiş ve ahengin anlamın önüne geçtiğini, şairlerin bu tür tasarruflarda bulunabildiklerini göstermektedir.

3. Gazel[39]

Kelime anlamı aşktan bahsetmek, kadınlarla âşıkâne konuşmak, onlarla sohbette bulunmak olan gazel, edebiyat terimi olarak ilk beytin kendi içinde, diğer

---

[37] M.A.Yekta Saraç, **Klasik Edebiyat Bilgisi: Biçim-Ölçü-Kafiye**., s. 111-115.; Haluk İpekten, **a.g.e**., s. 84.

[38] Muharrem Ergin, "Melihi", **İÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. II, İstanbul, 1947, S.1-2, s. 70.

[39] M.A. Yekta Saraç, M.A.Yekta Saraç, **Klasik Edebiyat Bilgisi: Biçim-Ölçü-Kafiye,**.s.47-57.; Haluk İpekten, **a.g.e.,** s.17-20.; Ahmed Ateş, "Gazel", **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Basımevi, C. 4, İstanbul, 1977, s.730.

beyitlerin ise ikinci mısralarının ilk beyitle kafiyeli olduğu ve genellikle son beytinde şâirin mahlasının bulunduğu nazım şeklinin adıdır. Kafiye düzeni aa, ba, ca, da, … şeklindedir.

Gazellerde şâirlerin mahlaslarının bulunması genel bir kural olmakla birlikte İbni Kemâl'in gazellerinde mahlas kullanmadığı görülür. Sadece gazellerinde değil, diğer şiirlerinde de mahlas kullanmayan İbni Kemâl'in nazım türünde yazdığı bir şiirinde adı geçmektedir. İlgili beyit için aşağıda verilecek olan "nazm" başlığına bakılabilir.

Gazellerin beyit sayısı genellikle 5 ile 9 arasındadır. Fakat Türk edebiyatında 5'ten az 9'dan çok beyit sayısı olan gazellere de rastlanmaktadır. İbni Kemâl'in gazellerini beyit sayısı açısından incelediğimizde, Dîvân Edebiyatı geleneğine uyduğunu ve gazellerinin çoğunu 5 ile 7 beyit arasında yazdığını görmekteyiz.

Aşağıda verilen tabloda da görüleceği üzere 16. yüzyılda Fuzûlî dışındaki diğer şâirler en çok 5 beyitli gazel yazmayı tercih etmişlerdir. İbni Kemâl'in ise gazellerinin yarıdan fazlasının 5 beyitten oluştuğu, diğer yarısının da 6-7 beyit arasında olduğu görülmektedir. İbni Kemâl Dîvânı'nda 9'dan fazla beyit sayısına sahip olan gazeller 3 tanedir. Bunların biri 11, ikisi ise 10 beyitten oluşmaktadır. Tablodan da görüleceği üzere 9'dan fazla beyitle gazel yazmanın, şâirler tarafından pek tercih edilmediği görülmektedir. Yine tabloda da görüleceği üzere, şâirler sırasıyla en çok 5, 7 ve 6 beyitten oluşan gazeller yazmayı tercih etmektedirler. İbni Kemâl de bu geleneğe uyarak gazellerinin yarıdan fazlasını 5 beyitle, geri kalanları da 7 ve 6 beyitle yazmayı tercih etmiştir.[40]

---

[40] Tablodaki veriler aşağıdaki iki çalışmadan yararlanarak elde edilmiştir:
Edith Gülçin Ambros, "Osmanlı Gazelinin Uzunluğunda Görülen Gelişmeler: 16. yüzyılda Durum", **Osmanlı Dîvân Şiiri Üzerine Metinler**, (Haz. Mehmet Kalpaklı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 393.; Türkan Avlan, **Emri Dîvânı'nın Nazım Bilgisi ve Belagat Yönünden İncelenmesi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2005, s.27.

Şâir	Gazel Sayısı	Gazellerde Beyit Sayısı												
		3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	16
İbni Kemâl	440		2	239	55	127	5	9	2	1				
Figanî	107	-	-	101	3	3	-	-	-	-	-	-	-	-
Hayretî	487	-	1	364	25	65	5	15	3	7	-	2	-	-
Zâtî	1825	-	1	1210	15	532	10	47	4	6	-	-	-	-
Muhibbî	2801	-	11	2253	253	248	21	9	3	1	-	1	-	-
T. Yahya	516	-	1	349	4	147	6	9	-	-	-	-	-	-
Nev'î	557	-	-	467	58	27	4	-	-	1	-	-	-	-
Emrî	571	-	-	515	31	21	3	1	-	-	-	-	-	-
Fuzûlî	309	-	-	24	21	230	16	13	4	1	-	-	-	-
Bâkî	547	-	-	320	83	103	13	18	7	3	-	-	-	-
Hayâlî	649	-	1	571	33	32	6	3	2	2	-	-	-	-

Tablo 1: 16. yüzyıl Dîvân şâirlerinin gazellerinde beyit sayısı

Gazeller Dîvânlarda son harflerine göre sıralanırlar ve şâirler Dîvânlarında bütün harflerden şiir bulunmasına gayret ederler. İbni Kemâl Dîvânı'nda da "p" ve "ç" harfleri dışındaki bütün harflerle yazılmış gazeller bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda İbni Kemâl Dîvânı'ndaki gazellerin son harflerine göre sayısı görülmektedir. Tabloda da görüleceği üzere, İbni Kemâl en çok "ra ر" harfiyle biten gazeller yazmıştır. Bunu dışında sırasıyla "He ه", "Ye ى ", "Nun ن", "Mim م" ve "Kef ك " harfleriyle gazel yazmıştır. Dîvân şâirlerinin genel tercihlerine baktığımız zaman da sırasıyla en çok "ra ر", "Ye ى ", "He ه", "Nun ن", "Mim م" ve "Kef ك " harflerini

kullandıklarını görürüz.[41]

Harf		Gazel Sayısı	Harf		Gazel Sayısı
Elif	ا	**17**	Sad	ص	**1**
Bâ	ب	**8**	Dad	ض	**1**
Pe	پ	**0**	Tı	ط	**3**
Te	ت	**7**	Zı	ظ	**1**
Se	ث	**2**	Ayn	ع	**3**
Cim	ج	**3**	Gayn	غ	**4**
Çim	چ	**0**	Fe	ف	**3**
Ha	ح	**3**	Kâf	ق	**11**
Hı	خ	**1**	Kef	ك	**26**
Dal	د	**5**	Lam	ل	**19**
Zel	ذ	**1**	Mim	م	**32**
Ra	ر	**93**	Nun	ن	**48**
Ze	ز	**12**	Vav	و	**4**
Sin	س	**6**	He	ه	**63**
Şın	ش	**12**	Ye	ى	**56**

Tablo 2: İbni Kemâl Dîvânı'ndaki gazellerin son harflerine göre sayısı

[41] Dîvân şâirlerinin gazellerinde kullandıkları harf tercihleri konusunda ayrıntılı bir çalışma için bkz: Mehmet Akkaya, "Dîvân Şâirlerinin Gazellerinde Harf Tercihleri ve Redif Konusu", **İlmî Araştırmalar,** 1996, S.3, s.19-24.

Dört mefâ‘îlün veya dört müstef‘ilün gibi aynı aruz cüz’ünün tekrarlanmasıyla yazılan bazı gazeller ortadan iki eşit kısma ayrılabilirler. Bu vezinlerle yazılan ve matladan sonra gelen beyitlerin mısra ortaları kendi arasında, beyit sonu ise ise ilk beyitle kafiyelendiği durumlarda oluşan gazel şekline **musammat gazel** denir. İbni Kemâl Dîvânı’nda sadece bir tane musammat gazel örneği (g. 126) bulunmaktadır. Aşağıda verilen bu gazelin de vezni müstef‘ilâtün müstef‘ilâtün şeklindedir.

1. Zülfüñ mu‘attar / hâlüñ mu‘anber
La‘lüñ mukarrar / şehd-i mükerrer

2. Şânuñ mu‘azzam / zâtuñ mükerrem
Zülfüñ mücessem / hulkuñ musavver

3. Çeşmüñ mükemmel / zülfüñ müselsel
Hüsnüñ mükemmel / rûyuñ münevver

4. Kaşuñ mukavves / tâk-ı mukarnes
Kûyuñda Firdevs / olmak mukarrer

5. Sa‘düñ zerâfet / kân-ı melâhat
Kaddüñ kıyâmet / Allâhü ekber

6. Kaşuñ kemânı / virmez emânı
Sînem nişânı / olmak mukarrer

7. Her sâde zîbâ / bir şâh-ı Tûbâ
Agzumda gûyâ / cüllâb-ı Kevser

Bazı gazellerde şâir matla beytindeki bir mısraı gazel içinde tekrar kullanır. Gazellerin matla beytindeki mısraların birisi gazel içerisinde tekrarlanırsa buna **redd-i matla** denir. İbni Kemâl Dîvânı’nda redd-i matlaın 5 örneği mevcuttur.

Aşağıdaki 3 gazelde matla beytinin ilk mısraı makta beytinin ikinci mısraı olarak tekrarlanmıştır.

Gazel 101:

1. ***Beni ağlatmağa ağyâr ile oynar güler***

   Ben nice ağlamayam hâlüme ağyâr güler

   ………..

5. Nice bülbül gibi ben ağlamayam k’ol yüzi gül

   Beni ağlatmağa ağyâr ile oynar güler

Gazel 246:

1. ***Eğdi boynum yâ gibi ebrû-yı kej-râlar benüm***

   Ne kara yazu idi başumda bu sevdâlar benüm

   ………

7. Ben hevâ yolına doğru varduğumca serverâ

   Eğdi boynum yâ gibi ebrû-yı kej-râlar benüm

Gazel 314:

1. **Gül isterdüm yirüm hâr itdi devrân**

   Beni bülbül gibi zâr itdi devrân

   ………

7. Habîb isterken uğradum rakîbe

   Gül isterdüm yirüm hâr itdi devrân

Aşağıdaki iki gazelde ise matla beytindeki mısra, makta beytinde değil de aradaki beyitlerde tekrarlanmıştır.

Gazel 134:

1. Yine açıldı cihân şol gül-i ra‘nâ mı gelür

   Seğirür gözlerüm ol nergis-i şehlâ mı gelür

2. Depreşür turmayuban tende nişân-ı dil ü cân

Seğrişür gözlerüm ol nergis-i şehlâ mı gelür

Gazel 362:

1. ***Dil ucından belâ çekmek saña mı kaldı ‘âlemde***

Bu derdi dâ’imâ çekmek saña mı kaldı ‘âlemde

………..

4. Düşüp göñül belâsına yiter çek ‘ışk derdini

Dil ucından belâ çekmek saña mı kaldı ‘âlemde

Karşılıklı konuşmanın nakledilmesi şeklinde yani “dedim” ve “dedi” sözcükleriyle yazılan şiirlere **müracaa şiiri** denir. Bu şiirler sade bir dille yazılıp konuşma havası taşırlar. En dikkat çekici örnekleri “dedim”, “dedi” kelimelerinin mısra başlarında yer alanlarıdır. İbni Kemâl Dîvânı’nda müracaa şeklinde yazılmış olan 10 tane beyit[42] ve baştan sona müracaa şeklinde olan bir gazel (g.2) mevcuttur. Aşağıda bu gazel verilmiştir.

1 . Didi dilber şem‘ gibi yana söylersin baña

Çün dil ucından yanarsın ya ne söylersin baña

2. Yüz virüp ağyâra küstâh eyledüñ didüm didi

Bilmeyüp sözüñ ne küstâh-âne söylersin baña

3. Leblerine câm-ı vaslından beni mest it didüm

Hışm idüp çeşmi didi mestâne söylersin baña

[42] g.71/5, g.92/5, g.109/4, g.142/4, g.199/4, g.207/2, g.275/2, g.280/5, g.293/4, g. 414/2

4. Zülfüñ efsûnıyla gökden ayı indürmiş didüm

Uyhuya varup didi efsâne söylersin baña

5. Söyleseñ şâhâ ne var didüm didi hışm eyleyüp

Bir gedâsın sen niçün şâh-âne söylersin baña

Bir şâirin daha önce söylenilmiş bir gazelle aynı vezin ve kafiyede ve o gazeli andıracak bir üslupla yeni bir gazel yazmasına **tanzîr etme**, bu şekilde yazdığı gazele de **nazîre** denir. İbni Kemâl'in de birçok nazire gazeli vardır. Aşağıda matla beyti verilen gazel, Ahmedî'nin verilen matla beytiyle başlayan gazeline nazire olarak yazılmıştır:[43]

Ahmedî'nin gazelinin matla beyti:

Oldı yüzünün hayasından eriyüben gül âb

Nergisinün hasretinden gözlerüm toldı gül-âb

İbni Kemâl'in gazelinin matla beyti:

Çarh-ı gerdûndan bilürsin eksük olmaz inkılâb

Bekle yâruñ işigin kim bir gün ola feth-i bâb (g. 19/1)

İbni Kemâl'in gazellerine nazire yazdığı şâirler ve nazire sayıları şu şekildedir:[44] Ahmed Paşa (26), Necâtî (9), Şeyhî (7), Ulvî (9), Nizâmî (3), Ahmedî (6), Nesîmî (4), Atayî (2), Cem Sultan (7), Cafer Çelebî (5), Sâfî (3), Hafî (1), Safî (1), Sa'dî (1), Kemâl-i Zerd (1), Dâî (2), Şâhidî (2), Resmî (1), Kâdirî (1), Avnî (1), Hacî Revânî (1).

Edirneli Nazmî'nin Mecmâü'n-Nezâir'ine göre İbni Kemâl'in 8 şiirine 109 nazire yazılmıştır. Mubibbî mahlaslı Kanûnî Sultan Süleymân'ın da kendi devrinde şeyhülislam olan İbni Kemâl'in gazellerine 6 nazire yazmış olması dikkat çekicidir.

---

[43] M. Fatih Köksal, **Edirneli Nazmî, Mecmaü'n-Nezâir**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2001, C.1, s. 488.
[44] M. Fatih Köksal, **a.g.t.**, s. 149-166.

Muhibbî dışında İbni Kemâl'e şu şairler nazire yazmışlardır: Âhî, Amrî, Andelîbî, Bahârî-i Müderris (2), Behçetî, Bihiştî, Cebrî (2), Celîlî (3), Dem'î, Emrî, Enverî (2), Fakirî (2), Fasihî, Gazalî, Gedâyî, Harîmî (2), Hayâlî (3), Hayretî (2), Hilâlî, Hilmî, Hüseynî, İbrahim Paşa, İshak Çelebi (3), Kâtibî, Kıvâmî (2), Le'âlî, Mesîhî (3), Me'âlî, Muhibbî (6), Münîr, Mü'min, Nazmî (14), Nihânî, Nişânî, Râzî (2), Refîkî (6), Refî'î, Remzî, Revânî (7), Sâlikî, Selmân (2), Seydî, Subhî (2), Sun'î, Suzenî, Sücûdî, Sürûrî, Şuûrî, Yetîm, Zâtî (7).[45]

Harun Tolasa, nazire yazmanın en bilinen şeklinin, şâirlik kudreti herkesçe kabul gören ve şiirlerinin sanat değeri kabul edilen şâirleri tanzir etmek olduğunu belirtir. Dîvânındaki 440 gazelin 93 tanesi nazire olan İbni Kemâl'in de nazirelerinin büyük çoğunluğunun kendisinden önceki büyük şâirlerin şiirlerine yapılmış olduğu görülmektedir. Bunlar içinde de özellikle Ahmed Paşa ön plana çıkmaktadır. Bu da İbni Kemâl'in kendi şiir tarzını oluştururken örnek aldığı şâirler ve İbni Kemâl'in şiir yazma tarzı hakkında ipuçları vermektedir.[46]

Bütün beyitlerde aynı konunun işlendiği gazellere **yek-âhenk gazel** denir. Şâirlerin aşk ve sevgili dışındaki konularda anlam bütünlüğünü daha iyi sağladıkları görülür. Aşk konusunda ise şâirler, kendilerini daha rahat hissederek, bu konudaki duygularını anlatırken beyitler arasında anlam bütünlüğü kurmadan ve bunları bir kompozisyon formuna sokmadan ifade etmektedirler. İbni Kemâl Dîvânı'ndaki gazellerin hemen hemen hepsi aşktan ve sevgiliden bahsettiği ve de beyitlerde her defasında aşkın veya sevgilinin farklı bir yönü ele alındığı için yek-âhenk gazel sayısı oldukça azdır. Şâir gazelin ilk birkaç beytinde sevgilinin güzelliğinden bahsederken sonraki beyitte aniden rakibe sataşmakta veya sevgili karşısındaki çaresizliğini anlatmaya başlamaktadır. Dolayısıyla gazellerin çoğunda tam bir konu birliği mevcut değildir. Bununla birlikte bazı gazellerde konu birliği sağlanmıştır. Örneğin aşağıdaki gazelin (g.69) bütün beyitlerinde sevgilinin "ben"inin özellikleri ve âşık üzerindeki etkisi anlatılmaktadır.

---

[45] M. Fatih Köksal, **a.g.t**., s. 156.

[46] Harun Tolasa, **Sehi, Latifi, Aşık Çelebi Tezkîrelerine Göre 16.yy.'da Edebiyat Eleştirisi**, Ege Üniv. Edeb. Fak. Yay., İzmir, 1983, s.269.

l. Ka‘be-i hüsnüñde müşgîn perde zülf-i tâb-dâr

Hâl-i ‘anber-bârı bir hindûdur olmış perde-dâr

2. Hâl-i ruhsâruñ mı yâhûd gözlerüm Hindûsınuñ

‘Aksidür âyîne-i hüsnüñde olmış âşikâr

3. Gözlerümde yir iderse merdüm-i çeşmüm n’ola

Beñlerinden bir perî-rûnuñ kalupdur yâdigâr

4. Yâdigâr-i hâl-i müşgînüñ diyü saklar göñül

Hasret odları ile her dâğ kim sînemde var

5. Tıfl-ı Hindû gibi gelmiş beñleri seyr itmeğe

Gine bir‘âşık yakar beñzer ruhı nârında yâr

Aşağıdaki ilginç gazel (g. 101) de yek-âhenk gazellere örnek olarak verilebilir. Şâir, ağlanacak durumuna gülen sevgiliyi anlattığı bu gazelinde her beyitte kendisinin ağlamasına mukabil sevgilinin nasıl güldüğüne işaret eder. Bunu yaparken de tabiatten de örnekler vererek bu durumun doğal olduğunu, hatta kendisinin ağlaması mukabilinde sevgili gülecekse, buna da razı olduğunu anlatır.

1. Beni ağlatmağa ağyâr ile oynar güler

Ben nice ağlamayam hâlüme ağyâr güler

2. Ağla her demde gözüm gülme göñül bir lahza

Senüñ ağladuğuña ol yüzi gülzâr güler

3. Ağlamaz hâlini dil görmesün ağyâr diyü

Bakma anuñ ağlamaduğına ki nâçâr güler

4. Benüm ağladuğuma gül gibi gülse n‘ola kim

Ebr-i bârân olıcak gülşen ü gülzâr güler

5. Nice bülbül gibi ben ağlamayam k’ol yüzi gül

Beni ağlatmağa ağyâr ile oynar güler

Gazelde her beyit birbirinden müstesna güzelliğe ve anlatım gücüne sahipse buna **yek-âvâz gazel** denir. Gazellerin yek-âvâz olarak adlandırılması aslında nesnel olmayan bir nitelemedir. İbni Kemâl Dîvânı’nda yek-âvâz olarak nitelendirilebilecek gazel sayısı çoktur. Ama yukarıda da belirtildiği gibi bunların yek-âvâz olarak değerlendirilmesi tamamen okuyucuların edebî zevkine ve şahsî değerlendirmelerine göre değişiklik gösterebildiği için bu konuda birkaç gazeli örnek olarak almayı yeterli bulmaktayız. Yukarıda yek-âhenk gazele örnek olarak verilen son gazel yek-âvâz gazel için de güzel bir örnek olarak verilebilir. Zira bütün beyitler güçlü ve etkili bir şekilde ifade edilmiştir. Bu gazel dışında aşağıdaki gazel de beyitlerinin etkileyiciliği ve anlatım gücüyle yek-âvâz gazele örnek olarak verilebilir:[47]

1. Gün yüzüñde hatt belürse gözlerüm giryân olur

Hâle görünse kenâr-ı mâhda bârân olur

---

[47] İbni Kemâl’in bu gazeliyle “eyledi” redifli başka bir gazeli Mecdut Mansuroğlu tarafından Hoca Dehhânî’nin şiirleri içerisinde neşredilmiştir. Fakat Mecdut Mansuroğlu, eserinde bu gazellerin “başka bir şâire ait olabilme ihtimallerinden” de bahseder. (Bkz: Mecdut Mansuroğlu, **Anadolu Türkçesi (XIII. Asır) Dehhânî ve Manzumeleri**, Bürhaneddin Erenler Matbaası, İstanbul, 1947, s.4) Nitekim Hikmet İlaydın, Hoca Dehhânî’ye ait olduğu ileri sürülen bu iki gazelin Kemâl Paşazâde’ye ait olduğunu “Dehhânî’nin Şiirleri” isimli yazısında ortaya koymuştur. İbni Kemâl Dîvânı’nın Süleymâniye ve İstanbul Üniversitesi nüshalarıyla ve Pervâne Bey mecmuasında da bu gazeller İbni Kemâl’e ait görünmektedir. (Hikmet İlaydın’ın ilgili yazısı için bkz: “Dehhânî’nin Şiirleri”, **Ömer Asım Aksoy Armağanı**, Ankara 1978, s. 137-176.

2. La‘lüñ içün gözlerüñ birbirine hançer çeker

Ol iki mest arasında korkaram kim kan olur

3. Gül budağı gibi gülşende salınsañ nâz ile

Karşuña başın salup serv-i revân hayrân olur

4. Zülfinüñ altında görmiş gûşe-i ebrûsını

Ebr içinde ol sebebden mâh-ı nev pinhân olur

5. Nice derc idem sıfat-ı hüsnüñi ben deftere

Gül yüzüñ vasfında şi‘rüm başka bir Dîvân olur (g. 80)

Gazelin esas konusu sevgili, âşık ve aşk üçgeninde yaşanan duygulardır. Ayrıca, sevgiliyle birlikte şarap, içki meclisleri ve rindlik, zamandan şikâyet de sıkça işlenir. Genel olarak, aşkın verdiği mutluluk veya ıstırabı anlatan gazellere **âşıkâne gazel**, dünyadan haz almayı önde tutan, neşe ve zevki konu edinen gazellere **rindâne gazel**, sevgilinin güzeliğinden ve ona duyulan arzudan doğrudan bahseden gazellere **şûhâne gazel**, tasavvuf düşüncesinin hakim olduğu gazellere **sûfîyâne** veya **ârifâne gazel**, düşünce yönü ağır basan yol göstericiliği ön planda olan gazellere de **hikemî gazel** adı verilir.

İbni Kemâl Dîvânı’nda rindâne ve sûfîyâne gazel türlerine ait bir örnek bulunmamaktadır. Hikemî tarzda yazılmış 3 gazel dışındaki tüm gazeller âşıkâne bir tarzda yazılmıştır. Bu da İbni Kemâl’in gazel nazım şeklinin konu özelliklerine dikkat ettiğini göstermektedir. Nitekim kıt‘a ve nazım şeklinde yazdığı şiirlerinde de âşıkâne değil de hikemî bir tarz ağır basmakta, şâirin şeyhülislamlık sıfatından beklenen hikmetli sözler ve nasihatlere sıkça rastlanmaktadır.

İbni Kemâl'in **hikemî** tarzda yazdığı 2 gazeli aşağıya alınmıştır.

Gazel 57

1. Alnuña ne kim yazıldı başuña bir bir gelür
   Sanma sen sa'y itmeseñ şerri gelür hayrı kalur

2. Saña kaç pul kim virür bu hokka-bâz-ı âsümân
   Tuymadın sen avcuñ içinden yine bir bir alur

3. Gerdiş-i dôlâba beñzer çarh-ı gerdûñ cünbüşi
   Kûzelerdür halk içinde geh tolar geh boşalur

4. Âdem iseñ eylegil aduñı añdur hayr ile
   Çün bilürsin dünyâda âdem gider hayrı kalur

5. Yap göñül vîrânesin yıkılmadın bünyâd-ı 'ömr
   Almadın devrân ayağın gel berü hayra el ur

Gazel 374

1. Âdem oldur ki sadef-sîne vü deryâ-dil ola
   Dürr-i püçîde-i bahr-i sühana vâsıl ola

2. Süfehânuñ sühan-ı pür-fitenin itmeye gûş
   İde mengûş anı kim nâkili bir 'âkil ola

3. Çünki kalp akçaya beñzer sühan-i ehl-i nifâk
Lâ-cerem kalb olur ol dil kim aña mâ’il ola

4. Hasmı bir mûrsa de kendisi Süleymân-ı zamân
Aña cevr eylemeye hâk ne ise kâ’il ola

5. Ne kadar kadri bülend olsa da hurşîd-sıfat
Yine zerrât-ı cihâna nazarı şâmil ola

6. Ola yâ ‘âlim ü yâhûd müte‘allim yâhûd
‘Ulemâ vü füzelâ meclisine dâhil ola

7. Olsa ‘ilm ile ‘alem gerçi müsellem ammâ
Hüner oldur çalışup ‘ilm ile ‘âmil ola

8. Yed-i ihlâs ile bezl eyleye bezr-i ‘amelin
Soñra ta sünbül-i sad-dâneleri hâsıl ola

9. Bu revâ mıdur olup cür‘a-keş-i bezm-i ġurûr
‘Akl-ı derrâki mey-i ġaflet ile zâ’il ola

10. Hâb-ı ġafletden uyanup göre ferdâ ġamını
Hele insâf degül ‘âkil olan ġâfil ola

Yukarıda da belirtildiği gibi İbni Kemâl'in Dîvânı'ndaki gazellerin hemen hemen tamamı âşıkâne bir tarzda yazılmıştır. Bu gazellerde sevgilinin güzelliği, sevgiliye ait güzellik unsurlarının farklı benzetmeler ve hüsn-i ta'lillerle ifadesi (g. 83, 431), sevgilinin cevr ü cefası (g. 76, 93), rakibe hakaretler (g. 142, 158, 164, 178), zahide sataşmalar (g. 210, 227, 266, 305), şaraba övgü (g. 24, 40, 441) vb. birçok değişik konu değişik gazellerde ifade edilmiştir.

4. Terci-i Bend

Edebiyat terimi olarak 4-10 beyitli en az üç bendden olusan nazım biçiminin adı olup bendlere "tercî'hâne", hâneleri birleştiren beyitlere "vâsıta" denir. Bu nazım şeklinin terkib-i bentten farkı, her bendin sonunda vâsıta beytinin tekrarlanmasıdır. Son bentte şâir mahlasını söyler. Terci-i bendler iki sekilde kafiyelenir. Bunlar; aa xa xa xa/yy ; bb xb xb xb/yy veya aa aa aa aa/yy bb bb bb bb/yy seklindedir. Tercî'-i bendler en çok devirden şikayet, mersiye, övgü, sosyal tenkit gibi konularda yazılır.

İbni Kemâl'in tek terci-i bendi, Yavuz Sultan Selîm'in vefatı üzerine yazdığı mersiyedir.[48] 7 bendden oluşan ve Feilâtün Mefâilün Feilün vezniyle yazılan bu terci-i bendin kafiye düzeni aa xa xa xa/yy ; bb xb xb xb/yy şeklindedir. Yukarıda İbni Kemâl'in edebî kişiliği bölümünde de yazıldığı gibi Âşık Çelebi, Türk Edebiyatında yazılmış en başarılı mersiye örneklerinden olan bu terci-i bendin

Az müddette çog iş itmiş idi
Sâyesi olmış idi âlem-gîr

Şems-i asr idi asrda şemsüñ
Zıllı memdûd olur zemânı kasîr

---

[48] Bu terci-i bendin beyitlerinin nesre çevirisi için bkz: M. A. Yekta Saraç, **Klasik Edebiyat Bilgisi: Biçim-Ölçü-Kafiye**, s.190-197.

beyitleri için "bu iki beyt sehl-i mümtenidür ve Seb'a-i Mu'allaka'ya sâmîn ü tâsi'dür" demektedir.[49]

Ayrıca bu terci-i bentte şairin, muhtemelen Arap şairlerden etkilenmesiyle, Türkçe şiirlerde vezni sağlamak için pek başvurulmayan bir yöntemle oluşturduğu bir mısraya rastlanmaktadır. Bu terci-i bendin birinci bendinden alınan aşağıdaki beytin birinci mısraında şiirin yazıldığı Feilâtün Mefâilün Feilün veznini sağlamak için mısranın son kelimesi bölünmüş ve artan heceler ikinci mısranın başında yer almıştır.

Çarh-ı bî-rahm aña bir zahm ***ur***
du ki bulmadı kimseler merhem

Yukarıda da vurguladığımız gibi bu şekilde kelime bölerek vezin oluşturma örnekleri edebiyatımızda pek görülen bir husus değildir. İbni Kemâl'in vezni sağlamak amacıyla başvurduğu bu yöntemin benzerine Muînî'nin Mesnevî-i Murâdiyye şerhinde geçen ve aşağıda verilen beytinde de rastlanmaktadır. Muînî'nin buradaki tasarrufu daha çok kafiyeyi oluşturmaya yöneliktir.

Ya'nî halkdan hakka meyl iden garîb-
Dür nitekim dir hadîs içre Habîb[50]

5. Mesnevî

Mesnevî, edebiyat terimi olarak beyitlerin aynı vezinde fakat diğer beyitlerden bağımsız olarak kendi arasında kafiyeli olduğu nazım şeklinin adıdır. İlk örnekleri Arap edebiyatında görülen ve Türk edebiyatına da İran'dan geçmiş olan mesnevî, 2 beyitten 30 beyte kadar olan kısa şekilleri de olmasına rağmen genellikle çok uzun hikayelerin anlatılmasında kullanılmıştır. İbni Kemâl Dîvânı'nda mesnevî nazım şekliyle yazılmış 15 adet kısa şiir bulunmaktadır. Bunların en uzunları dört beyitten oluşmaktadır. Dört beyitlik mesnevî sayısı iki olup geriye kalan 13

---

[49] Filiz Kılıç, **a.g.e.**, s. 305.
[50] Kemâl Yavuz, **Mu'înî'nin Menevî-i Murâdiyye'si: Mesnevî Tercüme ve Şerhi**, Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, C. II, Konya, 2007, s. 106.

mesnevînin 4 tanesi üç, 9 tanesi ise ise iki beyitten oluşmaktadır. Bu mesnevilerde konu çeşitliliği görülmektedir. Aşağıdaki mesnevinin ilk beyti Türk edebiyatında çok meşhur olmuştur.

Kısmetüñdür gezdüren yir yir seni
‘Arşa çıksañ ‘âkibet yir yir seni

Anuñ içün aña dirler dahi yir
Âdemi ol kendi besler kendi yir

6. Kıt’a

Kıt‘a edebiyat terimi olarak genellikle iki veya daha fazla beyitten oluşan, matla ve mahlas beyti olmayan nazım şekline verilen addır. Kıt‘a kaside ve gazel gibi birbiriyle kafiyeli bir beyitle başlamaz, ayrıca şair kendi mahlasına da yer vermez. Beyitleri arasında konu birliği olması da kıt‘anın özellliklerindendir. Kıt‘ada beyitlerin ikinci mısraları birbiriyle kafiyelidir. İbni Kemâl Dîvânı’nda 94 adet kıt’a bulunmaktadır. Bunların 1 tanesi yedi, 3 tanesi ise üç beyitli olup geriye kalan 90 tanesi ise iki beyitten oluşmaktadır. Kıt‘aların büyük bölümü hakîmâne bir tarzda yazılmış olup 7 beyitten oluşan aşağıdaki kıt’a özellikle “tedbîri bozar takdîr” kısmıyla meşhur olmuştur.

1. Tîz olma teemmül kıl her hâle tahammül kıl
   Allâha tevekkül kıl tedbîri bozar takdîr

2. Cehl ile fesâd itme yañlış sözi yâd itme
   Hak söze ‘inâd itme tedbîri bozar takdîr

3. Kıldum bu sözi tahrîr diñle ideyin takrîr
   Budur ezelî takdîr tedbîri bozar takdîr

4. Diñle sözümi mü’min dime her işe mümkin
   Hak virmeyicek miskîn tedbîri bozar takdîr

5. Şek itme sakın yâ hû bî-şübhe mahaldür bu
Çokdan ki meseldür bu tedbîri bozar takdîr

6. Sanma bu nihân sözdür gün gibi ‘ayân sözdür
Çokdan ki meseldür bu tedbîri bozar takdîr

7. Söz dime fülânuñdur himmet çü Hüdânuñdur
Kudret yaradanuñdur tedbîri bozar takdîr

7. Nazm

Nazım, edebiyat terimi olarak vezinli ve kafiyeli söz, şiir anlamlarında kullanılır. Bunun dışında kıt‘anın ilk beyti kafiyeli olan şekline de ad olarak verilir. Nazım ile kıt‘a arasında ilk beytin kafiyeli olması dışında bir farklılık yoktur. İbni Kemâl Dîvânı’nda 39 adet nazım türünde şiir mevcuttur. Bunlardan 34’ü iki beyitten meydana gelmektedir. Geriye kalan 5 nazmın 2’si üç ve 3’ü ise dört beyitlidir. Aşağıda verilen nazım İbni Kemâl’in şiirleri içinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Bilindiği üzere İbni Kemâl, şiirlerini mahlas kullanmadan yazmaktadır. Aşağıdaki nazımda ise hatalarından pişmanlık duyma ve iç muhasebesi yapma neticesinde kendisiyle konuşan İbni Kemâl, üçüncü beyitte “Ağla ölümi añup İbn-i Kemâl” diyerek şiirin içinde ismini zikretmektedir.

Hîç ne diyem bilemezem âh âh
‘Ahde vefâ kılamazam âh âh

Gaflet-i dünyâ suçından katı
Esrüdüm ayılamazam âh âh

Ağla ölümi añup İbn-i Kemâl
Bir dirilük bulamazam âh âh

İtdüğüm ef‘âli añup ağladum
Hîç birine gülemezem âh âh

II. BÖLÜM

DİVANIN VEZİN, KAFİYE VE REDİF YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

A.Vezin[51]

1. Vezinlerin Nazım Şekillerine Göre Dağılımı

İbni Kemâl Dîvânı'ında nazım şekilleri açısından çeşitlilik görülmekle birlikte, şâirin daha çok belli nazım şekilleriyle yazmayı tercih ettiği görülmektedir. Gazel, kıt'a ve nazım gibi şekillerin çokça kullanıldığı Dîvâna bakıldığında nazım şekillerine göre de belli kalıpların tercih edildiği ortaya çıkmaktadır.

İbni Kemâl Dîvânı'nda en çok kullanılan aruz vezni, gerek ahengi gerekse de kullanılışının kolaylığı nedeniyle Türk şâirlerince de en çok benimsenen Remel bahrinin Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün kalıbıdır. İkinci olarak da en çok Muzarî bahrinin Mef'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'îlü Fâ'ilün kalıbı kullanılmıştır. İbni Kemâl'in vezin tercihleri incelendiğinde, genel olarak Dîvân edebiyatı geleneğine uyduğu ve bu edebiyatın genelinde sık olarak kullanılan kalıpları tercih ederek şiir yazdığı görülmektedir. Dîvân şâirleri tarafından fazla tercih edilmeyen Hafif bahrinin Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün kalıbı İbni Kemâl Dîvânı'nda kıt'alarda çokça kullanılmıştır.

Aşağıdaki tabloda İbni Kemâl'in şiirlerinde kullandığı vezinlerin nazım şekillerine göre dağılımı görülmektedir.

---

[51] Bkz.: M. A. Yekta Saraç, **Klasik Edebiyat Bilgisi: Biçim-Ölçü-Kafiye**, s.201-256.; Nihad M. Çetin, "Aruz", **DİA**, C. 3, İstanbul, 1991, s.424-425.

Bahirler	Vezinler	Kaside	Gazel	Murabba	Terci-i Bend	Mesnevî	Kıt‘a	Nazım	Toplam
Hezec	Mefâ‘îlün Mefâ‘îlün Mefâ‘îlün Mefâ‘îlün		19				3	3	25
	Mef‘ûlü Mefâ‘îlün Mef‘ûlü Mefâ‘îlün						1		1
	Mef‘ûlü Mefâ‘îlü Mefâ‘îlü Fe‘ûlün		24				5	2	31
	Mefâ‘îlün Mefâ‘îlün Fe‘ûlün		17			4	11	7	49
	Mef‘ûlü Mefâ‘ilün Fe‘ûlün					1			1
Recez	Müstef‘ilâtün Müstef‘ilâtün		1						1
Remel	Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün	2	225	1		1	10	8	247
	Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün		11			1	8	4	24
	Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün		42	1		1	12	2	58
	Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün						2		2
Muzar	Mef‘ûlü Fâ‘ilâtün Mef‘ûlü Fâ‘ilâtün		13						13
	Mef‘ûlü Fâ‘ilâtü Mefâ‘îlü Fâ‘ilün		65				8	6	79
Müctes	Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün	1	9			2	2		14
Hafif	Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün		19		1	5	31	7	63
Mütekarib	Fe‘ûlün Fe‘ûlün Fe‘ûlün Fe‘ûl						1		1

Tablo 3: İbni Kemâl’in şiirlerinde kullandığı vezinlerin nazım şekillerine göre dağılımı

İbni Kemâl’in gazellerde kullandığı aruz kalıplarının Dîvân şâirlerinin gazel yazarken tercih ettikleri aruz kalıplarıyla karşılaştırılmasından ortaya çıkan aşağıdaki tabloda dikkat çeken husus, İbni Kemâl’in gazellerinin %50’sinin Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün kalıbıyla yazılmış olmasıdır.

Bahir	Vezin	Dîvân Şâirleri	İbni Kemâl
Remel	Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün	31.4	50.3
Remel	Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün	13.4	9.40
Muzarî	Mef‘ûlü Fâ‘ilâtü Mefâ‘îlü Fâ‘ilün	13.2	14.3
Hezec	Mefâ‘îlün Mefâ‘îlün Mefâ‘îlün Mefâ‘îlün	13.2	4.26
Hezec	Mef‘ûlü Mefâ‘îlü Mefâ‘îlü Fe‘ûlün	7.6	5.38
Müctes	Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün	6.2	2.24
Hafif	Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün	2.4	4.48
Muzarî	Mef‘ûlü Fâ‘ilâtün Mef‘ûlü Fâ‘ilâtün	1.3	2.91
Remel	Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün	1.2	2.24

Tablo 4: İbni Kemâl ile Dîvân şâirlerinin gazellerde kullandıkları aruz kalıpları

İbni Kemâl’in dîvânında kullanılan aruz kalıplarının bahirleri açısından dağılımına bakıldığında Dîvân şâirlerinin geneli tarafından tercih edilen Remel bahrinin İbni Kemâl tarafından da tercih edildiği ve şiirlerinin yarıdan fazlasını bu bahrin kalıplarıyla yazdığı görülmektedir. Remel bahrinden sonra en çok Hezec ve Muzarî kalıbını tercih eden İbni Kemâl bahir tercihlerinde de Dîvân şâirleriyle uyum içerisindedir. Şâirin bahir tercihleri ve diğer Dîvân şâirleriyle bu açıdan karşılaştırılması aşağıdaki iki tabloda görülmektedir.

Bahir	**Vezin**	**Sayı**	**Oran**	**Toplam**	
				Sayı	**Oran**
Remel	Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün	259	38.83	355	53.2
	Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün	63	9.44		
	Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün	28	4.19		
	Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün	5	0.74		
Hezec	Mef‘ûlü Mefâ‘îlü Mefâ‘îlü Fe‘ûlün	32	4.79	113	17.2
	Mefâ‘îlün Mefâ‘îlün Mefâ‘îlün Mefâ‘îlün	30	4.49		
	Mefâ‘îlün Mefâ‘îlün Fe‘ûlün	49	7.34		
	Mef‘ûlü Mefâ‘îlün Mef‘ûlü Mefâ‘îlün	1	0.14		
	Mef‘ûlü Mefâ‘ilün Fe‘ûlün	1	0.14		
Muzarî	Mef‘ûlü Fâ‘ilâtü Mefâ‘îlü Fâ‘ilün	83	12.44	96	14.38
	Mef‘ûlü Fâ‘ilâtün Mef‘ûlü Fâ‘ilâtün	13	1.94		
Hafif	Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün	66	10.4	66	10.4
Müctes	Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün	15	2.24	15	2.24
Recez	Müstef‘ilâtün Müstef‘ilâtün	1	0.14	1	0.14
Mütekarib	Fe‘ûlün Fe‘ûlün Fe‘ûlün Fe‘ûl	1	0.14	1	0.14

Bahir	İbni Kemâl	Dîvân Şâirleri
Remel	53.2	47.4
Muzarî	14.38	13.1
Hezec	17.2	26.9
Hafif	10.4	2.9
Müctes	2.24	6.1
Recez	0.14	2.2
Mütekarib	0.14	0.4

Tablo 5: Kemâl Paşazade'nin ve Dîvân şâirlerinin bahir tercihleri

Son olarak da, İbni Kemâl'i kendi çağdaşlarıyla vezin tercihleri bakımından karşılaştırdığımızda Dîvân şâirlerinin genelinden vezin tercihleri bakımından pek farklılaşmayan şâirin, kendi çağdaşlarıyla da bu konuda benzer tercihlere sahip olduğu ve bu yüzyılda önde gelen şâirlerin de Dîvân şâirlerinin genel temayülüne göre hareket ederek şiirlerinin çoğunun aynı kalıplarla yazdıkları, farklı kalıpları çok az sayıda kullandıkları görülmektedir. Aşağıdaki tabloda İbni Kemâl'in şiirlerinde tercih ettiği aruz vezinleri açısından bazı çağdaşlarıyla karşılaştırılması görülmektedir.

Bahirler	Vezinler	İbni Kemâl	Fuzulî	Bakî	Zâtî	Hayâlî Bey	Muibbî	Yahya Bey	Emrî	Ruhî-i Bağdadî
Hezec	Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün	4.26	20	15.8	19.6	23.1	8.41	12.2	19.4	17.1
	Mef'ûlü Mefâ'îlün Mef'ûlü Mefâ'îlün	0.22	0.25	0.29	0.66	0.41	0.13	0.65	0.18	0.58
	Mef'ûlü Mefâ'îlü Mefâ'îlü Fe'ûlün	5.38	2	4.40	6.48	2.62	4.56	2.77	2.90	3.94
	Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ûlün	3.81	-	3.23	4.34	2.75	9.41	0.98	1.90	0.23
	Mef'ûlü Mefâ'ilün Fe'ûlün	0.14	-	0.14	-	-	-	-	0.9	0.23
Recez	Müstef'ilâtün Müstef'ilâtün	0.22	-	-	0.05	-	-	0.16	-	0.1
Remel	Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün	50.3	29.3	23.2	42.6	41.2	53.4	37.2	25.7	27.5
	Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün	2.24	-	0.73	0.82	0.13	2.50	0.49	1.0	0.23
	Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün	9.40	16.2	20.4	12.2	10.7	8.82	16.8	16.1	23.8
	Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün	0.74	0.25	1.02	0.11	0.41	0.10	0.16	1.36	0.58
Muzarî	Mef'ûlü Fâ'ilâtün Mef'ûlü Fâ'ilâtün	2.91	1.25	0.88	1.48	1.65	1.54	2.12	1.54	0.34
	Mef'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'îlü Fâ'ilün	14.3	6.51	19.8	9.02	17.3	8.89	14.5	11.0	12.8
Müctes	Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün	2.24	5.26	2.64	0.88	5.10	0.20	7.84	6.54	5.69
Hafif	Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün	4.48	1.50	4.55	0.77	2.20	1.33	1.63	2.54	3.60
Mütekarib	Fe'ûlün Fe'ûlün Fe'ûlün Fe'ûl	0.44	0.50	0.58	0.11	-	-	0.32	0.09	0.34

Tablo 6: İbni Kemâl'in ve çağdaşı şâirlerin tercih ettiği aruz vezinleri

2. Vezinde Meydana Gelen Değişiklikler

Türkçe kelimelerin yapısı gereği aruz vezninin uygulanmasında bazı güçlüklerle karşılaşılmış ve bu güçlükleri aşmak için de şairler bazı yöntemlere başvurmuşlardır. Bunların başlıcaları imâle, zihâf ve vasldır. Genel olarak kusur şeklinde değerlendirilen bu yöntemlere şâirlerin bazen de şiirlerinin etkileyiciliğini artırmak amacıyla başvurdukları düşünüldüğünde bunların her zaman da kusur olarak değerlendirilemeyeceği ortaya çıkar. Bu nedenle çalışmamızda imâle, zihâf ve vasl aruz kusuru olarak değil, vezinde meydana gelen değişiklikler olarak değerlendirilmiştir.

a. Vasl (Ulama)

Kelime anlamı ulama bitiştirme olan vasıl, sonu ünsüzle biten bir kelimeyi vezin gereği ünlü ile başlayan kelimeye bağlayarak okumaktır. Günlük konuşma dilinde kendiliğinden meydana gelen vasl, Türkçe'nin ses yapısına da uyan bir durum olup Dîvân şiiri için de âhengi sağlaması bakımından aruzun vazgeçilmez kuralları arasındadır. İbni Kemâl Dîvânı'nda da Türkçe'nin ses özelliği gereği vasıl çokça görülmektedir. Aşağıdaki iki örnekte de görüleceği üzere belirtilen hecelerde vasıl yapılması sayesinde hem aruz doğru olarak uygulanmakta hem de söyleyişte akıcılık sağlanmaktadır.

Mef'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'îlü Fâ'ilün

(- - + / - + - + / + - - + / - + -)

Işk olmayınca başda kaçan cûş ider göñül

Deryâ temevvü***c e***ylеme***z o***lmayıcak hevâ (g.12/3)

Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün

(+ - + - / + + - - / + - + - / + + -)

Musâhi***b o***ldı dil ü cân gamuñla 'ışkuñdan

Muvâfı***k o***lıcağız yolda hôş -durur ashâb (g.24/8)

1. **Vasl-ı Ayn (ع Ayn Harfi Ulaması)**

Ünsüzle biten bir kelimenin ünsüzle başlayan başka bir kelimeye ulanmayacağı bellidir. Dolayısıyla, Arap alfabesinde ayn harfi (ع) sessiz bir harf olduğu için bu harfle ulama yapılmaz. Şâirlerimiz genellikle bu kurala sadık kalmışlardır. Ayn harfini (ع) sesli harf kabul ederek yapılan ulama vasl-ı ayn (ayn ulanması) olarak adlandırılır. Bu uygulama bir tür aruz kusuru olmakla birlikte, Türkçe telaffuzda sesli harf gibi okunmasından dolayı şâirler ayn harfinin hem açık hece hem de kapalı hece olarak kullanmasında sakınca görmemişlerdir. İbni Kemâl, şiirlerinde vasl-ı ayn yapmamaya özen göstermiştir ancak yine de bazı yerlerde bunu yapmak zorunda kalmıştır. Aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere, şâir ünsüzle biten kelimeyi "ayn" harfine bitiştirerek okumuş ve vasl-ı ayn yapmıştır.

Mef'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'îlü Fâ'ilün

(- - + / - + - + / + - - + / - + -)

Eşk ile rûy-ı zer virü***r 'â***şıklara hatuñ

Dünyâ-perest olana olur sîm ü zer lezîz (g. 47/5)

Mef'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'îlü Fâ'ilün

(- - + / - + - + / + - - + / - + -)

İy serv-i nâz ki sakın âhında***n 'â***şıkuñ

Şevk-i ruhuñla çünki seherde niyâz ider (g.108/5)

2. **Türkçe Kelimelerde Ünlünün Ünlüye Vasıl Yapılması**

Türkçe'de "ne için" yerine "niçin" denilmesi gibi bazı birleşik kelimelerde ya birinci kelimenin son ünlüsü ya da ikinci kelimenin ilk ünlüsünün düştüğü görülür. Bazen de birleşik olmayan iki kelime arasındaki ünlü düşer. Ağ-lar-mo-la ve ney-le-sin örneklerinde olduğu gibi. Bu tür vasıl örneklerinden k'ol, k'ola, n'ola ve anun'çün gibi yaygın ve alışılmış olanları İbni Kemâl Dîvânı'nda çokça bulunmaktadır.

Fâʻilâtün Fâʻilâtün Fâʻilâtün Fâʻilün

(- + - - / - + - - / - + - - / - + -)

Leblerüñ şevki ile kan dökse ***n'ola*** gözlerüm

Kan dökilmek şimdi mi oldı mey-i nâb üstine (k. 1/15)

Mefʻûlü Fâʻilâtün Mefʻûlü Fâʻilâtün

(- - + / - + - - / - - + / - + - -)

'Işk ehlinüñ murâdı cânândur mücerred

N'eyler cihân murâdın ol ***k'ola*** ehl-i tecrîd (g.44/5)

Fâʻilâtün Fâʻilâtün Fâʻilâtün Fâʻilün

(- + - - / - + - - / - + - - / - + -)

'Işk Mısrına varan kimse ticâret itmeğe

Gussanuñ alsun metâ'ın ***k'ol*** diyâruñ bâbıdur (g.50/5)

Aşağıdaki örnekte ise ünlüyle biten bir kelime "ayn" harfiyle biten başka bir kelimeye vasıl yapılmıştır.

Fâʻilâtün Fâʻilâtün Fâʻilâtün Fâʻilün

(- + - - / - + - - / - + - - / - + -)

Zann ider mi ***k'â***şık-ı giryân bu sevdâ gizlenür

Gözleri pür-hûn-ı nemdir göñli pür-sûz-ı elem (KBT./4)

Bunlar dışında "ki" edatından sonra gelen kelimelerin vezni sağlamak amacıyla, dilde örnekleri bulunmayan bir şekilde birleştirildiği örnekler görülmektedir. Aşağıda iki tanesi verilen bu örneklerin ayrıntılı açıklaması için çalışmamızın "Fesahat" bölümündeki "kelime yapısında kuralsızlık (kıyasa muhalefet)" başlığına bakılabilir.

Subh-dem bülbül okur aġlar gülüñ mecmû'asın

Göz yaşın şöyle döker **k'evrâkını** rengîn ider (g.59/5)

Bülbülüñ gül yüzini görüceġiz bencileyin

Aġladuġı bu **k'añar** âhir-i kâr ayrulıġı (g.411/4)

3. Sekt:

Şiiri aruz ölçüsüne uydurmak amacıyla, gereken yerde ulama yapılmazsa şiirde bir kesinti meydana gelir. Buna **sekt** denir. Fakat sekt her zaman kusur sayılmaz. Vasıl yapılmayan yer, tef'ile sonu ise ve şâirin tercihi anlamla ilgili ise vasıl yapılmaması normal karşılanabilir. Bu şiir okuma diline de uygun bir durumdur. İbni Kemâl Dîvânı'ndaki sektler genellikle, vasıl yapılması gereken yerde vasıl yapılması durumunda oluşacak olan açık hecede imale yapılmak zorunda kalınacağı için bu durumun önüne geçmek amacıyla uygulanmıştır.

Aşağıdaki örnekte işaretli ilk yerde vasıl yapılması söyleniş ve aruz gereği olduğu gibi ikinci yerde sekt yapılması da aruz gereğidir.

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

(- + - - / - + - - / - + - - / - + -)

Gülşene servüñ***den i***letmiş haber peyk-i sabâ

El uzatmış kim çınâr ide anuñla merhabâ (g. 4/2)

Bu örnekte de işaretli olan birinci yerde vasıl yapılması zorunlu iken, diğer iki yerde vasıl yapılması vezni bozacaktır.

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

(- + - - / - + - - / - + - - / - + -)

Dilde habs itdüm hayâl-i gamzesin dilber didi

Hançe***r i***le delmesü***n ol u***ğrı zindânuñ sakın (g.292/3)

Son olarak veilen aşağıdaki örnekte, işaretli bütün yerlerde sekt yapılmalıdır. Aksi halde aruzun uygulanmasında sorun çıkacaktır.

Fâʻilâtün Fâʻilâtün Fâʻilâtün Fâʻilün

(- + - - / - + - - / - + - - / - + -)

Cânumı alma***ğ i***çün bi***r o***ldı iki la‘l-i yâr

Ara yire ka***n o***lur açma***z i***se ağzın nigâr (g.139/1)

İbni Kemâl Dîvânı'nda ulamanın sekte uğradığı yüzlerce beyit bulunmaktadır. Bazı örnekler için aşağıda gazel numaraları verilen beyitlere bakılabilir.

6-4, 16-7, 33-2, 33-3, 33-4, 36-5, 64-6, 65-3, 65-5, 65-6, 65-7, 66-2, 67-4, 68-1, 69-2, 71-3, 72-3, 72-4, 74-1, 74-3, 74-4, 75-2, 75-3, 77-2, 77-4, 77-5, 80-2, 83-1, 83-2, 83-3, 84-3, 85-5, 86-5, 87-4, 92-3, 94-4, 95-6, 100-3, 102-3, 102-4, 105-7, 108-2, 109-2, 112-2, 113-1, 118-1, 118-3, 119-2, 121-3, 126-2, 127-6, 129-2, 129-4, 131-1, 132-3, 133-1, 133-2, 133-3, 143-7, 149-4, 150-2, 155-3, 156-1, 156-5, 159-3, 160-2, 161-3, 163-7, 164-3, 167-3, 167-5, 168-2, 169-7, 170-3, 172-2, 172-6, 174-2, 174-4, 175-6, 180-4, 180-5, 181-3, 183-2, 183-3, 183-5, 184-2, 186-1, 187-6, 188-4, 189-3, 190-5, 191-7, 193-5, 194-6, 195-4, 196-4, 196-6, 199-1, 199-6, 200-4, 201-1, 202-2, 202-3, 202-4, 203-3, 203-6, 208-3, 210-1, 210-5, 214-4, 215-1, 215-5, 216-1, 216-3, 216-7, 222-4, 223-1, 223-5, 226-5, 227-2, 227-4, 227-5, 228-1, 228-6, 229-3, 230-1, 230-2, 231-3, 231-6,232-3, 233-3, 233-5, 234-6, 235-4, 236-3, 237-2, 237-3, 238-2, 239-3, 239-6, 241-8, 242-4, 243-2, 243-5, 246-3, 247-6, 249-3, 250-1, 250-2, 254-2, 259-2, 260-6, 261-3, 264-1, 266-3, 264-4, 267-2, 267-4, 268-6, 272-1, 272-5, 273-1, 274-1, 276-1, 276-5, 277-1, 277-5, 280-1, 281-4, 282-3, 283-1, 283,7, 284-4, 285-1, 286-1, 288-1, 290-5, 293-3, 294-1, 294-2, 295-2, 295-3, 295-6, 295-7, 296-3, 298-1, 299-3, 300-5

b.İmâle (Uzatma)

İmâle, hecenin kendi değerinin üzerinde okunması, yani, kısa hecenin vezin gereği uzun okunmasıdır. İmale genel olarak kusur kabul edilmektedir. Fakat N.Sami Banarlı imâlenin kusur kabul edilmesine karşı çıkmakta ve "Türkçe şiirdeki bütün imâleleri yanlış ve ibtidâî gösteren kökleşmiş görüş hatalı ve mübalağalıdır. Dehhâni, Ahmedî, Ahmed Paşa, Necâtî, Fuzûlî, Bakî, Nâilî, Neşâtî ve Nedim gibi büyük şâirlerin asırlarca hata işlediklerini sanmak, Türk Dîvân Şiiri'ni kendi doğuş ve yükseliş estetiği içinde tanımak ve anlamaktan uzak kalmaktır"[52] diyerek imâlenin de şiirde bir ahenk ögesi olabileceği noktasına dikkat çekmektedir.

Aruzda imâle iki çeşittir:

1.İmâle-i maksûre (Kısa uzatma)

Açık heceli sözcüklerin vezin gereği uzun okunması demek olan imâle-i maksûreye şairler Arapça, Farsça ve Türkçe kelimeleri uzatarak başvurmuşlardır. Türkçe'de uzun sesli harfler bulunmamasına karşın aruz vezinlerinin çoğunlukla uzun hecelerden oluşması sebebiyle de şairler Türkçe sözcüklerin çoğunda imâle-i maksûre yapmışlardır.

İbni Kemâl, şiirlerinde imâle-yi maksûreye oldukça çok başvurmuştur. Bazı beyitlerde anlamı güçlendirmek ve şiirin iç ahengini artırmak amacıyla birkaç imâle-i maksure yapıldığı gibi, aşağıdaki beyitlerde de görüleceği üzere hemen hemen her kelimesinde imale-i maksure bulunan beyitler de bunmaktadır.

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün

(+ - - - / + - - - / + - - - / + - - -)

Le***büme*** kasd ider ***diyü*** tolar bar***ma***ğı***na*** zülfüñ

Elinden ***ko*** o miskî***ni*** yiter yok ***yi***re bühtân it (g.32/5)

---

[52] N.Sami Banarlı, "İmâle", **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi Ansiklopedisi**, C.I., İstanbul, MEB Yay., 1971, s.158-160.

Mefâʻîlün Mefâʻîlün Feʻûlün

(+ - - - / + - - - / + - -)

A***yağına*** diken batmış ka***kı***ma

Ka***puña*** tıfl-ı gon***ca*** geldi***se*** giç (g.37/4)

Fâʻilâtün Fâʻilâtün Fâʻilâtün Fâʻilün

(- + - - / - + - - / - + - - / - + -)

Safha-i hüsn-i la'l***i ka***mer ***i***çin***de*** şafak

Al gönlüñ ***a***ra göğ***si şa***fak için***de*** kamer (g.83-3)

Yukarıda da vurgulandığı gibi, İbni Kemâl imaleyi sadece vezin gereği değil, bazen de anlamla ilgili olarak yapmıştır. Aşağıdaki örnekte de görüleceği üzere imaleyi aynı tef'ilenin aynı yerinde ve anlamla da güzel bir ilişki kurarak yapmıştır.

Fâʻilâtün Fâʻilâtün Fâʻilâtün Fâʻilün

(- + - - / - + - - / - + - - / - + -)

Nahl-i kaddüñ şöyle ʻâlîdür ki hurmâ-yı lebüñ

Virme***ğe*** virseñ icâzet irme***ğe*** yok dest-res (g.154/2)

2. İmâle-i memdûde (Medd):

Asıl anlamı uzatma, çekme olan medd, Arapça ve Farsça sözcüklerde bulunan uzun heceyi ya da sonu iki sessiz harfle biten bir heceyi birbuçuk hece olarak yani bir uzun, bir kısa olmak üzere birleşik hece olarak okumaktır. Şairler şiirde ahengi artırmak amacıyla medde de sıkça başvurmuşlardır. Aşağıdaki iki örnekte de görüldüğü üzere, medler bazen ahenk ve söyleyişi de gözeterek yapılmakta ve yapılan med, söyleyişe sıkıntı vermemekte, tersine aheng katkıda bulunmaktadır. İbni Kemâl Dîvânı'nda bu tür örnekler çokça görülmektedir.

Fâʿilâtün Fâʿilâtün Fâʿilâtün Fâʿilün

(- + - - / - + - - / - + - - / - + -)

Gâh Leylî zülfüñüñ sevdâsıla Mecnûn olup

Gâh Şîrîn leblerüñ şevkiyle Ferhâd olalum (g.265/5)

Fâʿilâtün Fâʿilâtün Fâʿilâtün Fâʿilün

(- + - - / - + - - / - + - - / - + -)

Zerk satma ***rızk*** içün gel riyâdan ***sâf*** ol

Zâhid-i zer***râk*** olma ʿâbid-i Rez***zâk*** ol (g.227/5)

Bir ünlü harften sonra ünsüzle biten Türkçe kelimelerde de bazen med yapıldığı görülür. Bu tür medlerin olumlu değerlendirilmesi için ahenge katkısının yanı sıra anlamla bağlantılı olması da gerekmektedir. Sadece vezin gereği yapılan, yapılmak zorunda kalınan medler hoş karşılanmamıştır. İbni Kemâl Dîvânı'nda bazı Türkçe kelimelerin ahenge ve anlama katkısı olacak şekilde medd yapıldığı görülmekle birlikte çoğunda aruzun uygulanması amacıyla medd yapıldığı tespit edilmiştir. Aşağıdaki beyitlerdeki Türkçe kelimelerde yapılan medler anlamla ilişkilidir.

Feʿilâtün Mefâʿilün Feʿilün

(+ - + - / + + - - / + - + - / + + -)

Çok sözler işitdüm ammâ yok

Lebi vasfında bu makâle yiter (g.107/4)

Fâʿilâtün Fâʿilâtün Fâʿilâtün Fâʿilün

(- + - - / - + - - / - + - - / - + -)

Görinür görünmez ağzı gün yüzüñde zerre-vâr

Hatt-ı vehmîdür belî kimse diyemez **var** yok (g.189/3)

Fâʻilâtün Fâʻilâtün Fâʻilâtün Fâʻilün

(- + - - / - + - - / - + - - / - + -)

Çekmeyem gam dirseñ olma ol ʻarûs-ı dehre çüft

Bu felek eyvânınuñ altında iy dil ***tek*** ol (g.227/6)

Fâʻilâtün Fâʻilâtün Fâʻilâtün Fâʻilün

(- + - - / - + - - / - + - - / - + -)

Varın u yoğın miyânuñla dehânuñ yolına

Virdi göñlüm ***vaz***geçdüm bûddan nâ-bûddan (g.295/5)

Aşağıdaki beyitlerde Türkçe kelimelerde sadece vezin gereği med yapılarak aruzda değişiklik yapılmıştır.

Mefʻûlü Fâʻilâtü Mefâʻîlü Fâʻilün

(- - + / - + - + / + - - + / - + -)

Geldi didi ki ***var***sa Şâmuñ diyârına

Leşker çeküp-durur şeh-i kişver-güşâ-yı Rûm (g.259/9)

Fâʻilâtün Fâʻilâtün Fâʻilâtün Fâʻilün

(- + - - / - + - - / - + - - / - + -)

Tağ sanma gördüğüñi belki derd-i ʻışk ile

Nâlem işitdi zemîn kaldurdı başın hâbdan (g.293/5)

Mef‛ûlü Fâ‛ilâtü Mefâ‛îlü Fâ‛ilün

(- - + / - + - + / + - - + / - + -)

Şevk-i ruhuñla odlara düşüp ya***nar*** şem‘

Olsa ‘aceb mi derd ile zâr ü nizâr şem‘ (g.179/1)

Fâ‛ilâtün Fâ‛ilâtün Fâ‛ilâtün Fâ‛ilün

(- + - - / - + - - / - + - - / - + -)

Cûy-ı hüsnüñden çıkan hattuña ‘anber ***dir***düm

Tatlu su içre bulunsa ‘anber-i sârâ eger (g.48/3)

Fâ‛ilâtün Fâ‛ilâtün Fâ‛ilâtün Fâ‛ilün

(- + - - / - + - - / - + - - / - + -)

Dün içinde yüzüni gören güneş toğdı sanur

Çın seher zülfüñ gören sanur henüz ah***şam***dur (g.51/3)

İbni Kemâl, bazı medlerden sonra oluşan kısa hecede imale yaparak vezinde değişiklik yapmıştır.

Fâ‛ilâtün Fâ‛ilâtün Fâ‛ilâtün Fâ‛ilün

(- + - - / - + - - / - + - - / - + -)

‘Îd-i hüsnüñde senüñ ***çarh*** Hamel kurbânıdır

Görünen gül-gûn şafak alnında kurbân kanıdur (g.75/1)

Fâ‛ilâtün Fâ‛ilâtün Fâ‛ilâtün Fâ‛ilün

(- + - - / - + - - / - + - - / - + -)

Kaldı serv-i nâr***vân*** oldı kadîd nârdan

Hüsn bâgında görüp nâz ile reftârum benüm (g.270/6)

Fâʻilâtün Fâʻilâtün Fâʻilâtün Fâʻilün

(- + - - / - + - - / - + - - / - + -)

Nâzenînsin gül gibi meyl itme ***hâr*** u hasa

Zâğlar saydın n'idersin sen ki şeh-bâz olasın (g. 277/2)

Fâʻilâtün Fâʻilâtün Fâʻilâtün Fâʻilün

(- + - - / - + - - / - + - - / - + -)

Kûh-sâr-ı mihne***tüñ*** lâlesi kim açılur

Rengi hûn-ı dilden alur dağı sûz-i sîneden (g.294/5)

3. Zihâf (Kasr/Kısaltma)

İmâlenin zıddı olan zihâf, uzun okunması gereken hecelerin vezin icâbı kısa okunması gereken hecelerin kısa okunmasıyla meydana gelir. Uzun bir heceyi kısa okumak imâlenin aksine ahengi daha fazla bozacağı için şâirler genellikle zihâftan kaçınmışlardır. Şâirler, mahlaslarıyla bazı kelimelerde bulunan nispet "î"sinin kısaltılarak okunmasında pek bir beis görmemişlerdir. İbni Kemâl Dîvânı'ında özellikle sakî, hindû, mahî, ef'î, safî ve tûtî gibi kelimelerin son harflerinde zihaf yapılmıştır.

Mefâʻilün Feʻilâtün Mefâʻilün Feʻilün

(+ - + - / + + - - / + - + - / + + -)

Yılan kuşatduğuñı cengde beyân eyler

Lisân-ı ef***ʻî*** ile zehr-i cân-sitân hançer (k.2/27)

Mefâʻilün Feʻilâtün Mefâʻilün Feʻilün

(+ - + - / + + - - / + - + - / + + -)

Pür oldı vâ***dî***-i dil göz yaşı ile seyl-âb

Kenâra çıkmağa kanı sefîne-i mey-i nâb (g. 24/1)

Fâʻilâtün Fâʻilâtün Fâʻilâtün Fâʻilün

(- + - - / - + - - / - + - - / - + -)

Tolaşur gülzâr-ı hüsnin zülf-i ʻanber-bâr-ı yâr

Rûma gelmiş seyr içün seyyâh-ı Hindistâ***nî***dür (g.75/5)

Feʻilâtün Mefâʻilün Feʻilün

(+ - + - / + + - - / + - + - / + + -)

Zâhidâ biz müdâm dürd içerüz

Sen susadukça sâ***fî*** âb iç var (g.89/4)

Fâʻilâtün Fâʻilâtün Fâʻilâtün Fâʻilün

(- + - - / - + - - / - + - - / - + -)

Tû***bî***ye lâyık değüldür kim bu buña öyküne

Serv-i raʻnâñ ile hem-ser olmağa kâkül yiter (g.128/4)

Fâʻilâtün Fâʻilâtün Fâʻilâtün Fâʻilün

(- + - - / - + - - / - + - - / - + -)

Baña keşf oldı bu gün esrâr-ı âyât-ı cemâl

Her suʻâle müf***tî***-i ʻışkam cevâbum var benüm (g.266/9)

Mef'ûlü Fâ'ilâtün Mef'ûlü Fâ'ilâtün

(- - + / - + - - / - - + / - + - -)

Cân oldı hatt-ı la'lüñ tefsîri içre 'âciz

Sırr-ı nihâ***nî*** vardur bir müşkil âyet ancak (g.196/3)

"Hindû" kelimesinde sıkça zihaf yapan İbni Kemâl bu kelimeyi aslî haliyle de kullanmıştır. Aşağıda bu kelimenin hem zihaflı şekilleri hem de aslı gibi uzun hece olarak kullanıldığı beyitler örneklendirilmiştir.

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

(- + - - / - + - - / - + - - / - + -)

Gördüğümce lebleri üstinde müşgîn hâlini

Sanuram kim Rûma gelmiş Hin***dû***dur hurmâ satar (g.65/2)

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

(- + - - / - + - - / - + - - / - + -)

Hin***dû***-yı hâlüñ ruhuñ üstinde olsa vechi var

Çünki Keyvânuñ makâmı âfitâb üstindedür (g.78/3)

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

(- + - - / - + - - / - + - - / - + -)

Ka'be-i hüsnüñde müşgîn perde zülf-i tâb-dâr

Hâl-i 'anber-bârı bir hin***dû***dur olmış perde-dâr (g.69/1)

Fâʻilâtün Fâʻilâtün Fâʻilâtün Fâʻilün

(- + - - / - + - - / - + - - / - + -)

Tıfl-ı Hin***dû*** gibi gelmiş beñleri seyr itmeğe

Gine bir ʻâşık yakar beñzer ruhı nârında yâr (g.69/5)

"Sakî" kelimesi Dîvânda birçok yerde zihaflı olarak kullanılmıştır. Bunlardan iki tanesi aşağıda verilmiştir:

Fâʻilâtün Fâʻilâtün Fâʻilâtün Fâʻilün

(- + - - / - + - - / - + - - / - + -)

Sâ***kî***yâ gül devridür sun pür mey-i ahmer kadeh

Mevsim-i ʻişret-durur hengâm-ı cân-perver kadeh (g.40/1)

Fâʻilâtün Fâʻilâtün Fâʻilâtün Fâʻilün

(- + - - / - + - - / - + - - / - + -)

Sâ***kî***-i hüsnüñ elinde ağzı tolu câmdur

Lebleri ol câm içinde bâde-i gül-fâmdur (g.51/1)

"hûb", "hôş", "hîç" ve "hôd" gibi kelimelerdeki uzatmalı "û", peşinden ünlüyle başlayan bir kelime geldiğinde yapılan vasıldan sonra uzatmasız olarak kabul edilmiş ve zihaflı olarak okunmuşlardır.

Fâʻilâtün Fâʻilâtün Fâʻilâtün Fâʻilün

(- + - - / - + - - / - + - - / - + -)

ʻÂşıka dilber itüm didükçe şâdîden ölür

Kim-durur ʻâlemde cân virmez ***hôş*** elkâb üstine (k.1/18)

Fâʻilâtün Fâʻilâtün Fâʻilâtün Fâʻilün

(- + - - / - + - - / - + - - / - + -)

Bî-***hôd*** oldum yâr gitdükde gözüm merdümleri

Üstüme ağlaşdılar kim çıkdı cânum sandılar (g.73/3)

Mefâʻîlün Mefâʻîlün Mefâʻîlün Mefâʻîlün

(+ - - - / + - - - / + - - - / + - - -)

Cemâlüñ mihrinüñ mührin diler dil setr ider lebüñ

Ne mümkindür ***hîç*** ola mı zücâc ile nihân âteş (g.171/5)

Feʻilâtün Feʻilâtün Feʻilâtün Feʻilün

(+ + - - / + + - - / + + - - / + + -)

Hatt-ı gubârını gözünde koma kim ***hûb*** olur

Gül ruhuñ mushafınuñ hattı gubâr olmayıcak (g.192/4)

Aşağıdaki beyit de aynı kelimenin hem zihaflı hem de aslî haliyle tek bir beyitte bulunmasına örnek olarak verilebilir.

Fâʻilâtün Fâʻilâtün Fâʻilâtün Fâʻilün

(- + - - / - + - - / - + - - / - + -)

Gelmez imiş şâ***dî*** ol yirde k'ola ʻışkuñ gamı

Bize ʻışkuñdur göñül gelmezse *şâdî* gam değül (g.228/7)

Bunlar dışında, kelimenin kökünde olduğu halde, zihafa uğrayarak kısa olarak okunan heceler de vardır.

Mef'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'îlü Fâ'ilün

(- - + / - + - + / + - - + / - + -)

Sâfî göñülde zâhir olur 'ışk pertevi

Sûret görinmez â***yî***nede olmasa safâ (g.12/2)

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

(- + - - / - + - - / - + - - / - + -)

Göñli geçdi ağ***yâ***ruñ yâruñ görüp gözümde yaş

'Âlemi ol seyl bozdı kalmadı taş üzre taş (g.163/1)

Mef'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'îlü Fâ'ilün

(- - + / - + - + / + - - + / - + -)

Bir mâh***-rû*** gamı ile yaşum yılduzın döküp

Kıldı şafak gibi cigerüm tolu kan felek (g.213/2)

Mef'ûlü Mefâ'îlü Mefâ'îlü Fe'ûlün

(- - + / + - - + / + - - + / + - -)

Gül bir ***pâ***re od oldı görüp hâr yanında

Ol od ile bülbül yanup oldı bir avuç kül (g.239/3)

İbni Kemâl Dîvânı'nda Türkçe kelime ve eklerde yapılmış zihafa iki örnek bulunmaktadır.

Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün

(+ - + - / + + - - / + - + - / + + -)

Yakamı gonca gibi dest-i hayret eyledi çâk

Tuta***lum*** dâmenini ol gülüñ has ü hâşâk (g.199/1)

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

(- + - - / - + - - / - + - - / - + -)

Gûyiyâ bir câmedür ‘âlemde nâz u şîve kim

Gök***den*** yağmışdur temâm ol kadd-i mevzûn üstine (g.378/4)

3. Vezin Bakımından Hatasız Beyitler

İbni Kemâl Dîvânı’nda vezin bakımından hatasız beyitler de bulunmaktadır. Sayıları azımsanmayacak kadar çok olan bu beyitlerden birkaç tanesi örnek olarak aşağıda verilmiştir.

Mef‘ûlü Mefâ‘îlü Mefâ‘îlü Fe‘ûlün

(- - + / + - - + / + - - + / + - -)

Kûyuñda safâ sürse rakîbüñ ne ‘aceb kim

Hakk eyledi kâfirlere dünyâsını cennet (g.29/7)

Mef‘ûlü Mefâ‘îlün Mef‘ûlü Mefâ‘îlün

(- - + / + - - - / - - + / + - - -)

Tîz olma teemmül kıl her hâle tahammül kıl

Allâha tevekkül kıl tedbîri bozar takdîr

Mef‘ûlü Fâ‘ilâtü Mefâ‘îlü Fâ‘ilün

(- - + / - + - + / + - - + / - + -)

Nergis meger ki bildi vefâsuz-durur cihân

Bâguñ yolında gözleri pür-nem gelür gider (g.106/3)

Mef‘ûlü Fâ‘ilâtü Mefâ‘îlü Fâ‘ilün

(- - + / - + - + / + - - + / - + -)

Hecrüñle hasta kûşe-i mihnetde zâr iken

Tenhâ komaz gamuñ beni her dem gelür gider (g.106/6)

Mef‘ûlü Mefâ‘îlü Mefâ‘îlü Fe‘ûlün

(- - + / + - - + / + - - + / + - -)

Bî-dillere gül ruhları evsâfını söyle

Bülbüllere ol tâze gülistân haberin vir (g.119/2)

Müstef‘ilâtün Müstef‘ilâtün

(- - + - - / - - + - -)

Şânuñ mu‘azzam zâtuñ mükerrem

Zülfüñ mücessem hulkuñ musavver (g.126/2)

Mef‘ûlü Mefâ‘îlü Mefâ‘îlü Fe‘ûlün

(- - + / + - - + / + - - + / + - -)

‘İşveyle alan göñlümi şol hûr-ı cinândur

Bir bülbüli çok ruhları gül gonca-dehândur (g.133/1)

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

(- + - - / - + - - / - + - - / - + -)

İy cemâlüñ pertevinden nûr-ı Ahmed muktebes

V’ey cemâlüñ meş‘alinden nâr-ı Mûsâ bir kabes (g.157/1)

Mef‘ûlü Mefâ‘îlü Mefâ‘îlü Fe‘ûlün

(- - + / + - - + / + - - + / + - -)

Çün ruhlarıdur maşrık-ı envâr-ı ilâhî

Var vechi disem hattına ger şerh-i Meşârık (g.195/7)

Mef‘ûlü Fâ‘ilâtü Mefâ‘îlü Fâ‘ilün

(- - + / - + - + / + - - + / - + -)

Hattuñ hayâli câna gelür kan döker gözüm

Yirden çıkar zümürrüd ü gökden çıkar la‘l (g.236/6)

Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün

(+ - + - / + + - - / + - + - / + + -)

Teberrük aldı göñül fikr-i zülf-i meftûlin

Hayâl-i hâl-i lebin buldı yâdigâr gözüm (g.264/5)

B.Kafiye[53]

1.Kâfiyeye Giriş

Kafiye, ez az iki mısra sonundaki ses tekrarıdır. Bu ses tekrarının bulunduğu kelimelerin ya kendilerinin ya da anlamlarının farklı olması gerekir. Eski şiir geleneğimizde sözü şiirden ayıran kâfiye, şiirin olmazsa olmazı olarak kabul edilmiş olup şiir tariflerinde "mevzun ve mukaffâ" olarak zikredilen temel iki unsurundan biridir. Hatta Recaizade M.Ekrem, manzum eserler için kafiyeyi vezinden daha önemli görür.[54] Eski şiirimizde kafiye, bir şâirin nazımdaki kuvvet ve kabiliyetini gösteren önemli bir ölçüdür. Şâirler kafiyelenmesi güç sözcüklerle şiirler yazmaya çalışarak hünerlerini gösterirlerdi. Hatta Arap ve Fars alfabesinin her harfinden kafiye alan şiirler yazmayı marifet saymışlardı.

Klasik Türk şiirinde kafiye, sözü şiir kılan ve ahengi sağlayan bir unsur olduğu gibi nazım şekillerinin oluşumunda ve dîvânların tertibinde de belirleyici rol oynamıştır. Bu öneminden dolayı *ilmü'l-kafiye* adlı bir bilim sahası açılmış ve bu sahada Arapça, Farsça ve Türkçe bir çok eser kaleme alınmıştır. Bilebildiğimiz kadarıyla, kafiye ilmi konusunda bilinen müstakil olarak yazılmış en eski Türkçe metin İbni Kemâl'in Kafiye Risâlesi'dir.[55] İbni Kemâl bu eserinde, kafiyenin tanımı, kafiye harfleri, kafiye çeşitleri ve kusurları üzerinde durmaktadır. İbni Kemâl'in şiirlerinde kafiye konusunda ne kadar başarılı olduğunun tespiti, kendisinin bu konu hakkında ilk Türkçe risaleyi yazmış olması sebebiyle daha büyük bir önem kazanmaktadır.

2. Revi

Şiirde kafiyeyi var kılan, mısra sonlarında tekrarlanan bir sestir. Bu sesi gösteren harfe revî denir. Dolayısıyla kafiye derken, hem revi harfini bulunduran kelime hem de revi harfinin kendisi kastedilir.

---

[53] Bkz: M.A. Yekta Saraç, **Klasik Edebiyat Bilgisi: Biçim-Ölçü-Kafiye**, s.257-287; Muallim Nâcî, **Istılahât-ı Edebiyye** (Haz. M. A. Yekta Saraç), Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2004.

[54] Erdoğan Erbay, **Dîvân Edebiyatı Üzerine Tenkid, Değerlendirme ve Tartışmalar**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1996, s.167.

[55] M.A.Yektâ Saraç-M. Çiçekler, "İbni Kemâl'in Kafiye Risâlesi", **İÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. XXVIII, İstanbul, 1998, s.445-477.

Revi ikiye ayrılır:

a. Kayıtlı Revî (Revî-yi mukayyed): Sâkin (harekesiz) revîye denir. "..bahâr" / "..ezhâr" kelimelerindeki "ر" harfi gibi.

b. Mutlak Revî (Revî-i mutlak): Harekeli olan revi harfine denir. "..kemâle"/ "hayâle" kafiyelerindeki harekeli "ل" harfi gibi.

Kafiyenin asıl harfi olan revî kafiye kelimesinin son asıl harf olduğu gibi bazen de –öyle olmadığı halde- son asıl harf olarak kabul edilebilir. Bu açıdan revî için şu iki ihtimal vardır:

a. Revinin sözcüğün son asıl harfi olarak sonda bulunması:

Yıkılsa dil hevâ-yı ruhuñla bulur saf**â**

Bozulsa ev tolar içine lâ-cerem ziy**â** (g.12/1)

Beyitte revî harfi elifdir. (ا)

Sâkî-i hüsnüñ elinde ağzı tolu câ**m**dur

Lebleri ol câm içinde bâde-i gül-fâ**m**dur (g.51/1)

Beyitte revî harfi mimdir. (م)

b. Revînin tekellüfle (zorlama) ile son asıl harf kabul edilmesi:

Merhabâ / vefâ / revâ / sabâ / bul***a*** / safâ /bahâ (g.4)

Gazelde "bul-" sözcüğüne eklenen istek eki "-a" sözcük sonunda asıl harf yerine geçmiştir.

her / ahker / ahmer / beñzer / perî-peyker /ey***ler*** (g.3)

nazar / mu'teber / bî-basar / der-be-der /çek***er*** (g.25)

cân-perver / ziyâ-güster / aç***ar*** / İskender (g. 40)

İlk sözcüğün asıl harfi olan râ harfi "ر" revi iken bazı beyitlerde geniş zaman eki olan (–ar/-er) tekellüfle revî harfi olmuştur. Dîvânda en çok bu durumun örneğine rastlanır. Aşağıdaki örnekte de çokluk eki olan "-lar" ekindeki "ر" tekellüfle revi harfi olmuştur.

zer / nazar / id***er*** / gonca***lar*** / seher /gid***er*** /haber (g. 39)

Aşağıdaki örnekte de ayrılma hal eki olan "-dan" hecesindeki "ن" sesinin tekellüfle revi harfi olduğu görülmektedir.

ben / ten /külhan / çok***dan*** / gülşen / yirin***den*** (g. 13)

Aşağıdaki listede revinin tekellüfle aslî harf olmasına dair diğer örneklerin bulunduğu gazel ve beyit numaraları verilmiştir:

g. 41/2,7 – g. 47/6 – g. 61/5 – g.70/4 – g.82/1 – g.83/7 – g.87/ 1,3,4,5 – g.101/1,5 – g.103/1 – g.113/5 – g. 115/3,6,7,8 – g.116/1,2,7 – g.121/5,7 – g.122/1 – g.148/2,3 – g.161/1,5 – g.162/5,6,7 – g.179/5 – g.182/2,4,6 – g. 192/1 – g.204/1,5 – g.217/2 – g. 238/1,5,6 – g.240/3,5,8 – g.245/1 – g.253/3,5 – g.258/5 – g.269/2 – g.276/1,5 – g.279/3,6 - – g.294/4,5 – g.312/2 – g.320/3 – g.329/5 – g. 403/5 – g. 407/5 – g. 411/1 –

3.Kafiye Çeşitleri

Kafiye, temelde mısra sonunda tekrarlanan ve revî denilen harfle olur. Fakat bu harfin öncesinde yer alan harflerin de tekrarlanıp tekrarlanmamasına göre kafiye iki bölüm halinde incelenir:

3.1. Kafiye-yi mücerrede: Sadece revî harfinin tekrarlanmasıyla yapılan kafiyedir.

Zülfüñ mu'attar hâlüñ mu'anbe**r**

La'lüñ mukarrar şehd-i mükerre**r** (g. 126/1)

Yılda bir kez görinürken dünyede hurre**m** riyâz

'Âşıka vasluñ bahârı gösterür her de**m** riyâz (g. 173/1)

Fasl-ı hazân ü mevsim-i 'ayş ü saf**â**-yı Rûm

Nûş it çemende bâde-i 'işret-fez**â**-yı Rûm (g. 259)

3.2. Kafiye-yi Mürekkebe: Revi harfinden önceki harflerin de tekrar ettiği kafiyedir. Üç kısımda incelenir.

a. Mürdef Kafiye :

Ridf harfinin bulunduğu kafiyedir. Yani revî harfinden önceki illet harflerinden (ا, و, ی) birinin kafiyede tekrarlanmasıdır. İbni Kemâl, diğer Dîvân şâirleri gibi en fazla bu kafiye çeşidini kullanmıştır:

Çarh-ı gerdûndan bilürsin eksük olmaz inkıl**âb**
Bekle yâruñ işigin kim bir gün ola feth-i b**âb** (g.19/1)

Kanlar ağlayup tolaşdum kûy-i cân**ân**ı dürüst
Cûy olup yaşum tolandı ol gülist**ân**ı dürüst (g.31/1)

Gonca-veş ol yüzi gül giç güler t**îz** açılur
Gülicek nâz ile san gonca-i nev-h**îz** açılur (g. 102/1)

Zülfüñe uyan göñül meft**ûn** olur
'Âşık olan Leylîye Mecn**ûn** olur (g. 105/1)

Dîvânda geçen mürdef kafiyeli diğer gazeller şunlardır:

5, 6, 7, 9, 11, 18, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 28, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 44, 50, 51, 55, 59, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 84, 88, 89, 90, 95, 98, 101, 103, 104, 106, 108, 111, 112, 114, 117, 119, 120, 122, 123, 124, 125, 130, 131, 133, 135, 136, 139, 141, 142, 144, 145, 146, 150, 151, 152, 153, 155, 158, 160, 163, 164, 165, 169, 171, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 183, 184, 186, 189, 190, 191, 192, 194, 199, 201, 202, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 213, 216, 218, 221, 222, 223, 224, 225, 227, 231, 233, 235, 236, 242, 243, 247, 248, 249, 250, 251, 253, 254, 257, 261, 262, 263, 264, 266, 267, 268, 270, 271, 272, 274, 277, 280, 281, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 291, 292, 293, 295, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 309, 311, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 325, 326, 328, 329, 330, 331, 333, 335, 336, 338, 339, 340, 342, 343, 344, 345, 347, 349, 350, 351, 355, 359, 360, 362, 365, 366, 370,

374, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 386, 389, 392, 393, 395, 404, 406, 407, 409, 411, 413, 414, 417, 422, 423, 424, 426, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 436, 437.

b. Müesses Kafiye :

Te'sîs harfinin bulunduğu kafiyedir. Yani, revi harfi ile harekesiz elif harfi arasında harekeli başka bir harf bulunur.

Hışmı gözüñüñ hasta dile ‘ayn-ı ‘in**âyet**
Her zahmuña ġamzeñden ire sehm-i sa‘**âdet** (g.29/1)

Rûz-ı ‘îd oldı vü açıldı der-i meyh**âne**ler
Ser-be-ser âfâkı tutdı na‘ra-i mest**âne**ler (g. 129/1)

Aşağıdaki iki örnekte de görülebileceği gibi müesses kafiyede tesîs ile revî arasındaki harekeli harfin aynı olması şart değildir.

Ol perî boynına zülfinden sel**âsil** bağlanur
Hüsnine göz degmesün diyü ham**âyil** bağlanur (g.71/1)

Eger olduñsa ol meh-rûya ‘**âşık**
Göñül ol subh-veş mihrinde s**âdık** (g. 198/1)

İbni Kemâl Dîvânı'ndaki müesses kafiyeli diğer gazeller şunlardır:

2, 85, 86, 91, 92, 93, 96, 107, 118, 127, 140, 195, 196, 198, 203, 214, 219, 258, 260, 306, 334, 363, 375, 388, 396, 405, 438.

c. Mukayyed Kafiye:

Kayıd harfinin -revîden önce gelen ridf harfleri (ی,و ,ا) dışındaki sâkin harflerin- bulunduğu kafiyedir. İbni Kemâl Dîvânı'nda mukayyed kafiyeli sadece altı

gazel bulunmaktadır. Bu gazellerin matla beyitleri aşağıya alınmıştır.

Kankı ‘âşık k’ola anda eşk-i germ ü âh-ı se**rd**

Mülk-i ‘ışkuñ berr ü bahri şâhıdur .... de**rd** (g. 46/1)

Tâc-i vasluñ aslı çün kim çâr-unsur te**rk**idür

Vâsıl olmaz ol ki dünyâya ta‘alluk be**rk**idür (g.53/1)

Ruhlarıdur lutf yüzi ġamzesidür ‘ayn-ı ka**hr**

Şevk-i la‘li ġussa-i zülfi ile tiryâk-i ze**hr** (g.54/1)

Derdüñ ile kûhsâr urmış-durur gögsine se**ng**

Kanlu yaşdan lâlezâruñ oldı yüzi la‘l-re**ng** (g. 200/1)

Gözlerümüñ yaşı sırrum fâş ider di**rd**üm benüm

Derd-i ‘ışkuña düşelden bu idi de**rd**üm benüm (g. 245/1)

Akdı göñlüm su gibi bir serv-i ra‘nâ ka**dd**ine

Lâle gibi yandı cânum düşdi nâr-ı ha**dd**ine (337/1)

4.Kafiye Kusurları

Kafiye kusurları genel olarak iki başlık altında incelenir:

4.1. Adı Konulan Kâfiye Kusurları (Uyûb-ı Mülakkaba-i Kâfiye)

4.1.1. İkvâ:

Bu kafiye kusurunun tam anlaşılması için bazı terimlerin ifade edilmesi gerekmektedir. Aralarında harekeli bir harf bulunmamak üzre revîden önceki sakin

elif ا, sakin vav و veya sakin yâ ى harfine **ridf** denir. **Kayd** reviden önce bulunan ridf dışındaki harflerdir. Kafiye harekelerinden hazf, ridf ve kayddan önceki harfin harekesidir. Tevcîh ise te'sis (revî ile harekesiz elif arasındaki harekeli harf) harfi bulunmayan kafiyelerde revîden önceki harfin harekesidir.

İbni Kemâl Dîvânı'nda hazf'in farklılığından dolayı gerçekleşen kafiye kusuruna bir örnek bulunmaktadır.

Gözlerümüñ yaşı sırrum fâş ider d**i**rdüm benüm

Derd-i 'ışkuña düşelden bu idi d**e**rdüm benüm (g. 245)

Aşağıdaki örneklerde de tevcîh'in farklı olmasından kaynaklanan ikvâ örnekleri bulunmaktadır.

1. Gülşen-i kûyuñı bir dahi g**ör**em gibi gelür

   Vasluñuñ güllerini yine d**ir**em gibi gelür

2. Sâye-veş kaldum ayakda kad ü bâlâña senüñ

   Devlet el virür ise yine **ir**em gibi gelür

3. Karşuma 'arz idicek 'ârızuñ âyînesini

   Baht u devlet yüzini anda g**ör**em gibi gelür

4. Toġrı bakmaduġum âyîne-i hüsnüñe bu kim

   Göricek yüzüñi kendüm yit**ür**em gibi gelür

5. Giricek bir dahi mecmû'a-yı hüsnüñ elüme

   Aradan defter-i Dîvânı d**ir**em gibi gelür

6. Çün yüzüñ Ka'be vü hâlüñ Hacer-ül Esved imiş

Hacc-ı vasluñda yüzüm aña s**ür**em gibi gelür (g. 97)

her / ahker / ahmer / beñzer / perî-peyker /eyler / yir (g. 3)

ser-keş / baş / âteş / serhôş (g. 58)

Dîvândaki gazellerde geçen diğer ikvâ örnekleri şunlardır:

g. 47/6 – g. 58/ 1,2,3,4 – g. 65/4, - g. 83/5 – g. 99/1,3,6,7 – g. 113/4 – g. 128/5 – g. 156/5.

4.1.2. İkfâ:

Revî harfinin aralarında mahreç yakınlığı olan başka bir harfe dönüşmesidir.

Edebiyat tarihimizdeki önemli hadiselerden olan "abes-muktebes" tartışmasına da böyle bir ikfâ kusuru sebep olmuştur. 1895 yılında Hasan Âsâf isimli bir şâirin söylediği "zerre-i nûrundan iken muktebes / mihr ü mehe işâret etmek abes" beytindeki "abes ve muktebes" kelimelerindeki "sin س" ve "se ث" harflerinin kafiye olamayacağını söyleyen Muallim Nâcî'nin başını çektiği grup ile bu harflerle biten kelimeler arasında kafiye yapılabileceğini iddia eden Recâizâde M. Ekrem ve taraftarları arasında oldukça uzun süren münakaşalar olmuştur.[56] İbni Kemâl'in aşağıdaki gazelinde de yukarıdaki tartışmalara sebebiyet veren "abes-muktebes" kelimelerinin kafiyelenmesi örneği vardır. :

1. İy cemâlüñ pertevinden nûr-ı Ahmed **muktebes**
   V'ey cemâlüñ meş'alinden nâr-ı Mûsâ bir **kabes**

2. Ravza-i dîdâre nisbet Sidre vü Tûbâ nedür
   Ol çürük şâh-ı emeldür bu kuru berg-i heves

[56] F.Abdullah Tansel,"Muallim Nâci ile Recâizâde Arasındaki Münakaşalar", **Türkiyât Mecmuası,** C.X, İstanbul, 1953, s.159.

3. Ger nesîm-i lutfuñ açmaz ise dîdâruñ gülin
'Andelîb-i câna cennet gülşeni olur kafes

4. 'Işkuñuñ meydânına girmez hıred fârisleri
Ol fezâ-yı Kudsdür seyr eylemez anda feres

5. Bu tokuz kubbe muhît-i kudretüñde bir habâb
Ol sekiz cennet cemâlüñ gülşeninde hâr u has

6. 'Âşık-ı dîdâr olup sahrâ-yı hayretde gezer
Ġark olup göz yaşlarına Nîl ü Ceyhûn u Aras

7. Ol aradan geçmemişdür kârbân-ı kûy-ı dôst
K'ide anda degme bir cân gûşuña bang-i ceres

8. Tâb-ı envâr-ı celâlüñe nice döysün cihân
Âteş-i sûzâna tâkat mi getürür hâr u has

9. Kûy-ı 'ışka gir göñül kurtul hevâ-yı nefsden
Çün sarây-ı şâha varduñ kalmadı havf-ı **'abes** (g. 157)

İbni Kemâl Dîvânı'nda yukarıdaki örnek dışında sadece iki gazelde ikfâ kusuru bulunmaktadır. İbni Kemâl, Kâfiye Risâlesi'nde ikfâ kusurunu anlatırken hâc ve haç kelimelerini örnek vererek cim-i Arabî ile cim-i Fârisî'nin kafiye yapılamayacağını

belirtmektedir.[57] Aşağıda kendisi de "c" ve "ç" harfleri arasında kafiye yaparak bu kusuru işlemiştir.

1. Sabâya incinüp ġonc'oldı der-pî**ç**
   Gine yazıldı amma giceden gi**ç**

2. Dehânıyçün göñül çok şüphelendi
   Te'emmül itdi gördi aslı yok hî**ç**

3. Kitâb-ı hüsne hattı hâşiyedür
   Kenârı 'ârızından hattı tahrî**c**

4. Ayaġına diken batmış kakıma
   Kapuña tıfl-ı gonca geldise gi**ç**

5. Ġam-ı 'ışkı cihânda yeġ dimiş dil
   İder her kişi esbâbını tervî**c** (g. 37)

Aşağıdaki gazelde de ayn (ع) harfi ile elif (ا) harfi arasında kafiye yapılmıştır.

1. 'Ömr ise maksûduñ ey cân itmezem aslâ nizâ'
   Yoluña olsun fedâ bu resme olsa biñ **metâ'**

2. 'Işkuñ ile âşinâ olalı cânâ cân u dil
   İtmişem iki cihânuñ varlıġından inkıtâ'

---

[57] M.A.Yektâ Saraç-M. Çiçekler, **a.g.m**, s. 475.

3. ‘Âşık-ı sâdık olan ‘ışkuñ yolında ey sanem

Hâk-i pâyuñ olmağı bilür izine **iktizâ**

4. ‘Anber-efşân zülfüñ ile yüzüñi göñlüm görüp

Didi kim şâm u seher bir yirde itmiş ictimâ‘

5. ‘Âlem içre yok kemâl ehline lâyık bir sıfat

Âdemî yirini tutmuş ser-be -ser bûm u sibâ‘ (g. 180)

4.1.3. İtâ:

İtâ kafiyenin aynı anlamda tekrarlanmasıdır. Kasidede beyit sayısının çokluğundan dolayı 5 veya 7 beyitte bir kafiyenin aynı anlamda tekaralanması hoş görülmüşse de gazellerde itâ bir kusur olarak kabul edilmektedir. İki türlü itâ vardır:

4.1.3.1. İtâ-yı celî: Tekrârı açık olan itâdır.

1 . Taşlara kâr kılur itmez eser âh saña

Ne demürden yürek itmiş begüm **Allâh saña**

2. Ġussa-i zülf-i siyâhuñ gibi yok cevrüñe had

Kaçan insâf virür bilmezem **Allâh saña** (g. 11/1-2)

4. Gice uyhuda görür dil ki kuçar ince bilüñ

Düşde mû gördi yine çekse gerek renc ü **belâ**

5. Hîç bârik-nazar ol ince belüñden seçemez

Mûy-ı gîsûlarını ki oldı saña hemm ü **belâ** (g.11/3-4)

Yukarıdaki iki gazelde görüldüğü gibi “belâ” ve “Allâh sana” kafiyeleri aynı anlamda ve peşpeşe gelen beyitlerde tekrarlanmışlardır. Dolayısıyla bu gazellerde itâ kusuru vardır. Ancak kafîye tekrarı her zaman itâ olarak değerlendirilemez. İbni Kemâl’in de “belki gâh olur tecnîsi mutazammın olur, muhassenâtdan olur: كل آب ile كلاب gibi”[58] diyerek özetlediği anlayışa göre, görünüşte itâ kusuru gibi duran cinaslı söyleyişler de bu istisnâlardan sayılırlar.

Aşağıdaki gazel cinaslı kelimelerle oluşturulduğu için itâ yapılması güzel kabul edilmiştir. Gazelin son beytindeki “ugrıdur” kelimesi ile diğer beyitlerdeki cinaslılık uyumunun bozulduğu da görülmektedir.

1. Serv-kaddinüñ yolında her ne cân kim **toġrıdur**

Ġamzesi okını cânân aña karşı **toġrıdur**

2. Egrilik itdiyse iy dil yâ gibi kej-râ kaşı

Ġamzesi okı elif gibi yoluñda **toġrıdur**

3. Râst ol kaddi yolında uyma zülfi mekrine

Egrilik idenler itsün sen eġilme **toġrı dur**

4. Ruhları yanında aydur çeşm ü ebrûsın gören

Türkmândur âteşe karşu kemânın **toġrıdur**

5. Kîsesinden goncanuñ tañ mı nesîm aldıysa zer

Sürme uġurlar kesüñ gözinden ol bir **uġrıdur** (g. 81)

---

[58] M.A.Yektâ Saraç-M. Çiçekler, **a.g.m.**, s. 475.

Muallim Nâcî'nin ".... Ancak, redd-i matlaın bir kusur sayılmaması tekrar edilen mısra'ın berceste olması şartına bağlıdır. Şâir güya, matlaın birinci mısraını çok uygun ve güzel bulduğu için duyduğu heyecan ile tekrarlamaktan kendini alamaz"[59] şeklinde açıkladığı gibi redd-i matlalar güzel olmaları halinde itâ olarak değerlendirilemezler. Aşağıdaki gazelde matla beytindeki bir mısra değil, gazelin son iki beytindeki mısralar aynı anlamda tekrarlanmıştır.

Meclis-i dilberde sâgardur gözüm yaşı şarâb
Sanki oldı bezm-i ġamda cam-ı İskender kadeh

Gözlerüñ yâdına bî-hâb u harâb-ender-harâb
Sanki oldı bezm-i ġamda câm-ı İskender kadeh (g. 40)

Aşağıdaki gazelde de "açıldı" kelimesi kafiyelenirken her defasında aynı amlamda tekrarlanmıştır.

1. Görüp âhumı dilber hande kıldı
   Esüp bâd-ı seher gonca açıldı

2. Ayağına o servüñ sebze gibi
   Yüzin sürmekle şâh-ı gül açıldı

3. Melâmetden yüzin dürmişdi gonca
   Görüp gül ruhlaruñ göñli açıldı

4. Yıkıldı serv sen öri turınca
   Söze girince sen gonca açıldı

---

59 M. Naci, **Edebiyat Terimleri**, s.93.

5. Hatuñ bildüm ki Hızr-ı gayb-dârdur

Dehânuñ sırrını çün keşf kıldı (g.433)

Aşağıda sıra ve beyit numaraları verilen gazellerde de itâ kusuru bulunmaktadır.

g. 23/2,6 - g.43/1,5 – g.98/1,2 – g.131/1,2,5 – g.145/2,5 – g.182/3,7 – g.202/1,2 – g.206/1,2 – g.210/1,4 – g.248/1,3 g.285/5,6 – g. 298/1,5 – g.302/2,5 – g.304/1,5 – g.330/1,2 – g.338/3,7 – g.343/1,4 – g. 348/1,3, 364/5,6

4.1.3.2- İtâ-yı hafî:

Tekrarı açık olmayan itadır.

Aşağıdaki gazelde "-li, -lı" anlamına gelmekte olan "în" eki "sîmîn, la'lîn, sengîn ve rengîn" kelimelerinde aynı görevde ve anlamda kullanılmıştır.

1. Serv ola ol kad gibi endâm-i sîm**în** olmaya

Bâde çok ol leb gibi bir câm-ı la'**lîn** olmaya

2. Ravza-i Rıdvân cemâlüñ gibi zînet bulmaya

Bâde-i cennet lebüñ mânend şîrîn olmaya

3. Dôstum yapma dili vîrâne göñlüñ yoğsa

Muhkem olmaz ev anuñ bünyâdı seng**în** olmaya

4. Yok yire kanlar döker la'lüñ eyü âyîn degül

Pâdişâh-ı hüsnsin sen böyle bed-âyîn olmaya

5. Nâfe-i zülfinde Çin ister göñül Dîvânedür

Çînde nâfe ola amma nâfede Çîn olmaya

6. Zülfüñ örter göz göre yüzüñde îmân sûretin

Çoğ kâfir var cihânda böyle bî-dîn olmaya

7. Şi'rümi rengîn iden la'lüñ hayâlidür senüñ

Çok muhayyel sözler ola böyle reng**în** olmaya (g. 349)

4.2. Adı Konulmayan Kâfiye Kusurları (Uyûb-ı Gayr-i Mülakkaba-i Kâfiye)

Yukarıda bahsedilen kafiye kusurları dışında, belli bir kategoride değerlendirilmemiş bazı kafiye kusurları da vardır. Bunlar şâirlerin beyitlerinde yapageldikleri kafiyeyi, vurgulamak istedikleri anlama uygun olan kelime veya tamlamayı kullanmak zorunda oldukları için görmezden gelmeleri sonucu oluşur.

Revi harfinin harekeli ve tamlama içine girmiş olmasına rağmen bir yerde sakin olması bu kusurlardandır.

1. Hôş-dem nesîm-i vasluñ ile nev-bahâr-ı 'ışk

Hurrem bahâr-ı hüsnüñ ile sebze-zâr-ı 'ışk

2. İl bâde-i elest ile mest olıcak benüm

Şevk-i lebüñle vardı başumda humâr-ı 'ışk

3. Çünkim bahâr-ı vasl ile yüzin gülin açar

Hûn itse gonca-veş yüregüm n'ola hâr-ı 'ışk

4. Sevdâ-yı serv-i kaddüñ ile olalı revân

Gözüm yaşınuñ oldı adı cûy-bâr-ı 'ışk

5. Mihr-i ruhuñla dil n'ola oldıysa bî-karâr

Komaz kişide zerrece sabr u kar**âr** 'ışk

6. Sürdi götürdi nice dil ü cân evin ġamuñ

Devrüñde hôş imâret olupdur diyâr-ı 'ışk

7. Derd ü belâ vü mihnet ü ġam kim cihânda var

Dirildi bir araya gelüp oldı dâr-ı 'ışk (g. 190)

Aşağıdaki gazelde "yiter" kelimesi redifi, "âle" heceleri ise kafiye-i müessesi oluşturmaktadır. Fakat birinci beyitte şâir "lâle-i ter" diyerek gazel boyunca kullandığı "yiter" redifini kullanmamıştır. Bunun yerine şâirin "lâle-i ter" söyleyişinde "–i ter" sesiyle kulakta redif oluşturmaya çalıştığı görülmektedir. Dolayısıyla burada gözden ziyâde, kulağa hitap eden bir kullanım söz konusudur.

1. Bize yârüñ yañağı lâle yiter

Bitmesüñ gülsitânda lâle-i ter

2. Gözlerüñ içmege ciger kanını

'Aks-i la'1-i lebüñ piyâle yiter

3. Dir gören al yanağınuñ alın

Hîç âl olmaya bu ala yiter

4. Çok sözler işitdüm ammâ yok

Lebi vasfında bu makâle yiter

5. Sînede egleme hayâli göñül

Saña eglence âh ü nâle yiter (g. 107)

Aşağıdaki gazelde redif "-lar" çokluk ekidir. Kafiye ise "ş" harfinden oluşan mücerred kafiyedir. Fakat birinci beyitin ilk mısraının sonundaki "başlar" kelimesi "başla-" fiiline geniş zaman eki olan "-r" harfinin eklenmesiyle oluşmuştur. Dolayısıyla burada da redifin anlamı ve görevi değişime uğradığı için kafiye kusuru yapılmıştır.

1. Çeşm-i pür eşküm kaçan kim ağlamaya başla**r**

Derdini döğmege yaşlar yüregümde baş**lar**

2. Şöyle muhkem oldı mûnis dil ġam-ı ‘ışkuñla kim

Oldılar dünyâda güyâ âhiret kardaş**lar**

3. Râh-ı ‘ışk içre belâ vü derd ü ġamdan her zamân

Eksük olmaz yola çıkan kişiye yoldaş**lar**

4. Vâr iken esrâr-ı yâr ile rümûz-ı ‘ışk-ı yâr

Kâl u kîl-ı müderris ile neylesün kallâş**lar**

5. Her yanâdan atılur tîr-i melâmetler yine

Ben ġarîbüñ başına derdâ ki yağar taş**lar** (g. 138)

İbni Kemâl Kafiye Risâlesi'nde bu türden kusurları "redifin ma'yûbı" olarak değerlendirmekte ve buradaki hatanın sebebi olarak da manada meydana gelen ihtilafı göstermektedir. Buna örnek olarak da Şeyhî'nin redifi "–dur, -dür" olan bir kasidesinde kullandığı

Subh-dem her katre kim damlar ider devr anı dür

Sâkiyâ zerrîn kadeh sun kim ferâh devrânıdur

matla beytini göstermektedir.[60]

Aşağıdaki örnekte de redifin anlamının ve kendisinin değişmesinden dolayı meydana gelen kafiye kusuru görülmektedir.

1. ‘Işka uyduñ n’eyledüñ gör sen **baña**

   Dimedüm miydi bu hâli ben saña

2. Cân safâsını sürerdüñ iy göñül

   Mâni‘ olmasa hevâ-yı ten saña

3. Geldi çün ol mâh-tal‘at bezmüñe

   Şem‘ gibi karşusına **yansana**

4. Nûr olursañ nâr-ı ‘ışkıyla yanup

   Gülşen-i vasl ola her külhan saña

5. Vakt-i güldür bâğa gel ey lâle-ruh

   Serv-i ‘ar‘ar özenür çokdan saña

6. Subh-dem açup gül ü nergis gözin

   Göz kulak tutmış-durur gülşen saña

---

[60] M.A.Yektâ Saraç-M. Çiçekler, **a.g.m.**, s. 477.

7. Gördi geldügüñ senüñ iy gül-‘izâr

Örüturdı serv yirinden saña (g. 13)

Aşağıda da 2. beyitte gazelin tümündeki redif ve kafiye kurgusunun dışına çıkılmıştır.

1. Sâkî-i hüsnüñ elinde ağzı tolu câmdur

Lebleri ol câm içinde bâde-i gül-fâmdur

2. Lebleriyle çeşm-i hışm-âlûdını sordum didi

Piste-i şîrîn-durur ol bu acı **bâdem-durur**

3. Dün içinde yüzüni gören güneş toġdı sanur

Çın seher zülfüñ gören sanur henüz ahşamdur

4. Ol elif kâmetlü mîm ağızlu râ kaşlu nigâr

Her ne emr eylerse ‘âşık cân u dilden râmdur

5. Hüsn Baġdâdına anuñçün dinür Dârü’s-selâm

K’anda dendânuñla zülfüñ nakş-ı sîn ü lâmdur

6. Hırmen-i eflâke konmış bir kebûterdür hilâl

Kehkeşân ile Süreyyâ dâne ile dâmdur

7. İki yüzden hüsnünüñ devrin kılaldan şâm-ı zülf

Zâhir oldı bu ki evvel şâm âhir şâmdur (g. 51)

Aşağıdaki gazelde de redif geniş zaman görevindeki "-r" ve kafiye de "l" sesinden oluşan mücerred kafiye iken gazelin son beytinde redif, "vur-" fiilinin emir şekli olan "ur"a dönüşmüştür. Dolayısıyla redifin anlamı değiştiği için kafiye kusuru işlenmiştir.

l. Alnuña ne kim yazıldı başuña bir bir gelür
Sanma sen sa'y itmeseñ şerri gelür hayrı kalur

2. Saña kaç pul kim virür bu hokka-bâz-ı âsümân
Tuymadın sen avcuñ içinden yine bir bir alur

3. Gerdiş-i dôlâba beñzer çarh-ı gerdûñ cünbüşi
Kûzelerdür halk içinde geh tolar geh boşalur

4. Âdem iseñ eylegil aduñı añdur hayr ile
Çün bilürsin dünyâda âdem gider hayrı kalur

5. Yap göñül vîrânesin yıkılmadın bünyâd-ı 'ömr
Almadın devrân ayağın gel berü hayra **el** **<u>ur</u>** (g. 57)

Aşağıdaki gazelde "-lerüñdür" şeklindeki redif 1, 6, 7, ve 8. beyitlerde "çokluk eki+ikinci tekil şahıs iyelik eki+bildirme eki" görevinde iken, 2. ve 5. beyitte "çokluk eki+üçüncü çoğul şahıs iyelik eki+bildirme eki" görevinde kullanılmış ve 3. beyitte de "çokluk eki+üçüncü çoğul şahıs iyelik eki+isim" şekline dönmüştür. Redifte anlam ve görev bakımından değişiklik olduğu için kafiye kusuru işlenmiştir.

1. Cân u dili bildüñ mi ki cânâ ne**lerüñdür**

Şem‘-i ruhuña yanıcı pervâne**lerüñdür**

2. Cân ile dili yakmaġa geldi ġam-ı ‘ışkuñ

Nem var benüm olan dahi cânâne**lerüñdür**

3. Gûş ile göñül dişlerüñüñ vasfın ider çün

Gûşında yaraşur k‘ola cânâne**lerüñ dür**

4. Dîvân-ı cemâl açdı bu cânâne cihânda

Defterlerini dür dahi cânâne**lerüñdür**

5. Cânân gerekdür baña andan dil ü cânı

Bu cân ile dilden baña ne cânâne**lerüñdür**

6. Gâh gözde makâm eyle vü gâh dilde mukîm ol

Çünki ikisi dahi senüñ hâne**lerüñdür**

7. Sevdâ-zededür cân ü göñül zülfüñ ucından

Zencîre çek anları ki dîvâne**lerüñdür**

8. Göñlümle gözüm kim toludur hûn -ı cigerden

Mihnet taşına çalmaga peymâne**lerüñdür** (g. 118)

Aşağıdaki gazelin redifi “yardımcı ses+yönelme hal eki”, kafiyesi ise “â”’dır. Fakat 2. beyitte redif bulunmamaktadır.

1. ‘Âşıklaruñ du‘âsı irdi meger semâya

K’ol hatt-ı müşgîn-âsâ saldı nikâb *aya*

2. Âyîne-i cemâle zülfi hayâli düşse

Sanma öninde hat var k’olmaz güneşde *sâye*

3. Görse yüzüñi ‘âşık bakmaz gözi yaşına

Yılduza tañı kalmaz anuñ ki ire aya

4. Vardukça kûy-ı yâra arturma âhuñ iy dil

Kim nâzenîndür ol gül döymez katı hevâya

5. Bir lahza yok karârı işi figân ü zârî

Su ‘âşık oldı beñzer ol serv-i mehlikâya (g. 341)

Aşağıdaki gazelin redifi “-de”, kafiyesi ise “-r” sesinden oluşan mücerred kafiyedir. Fakat 3. beyitte “perde” kelimesindeki “-de” ek değil kelimenin aslındandır. Dolayısıyla gazelin redif ve kafiyeden oluşan örgüsüne uyulmamıştır.

1. Bulınmadı dehenüñ lutfı gonca-i terde

Görinmedi ruhuñuñ rengi tâze güllerde

2. Düşüp sivâ-yı cânâna ne cân virür zâhid

Meger ki sözi lebüñ lezzetini Kevserde

3. Görürdi cân yüzin âyîne-i cemâlüñde

Gözine zühd ger olmasa zâhidüñ **perde**

4. Dimag-ı câna saçuñdan irişdi bir bû kim

Ne müşgde bulınur ol kohu ne ‘anberde

5. Gidermedi gözümüñ yaşı kîni göñlüñden

Su ile mi yuya nakş ı ki oldı mermerde (g. 352)

Aşağıdaki gazelde "gerek" redifi ve "r" sesinden oluşan mücerred kafiye bulunmaktadır. Ancak matla beytindeki "yürek" kelimesi gazelin genelindeki kafiye örgüsüne uymamaktadır.

1. Yârüñ okına çünki cigerden sipe**r** gerek

Meydân-ı ‘ışka girmege evvel **yürek** gerek

2. Dil hûn u sîne yâre ciger pâre cân figâr

Gör kim belâ-yı ‘ışk çekende nele**r** gerek

3. Sîm ü zer ile toptoludur koynı goncanuñ

Acıtdı gönlüñi anuñ ol sîm ü ze**r** gerek

4. Güldürmege beni n'ola âh eylese göñül

Gül goncası açılmaġa bâd-ı sehe**r** gerek

5. ‘Işkuñ gerek ki senüñ ile başa varavuz

Ayakda kalmaġa kişide bir hüne**r** gerek (g. 217)

Aşağıdaki gazelin beyitlerinde de redifte birlik olduğu halde revi harfinde sorun bulunmaktadır. Gazelin redifi olan "ile" her beyitte aynen tekrarlanırken mücerred kafiyeyi oluşturan "-â" sesindeki revi harfi "elif" (ا); 2., 4. ve 6. beyitte değişmektedir. 2. ve 6. beyitlerde revi harfi "ye" (ى), 4. beyitte ise "ayn" (ع) olmuştur. Burada kafiye kusuru bulunduğu kesindir fakat kafiye kusuruna sebep olan harf değişikliği dikkat çekmektedir. Kafiyenin gerçekleştiği "ay", (nây) ve "vedâ'" kelimelerinin Türkçe söyleyişlerinde "â" sesi çıkmaktadır. Dolayısıyla burada kafiye yapılırken gözden ziyade kulağa dikkat edildiği görülmektedir.

1. Bilmez göñül ne söyleşür ol meh-likâ ile
 Dîvâne olmasa ne sözi vardı *ay* ile

2. İster göñül ki salına ol serv-kad ile
 Dimez mi baş koşar mı şeh olan gedâ ile

3. Zülfüñ hayâli ile varur kûyuña göñül
 Pîr itdi derdüñ anı ki yürür 'asâ ile

4. Sünbüllerüñ seher yili koma tağıtmasun
 'Ömr-i azîze hayf degül mi vedâ' ile

5. Sen sevmek ile mürde dile cân bağışladuñ
 Ìsâ ölüyi zinde kılurdı du'â ile

6. Bağrum delindi ney gibi çeng oldı kâmetüm
 Gel bezm-i ġamda 'ayş idelüm çeng ü *nây* ile

7. Geh dilde bîm-i hecr ü gehî intizâr-ı vasl

Her kanda ise hôş geçerüz bir belâ ile (g. 345)

Aşağıdaki gazelde de matla beyti dışındaki diğer beyitlerde kafiye ve redifin oluştuğu “satar, katar, yiter, çatar, atar, batar” kelimelerinde redif geniş zaman eki görevinde olan “r” ve kafiye de “t” sesinden oluşan mücerred kafiyedir. matla beytinde ise “ter” kelimesi geniş zaman görevinde kullanılan bir ek alması imkansız olan bir isimdir. Dolayısıyla burada gazeldeki diğer beyitlerde mevcut olan redifin eksikliğinden kaynaklanan bir kafiye kusuru görülmektedir. Aksi halde matla beytinin redifsiz ve “r” sesinden oluşan mücerred kafiyeye sahip olduğunu kabul edip, diğer beyitlerde de sadece “r” sesini ortak kabul etmek gerekecektir. Gazelin genel redif ve kafiye kurgusuna bakıldığında, bunun kast edilmediği, bilinen kafiye kuralları dışında bir tasarrufta bulunulduğu rahatlıkla görülebilir.

1. Ruhlaruñ cân gülşeninde güller açmış hûb u **ter**

Sebze-zâr-ı hüsnüñ ol güllerle olmış hûb–**ter**

2. Gördügümce lebleri üstinde müşgîn hâlini

Sanuram kim Rûma gelmiş Hindûdur hurmâ satar (g.65/2)

3. Hâk-i pâyından sabâ ‘attârı satdukça ‘abîr

Töhmet iderler aña dirler içine toz katar

4. Nice mâhirdür saçuñ sayyâdı kim dil murġına

Her ne yirden ‘ışk şeh-bâzın sala irür yiter

5. Zâġ-ı zülfüñ bî-karâr olub uçup gitmek diler

Tîr-i ġamzeñle kemân ebrûlaruñ çün baş çatar

6. Kapuña karşu rakîbüñ âh ider aydur gören

Görüñ ol Nemrûd turmış âsümâna ok atar

7. Ġamzesi göñlüne ağyâruñ ne te’sîr eylesüñ

Seng-i hârâdur aña ol nazük ok nice batar (g. 65)

Aşağıdaki gazelin matla beytinde birinci mısrada “-lar” eki çokluk görevinde iken ikinci mısrada “isimden fiil yapma eki+geniş zaman eki” olarak görev yapmaktadır. Matla beytinde başlayan bu farklılık diğer beyitlerde de devam etmekte ve dolayısıyla gazelde bir redif ve kafiye birliği oluşmamaktadır. Son beyitteki “avâreler” kelimesi ile diğer kelimeler arasındaki ses farklılığından dolayı ayrıca **ikva** kusuru da bulunmaktadır.

1 . Urdı zülfüñ sağışunca câna ġamzeñ **yaralar**

Yok bütün yir tîġ-i hicrân anı nice **pâralar**

2. Ġamzeñ okınuñ firâkı acısına döymeyip

Yaş yirine gözlerümden kan akıdur **yaralar**

3. Safha-i ruhsârı üzre hattınuñ yanında hâl

Tıfldur kim mekteb-i hüsn içre meşkin **karalar**

4. Ġamzeñ okı üstine ceng itdüġince cân u ten

Tîġ-i hicrân ortalarına girüben **aralar**

5. Zülfi itdi mâtem-i hüsninde kendüni helâk

Saçlarını kesdi sünbül geydi nâfe **karalar**

6. Zülfüñe âşüfte bâd u hüsnüñe şûrîde âb

Çok-durur sahrâ-yı ‘ışkuñda senüñ **âvâreler** (g. 94)

Aşağıdaki gazelde de matla beytinde de görüldüğü üzere iki türlü redif ve kafiye örgüsü bulunmaktadır. Matla beytinin birinci mısraının redifi “inden ayrıla”, kafiyesi ise “-âr” harflerinden oluşan mürdef kafiyedir. Fakat ikinci mısrada redif “-dan ayrıla”, kafiye de “-n” sesinden oluşan mücerred kafiyedir. Geri kalan beyitler ise matla beytinin ilk mısraına gore kafiyelenmişlerdir. Dolayısıyla matla beytinin ikinci mısraında kafiye kusuru yapılmıştır.

1. Müşkil degül mi kişi ki **yârinden ayrıla**

Bir gün gele buluşa da **yarından ayrıla**

2. Nâfe saçuña uydı ise hûn itme bağrını

Miskîne bu yeter ki **diyârından ayrıla**

3. Zülfüñden ayrılalı göñül bî-karâr-durur

Müşkîl degül mi kişi **karârından ayrıla**

4. Ol yâr-ı bî-karârı göñül yâr idin didi

Ağyâr sözine uya **yârinden ayrıla**

5. Yârinden ayruluk kişiye güç belâ iken

Gel bunı gör ki yâr u **diyârından ayrıla** (g. 347)

5. Müstahlef ve Ma’zûl Harfleri:

Arap alfabesiyle yazılan metinlerde Türkçe sözcüklerdeki ünlü harfleri belirtmek için kullanılan elif, vav ve ye harfleri (ى,و ,ا) metinde med harfleri gibi kullanılmışsa bunlara **hurûf-ı müstahlefe** (müstahlef harfleri); med harfleri Türkçe imlâ harfleri yerine kullanılmışsa bunlara da **hurûf-ı ma’zûle** (ma’zûle harfleri) denir. Türkçe kelimelerin uzun okunmaması sebebiyle hurûf-ı müstahlefeden kaynaklanan kusurlara hoşgörüyle bakılmıştır.

Aşağıdaki örneklerde imlâ harfleri med harfi gibi görünerek kafiye yapıldığı için hurûf-ı müstahlefe örneği vardır.

1. ‘Adû-yı seng-dil içinde deldi kân hançer
Cihâna la‘l nisâr itdi hûn-feşân hançer

8. Nice gezer il arasında şöyle ‘uryân tîġ
Nice yudar yüriyüp halk içinde k**an** hançer (k.2/1-8)

hemîn / nâzenîn / şeh-nişîn / Çîn /yâsemîn / yak**ı**n (g.122)
yir / zencîr / tezvîr / iksîr / tedbîr (g.6)

Bir med harfi imlâ harfi hükmünde kalırsa buna da ma’zûl harfi denir. Hurûf-i ma’zûl kullanımı hurûf-ı müstahlef kullanımı kadar hoş karşılanmaz. Aşağıdaki gazelde de med harfleri ile imlâ harflerinin kafiye yapıldığı görülmektedir.

1. Zülfi yüzinde kalır ise ‘aceb olmaya ç**ün**
Gicesi olmaz bahâr eyyâmunuñ igen uz**un**

2. Gözlerüñ derdi ile bîmâr-ı hicrüñ dünleri
Şâm-ı zülfüñ gibi hem ġâyet karañu hem uz**un**

3. Başumı tîğüñle yar andan bırak ‘ışk odına

Kim ocağa yarılup konsa oñat yanar od**un**

4. Yıkılurdı na‘ra-i ‘uşşâka döymezdi eger

Dûd-ı âhum kubbe-i eflâke olmasa süt**ûn**

5. Bir perîdür zülfi girmiş sûret-i mâra meger

Tutmağa ol mâr-ı müşgîni okur çeşmi füs**ûn**

6. Kûşe-i cennetde sohbet çünki kaldı yârına

Gönlüñi meyhâneler genciyle gül tutdı bug**ün** (g. 278)

gedâlıkdur /pâdişâlıkdur / âşinâlıkdur /bî-nevâlıkdur/buralıkdur/mübtelâlıkdur (g./8)

tut / lâ-yemût/ tut/ ot/ sükût (g. 27)

hayât / sıfât/ kat/ berât / kanat / hayât (g. 28)

gülistânı / Dîvânı / girîbânı / cânı / anı / şânı / peymânı (g. 29)

giç / hîç / tahrîc /tervîc (g. 37)

şâneler / dür-dâneler/ pervâneler/ vîrâneler/ analar (g.49)

şeb-efrûz /ciger-sûz /***söz*** / nevrûz / dil-dûz (g. 254)

Aşağıda kafiyeleri hurûf-ı müstahlef ve hurûf-ı ma’zûl’den oluşan gazeller ve beyit numaraları bulunmaktadır:

g.62 /1 – g.66/2,4 – g.69/4 – g.72/2,4 – g. 75/1 – g.76/4 – g. 80/2 – g.90/3 – g. 94/1,2,4,5 – g.95/4,5 – g.96/1,2 – g.105/4,5 – g.107/3 – g.108/1 – g.111/8 – g.114/1,3,4 – g.124/1 – g.131/4 – g.136/1 – g.144/2,6 – g.163/1,4,5 – g.181/3,5 – g.183/4,5 – g.189/3 – g.195/4 – g.198/6 – g. 216/3 – g. 218/6 – g. 225/1 – g. 227/1,3 – g.231/4 – g. 236/3,6,8 – g.242/4

– g.243/5 – g.248/1,2,3 – g.257/ 1,5,6 – g.273/2 – g.302/5 – g.305/3 – g.309/6 – g.316/2 – g.323/1 – g.324/1,3,6 – g.326/6 – g.330/1,2,3 – g.338/1 – – g. 393/2, g. 423/2,4 – g.429/4.

6.Yâ-yı Ma'rûfe ve Yâ-yı Mechûle:

Arap alfabesinden olan yâ (ى) harfi med görevinde kullanıldığı zaman yâ-yı ma'rûfe; imlâ görevinde kullanıldığında ise yâ-yı mechûle olarak adlandırılır. Aynı şekilde elif (ا) ve vav (و) harfleri de bu şekilde incelenebilir. Şiirde kafiyeleme sisteminde yâ-yı mechûle ve yâ-yı ma'rûfe ikisi birlikte kullanılabilir. Ancak, telaffuzun zorlaşmamasına ve sözdeki fesâhatin bozulmamasına dikkat edilmelidir.

1. Cemâlüñ lâlezâr**ı** böyle kalmaz

   Bu gülzâruñ kenâr**ı** böyle kalmaz

2. İgen cevr eyleme bülbüllerüñe

   Güzellik nevbahâr**ı** böyle kalmaz

3. Cemâlüñ gülşenine olma maġrûr

   Geçer hüsnüñ bahâr**ı** böyle kalmaz

4. Görüp zarıluġum olma dil-âzâr

   Geçer bu âh ü zâr**î** böyle kalmaz

5. İgende bî-karâr olma bizümle

   Bu devrânuñ karâr**ı** böyle kalmaz

6. Yine biz kaluruz senüñle âhir

Geçer bu hüsn var**ı** böyle kalmaz

7. Harâba yüz tutar eyvân-ı hüsnüñ

Anuñ nakş-ı nigâr**ı** böyle kalmaz (g. 146)

kurbânıdır / kanıdur / hayrânıdur /dükkânıdur / reyhânıdur /**Hindistânîdür** /eyvânıdur / devrânıdur (g.75)

ruhsârı / nârı / gülzârı / **jengârî** / **gülnârî** / hârı (g. 183)

makâmı / nâmı / hâmı / ġulâmı /şâmı / **harâmî** / câmı (g.224)

nigârı / bî-karârı / nâ-şâdkârı / rûzgârı / **zarî** / **bârî** (g.261)

hicrânı / kanı / cânı / peykânı / cânı / **fânî** (g. 328)

nûrı / **kâfûrî** / **kâfûrî** / ma'mûrı / sûrı / tanbûrı /fağfûrı / Mansûrı (g.434)

fettânı / tâbânı/ 'ummânı / îmânı / müselmânı / **hırâmânî** (g. 440)

C. Redif

Redif, mısra veya beyit sonlarında revîden sonra gelen, anlam ve fonksiyon bakımından aynı ek, kelime yahut kelime topluluklarıdır. Ek dışındaki redifler, şiiri belli bir düşünce etrafında toplayarak ona bir bütünlük kazandırır. Bundan dolayı redif, metne ahenk bakımından kafiyeden daha çok katkı sağlar. Redifler, özellikle sözcük halindeki redifler şairlerin duygu ve düşüncesi hakkında bize ipucu verirler. Muallim Naci'ye göre, belagat açısından redifli şiir söylemek redifsiz şiire göre daha çok tercih edilir: "*….beliğ bir gazelin redifi ise ilk beyitten itibaren okunduğunda dinleyende tesir bırakırken takip eden beyitlerde redifin nasıl bir maharetle tekrar edildiğini görmeye tabiatı arzu ve şevk duyar. Redif tekrar ettikçe bu şevki artar. Redifsiz şiirde ise bu durum bulunmaz. Onda yalnız kafiye zevki vardır… Mazmunları redif cezb eder… (Ancak,) redifli gazeller ekseriya yek-âheng olamaz. Şâirin takip etmek istediği mazmun redife yahut redif mazmuna uymaz. Bu (nedenle) söylenen gazel redifin esareti altında tamamlanır. Meydana muhtelif mazmunları ihtiva eden bir şey çıkar. Redifli olmayan gazellerde ise vezinden sonra yalnız kafiye gâilesi bulunacağından aynı mananın sürdürülmesinde güçlük çekilmez. Buna binâen, belâgatçe denk kıymetteki biri redifli diğeri redifsiz iki gazelden birincisi ikincisine tercih olunur* "[61] Bununla ilgili olarak Yahya Kemâl de redif hakkında "Duygusuz şâirler redife tıpkı cankurtarana sarılır gibi sarılır. Duygulular ise redifi şevkin en yüksek zirvesine fırlamak için kullanırlar" der.[62]

Son zamanlarda bazı araştırmacılar tarafından redifin şâirin içinde yaşadığı şartlara ve duygu dünyasına dair ipuçları içerdiğine dair görüşler ileri sürülmüştür. Mesela Cemal Kurnaz, Bâkî ve çağdaşlarının kullandığı "eksilmede, kalmamış, unutulmuş, o da bir zaman imiş, harâb" gibi rediflerin dönemin toplum psikolojisi hakkında ipuçları içerdiğini söyler. [63] Ancak elimizdeki şiirlerden hareket ederek İbni Kemâl'in şiirlerinde şairin yaşadığı döneme ve psikolojisine dair ipuçları içeren redifler kullandığına dair net bir yargıda bulunmak mümkün değildir.

Aşağıdaki tabloda da İbni Kemâl'in şiirlerinde kullanmış olduğu kelime halindeki redifler, ek+kelime ve sadece ek halindeki redifler görülmektedir.

---

[61] M.Naci, **Edebiyat Terimleri**, s.27.
[62] Yahya Kemâl Beyatlı, **Edebiyata Dair**, İstanbul, Dergâh Yay., 1971, s.134.
[63] Cemal Kurnaz, "Divan Şiirinde Belge Redifler",**Yedi İklim**, C.X., no.67, Ekim-1995, s.65-68.

SÖZCÜK HALINDEKI REDIF	SAYISI	EK HALINDEKI REDIF	SAYISI	EK+KELIME HALINDEKI REDIF	SAYISI
açar	1	-ler/lar	9	-dur abes	1
açilir	1	-idur	3	-dur baña	1
âfitâb	1	-dur/dür	8	-di âb	1
aña	2	-ur	1	-i dürüst	1
ancak	1	-mi dir?	2	-miş durur	1
añi	1	-r	2	-den çikar	2
âteş	1	-idir	1	-im sandilar	1
âyîne	1	-indadir	1	-den ne biter	1
ayriliği	1	-sidir	1	-i ömr	1
bağlanir	1	-lerindir	1	-i var	1
baña	2	-imuz	1	-um söylenür	1
beni	2	-suz	1	-mi gelir	1
ber-kenâr	1	-imiş	1	-e berâber	1
bu gece	1	-miş	2	-den çikamaz	1
bûsesi	1	-veş	1	-de eğlenmez	1
bülbül	1	-üñ	2	-i böyle kalmaz	1
çekmek sana mı kaldi âlemde	1	-um	1	-ya düştü gönlümüz	1
çerâğ	1	-umdan	1	-dir henüz	1
dahi	2	-in/in	3	-a heves	2
degül	2	-den/dan	11	-miş gelir hat	1
degül midür	2	-dayin/deyin	1	-dan ider haz	1
demişler	1	-indan	1	-i dirîğ	1

disem	1	-ina/ine	6	-e çeker tîğ	1
düştü	1	-de	3	-i aşk	1
edip n'ider	1	-ya	1	-ur aşk	1
eger	1	-sina	1	-i anun	1
eksik degül	1	-e/a	5	-dür benlerin	1
eteğin	1	-meye/maya	1	-un senin	2
eyle	1	-yi	1	-i goncanin	1
eyledi	3	-ini	6	-in benefşenün	1
eylediler	1	-i/i	12	-si bir kimsenin	1
eyledin	1	-si	2	-ün senin	2
eyleme	1			-dur kaşlarin	1
eylemiş	2			-i zülfünün	1
eyler	1			-a acep degül	1
eyleyen	2			-umdan benüm	1
felek	1			-üm/um benüm	4
ferah	1			-lar benüm	1
garîb	1			-dan görem	1
gelir	1			-dur dostum	1
gelir gider	1			-i ben bilürem	1
gelmez	1			-yi rûm	1
gerek	5			-i aglayalum	1
gibi	4			-a benzettüm	1
gibi gelür	1			-a söylerim	1
göñül	3			-um var benüm	1

gönülde	1		-umdur benüm	3
gözet	1		-den usandim	1
gözüm	1		-um benüm	1
gül	1		-dan nişân	1
güler	1		-umdur gelen	1
güneş	1		-un sakin	1
haberin ver	1		-undan sakin	1
hançer	1		-den sorasin	1
hat	1		-un ucindan	1
hilâl	1		-am senden	1
ila/ile	2		-e karşi	1
iç var	1		-i ile	1
ide	1		-un ile	1
ider	5		-indan ayrila	1
idesin	1		-un yine	1
ile tolu	1		-i benefşe	1
istemez	1		-lar ile	2
ister	1		-ünden beni	1
itdi devrân	1		-i idi	1
itdi firâk	1		-i yok mu	1
itsem gerek	1		-i gördün mü	1
kaddine	1		-dir şimdi	1
kadeh	1		-indadir dahi	1
kalem	1			

kamer	1	
kara	1	
kiblem	1	
kilur	1	
kohusin	1	
la’l	1	
latîf	1	
lezîz	1	
ne fâide	1	
nergis	1	
niye ki	1	
n’olsa gerek	1	
ol	1	
ol yürü	1	
ola	3	
olacağin	1	
olalim	1	
olan	1	
olasin	1	
oldi	3	
olmadi	1	
olmasa	2	
olmasin kimse	1	
olmaya	2	

olmaz	2	
olsun	1	
olsun sana	1	
olur	5	
riyâz	1	
sabâ	1	
sana	2	
seher	1	
seni	1	
söylersin bana	1	
şafak	1	
şah şah	1	
şem'	1	
tahrîk ider	1	
titrer	1	
üstine bahs	1	
üstindedür	1	
üstüne	3	
üzre	2	
yaraşir	1	
yerine	2	
yeter	2	
yiter	1	
yok	1	

Tablo 7: İbni Kemâl'in şiirlerinde kullanmış olduğu kelime, ek ve ek+kelime halindeki redifler

III. BÖLÜM

DÎVÂN’IN BELÂGAT YÖNÜNDEN İNCELENMESİ[64]

MEÂNÎ[65]

Sözün yerinde kullanılmasını, yani muhatap ve konuşanın durumuna uygun olarak ifade edilmesini sağlayan ve cümlenin dil kuralları çerçevesinde uğradığı değişikliklerden bahseden bir ilim olan meânî, belâgatin cümle ile ilgili konularını ele alır. Bu bakımdan meânînin konuları, dilbilgisi ve dilbiliminin birçok konu ve yaklaşımlarıyla uygunluk gösterir. Aşağıda meânînin bölümleri ve İbni Kemâl’in şiirlerinin bunlara göre nasıl bir hususiyet arz ettiği verilmiştir.

Belâgat ilmi, kelâmı yani cümleyi anlam ile bağlantısı bakımından ele alarak cümleyi kavramın isnad tarzındaki anlam özellikleri bakımından ikiye ayırır: haber ve inşâ isnâdı.

1. **Haber İsnâdı**: Klasik tabirle “sıdka ve kizbe ihtimali olan söz”dür. Yani hakkında “doğrudur” veya “yanlıştır” diye hüküm verilebilen bir kelâma haber isnâdı denilir. Hem isim hem de fiil cümleleri bu gruba girer. Bu isnad grubu üç kısımda incelenir:

a. **İbtidâi Haber:** Bu haberde, okuyucunun aklında kendisine bildirilen durum veya olay hakkında şüphe olmadığı kabul edilerek cümle kurulur. Verilen haber basit ve pekiştirme gerektirmeyen bir ifade ile anlatılır.

İbni Kemâl’in şiirleri büyük oranda bu haber isnadına örnek olarak gösterilebilir. Aşağıya bunlardan birkaç tanesi incelenmek amacıyla alınmıştır.

‘Işk ehlinüñ murâdı cânândur mücerred
N’eyler cihân murâdın ol k’ola ehl-i tecrîd (g.44/5)

---

[64] İbni Kemâl’in Arapça yazdığı risalelerinden Belagate dair görüşlerini derleyerek sunan bir çalışma için bkz: Hasan Taşdelen, **Kemâl Paşazade Hayatı, Eserleri ve Belâgatle İlgili Görüşleri**, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 1995.

[65] Bkz: M. A. Yekta Saraç, **Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat**, 3F Yayınları, İstanbul, 2008, s. 55-94.

“Âşıkların muradı sadece sevgiliye kavuşmaktır. Sevgilinin aşkıyla dünyadan el etek çeken kişi dünya işlerini neden murad edinsin ki?” anlamındaki beyitte âşıkların muradı okuyucunun hiçbir şüphesi olmadığı varsayılarak, te’kid edatı kullanılmadan söylenmiştir. Şâire göre, bu zaten bilinen, kabul edilen bir durumdur.

Zülfüñe uyan göñül meftûn olur

‘Âşık olan Leylîye Mecnûn olur (g. 105/1)

Bu beyitte de doğruluğu kabul edilen bir gerçek dile getirilmiştir. Sevgilinin saçına uyan, ona vurulan meftûn olur, bir daha bu fitneden kurtulamaz. Nitekim Leylâ’ya âşık olan kişi Mecnûn olur.

b. **Talebî Haber:** Muhatabın zihni haberin doğruluğundan şüphe duyuyorsa, bu durum dikkate alınarak kelam oluşturulur. Bu haber isnadında te’kîd edatları kullanılabileceği gibi lafız tekrarı ile de haberin doğruluğu vurgulanabilir.

İbni Kemâl Dîvânı’nda bu haber isnadına verilebilecek bir çok örnek mevcuttur. Aşağıda bazıları gösterilmiştir.

Birinüñ yapduğın elbette bozar biri gelür

Böyledür kâ‘ide-i devlet ü dîn ü dünyâ

Şâir, bir din ve dünya kaidesi olarak söylediği “birinin yaptığını başka birisinin bozacağı” fikrini vurgulamak ve muhatabın zihnindeki şüpheyi gidermek için “elbette” kelimesini kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte de her işin bir destekçisi, ortağı olacağı fikrine okuyucuyu emin etmek için yine “elbette” lafzı kullanılmıştır.

Sen itdüklerini unutma kardaş

Bulınur her işe elbette pâ-dâş

İbni Kemâl Dîvânı’nda “elbet” kelimesi te’kid amaçlı olarak çokça kullanılmaktadır. Aşağıda buna dair birkaç örnek beyit daha verilmiştir.

Fünûn-ı hikmetüñ elbet medâr-ı şartı sıhhatdür

Ecel geldükde nakz eyler kavânîn-i etıbbâı

“Hikmet fenlerinin temel meselesi elbette sağlıktır. Fakat ecel geldiği zaman doktorların kanunlarının hükmünü kaldırır ”

Gül yüzüñde zâhir olsa hatt-ı müşgînüñ senüñ

Tañ degül kim dûddur elbette âteşden çıkar (g.58/2)

“Gül gibi güzel yüzünde tüyler çıkmasında ayıplanacak şey yoktur. (yanağının kırmızılığı ateştir ve) elbette ateşten duman çıkar”

Talebî haber örneklerinde sıkça karşımıza çıkan bir kelime de “sanma”dır. Muhataba bir fikri ifade eden şâir, okuyucunun buna dair şüpheye düşmesi ihtimaline karşı bu fiilin emir şeklini kullanarak açıklama yapar. Aşağıdaki beyitte şâir, insanın alnına yazılan her şeyin, yani kaderin muhakkak meydana geleceğini ifade ederek, okuyucuda “ben çalışmazsam sadece kötü şeyler başıma gelir” gibi yanlış bir düşünceyi ortadan kaldırmak için “çalışmadığında sadece kötü şeyler başına gelir de iyilikler geri kalır sanma” demektedir.

Alnuña ne kim yazıldı başuña bir bir gelür

Sanma sen sa’y itmeseñ şerri gelür hayrı kalur (g.57/1)

Aşağıdaki beyitte de “sevgilimin gubârî hattının/ince tüylerinin vasfında risale yazsam kesinlikle bunu kimse nesh edemez” diyen şâir bu düşüncesini kuvvetlendirmek için muhakkak kelimesini kullanmıştır. Bu kelimenin bir yazı çeşidine gönderme de bulunmak amacıyla da tercih edildiği unutulmamalıdır. Beytin bu yönünün izahı için çalışmamızın “îhâm-ı tenâsüb” başlığına bakılabilir.

Nesh idemez kimesne muhakkak habîbimüñ

Hatt-ı ġubârı vasfına yazsam risâleyi (g.385/3)

Cümlede muhatabın söylenilen söze inanmasını istemek de bir tür talebî haberdir. Aşağıdaki beyitte de “kabrim dünyaya göre huzur köşesi ve vahdet bucağıdır” sözünü söyleyen şâir, muhataptan buna inanmasını şüpheye düşmemesini istemektedir.

Dünyâya nisbet ile hele sen inan buna

Kabrüm huzûr kûşesi vü vahdet bucağıdur

c. **İnkârî Haber:** Muhatap kendisine bildirilen haberin doğruluğunu inkâr ediyorsa bunun dikkate alındığı habere inkârî haber denir. Bu durumda birden fazla te'kîd edatı kullanılır. İnkârî haber isnadına pek rastlamadığımız İbni Kemâl Dîvânı'ndaki şu beyit konuya örnek olarak gösterilebilir:

Çünki kalp akçaya beñzer sühan-i ehl-i nifâk

Lâ-cerem kâlb olur ol dil kim aña mâ'il ola (g.374/3)

Beyitte nifak ehlinin sözlerini bozuk akçeye benzeten ve bu sözlere meyleden kişinin de bozulacağını ifade eden şâir, muhatabının bu söze inanmama durumunu da göz önüne alarak "şüphesiz, mutlaka" anlamındaki "lâ-cerem" te'kîdini kullanmaktadır. Bu örnekte de görüldüğü üzere talebî haber ile inkârî haber arasında çok büyük bir benzerlik bulunup ikisi arasındaki fark ancak şiirin muhatabı olan okuyucunun zihin dünyasında netleşebilir.

2. **İnşa İsnâdı:** Bu isnâd türünde yapılması ya da olması istenenleri ve istenmeyen durumları belirten cümleler bulunmaktadır. Dolayısıyla hakkında doğru veya yanlış şeklinde bir hüküm verilmesi mümkün olamayan bu tür cümlelerde bir şeyin olup olmadığı tam olarak bilinemez. Bu cümlelerle niyet ve duygular ifade edilir. İnşa isnâdı iki türlüdür:

a. Talebî inşâ: Başkasından bir şey isteme manasını barındıran isnadlardır. Dilek, emir, soru, ünlem cümleleri bu gruba girer.

Aşağıdaki beyitler soru sorma yoluyla oluşturulan inşâ isnadlarına örnek olarak verilmiştir:

Yüzüñ bahâr-durur ebr-i nev-bahâr gözüm

'Aceb mi yiryüzini kılsa lâlezâr gözüm (g.264/1)

"Senin yüzün bahardır; benim gözlerim de ilkbahar bulutlarıdır. Gözümün yeryüzünü

lalezara çevirmesinde şaşılacak ne var ki?"

Yârdan dil nâle kılmaz idi ağyâr olmasa

Bülbül iñler miydi gülden arada hâr olmasa (g.367/1)

"Gönül, arada rakipler olmasa sevgili için inleyip durmazdı. (Nitekim) aralarında diken olmasa bülbül gül için inler miydi?"

Yılda bir kez görinür anda dahi eğlenmez

'Aceb ol gonca-dehen böyle niçün tîz açılur (g.102/2)

"Yılda bir kez görünüp, onda da fazla durmayan o gonca ağızlı acaba neden böyle tez açılır ki?"

Aşağıdaki beyitlerde de talebî inşânın emir cümleleriyle kurulan şekline örnekler verilmiştir.

Bağlanma iy göñül ġama aldanma şâdîye

Bildük bunı ki lâzım imiş çarha inkılâb (g.23/7)

"Ey gönül, gama bağlanma, sevinçli hallere de aldanma! (Zîra) feleğe değişiklik lazım olduğunu bildik" diyen şâir, birinci mısranın iki yerinde emir yoluyla kurulan talebî inşa örneği vermiştir.

Aşağıdaki beyitte de şâir üç emir cümlesi kurmuştur. "sevgiliye kavuşmanın sıcaklığına aldanma, ayrılığı düşün. Nasılsa dünya gene soğuyacaktır, sen kışı gözet!" diyen şâir, "aldanma, an, gözet" emirleriyle talebî inşaya güzel bir örnek vermiştir.

Germiyyetine vaslınuñ aldanma hicrin añ

Nice sovuya yine bu dünyâ kışın gözet (g. 30/5)

"Sevgiliye kavuşmanın sıcaklığına aldanma, ayrılığı hatırla! Nasılsa bu dünya yine soğuyacaktır, kışı gözet!"

Meşşâta el uzatmaġa diler saçuña âh

Zinhâr aña aldanma sakın 'ömre ziyândur (g.133/3)

Üstteki beyitte de saçına el uzatmak isteyen saç tarayıcısına aldanmaması nasihat edilen muhatabın, şâirin bu düşüncesini şüphe götürmez derecede kabul etmesini ve zihninde buna dair bir şüphe kalmamasını sağlamak üzere “zinhâr” edatıyla birlikte anlamı kuvvetlendiren “sakın” emri de kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte “âşık olan kişi dağlar gibi sağlam olmalı, kararından vazgeçmemeli” diyen şâir, muhatabına “ya bu yola ayak basma ya da basacaksan da kararında sabit kal” diyerek emir kipi görünümünde tavsiyede bulunmaktadır.

‘Âşık olan kûh-veş sâbit-kadem olmak gerek

Ya ayak basma bu yola ya basarsañ berk dur (g.53/2)

b. Gayr-i talebî inşâ: Bu cümlelerde kullanılan lafızların ifade ettiği anlamlar kendilerinde mevcut değildir. Umma, şaşma, övgü ve yergi cümleleri bu isnad türü içinde değerlendirilir. Mesela aşağıdaki beyitte İbni Kemâl, “aşk denizinin derinliklerine ulaşmayı ummak ne kadar muhal bir fikir; sevgilinin saçının derdini talep etmek ne kadar ulaşılmaz bir emel” diyerek bunu yapmayı umanlara şaşırmaktadır. Bu şaşkınlığını da “zihî” kelimesini iki yerde kullanarak ifade etmiştir.

Bahr-ı ‘ışkuñ ‘umkına irmek zihî fikr-i muhâl

Gussa-i zülfüñi ‘arz itmek zihî tûl-i emel (g.226/2)

Aşağıdaki beyitte de “sevgilinin ismi acayip bir tılsım oldu, aşk ehli olanlar da iki kısma ayrıldı” diyen şâir “acep” kelimesini şaşkınlık ve hayret anlamında kullanmıştır.

İsm-i dilber ‘aceb tılısm oldı

Ehl-i ‘ışk anda iki kısm oldı

Gayr-i talebî inşa örneklerinin çoğunda görülen ve “eyvah, yazık bana” anlamında kullanılan “derdâ” kelimesinin geçtiği aşağıdaki iki beyitte şâir, kendi haline üzülmekte ve bir anlamda şikâyette bulunmaktadır.

Câm-ı lebüñ gözümi tolu kanlu yaş ider

Bu câm-ı bâde sırrumı derdâ ki fâş ider (g.114/1)

“Dudağının kadehi gözlerimi kanlı yaşla doldurur. Bu şarap kadehi, sırrımı ortaya koyacak; eyvah!”

Her yanâdan atılur tîr-i melâmetler yine

Ben ġarîbüñ başına derdâ ki yaġar taşlar (g.138/5)

“Yine her taraftan ayıplama okları atılıyor. Benim gibi bir garibin başına taşlar yağıyor; eyvâh!”

Aşağıdaki beyitte de şâir, kendisine “rakibin sevgiline yâr olmuş” diyerek haber getirenlere “keşke bütün cihân yâr olsa da rakipler hiç olmasa” veya “keşke bütün cihan sevgilime yâr olsa da bir o rakip olmasa” şeklinde çift yönlü anlaşılabilecek bir cevap verirken, gayr-i talebî inşa örneklerinin özelliklerinden olan “umma, bekleme” örneği vermektedir.

Didiler ki yârüñe ağyâr yâr oldı didüm

Kâşki cümle cihân yâr olsa ağyâr olmasa (g.367/4)

Bu inşâ isnadı türünün genel özelliklerinden olan “şaşırma” ve “hayıflanma”nın her ikisine de örnek barındıran aşağıdaki beyitte de şâir şöyle demektedir: “bağrımı ney gibi deldin, inlememe izin vermedin. Sen neymişsin, ben nasıl bir derde düşmüşüm; yazık bana!”

Ney gibi baġrumı deldüñ komaduñ nâle kılam

Ne imişsin neye uğramışam eyvây beni (g.408/3)

Aşağıdaki “nazım”ın bütün beyitleri gayr-i talebî inşânın “hayıflanma, pişmanlık” duygularını ifade etmekte kullanılmasına örnek olarak verilebilir. Ayrıca, şiirlerinde genel olarak mahlas kullanmayan İbni Kemâl, bu “nazım”da kendisine İbni Kemâl diye seslenmektedir.

Hîç ne diyem bilemezem âh âh

‘Ahde vefâ kılamazam âh âh

Gaflet-i dünyâ suçından katı

Esrüdüm ayılamazam âh âh

Ağla ölümi añup İbni Kemâl

Bir dirilük bulamazam âh âh

İtdüğüm ef'âli añup ağladum

Hîç birine gülemezem âh âh

"Âh âh ki ne diyeceğimi hiç bilmiyorum: âh ah ki ahde vefa kılamıyorum. Âh âh, dünyanın gafletine dalma suçundan dolayı o kadar kendimden geçtim ki ayılamıyorum. Ey İbni Kemâl, ölümü anıp ağla! Âh âh ki bir dirilik bulamıyorum. İşlediğim fiilleri anarak ağladım. Âh âh ki hiçbir işim beni güldürmüyor"

3. Tahsîs

Kelimenin kendisinden de anlaşılacağı üzere tahsîs; bir kelime veya kelime grubunun ifade ettiği anlamı başka bir kelime veya kelime grubuna aktarmak, anlamı ona tahsis etmektir. Tahsîsi oluşturmanın birkaç yolu vardır. Bunlar:

- cümledeki özne veya diğer öğelerin yerlerini değiştirmek
- "Ancak, yalnız, meğer, başka, hele, sadece, den gayrı, illâ" gibi bağlaçlar kullanmak
- öznenin sıfat, yüklemin isim olması
- yüklemin işaret zamiri veya şahıs zamiri olması

Tahsîs sayesinde cümlede vurgulanmak istenilen öge ve anlam ön plana çıkarılır. Tahsiste nitelik ve bu niteliğin kendisinde olabileceği ifade edilen bir kavram olmak üzere iki taraf vardır. Tahsis yapılırken anlam iki şekilde vurgulanır: Mesela "Şâir Fuzûlîdir" denildiğinde şâirlik niteliği Fuzûlî'ye tahsis edilmiş olur.

Fakat “Fuzûlî şâirdir” dediğimizde ise, Fuzûlî’nin şâirlik yönünün diğer özelliklerine baskın olduğunu vurgulamış oluruz.[66] Aşağıdaki beyit tahsîsin bu çift yönlü özelliğine bir örnek oluşturmaktadır.

Ruhlarıdur lutf yüzi ğamzesidür ‘ayn-ı kahr

Şevk-i la‘li ğussa-i zülfi ile tiryâk ü zehr (g.54/1)

“Yanakları lütuf yüzü olan sevgilinin, gamzesi de kahrın ta kendisidir. Onun dudağına duyulan şevkle saçından çekilen üzüntü de zehirle tiryak gibidir.” diyen şâir beytin birinci mısraında “lütuf ve kahır” kavramlarını sevgiliye hasretmiştir. Yani “lütuf, ancak onun yanakları olabilir, kahır da onun gamzelerdir” denilerek bu iki kavram sevgilinin yüz özelliklerine tahsis edilmiştir. İkinci mısrada da yine bir tahsis bulunmaktadır fakat bu defaki tahsiste kavramlar sevgiliye tahsis edilmemiştir. Sevgilinin saçından çekilen sıkıntının zehir, dudağına duyulan şevkin ise tiryâk/ilaç olduğu vurgulanmıştır. Dolayısıyla ilk mısrada tahsîsin daha kuvvetli olduğu görülmektedir. Zira, lütuf ve kahır kavramlarını sevgiye hasreden şâir, başka şeyleri lütuf ve kahır olarak adlandırmaz. Sadece yanak ve gamze şâirin kavram dünyasında lütuf-kahır ikilisine karşılık gelmektedir. Fakat ikinci mısrada dudağa duyulan şevki ve saçından çekilen sıkıntıyı zehir ve ilâçla tavsif eden şâir, başka şeylerin zehir ve ilaç olamayacağını iddia etmez. Şâirin bu mısrada yaptığı tahsis, dudak ve saçın bu yönlerini vurgulamak amaçlıdır.

Aşağıda İbni Kemâl Dîvânı’nda tahsise örnek verilebilecek olan bazı beyitler, tahsisin gerçekleşme şeklinin izahıyla birlikte verilmiştir.

Bir kavramın ifade ettiği anlamın başka bir şeye has kılınmasıyla daha kuvvetli tahsis cümleleri kurulduğu yukarıda ifade edilmişti. Aşağıdaki beyitte de bunu bir örneği bulunmaktadır. Şâir sevgiliye hitaben “bütün herkes senin yanında, vaktini hoşça geçiriyor. Senden yana dert ve sıkıntı çeken tek kişi benim” diyerek ona sitem etmektedir. Bu sitemi ifade ederken de “sevgiliden dert ve sıkıntı” çekmeyi kendisine hasretmektedir. Beyitte “benem senden” zamirlerinin peş peşe gelmesi bu sitem anlamını kuvvetlendirmektedir.

---

[66] Geniş bilgi için M. A. Yekta Saraç, **Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat**, s.70-71.

Dem-i vasluñla hôş geçer ‘âlem

Derd ü mihnet çeken benem senden (g.315/4)

Aşağıdaki beyitte de yine “ben, sen” zamirleriyle oluşturulmuş bir tahsis örneği bulunmaktadır. Şâir sevgilisine “sensin benim kıblem” diyerek kıble kelimesinin kendisindeki anlamını sevgiliye hasretmektedir.

Kime yüz döndürem ben kim benüm sensin şehâ kıblem

Ki her bir dînde bir olur iki olmaz revâ kıblem (g.273/1)

Hazret-i Peygamber’e yazılan Kasîde-i Bürde’yi tercüme eden İbni Kemâl aşağıdaki beyitte tahsise örnek olacak iki farklı cümle kurmuştur. “İbret ehli olanların gözünde Allah’ın varlığının en büyük delili sensin. İnsanlara verilmiş en büyük nimet ve onların en büyük ganimeti sensin!” diyen şâir “âyet-i kübrâ/Allâh’ın en büyük delili ve insanlara en büyük nimet” kavramlarını hazret-i peygambere hasretmiştir.

Âyet-i kübrâ ki sensin ehl-i ‘ibret çeşmine

Ni‘met-i uzmâ ki sensin halk senüñle muğtenim (KBT. 105)

Aşağıdaki beyitte de “sevgilinin cefasına mübtelâ oldum. Ama asıl belâ budur ki bana başka bir bela gelmeyeceğini öğrenmiş oldum” diyen şâir belâyı tek bir anlama hasrediyor: Bir daha kendisine sevgiliden bela gelmeyeceğini öğrenmiş olmak. Şâire göre bir belâ varsa, o da budur. Tahsîs “bu” işaret zamirinin yüklem yapılmasıyla sağlanmıştır.

Cefâ vü cevrine yâruñ egerçi mübtelâ oldum

Belâ budur ki öğrendüm baña aslâ belâ gelmez (g.148/5)

Aşağıdaki kıt’ada da şâir, bütün günahlarına rağmen Allah’ın rahmetinden ümit kesmediğini söylemektedir. Buna sebep olarak da “rahmetim gazabımı geçti” ayetini göstermekte ve kendisinin rahmet ümidini yalnızca bu ayete tahsis etmektedir. Burada da tahsîs “bu” işaret zamirinin yüklem görevi görmesiyle sağlanmıştır.

Bu kadar cürm-i bî-şümârum ile

Rahmet ümmîdümüñ budur sebebi

Ki buyurdı Hudâ-yı ‘azze ve cell

“Sebakat rahmeti ‘alâ gadabî”

Aşağıdaki beyitte de “Gönül senin aşkının bahçesindeki belâlı bir bülbülündür. Nitekim ciğerindeki taze dağlanmış yara ona kırmızı güldür.” diyen şâir, gönlünü sevgilinin bir bülbülü olarak tavsif etmekte ve gönlün bu özelliğini ön plana çıkarmaktadır. Bu beyitte tahsis, “bülbülündür” yükleminin başa alınıp vurgulanmasıyla sağlanmıştır.

Bir belâlı bülbülüñdür bâğ-ı ‘ışkuñda göñül

Kim cigerde tâze dâğıdur gül-i handân aña (g.5/3)

Aşağıdaki beyitte de şâir, sevgilinin tahsîs özelliği gösteren bir sözünü beytine almıştır. Sevgili, şâirin şiirleri için “akar sudur” demiştir ve şâir de “sevgilinin bu sözünü duyan herkes, onun güzel şiirden anlayan yaratılışını takdir eder” diyerek minnetini ifade etmektedir. Bu beyitte geçen “akar sudur” ifadesi şâirin sözleri için söylenilmiş bir tahsis cümlesidir. Şiirlerin akıcılığı, kolay ve ahenkli okunuşu vurgulanmıştır.

Yâr bu nazm-ı revân içün akar sudur dimiş

İşiden sözini lutf-ı tab‘ını tahsîn ider (g.59/7)

Yavuz Selim’e sunulduğunu tahmin ettiğimiz bir kasidesinde de İbni Kemâl padişahı “allâme-i âlem” olarak tavsif etmektedir. Bu beyitte de tahsis anlamı “sensin” zamiriyle sağlanmıştır.

Sensin ol ‘allâme-i ‘âlem ki devrüñde senüñ

Zâhir oldı fazl-ı Rûm A‘câm ü A‘râb üstine (k.1/22)

“Ancak” zamiriyle tahsis anlamı oluşturulan aşağıdaki beyitte de şâir “ey sevgili, senin mahallenden bir nefes bile ayrılmazsam ne olmuş? Cihanda bana hoş gelen tek yer burasıdır” demekte ve “sevgilinin mahallesi”ni kendisi için yaşanılacak

tek yer olarak tavsif etmek suretiyle güçlü bir tahsis cümlesi örneği vermektedir.

Bir nefes kûyuñ yakasın komasam elden n'ola

Kim cihânda hôş gelen ancak buralıkdur baña (g.8/4)

"Dost" kavramının tanımının yapıldığı aşağıdaki müfred beyitte İbni Kemâl, dostu "kendi doğrusunu veya senin hoşuna giden doğruyu değil, doğrunun kendisini söyleyen" olarak tanımlamakta ve "sadece doğruyu söyleme" özelliğini dostluk kavramının diğer özelliklerine göre ön plana çıkarmaktadır.

Dôst odur kim saña toğrusın diye

Dôst degüldür saña toğrusun diye

Aşağıdaki beyitte de "adam" kavramı "aşka ayak basma" özelliğine tahsis edilmiştir.

Âdem oldur kim basupdur 'âlem-i 'ışka kadem

'Âlem-i 'ışka kadem basmayana âdem dime (g.332/5)

"Aşk âlemine ayak basana adam derler. Aşk âlemine ayak basmayana adam deme"

İbni Kemâl'in şiirleri içerisinden tahsise birçok örnek daha verilebilir. Biz bu bölümü, bütün beyitleri tahsîse örnek olan "ancak" redifli aşağıdaki gazeli ve nesre çevirisini vererek bitiriyoruz.

Ol mihr ü mâh-rûya bu serv kâmet ancak

Yok yok ne kâmet olsun bu bir kıyâmet ancak

Gamzeñle gözlerüñe her kim nazar kıla dir

Ol fitne-i cihândur bu câna âfet ancak

Cân oldı hatt-ı la'lüñ tefsîri içre 'âciz

Sırr-ı nihânî vardur bir müşkil âyet ancak

Âb-ı ‘izâruñ içre seccâde saldı zülfüñ

Islanmadı ayağı hayli kerâmet ancak

Sînemde ğamzeñ okı sehm-i sa‘âdet oldı

Cânuma hışm-ı çeşmüñ ‘ayn-ı inâyet ancak (g. 196)

1. O ay yüzlü, güneş gibi sevgiliye ancak bu servi kamet/boy olabilir. Yok yok ne kameti, bu ancak bir kıyamet olabilir.
2. Gözlerine ve gamzelerine bakan herkes “bu can için bir afet varsa o da sevgilinin fitne-i cihan olan bu gözleri ve gamzeleridir.” der.
3. Can, dudağının tüylerini açıklamakta âciz kaldı. Bu ancak gizli sırları olan açıklaması zor bir ayet olabilir.
4. Yanağının sularında saçların seccdade serdi ve ayağı ıslanmadı. Bu ancak bir keramet olabilir.
5. Gamze okların sinemde saadet oku oldu. Gözlerinin öfkeyle bakması, benim için ancak bir inayet olur.

4. Söz Kısaltması (Îcâz)

Sözcük anlamı sözü kısaltmak olan îcâz, maksadı günlük hayatta kullanılan ifadelere nazaran daha kısa ve eksik söylemek demektir. Îcaz sözü gerekenden az söylemediği sürece meziyet olarak sayılırken bazen de kusur olarak kabul edilebilir. Îcaz iki kısımda incelenir:

a. **Eksiltmeyle yapılan îcâz (îcâz-ı hazif):** Sözden kelime veya cümle çıkarma yoluyla îcâza denir.

b. **Az ve özlü sözle yapılan îcâz (îcaz-ı kısar):** Cümleden herhangi bir öğe eksiltmesi yapmadan kısa bir söze çok manalar sığdırmaktır. Yani sözün lafzının az ama manasının çok olmasıdır.

İbni Kemâl’in şiirlerinde hem îcâz-ı hazif hem de îcâz-ı kısarın örnekleri çokça bulunur. Özellikle hikmetli beyitlerinde az söze çok anlam sığdırdığı, vecîz beyitler söylediği görülür. Aşağıda şâirin îcâz-ı kısar örneği olan beyitleri verilmiştir:

Ey dil-i münbasit katı gülme

Hande zımnında girye münzamdur

“Ey şen gönül, fazla gülme! (Zira) gülmenin altında ağlamak saklıdır”

Devlet ricâli râhatı hîç görmemekdedür

Râhat ricâl-i devleti hîç görmemekdedür

“Devlet adamlarının rahatı (etraflarında olup biteni) hiç görmemelerindedir. (Halkın) rahatı, ise devlet adamlarını hiç görmemektedir” Bu beyit “devlet adamları hiç rahatlık görmemektedir. Rahat, devlet adamlarını hiç görmemektedir” şeklinde de anlaşılabilir.

Âhiri ‘ömrüñ ecel-durur bu milküñ sonı ‘azl

Hızr ‘ömriyle Sikender milki senüñ oldı tut (g.26/6)

“Hızrın ömrüne ve İskenderin mülküne de sahip olsan (unutma ki) ömrün sonu eceldir, mülkün sonu da azildir”

Aşağıda da İbni Kemâl Dîvânı’ndaki îcâz-ı hazf örneklerinden birkaç tanesi açıklanmıştır.

Ruhları şem‘inde cân yakmakda iy pervâne sen

Baña şâkird ol ki dirler san‘atı üstâddan (g.284/2)

“Ey kelebek, sevgilinin yanağının mumunda can yakmakta bana çırak ol. (Zira) sanatı üstaddan (öğren) derler”. Bu beyitte “dirler san‘atı üstâddan” ifadesinden sonra bir veya birkaç kelimenin eksik olduğu görülmektedir. İfade “dirler san‘atı üstâddan öğren” şeklinde tamamlanabilir.

Zâhidüñ kalbini sâfî kılmadı ‘ışkuñ senüñ

Kara taşdan göñli anuñ n’eylesün iksîr aña (g.6/4)

“Ey sevgili, senin aşkın zahidin kalbini safî kılmadı. (Zira) onun kalbi kara taştan (yapılmıştır), iksir ona tesir eylemez.” Beyitte geçen “Kara taşdan göñli anuñ” ifadesinde kalbin kara taştan “yapıldığı” ifade edilmiş, fakat bu “yapılma” kısmı hazfedilmiştir. İfadenin tam şekli “Kara taşdan yapılmıştır göñli anuñ” olmalıdır.

Yaralu bağruma bilür leblerüñ tuz ekmegi

N'ola ger sen bilmez iseñ dôstum tuz ekmegi (g.424/1)

"Dudakların, yaralı bağrıma tuz ekmeyi bilir nasılsa, sen tuz-ekmek hakkını bilmesen, ne olur ki?" denilen beyitte "tuz ekmek hakkı" şeklinde bilinen yaygın inançtan "tuz ekmek" şeklinde bahsedilmiştir.

Başın indürmez gedâ-yı 'ışk olan basmaz ayağ

Taht olsa çarh-ı 'âlî mihr-i enver olsa tâc (g.35/7)

"Aşkın kölesi olan kişi, kimseye başını eğmez. Gökyüzü ayaklarına taht olsa yine ayak basmaz, güneş de başına tac olsa (onu başına takmaz)." Beyitte "mihr-i enver olsa tâc" ifadesinden sonra aşka köle olmuş kişinin buna dönüp bakmayacağı, bu tacı başına koymayacağı "basmaz ayağ taht olsa çarh-ı 'âlî" ifadesiyle hissettirilmiş fakat söylenmemiştir.

Bir câm sundı cânuma 'ışkuñ harîfi kim

Dünyâda görmedüm dahi ben ol kadar lezîz (g.47/6)

"Dost edindiğim aşkın bana öyle bir kadeh sundu ki, dünyada o kadar lezzetli (bir şey) görmedim" denilen beyitte "dünyâda görmedüm dahi ben ol kadar lezîz" ifadesindeki "lezîz" sıfatının nitelediği şey belirtilmemiştir.

Korkaram bî-hûş olam nâ-geh görince yüzini

İsterim ki leblerin evvel öpem andan görem (248/3)

"Yüzünü aniden görünce kendimden geçmekten korkuyorum. Önce dudaklarını öpeyim, ondan sonra yüzünü görmek İsterim." İkinci mısrada "leblerin evvel öpem andan görem" ifadesinin "leblerin evvel öpem andan sonra yüzün görem" şeklinde olması gerekmektedir. İfadede kelime düşürülmesi yoluna gidilmiştir. "yüz" kelimesi birinci mısrada verildiği için, "sonra" kelimesini de mısradaki "evvel" kelimesi hatırlattığı için beytin anlamında herhangi bir daralma olmamaktadır.

Ne visâlinden karârum ne firâkından sebât

Çarh-ı gerdûn çün bilürsin inkılâb üstindedür (g.78/7)

"Ne sana kavuşmamda kararım var ne de ayrılığında sebatım var. Zira bilirsin,

feleğin çarkı, hep değişim üzerine dönmektedir." Beyitte birinci mısrada aruz yüzünden kelime eksiltilmiştir. Beyitte "Ne visâlinden karârum (var) ne (de) firâkından sebât(ım var)" denildiği anlaşılmakla beraber, sadece "Ne visâlinden karârum ne firâkından sebât" denildiğinde "kararum" ve "sebat" kelimelerinin tam olarak neyle ilişki içinde olduğu net değildir.

5. Söz Uzatması (İtnâb)

Sözcük anlamı sözü uzatmak olan itnâb, maksadı günlük hayatta kullanılanın aksine uzun ibarelerle ifade etmek demektir. İtnâb, mutlaka olumsuz bir durumu veya kullanımı ifade etmez. Muhatabın durumuna göre bazen fazla söz ifadeye güzellik bile katar. Fakat eğer söz uzatma mânâya katkı sağlamıyorsa buna itnâb-ı tatvîl (söz uzatma) denir. İtnâba genelde aşağıdaki durumlarda başvurulur:

- Genel bir ifadeden özele veya özel bir ifadeden genele gitmek
- Kapalı bir ifadeden sonra söylenilene açıklama getirmek
- Cümle içerisinde "ara söz" kullanmak
- Tamamlanan cümleden sonra konuyla alakalı bir cümle daha söylemek

İbni Kemâl Dîvânı'nda tespit edilen itnâb örnekleri aşağıda açıklanmıştır:

İşbu dâr-ı gurûra neñ sığmaz

Neñe yitmez bu kubbe-i âlî (417/5)

"Bu gurur yerine neyin sığmaz? Bu yüce kubbe neyine yetmez". Beyitteki iki mısra da aslında aynı anlama gelmektedir. Şâir beyti tamamlamak için aynı anlamı farklı ifade etmiştir.

Çarhı ser-gerdân iden meh-rûlaruñ mihri-durur

Anlaruñ mihri büküp kaddini çenber eyledi (g.423/4)

"Feleği böyle başı boş hale getiren ay yüzlülerin sevgisidir. Ay yüzlülerin sevgisi feleğin boyunu büküp çenber haline getirdi". Beyitte iki mısrada da aslında aynı şey anlatılmaktadır ama şâir birinci mısrada anlamı tamamladıktan sonra konuyla alakalı olarak ikinci mısrada da örneklendirmeye gitmektedir. Bunun beytin anlamına

katkıda bulunduğu söylenebilir.

Basdı vasluñ şerbetin hecr acısı

İftirâka değmez imiş ictimâ‘ (g.178/7)

“Ayrılık acısı, kavuşmanın şerbetine baskın geldi. Bir araya gelmek, ayrı kalmaya değmezmiş” Beytin her iki mısraında da aynı duygu farklı ifadelerle dillendirilmiştir. Bu yüzden ikinci mısranın, tamamlanan cümleden sonra konuyla alakalı başka bir cümle daha söylemek ve beyti tamamlamak amacıyla yazıldığı bellidir.

Geçdüm göreli gül yüzüñi cân u cihândan

Ya‘nî ki seni bulalı ben niden usandum (g.269/2)

“Senin gül yüzünü gördüğümden beri candan ve cihandan vazgeçtim. Yani seni bulduğumdan beri nelerden vazgeçtiğimi (gör)” diyen şâir, birinci mısrada söylediklerinin anlamı anlaşılır olduğu halde duruma dikkat çekmek için yukarıda çok da kapalı olmayan anlamı ikinci mısrada muhatabına açıklamaktadır. Bu ifade itnâb-ı tatvîl olarak adlandırılabilir.

Aşağıdaki beyitte de şâir “kabrim dünyaya göre huzur köşesi ve vahdet bucağıdır” sözünü söylemekte ve cümlede “hele sen inan buna” şeklinde bir ara söz kullanarak muhataptan buna inanmasını, sözünde şüpheye düşmemesini istemektedir. Bu ara söz olmadan da şâir maksadını ifade edebilirdi. Fakat bu itnâbın muhatabını maksadına inandırmak isteyen şâirin ifadesine katkıda bulunduğu söylenebilir.

Dünyâya nisbet ile hele sen inan buna

Kabrüm huzûr kûşesi vü vahdet bucağıdur

Adam kelimesinin anlamının “aşka ayak basan kişi” olmaya tahsis edildiği aşağıdaki beyitte iki mısrada da anlatılan şey aslında aynıdır. Şâir, beyti tamamlamak için, anlamı bir de tersinden söyleyerek vurgulamıştır.

Âdem oldur kim basupdur ‘âlem-i ‘ışka kadem

‘Âlem-i ‘ışka kadem basmayana âdem dime (g.332/5)

“Aşk âlemine ayak basana adam derler. Aşk âlemine ayak basmayana adam deme”

Nâzenînler nâzı ile geçdi ‘ömr-i nâzenîn

Geçdi bu nâz u enînle hayf ‘ömr-i nâzenîn (g.320/1)

“Nazlı ömür, cilveli sevgililerin nazıyla geçti. Yazık ki bu nazlı ömür, bu nâz ve inleme ile geçti” Beyitte iki mısrada da ifade edilen mana aynıdır. Birinci mısrada cümle tamamlandığı, maksat ifade edildiği halde, yeni bir cümleyle beytin anlamına şâirin duruma “hayf/yazık” şeklindeki pişmanlığının da eklenmesi sağlanmıştır. Fakat mısraın tümüne baktığımızda, kullanılan kelimelerin ve anlamın aynı olmasından dolayı beyitte bir itnâbdan söz edilebilir.

6. Söz Fazlası (Haşiv)

Cümlenin temel ögelerinden olmayan, asıl anlama katkısı bulunmayan kelimelere haşiv denir. Yani, bu kelimeler olmadan da sözün anlamının tamamlandığı görülür. Haşiv kendi içinde iki bölüme ayrılır:

a. **Haşv-i müfsid (Anlamı bozan haşiv):** Cümlenin anlamını bozan, laf kalabalığı yapması yanında maksadın anlaşılmasını da engelleyen kelimelerle oluşan haşivdir. Takid kusurunu barındıran sözlerde de haşv-i müfsid denilen ve anlamı bozan fazla kelimeler olduğu görülür.

b. **Haşv-i Gayr-i Müfsid (Anlamı bozmayan haşiv):** Cümlenin anlamını bozmamakla birlikte ifadede laf kalabalığı yapan, sözü çirkinleştiren haşiv örnekleri de olup bunlar eğer anlamı bozmamakla birlikte sözde fazlalık oluşturuyorsa haşv-i kabih (çirkin fazlalık); asıl maksadın dışında kullanılmakla beraber sözü tamamlayıcı yönü de bulunuyorsa haşv-i melih (güzellik katan haşiv), fazla kelimeler söze güzellik katmadığı gibi çirkinlik de vermiyorsa, haşv-i mütevassıt (vasat haşiv) olarak adlandırılırlar.

İbni Kemâl Dîvânı’nda aşağıdakilerden başka haşiv örneği tespit edilememiştir.

Lebleri peymânesin sunam dimişdi sunmadı

Olmaz imiş hûbların ‘ahdi vü peymânı dürüst (g.31/6)

“Dudaklarının kadehini sunacağını söyemişti ama sunmadı. Güzellerin verdikleri

sözler, doğru olmazmış" denilen beyitte yer alan ve şâirler tarafından çokça kullanılıp anlamı bozmayan haşivden sayılan "ahd ü peymân" ifadesindeki iki kelime de söz ve yemin anlamına gelmektedir. Kelimelerin birisi anlamı ifade etmeye yettiği halde ikisinin de aynı cümlede kullanılması ve anlama katkıları olmamakla birlikte zarar da vermemeleri sebebiyle bu beyitte haşv-i kabihten söz edilebilir. Buna benzer bir başka haşv-i kabîh örneği de Kaside-i Tantaraniyye tercümesinde yer alan aşağıdaki beyittir. Bu beyitte de aynı anlama gelen "maksad" ve "merâm" kelimeleri birlikte kullanılmıştır.

Fahr-ı dîn kim oldı in'âmı cihân halkına 'âm

'İzzet ü ikrâm olupdur aña maksûd u merâm

"Dinin övüncü olan peygamber, cihanda yaratılmış olan herkese iyilik yapmıştır. İzzet ve ikramda bulunmak onun asıl amacı olmuştur."

Zülfüñ içün karârumı tağıdup

Olayın bî-karâr n'olsa gerek (g.216/1)

"Saçların için kararımı dağıtıp kararsız olursam ne olur ki?" beyitte "kararını dağıtmak" ifadesi kullanıldıktan sonra "bî-karar olmak" ifadesine gerek kalmamıştır. Şâir mısrayı tamamlamak için aynı anlama gelen başka bir kelime kullanmıştır. Bu fazlalığın anlamı bozmamakla beraber cümlenin anlamının tamamlanmasına yardımcı olduğu da söylenebilir. Bu yüzden beyitte haşv-i melihten söz edilebilir.

İşidürdük medh idenler gülşen-i cennet gülin

Beñzemez bu güllere dirlerdi ol gül bu gibi (g.397/3)

"Cennet gülşeninin gülünü övenlerin, "o gül bu gibi güllere benzemez" dediklerini işitirdik." Ta'kîd konusuna da örnek olarak verilen bu beyit yukarıdaki şekilde anlaşılmaya müsaittir fakat "bu gibi" tamlamasının tam olarak nereye oturduğu çözülemediği için beytin anlamını bozan bir haşv-i müfsidden bahsedilebilir.

Yaygın kullanımda şahıs eki almış kelimelerden sonra "senin, benim" gibi zamirlerin kullanılması pek tercih edilmez. Bu yüzden aşağıya alınan beyitte de "benüm" kelimesinden dolayı haşv-i kabihten bahsedilebilir.

Çıkmasun âhum odı ağzumı açdurma benüm

Yakmasun sûz-ı derûnum seni söyletme beni (g.408/2)

“Benim ağzımı açdırma (ki) âhımın ateşi çıkmasın. Beni söyletme (ki) gönlümüm ateşi seni yakmasın”

BEYÂN[67]

Beyân kelimesinin kök anlamı ortaya çıkmak, görünmek ve maksadı ortaya koymaktır. Belâgatin bir dalı olarak ise beyân, maksadı değişik yollarla ifade etmenin kurallarından bahseden ilimdir. Bu ilmin temeli, kelimenin hakîkî ve mecâzî anlamları üzerine kuruludur. Mecaz, kelimenin gerçek anlamı dışında kullanılmasıdır. Mecazda karîne-i mânia adı verilen ve kelimenin gerçek anlamının anlaşılmasını önleyen aklî bir engel vardır. Sözde asıl olan gerçek anlamdır. Bir lafız aynı anda hem hakikî hem de mecazî anlama yorulamaz.

Sözün beyân ilmine konu edilmesine sebep olan ifâde çeşitliği, kelimenin gerçek ve mecaz anlamlarında kullanılıp kullanılmamasına göre şu başlıklar altında incelenir:

1. Mecâz-ı Mürsel

Kelimenin gerçek anlamı ile mecazî anlamı arasında benzerlik dışında bir ilgi olması durumu. Bunun gerçekleşmesi için gerçek anlamın anlaşılmasını önleyecek aklî bir engel (karîne-i mânia) bulunmalıdır. Mecaz-ı mürselde gerçek anlamdan mecazî anlama geçişi sağlayan alâkaların başlıcaları bütünün söylenip parçanın kastedilmesi veya veya parçanın söylenip bütünün kastedilmesi (Parça-bütün ilişkisi); mekanı söyleyip onda bulunanı kast etmek veya mekanda bulunanı söyleyip o mekanı kast etmek (mahal ilişkisi); gerçek ile mecaz anlamlardan birinin diğerine sebep olması (sebep-sonuç); geneli ifade edip özeli kast etmek veya tersi durumu yani özeli söyleyip geneli kast etmek (umum-husus ilişkisi); bir kelimenin gerçek anlamının mecaz anlamının ortaya çıkmasına ortam oluşturması (mazhariyet ilişkisi); kelimenin gerçek anlamının mecazî anlamına araç olması yani lafza kendisinin alet olduğu anlamın verilmesi (âlet olma ilişkisi) ve bir şeyi geçmişteki veya gelecekteki haliyle anmak (öncelik-sonralık ilişkisi) şeklindedir.

Aşağıda İbni Kemâl Dîvânı'nda tespit edilen mecâz-ı mürsel örneklerinin bazıları izah edilmiştir.

---

[67] M. A. Yekta Saraç, **Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat**, s.98-155.

Hatt-ı lebüñ gamıyla kara yir olanlara

Hâk-i lahid ‘abîr ola seng-i mezâr la‘l (g.236/5)

“Dudağının tüylerinin gamıyla ölenlere, mezar toprağı abîr (güzel koku), mezar taşı da la’l taşı olsun.” Bu beyitte sebep-sonuç ilişkisiyle mecaz-ı mürsel yapılmıştır. Zira kişinin ölmesi sonucu kara toprak olmasından bahsedilebilir. “Ölenler” kelimesi yerine “kara toprak olanlar” denilerek mecaz-ı mürsel yapılmıştır. Aynı şekilde aşağıdaki beyitte de “Ey servi boylu, beni gölgen gibi ayaklar altında bırakma. Yolunda seve seve canını vereni böyle toprak etme” denilirken “cân veren” ifadesinde de ölüm kastedilmiştir. “Ölüm” kelimesi yerine onun sebebi olan “cân vermek” zikredilmiştir.

Beni sâyeñ gibi ey serv-kad ayakda koma

Böyle hâk itme igende yoluña cân vireni (g.408/4)

Aşağıdaki beyitte de mahal ilgisinden faydalanılarak mecaz-ı mürsel yapılmıştır. Beyitte “gözüm, sensizken gözyaşı parasını dağıtır. (nitekim) kişi cân olmayınca dünyayı ne yapsın?” denilirken “dünya” kelimesinde yer küre değil, onun içinde sahip olunanlar kast edilmiştir.

Nakd-i eşki dağıdur sensüz gözüm

Kişi dünyâyı n’ider cân olmasa (g.369/5)

Aynı şekilde aşağıdaki beyitte de “âlem” kelimesinde mecaz-ı mürsel bulunmaktadır. Âlem kelimesi söylenirken mahal ilgisiyle onda var olan inanlar ve diğer her şey kastedilmiştir.

Yâr bildüm seni ben ‘âlemi ağyâr idüben

Dôstum sen ne içün bilmeyesin yâr beni (g.409/6)

“Ben seni yâr kabul ederek herkesi yabancı bildim. Dostum sen neden beni yârin olarak kabul etmiyorsun?”

Nâfe sünbül saçlaruñ yâdına şey’-lillâh ider

Pôst-pûş olmış dolaşur ‘ışkunuñ bâzârını (g.429/3)

“Nâfe (güzel koku), sümbül gibi saçlarının hatırasına “Allah rızası için bir şey”

diyerek dilenir. Omzuna bir post giymiş aşkının pazarında dolaşır.” Bu beyitte Nâfe sevgilinin saçına âşık olup çarşıda dilenen bir insan olarak hayâl edilmiştir. Beyitte yer alan “şey’-lillâh ider” ifadesiyle dilenmek kast edilmiştir. Bilindiği üzere dilenciler “Allah rızası” için diyerek insanlardan bir şeyler isterler. Yani bu ifadede dilenme ve bu işin bir parçası olan “şey’-lillâh/Allah rızası için bir şey” istemek parça-bütün ilişkisiyle birbirinin yerini almışlardır.

Aşağıdaki beyitte de secde kelimesiyle aslında zâhidin başta namaz olmak üzere bütün ibâdetleri kastedilmiştir. Beyitte namazın ve dolayısıyla da ibâdetin bir cüz’ü olan secde kelimesi, mecaz-ı mürsel yoluyla zâhidin iki yüzlülükle kıldığı namazları ve diğer ibadetleri yerine kulanılmıştır.

Zâhidüñ zühdi yitüpdür n’ola meyl itse saña

Kim riyâlu secdeden boynuñda var bâr-ı günâh (g.331/2)

“Zâhidin zühdi bitmiştir, bu yüzden sana meyletmesinde şaşılacak birşey yok. Zira senin boynunda onun ikiyüzlülükle yaptığı secdelerin günah yükü bulunmaktadır.”

Tahsîl-i nânda herkes ider dikkat-ı dakîk

Çarh ise bizi ince elekden eletmede

Bu beyitte şâir “ekmeğini kazanmakta herkes çok ince bir dikkat gösterir. Feleğin çarkları ise bizi inceden inceye elemektedir” derken “tahsil-i nân” ifadesiyle yaşamak için gerekli olan ihtiyaçları kastetmektedir. “Nân-ekmek”, bu ihtiyaçlardan sadece bir tanesidir. Dolayısıyla bu beyitte özele işaret edip geneli kastetme yoluyla yapılan bir mecaz-ı mürsel ifadesi bulunmaktadır. Aynı şekilde aşağıdaki iki beyitlik mesnevide de ekmek anlamındaki “nân” kelimesiyle “yemek” beslenmek için gerekli olan ihtiyaçlar kastedilmiştir. Dolayısıyla burada da aynı şekilde özelden genele gitme yoluyla mecaz-ı mürsel bulunmaktadır.

Cihân bir hânedür ârâyişi çok

İçine girenüñ âsâyişi yok

Düşer dervîş ise teşvîş-i nâna

Eger sultân ise fikr-i cihâna

“Cihan, süsü çok olan bir evdir. İçine giren derviş ise ekmek karmaşasına, sultan ise cihân fikrine düştüğü için hiç kimse onda rahat edemez ”

Rûm u Şâm Arab u Acem şâhı

Öldi emri tamâm oldı hemî

Yavuz Selîm’in ölümü üzerine yazılan mersiyeden alınan bu beyitte şâir “Rumun ve Şamın, Arapların ve Acemlerin şahı öldü, işi tamam oldu öyle mi?” derken, Şâm kelimesiyle Arap topraklarını kast etmektedir. Zira beyitte Arapların ve Acemlerin şahı ifadesinden önce geçen Rûm kelimesiyle Arap olmayan reâyanın yaşadığı toprakları, tarih boyunca Arapların yaşadığı toprakların simge başkenti olmuş olan Şâm kelimesiyle de Arapların yaşadığı toprakları kast etmiştir. Burada özeli verip geneli ifade eden bir mecaz-ı mürsel bulunmaktadır.

Dâmen-i gül mi sanursın nedür iy bâd-ı sabâ

Ne elüñ var ki çemende açasın yâr etegin (g.303/4)

“Ey saba rüzgarı, (sevgilinin eteğini) gülün eteği mi sandın, nedir? Ne elin var ki çemende sevgilinin eteğini açarsın?” Beyitte “çemen” kelimesinde parça-bütün ilişkisiyle bahçe kastedildiği için mecaz-ı mürsel bulunmaktadır.

2. İstiâre

Sözlük anlamı “ödünç almak” olan istiâre “bir kelime veya kelime grubunun, benzetmeye dayalı olarak gerçek anlamı dışında kullanılmasıdır. İstiarenin temeli teşbihe dayanmakta olup teşbihin iki temel unsuru olan müşebbeh (benzeyen) ve müşebbehün bih’ten (kendisine benzetilen) sadece birinin söylenmesi, diğerinin de ima edilmesi ile elde edilir.

İstiarede allegori ve semboller kullanılmak suretiyle soyut kavramlar ve hayaller somutlaştırılır. Yine istiâre sayesinde cansız varlıkları kişileştirilip konuşturularak (teşhis ve intak) ifadeye canlılık kazandırılır.

İstiare iki kısma ayrılır:

a. **Açık İstiâre:** Dîvân şiirinde en çok karşılaşılan istiâre türü olup, kendisine benzetilenin (müşebbehün bih) açıkça söylenip benzeyenin (müşebbeh) ima edilmesiyle oluşur.

b. **Kapalı İstiâre:** Kendisine benzetilen unsurun (müşebbehin bih) açıkça bulunmadığı, sadece onu hatırlatan bir özelliğin bulunduğu istiâredir.

Aşağıda öncelikle hem açık hem de kapalı istiâre örneklerini barındıran beyitler verilecektir.

Gülşene servüñden iletmiş haber peyk-i sabâ

El uzatmış kim çınâr ide anuñla merhabâ (g. 4/2)

Bu beyitte hem açık hem de kapalı istiâreye örnekler bulunmaktadır. Bir haberci gibi hayâl edilen saba rüzgarı gül bahçesine selvi boylu sevgiliden haber getirmiştir. Bunu duyan çınar ağacı haberciye el uzatarak merhaba etmek istemektedir. Beyitte sabâ rüzgarı ve çınar haber getiren kişi ve onu karşılayan mekan sahibi olarak hayal edilip kişileştirilmişlerdir. Haberciye ve ev sahibine benzetildikleri genel anlamdan çıkarılmakla birlikte, saba ve çınarın neye benzetildikleri özellikle belirtilmediği için beyitte kapalı istiare bulunmaktadır. Sabâ rüzgarı aslında sevgiliden haber getirmiştir. Fakat "selvi boylu sevgilin" demek yerine "servüñ" denilerek açık istiare yapılmıştır. Aynı şekilde çınarın "el"i de bilindiği üzere Dîvân şiirindeki yaygın bir benzetmeyle "el gibi görünen yapraklar"dır. Yaprak yerine doğrudan "el" diyerek yine açık istiâre yapılmıştır. Aşağıda verilen iki beyitte de yine "el" kelimesi açık istiâre yoluyla yaprak yerine kullanılmıştır. Beyitlerde ayrıca bülbül serv ve çınarın da kişileştirilmeleri yoluyla kapalı istiâre yapılmıştır.

Minber-i şâh üzre gül şâhına bülbül hutbede

Çün du'â okur çınâr el kaldırup âmîn ider (g.59/6)

"Dallara kurulmuş olan minberde bülbül, gül şahına hutbe okuyup dua ettiği için çınar el kaldırıp "amin" der."

Nergislerüñi hasta işitmiş çınâr u serv

Bu el götürmiş ol başın açmış du‘â ider (g.110/4)

“Servi ve çınar, nergis gibi gözlerinin hasta olduğunu işittikleri için, çınar ellerini açmış, servi de başını açıp (döğünerek) dua ederler.” Bu beyitte ayrıca “Nergislerüñ” kelimesiyle “gözler” kast edildiği için açık istiare bulunmaktadır.

Dîvân şiirinde sabâ rüzgarı çok önemli bir yer tutmaktadır. Aşağıdaki “sabâ” redifli gazelde de (g.15) görüleceği üzere, saba “âşık, satıcı, hırsız, şakacı kişi, temizlikçi” gibi hayal edilmiş ve gazelin beyitlerinde kişileştirme yoluyla kapalı istiare yapılmıştır.

1. Düşmiş hevâ-yı zülfüne iy sîm-ber sabâ

   Âvâre oldı eglenemeyüp gezer sabâ

“Ey gümüş tenli sevgili, sabâ rüzgarı saçına aşık bir âvâre olduğu için yerinde duramayıp gezer”

2. Leylî saçuñ hevâsıla Mecnûn-ı vakt olup

   Dîvâne oldı tağlara düşüp yiler sabâ

“Sabâ rüzgarı, senin kara saçlarının aşkıyla zamanın Mecnûn’u olarak delirmiş, tağlara düşerek gezmektedir.”

3. Vardukça gülsitâna çiçekler ‘arûsına

   İzüñ tozın ‘abîr diyü hôş satar sabâ

“Sabâ rüzgarı, gülistana geldiğinde, senin ayağının tozunu çiçek gelinlerine hoş koku diyerek güzelce satmaktadır”

4. Üfürseler çerâğı söyünür sebeb nedür

   Üfürmek ile lâle çerâğın yakar sabâ

“Lambaya üfürdüklerinde söner ama sabâ rüzgarı üflediğinde lale çerağını yakıyor, sebebi nedir acaba?”

5. Beñzer ki girdi kûyuña bûyuñ uġurladı

   Kim düşdi yola ardına bakmaz kaçar sabâ

“Sabâ rüzgarı senin köyüne girip kokunu çaldı ki yola düşüp ardına bakmadan kaçmaktadır”

6. Bâğuñ yolında nergisüñ ardından irişüp

Urur gözine toz ü külâhın kapar sabâ

“Sabâ rüzgarı senin bahçenin yolunda, nergisin arkasından yetişerek gözüne toz vurarak külahını kapıyor”

7. Şebnem gözi yaşıyla gice kûyuñı sular

Kapuñ öñin gelüp süpürür çın seher sabâ

“Şebnem geceleyin gözünün yaşıyla senin mahalleni sular; Sabâ rüzgarı da seher vakti kapının önünü süpürür”

Aşağıdaki beyitte de birkaç tane kapalı istiare örneği bulunmaktadır. Beyitte sabâ rüzgarı çınar ve servinin arasında dedikodu yapan, onları birbirine düşüren bir fitneci gibi düşünülmüştür. Çınar ve servi de onun yalan yanlış haberleriyle kavgaya tutuşan iki kişi konumundadır. Dolayısıyla beyitte kişileştirme yoluyla kapalı istiâre bulunmaktadır.

Ortalarına söz bıraġur kaddüñi añup

Tolaşduran çınâr ile servi sabâ imiş (g.166/5)

Dîvân şiirinde sevgiliye açık istiare yoluyla “meh, peri, gül, servi” gibi hitap etmek çok yaygındır. İbni Kemâl Dîvânı’nda da bunu yüzlerce örneği mevcuttur. Bu yüzden aşağıya bu beyitlerden sadece birkaç tanesi alınmıştır.

Sen gülüñ derdiyle bilmez hâlini ben bülbülüñ

Hâr-i gamda gonca gibi yüregi kan olmayan (286/2)

“Gam dikenlerinde yüreği gonca gibi kan olmayan kişi, senin gibi bir gülün derdinden benim gibi bir bülbülün ne hale geldiğini bilemez”

‘Arz it meh-i cemâlüñi ‘uşşâka ey perî

Zülfüñi salma ‘ârızuñ üzre nikâb-veş (g.169/4)

“Ey peri, aşıklarına güzelliğinin dolunayını göster. Saçlarını yanaklarına örtü gibi salma”

Tutdı yeri göği iy meh hüsnüñün âvâzesi

Toldı ol âvâze ile cân u dil dervâzesi (g.388/1)

“Ey ay (yüzlü sevgili), güzelliğin için bağıranların sesi yeri göğü tuttu. Cân ve gönül şehrinin kapıları bu sesle doldu”

Ol serv-i gül-‘izâr ki ‘uşşâka nâz ider

N’oldı günâhumuz ki bize nâzın az ider (g.108/1)

“Âşıklara naz eden o gül yanaklı servi, bize az naz ediyor; bizim günahımız nedir ki?”

Sevgilinin güzellik unsurlarının, benzetildikleri şeylerin yerini alarak açık istiâre yoluyla zamanla onların adıyla anılması da Dîvân şiirinde sıkça karşılaşılan bir durumdur. Yukarıda göz yerine “nergis” denilmesine örnek verilmişti. Aşağıda da ve saç yerine “sünbül”, kaş yerine “hilal” ve dudak yerine “la’l” denilmesine örnek olmak üzere seçilen beyitler bulunmaktadır.

Tağıdup sünbüllerüñ göñlüm perîşân eyledüñ

Gösterüp reyhân-ı hattuñ ‘aklı hayrân eyledüñ (g.201/1)

“Sünbül (gibi olansaçlarını) dağıtarak gönlümü perîşan eyledin. Yüzünün reyhan çiçeği gibi güzel olan tüylerini göstererek aklımı hayrân eyledin ”

Yeni aya dönmişem yaşum kenârında şafak

Ta ki ayırdı felek müşgîn hilâlüñden beni (g.392/2)

“Felek senin hilâl(e benzeyen) güzel kokulu kaşlarından ayırdığından beri, gözyaşlarımın kenarındaki şafakla yeni aya döndüm.”

Şevk-i la‘lüñ eşk-i çeşmüm rengini al eyledi

Hâme-i zülfüñ hayâli cismümi nâl eyledi (g.401/1)

“La’l (gibi dudaklarına) duyduğum şevk gözyaşlarımın rengini kırmızıya çevirdi. Saçlarının kıvrımlarının hayâli bedenimi nâl gibi eğdi”

Aşağıdaki beyitlerde de kişileştirme yoluyla oluşturulan kapalı istiârelere birkaç örnek daha verilmiştir. Bu örneklerde sırasıyla zambak "iki yüzlü bir sofu", güneş "dilenci", ay "hırsız" ve felek de "şefkatli anne" gibi hayâl edilmişlerdir.

Zanbak bugün omuzına seccâdesin alur

Dün gülşene şarâb taşırdı kabak kabak (g. 193/5)

"Zambak bugün omzuna seccadesini alıp geliyor fakat dün gül bahçesine kabak kabak şarap taşırdı"

Kâseyile kûyunı devr eylemezdi her seher

Hân-i hüsnüñe senüñ olmasa muhtâc âfitâb (g.21/5)

"Güneş senin güzellik sofrana muhtaç olmasa, elindeki kaseyle her seher vakti mahallende gezmezdi"

Gün ruhlaruñdan ister imiş nûr uğraya

Kûyuñda uğrı gibi giceyle gezer kamer (g.115/9)

"Dolunay, senin güneş gibi parlak yüzünden ışık çalmak istediği için, mahallende hırsızlar gibi gece vakti dolaşır."

Acıduğından baña her gice kan ağlar felek

Kanlu yaşum silmeden pür-hûn olupdur dâmeni (g.396/2)

"Felek bana acıdığı için her gece kan ağlar. Benim kanlı yaşımı sildiği için eteği kan rengi olmuştur"

İstiâreyle ilgili bir başka husus da Farsça'dan dilimize geçmiş olan tamlamalardır. Benzeyen'in (müşebbeh), benzetilen'e (müşebbehün bih) ait bir hususla tamlanmasıyla oluşan isim tamlamalarına **izâfet-i isti'ariyye** adı verilir.[68] Aşağıda İbni Kemâl Dîvânı'nda bulunan bu tür istiârelerden birkaçı örnek olarak verilmiştir.

Dûd-ı âhuma nice bir boyanam şem' gibi

Âteş-i hecr ile yanup döğünem şem' gibi (g.410/1)

---

68 Faruk Timurtaş, **Osmanlı Türkçesine Giriş**, Alfa Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, 2008, s. 263.

"Âhımın dumanına mum gibi boyanayım; ayrılık ateşiyle yanıp dövüneyim şimdi." Bu beyitte "Dûd-ı âhuma" tamlamasının işaret ettiği bir kapalı istiare vardır. Zira âhın duman çıkarması için yanması yani ateş olması gereklidir. Dolayısıyla beyitte "ah"ın ateşe benzetildiği bir kapalı istiâre örneği bulunmaktadır. Aynı şekilde aşağıdaki beyitte de, şâir "ağlamalarım ve gözyaşlarım bana şarap gibidir. Âhımın alevinin ışığı karanlık gecelerimin mumudur"derken "şule-i âhum" tamlamasıyla yine âhı ateşe benzetmiştir.

Nâle vü eşküm-durur bezmümde bâdeyle şarâb

Şu'le-i âhum-durur şem'-i şebistânum benüm (g.249/5)

Aşağıdaki beyitte de şâir "gam"ı bir insan gibi düşünmüş ve "gam eli benim boyumu eğdiğinden dolayı o kadar inlemekteyim ki bu inlemelerim Zühre yıldızının ahengini bozuyor." demektedir. Gamın kişileştirilmesiyle kapalı istiâre yapılmıştır.

Dest-i ġam çeng idelden kâmetümi Zührenüñ

Gökde âhengin yañıldur âh ü efġânum benüm (g.249/3)

Aşağıdaki beyitte de "ecel" bir insan gibi hayâl edilmiştir. Kapalı istiâre bulunmaktadır.

Gonca gibi nice dem-beste olasun gül gibi

Aġzuñ aç tut sözüm aġzuñ tutmadın dest-i ecel (g.226/7)

"Gonca gibi ne zamana kadar susacaksın ki? Gel sözümü tut da, ecel eli ağzını kapatmadan önce gül gibi aç ağzını. "

3. Teşbîh

Teşbih, aralarında bir veya birden çok yönde benzerlik bulunan iki şeyden birini diğerine benzetmektir. Teşbihin dört unsuru vardır: müşebbeh (benzeyen), müşebbehün bih (kendisine benzetilen), vech-i şebeh (benzetme yönü), teşbih edatı (benzetme edatı). Bununla birlikte teşbihte vech-i şebeh ayrıştırılamayacak şekilde birden fazla unsurdan meydana gelen bir tasavvur var ise böyle teşbihlere **temsîlî teşbîh** adı verilir. Bu tarz teşbihlerde vech-i şebeh somut olmaktan ziyade aklî ve

hayâlî bir tasavvurdur. Bazen de müşebbehün bih olarak bilinen şeyler mübalağa ifade etmesi için müşebbeh kılınır. Örneğin dolunay parlaklıkta sevgilinin yüzüne benzetilirse **teşbîh-i maklûb** yapılmış olur.

Beliğ Teşbih: Vech-i şebeh (benzetme yönü) ve teşbih edatı (benzetme edatı) bulundurayan teşbihlerdir. Genel kabule göre teşbih unsurlarının hepsinin benzetmede kullanılması teşbihin edebîliğine zarar verir.

Sevgilinin yanağını güle, dudağını şaraba ve boyunu selviye benzetmek gibi okuyucunun zihnini zorlamayan ve herkes tarafından bilinen teşbihler **mübtezel teşbih** olarak adlandırılırlar. Bu yüzden teşbihte birbirine benzetilen unsurların hangi açıdan benzetildiğinin hemen anlaşılmaması yani benzetme yönü (vech-i şebeh) **baîd-i garîb** denilen orijinal ve pek bilinmeyen türden olması her zaman tercih edilir.[69]

İbni Kemâl de diğer Dîvân şâirleri gibi hem müptezel teşbihler kullanmış hem de yeri geldiğinde orijinal benzetmelerde bulunabilmiştir. Yine teşbihin çokça başvurulan bir ifade yöntemi olmasından dolayı diğer şâirler gibi İbni Kemâl'in de her gazelinde en az 3-5 teşbîh örneği bulunabilmektedir. Bu yüzden incelememize, anlam ve hayâl bakımından orijinal özellikler gösteren ve diğer teşbih örneklerine göre biraz daha ön plana çıkan beyitleri örnek olarak vereceğiz. Buraya almadığımız beyitlerde de yukarıda ifade edildiği gibi artık herhangi bir dîvân açıldığında kolaylıkla görülebilecek olan "gül-yüz, gün-yüz, ay-yüz, gül-yanak, servi-boy, sünbül-saç" gibi teşbihler bulunmaktadır

Dîn içün mü'minlerüñ kibr ile cengi gibidür

Yâr içün ağyâr ile 'âşıklaruñ itdügi serd (g.46/2)

"Âşıklarla rakiplerin sevgili için ettikleri mücadeleler, Müminlerin dîn adına kibirle savaşmaları gibidir." Beyitten de anlaşılacağı üzere Müslümanların ibadet etmeye engel olan kibirle mücadele etmeleriyle âşıkların rakiple uğraşmaları arasında bir benzerlik kurulmuştur. Beyitte vech-i şebehin kesin olarak tayin edilememesinden dolayı teşbîh-i temsîlî olduğu söylenebilir.

---

[69] M A. Yekta Saraç, **Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat**, s. 131.

Mûy-ı sefîd-ile ser-i sevdâ-zedem benüm

Berf-i belâ ile tolu ġam kûhsârıdur (g.136/2)

Bu beyit İbni Kemâl'in en orijinal teşbihlerinden birini barındırmaktadır. "Benim beyaz saçlarla kaplı sevdalı başım, belâ karıyla dolu gam dağı gibidir" diyen şâir, yukarıdaki beyitte olduğu gibi yine vech-i şebehi kesin olarak tayin edilemeyen bir temsîlî teşbih örneği sergilemiştir.

Top olaldan zülfi çevgânına ol gül yüzlüñüñ

Mihr ü meh gibi dün ü gün oldı ser-gerdân göñül (g.225/4)

"Gönlüm o gül gibi güzel yüzlü sevgilinin saçlarının çevganına top olduğundan beri, ay ve güneş gibi başıboş dönmeye başladı" Bilindiği üzere çevgân, ucu eğri olan bir sopa olup bununla toplara vurularak cirit türü bir oyun oynanırdı. Şâir, sevgilinin çevgan gibi eğri olan saçlarına gönlünü top yaptığından beri başının güneş ve ay gibi döndüğünü söyleyerek dört temel unsurunu da içinde barındıran bir örnek teşbihte bulunmuştur.

Gül budaġı beñzemez kaddüñe alçakdur katı

Servi beñzetsem olurdı olmasa ger şâh şâh (g.41/5)

"Gül fidanı çok kısa olduğu için boyuna benzemez. Eğer dal dal olmasaydı, boyuna serviyi benzetsem olurdu." Burada benzetme yapılacaksa bile bunun teşbîh-i maklûb olacağı anlaşılmaktadır. Zira sevgilinin boyu serve değil, serv sevgilinin boyuna benzetilecektir.

Aynı gazelden alınan aşağıdaki iki beytin birincisinde şâir, sevgilinin tüysüz yüzünü dikensiz gül bahçelerine benzetmektedir. Fakat yüzün kenarlarında bulunan ve yılana benzettiği saçları görünce de "hani cennette yılan yoktu" diyerek müptezel olan bir teşbihe anlam bakımından orijinallik kazandırmaktadır. Zaten Dîvân şâirlerinin de ulaşmak istedikleri sanatkârlık tam olarak budur. Yani bilinen, kullanıla gelen teşbihlere yeni bir anlam katmak, onu kullanılageldiği şekilden farklı olarak ele almaktır.

Gülşen-i cennet-durur yüzi içinde hâr yok

Zülfi n'eyler anda çün cennetde dirler mâr yok (g.189/1)

"Sevgilinin yüzü cennetin gül bahçeleri gibidri ki içinde hiç diken yok. Fakat sevgilinin (yılan gibi olan) saçı orada ne arıyor? Hani cennette yılan yok derlerdi."

Kimdir ol kim ağzına gonca diye kaddine serv

Servde reftâr olmaz goncada güftâr yok (g.189/2)

"Sevgilinin ağzına gonca, boyuna servi diyen kimdir? Servi yürüyemez, gonca da konuşamaz ki"

Gazelin diğer beytinde de şâir, sevgilinin boyunu serve, ağzını da goncaya benzetenlere çatmakta ve bu benzetmenin eksik olacağını, zira servinin yürüyemediğini, goncanın da konuşamadığını ifade ederek bu tür bir benzetmenin tam olmayacağını iddia etmektedir.

Berg-i güldür yanağı vü tudağı gül-be-şeker

Ağzına gül dir idüm olsa gül içinde şeker (g.83/1)

"Sevgilinin yanağı gül yaprağıdır, dudağı da gül tatlısıdır. Gül içinde şeker olsaydı, sevgilinin ağzına gül derdim." Beytin birinci mısraında sevgilinin yanağının gül yaprağına, dudağının da bir tür tatlı olan gül-be-şekere benzetilmesi müptezel yani sıradanlaşmış benzetmelerdir. Fakat ikinci mısrada, Dîvân şiiri geleneğinde şâirlerin teşbihe niyetlenip sonra vazgeçtiği, benzeyenin benzetilene göre benzeme yönü dışındaki üstünlüklerinin de vurgulandığı bir teşbih türü olan **teşbîh-i meşrûta (şarta bağlı teşbih)** bulunmaktadır. İbni Kemâl Dîvânı'nda bunun birçok örneği bulunmaktadır. Aşağıda bu örnekler nesre çevirileriyle birlikte verilmiştir.

Haddüñe lâle dirdüm lâle olaydı gül-bû

Kaddüñe serv dirdüm serv olsa erġavân-had (g.42/3)

"Lâle gül kokulu olsaydı, yanaklarına lâle derdim. Servi eğer erguvan yanaklı olsaydı, boyuna servi derdim. "

Cûy-ı hüsnüñden çıkan hattuña ʻanber dirdüm

Tatlu su içre bulunsa ʻanber-i sârâ eger (g.48/3)

“Tatlı su içinde, hilesiz/katkısız anber bulunsaydı; güzelliğinin nehrinden çıkan tüylerine anber derdim.”

Lâle dirdüm sînem içinde hayâl-i haddüñe

Yir içindeyken açılsa lâle-i hamrâ eger (g.48/4)

“Kırmızı lâle yerin içindeyken açsaydı eğer, sinemde hayal ettiğim yanaklarına lâle derdim.”

Mül dimek olmaz lebine mülde çün olur humâr

Gül dimek olmaz yüzine gülde şekker-bâr yok (g.189/5)

“Dudağına şarap demek olmaz zira şarapta baş ağrısı var. Yüzüne de gül demek olmaz, zira gül etrafa şeker dağıtacak kadar tatlı değil.”

Aynı gazelden alınan aşağıdaki iki beyitte de aynı orijinal hayâl farklı yönleriyle tekrarlanmıştır.

Beñzerdi işigüñde akan kanlu yaşlara

Gökler yüzinde tursa idi her zamân şafak (g.194/2)

“Gökyüzünde şafak her zaman dursaydı, belki o zaman senin eşiğinde akan kanlara benzerdi”

La‘lüñ firâkı ile akan kanlu yaşuma

Fi’l-cümle beñzer idi olaydı revân şafak (g.194/3)

“Şafak akıcı bir özelliğe sahip olsaydı, belki o zaman senin dudaklarının ayrılığıyla akıttığım gözyaşlarıma benzerdi.”

Saña meh dir idüm olsa serv-kad

Serv dirdüm serv olsa meh-cebîn (g.287/3)

“Dolunay servi boylu olsaydı, sana dolunay derdim. Servi de ay yüzlü olsaydı, sana servi derdim”

Güle beñzerdi olsa serv-kad gül

Dir idüm servdür serv olsa gül-bû (g.324/4)

“Eğer gül servi boylu olsaydı, sevgiliyi güle benzetirdim. Servi de gül kokulu olsaydı, sevgiliye servi derdim. ”

Çü yok cânâ hilâl ebrûsı ile çeşm-i fettânı

Yüzüñe nice teşbîh eyleyem ben mâh-ı tâbânı (g.440/1)

“Canım sevgilim, gökteki parlak ayın fettan gözleri ve hilal kaşları yoktur ki nasıl onu senin yüzüne benzeteyim?”

İstiâre konusunda da değinildiği gibi, tamlama şeklindeki ifadelerde de teşbih ve istiâre bulunabilmektedir. Tamlamada benzeyen (müşebbeh) ve benzetilen’in (müşebbehün bih) birbirine izafe edilmesiyle oluşturulan isim tamlamalarına izâfet-i teşbihiyye denir. Aşağıda buna dair birkaç örnek verilmiştir.

Âdem oldur ki sadef-sîne vü deryâ-dil ola

Dürr-i püçîde-i bahr-i sühana vâsıl ola (g.374/1)

“Sinesi sadef gibi temiz, gönlü deryâ gibi geniş olup, söz denizinin eşsiz incisini elde edene adam derler.” Bu beyitte söz denize, ve sözün ifade ettiği anlamlar da inciye benzetilmiştir.

Yâra eyledüñ yüregümi tîğ-i firâk ile

Ağyâr idecek işi sen yâre eyledüñ (g.214/2)

“Ayrılık kılıcıyla yüreğimi yaraladın. Düşmanlarımın yapacağı işi sen dostuna yaptın”. Beyitte ayrılık, âşığın vücudunda meydana getireceği yaralar yönüyle kılıca benzetilmiştir. Aynı şekilde aşağıdaki beyitte de sevgilinin gamzeleri âşığın gönlünü delip geçmeleri yönüyle oka benzetilmiştir.

Tîr-i ġamzeñ yaġsa yaġmur gibi göñlüm şâd olur

Yir yüzi hurrem olur yaġdukça bârân-ı behâr (g.139/3)

4. Kinâye

Kinâye, sözü gerçek anlamının da kastedilmiş olması mümkün olmakla birlikte, hakîki anlamı dışında kullanmaktır. Kinâyede sözün ifade edilmeyen bir anlamı îmâ etmesi gereklidir. Kinâyede amaç mecazî anlamı îmâ etmek olduğundan mecâzla karıştırılabilir. Mecazla farkı; mecazda gerçek anlamın anlaşılmasını engelleyen karîne-i mânianın kinayede bulunmamasıdır. Kinayeli ifadeler hem mecaz hem de gerçek olarak anlaşılabilir ama kastedilen mecâzi anlamdır. İstiârenin ve mecazın bir parçası olan kinâye, belâgat âlimlerince ince bir söz sanatı ve bir anlatım üslûbu olarak düz ve açık ifadeden daha beliğ bir anlatım şekli olarak görülür. Kinâyede söz içinde geçen asıl ve gerçek anlamındaki unsura **meknî bih**(örten), bununla kendisine îmâ edilen ve söz içinde geçmeyen unsura da **meknî anh**(örtülen) denir. Kinaye ile ilgili ifade tekniklerinden biri de **tariz**dir. Tarizde kelimenin hakîkî veya mecâzî anlamı değil, ifadenin tümünün anlamı ile muhatap tenkit edilir, uyarılır.

Aşağıda İbni Kemâl'in şiirlerinde tespit edilen kin3ae örneklerinden dikkat çekici olanlar açıklanmıştır.

İzüñ tozı 'abîrini satmış yabanlara

Yokdur yüzi ki yüze gelüp görine sabâ (g.14/7)

"Saba rüzgârı ayağının izinin kokusunu yabancılara satmış. Bundan dolayı yüz yoktur ki yere gelip görünsün." Beyitte "yüzü olmamak" deyimi kinayeli bir şekilde kullanılmıştır. Zira saba rüzgarının gerçekte de belli bir yüz şekli, bildiğimiz anlamda hacmi ve kütlesi olan bir vücudu yoktur. Bu yüzden kendisi asla yere inmez. Deyimin bu anlamının anlaşılması için herhangi bir engel yoktur. Fakat asıl kastedilenin "yüzü olmamak" deyiminin mecâzî anlamı olan "utanmak, çekinmek" olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlamıyla, rüzgârın havada kalıp yere inmemesine sebep olarak "utanması" gösterildiği için beyitte aynı zamanda hüsn-i talil bulunmaktadır.

Ne ağzı var ki leblerüñi aña goncanuñ

Kaddüñe karşu gelmege servüñ ne cânı var (g.112/3)

"Goncanın ne ağzı var ki senin dudaklarını ansın? Servin ne canı var ki boyuna karşı

gelsin”. Beytin iki mısraında da kinayeli bir kullanım söz konusudur. Zira gerçekte de goncanın ağzı, servinin de canı olmadığı için sevgilinin dudağı hakkında gonca konuşamaz, servi de sevgilinin boyuna meydan okuyamaz. Fakat asıl kastedilenin bu olmadığı, beytin arka planında goncanın sevgilinin neredeyse hiç görünmeyecek kadar küçük olan dudağı hakkında konuşmaya çekindiği, servinin de sevgilinin boyu karşısında mahçup olup meydan okumaya korktuğu anlaşılmaktadır.

Bezmüñe kendü bir deriye sarılup gelür

Mutriblere virür ne girürse eline def (g.188/5)

“Def, senin meclisine kendisi bir deriye sarılıp gelecek kadar fakir olduğu halde, eline ne geçerse çalgıcılara verir.” Bir deriden başka giyecek bir şeye sahip olmadığı halde, eline geçen her şeyi çalgıcılara bırakacak kadar gönlü tok birisi olarak düşünülüp kişileştirilen def, normalde de bir deriye sarılıdır ve kendisine atılan her şey çalgıcılara kalır. Ama şâirin muhayyilesinde defin gerçekteki bu “deriye sarılı olma” durumu, mecâzî olarak “bir tek deriden başka şeyi kendinde barındırmayan” anlamında düşünülmüştür.

Yârüñ okına çünki cigerden siper gerek

Meydân-ı ‘ışka girmege evvel yürek gerek (g.217/1)

“Sevgilinin okuna ciğerden siper gerektiği için, aşk meydanına girerken ilk önce yüreğe sahip olmak gerek” Şâir ilk mısrada sevgilinin okları için siper olacak ciğerlerden bahsetmekte ve ardından da sevgiliye aşık olunup onunla muhatap olunacaksa, ilk önce bu oklar için yüreğini hedef etmek gerektiğini ifade eder. Dolayısıyla aşk yoluna giren kişi ölür denilmektedir. Fakat bu, beytin görünen anlamıdır. Halbuki “yürek” kelimesinde kinayeli bir anlatım bulunmaktadır ve şâirin de asıl vurgulamak istediği budur. Yürek kelimesinin mecâzî anlamından yola çıkarak beyitte “bu öyle bir yoldur ki bu yola girecek olanın ilk önce yürekli/cesur olması gerekmektedir” deniliyor.

Gonca gibi nice dem-beste olasun gül gibi

Ağzuñ aç tut sözüm ağzuñ tutmadın dest-i ecel (g.226/7)

“Gonca gibi ne zamana kadar susacaksın ki? Gel sözümü tut da, ecel eli ağzını

kapatmadan önce gül gibi aç ağzını." Bilindiği üzere kişi eceline kavuşup öldüğü zaman, yıkandıktan sonra çenesi bağlanır. Beyitte de "ağzını kapatma" olarak bahsedilen durum budur. Lakin bu gerçek anlamı dışında, şâir mecâzî anlam olan "konuşmasına izin vermemek, susturmak" anlamını kast etmekte ve "ecel seni susturmadan sen konuş" demektedir.

Felek gün yüzüñe ‘âşıkdur iy mâh-ı cihân-âra

Giceler döymeyüp hecrüñe basar bağrına taşı (g.419/3)

"Ey cihanı süsleyen ay yüzlü sevgili, Felek senin güneş gibi parlak yüzüne âşıktır. Bu yüzden geceleri senin ayrılığına doyamayıp bağrına taş basar." Bu beyitte ilginç olan ifadenin mecazî değil de gerçek anlamının orijinal olmasıdır. Beyitte, "bağrına taş basmak" deyiminin mecâzî anlamı olan "avunmaya çalışmak" da kast edilmekle birlikte "bağra basılan taş" olarak gökteki ayın düşünülebilmesi daha güzel bir hayâle kapı açmaktadır. Zira bilindiği üzere, ayın yapısı taş ve kayadan ibarettir. Beyit böyle düşünüldüğünde, güneş yüzlü sevgilinin hasretine dayanamayan feleğin bu hasretle bağrına dolunayı basarak, güneş yüzlü sevgilinin ışığından uzak kalmaya teselli bulmaya çalıştığı söylenebilir. Gerçekten de felek bağrına taş basmaktadır.

BEDÎ[70]

Bedî kelimesi sözlükte, bir şeyi örneksiz ve modelsiz olarak yapmak demektir. Belâgat terimi olarak ise sözü lafız ve mana açısından güzelleştiren usüllerden bahseden ilimdir. Bedî konusunda incelenecek edebî husûsiyetler, konuyla ilgili kitaplarda aşağıda bizim de uyacağımız gibi iki bölümde incelenmektedir:

A. Anlamla ilgili sanatlar

1. Tenâsüb: Sözlük anlamı "uyma, uygunluk" olan tenâsüb, belâgat terimi olarak aralarında anlam bakımından zıtlık dışında bir ilişki bulunan iki veya daha fazla kelimeyi bir ibârede toplamaktır. Beyitte bu kelimelerin asıl anlamlarının kastedilmesi şarttır. Kelimelerin kastedilmeyen anlamları arasında tezad dışında bir ilginin bulunması durumunda îhâm-ı tenâsüb denilen ve kelimenin okuyucunun zihninde çağrışım yoluyla beyitle ilişki kurmasını ifade eden usüle başvurulmuş olur.

Beyitte verilmek istenilen düşüncenin sağlamlaştırılması için birbiriyle alakalı kelimelerin kullanılması gerektiğinden, diğer Dîvân şâirleri gibi İbni Kemâl'in de şiirlerinde hemen her beyitte tenasüb tespit edilebilir. Bu yüzden biz aşağıya, diğer tenâsüb örnekleri arasında anlam ve söyleyiş bakımından dikkat çekenleri incelemek üzere aşağıya alıyoruz.

Dîvân şâirleri tarafından şiire çokça konu edilen gül bahçesine dair unsurları barındıran aşağıdaki iki beyit Dîvân'da çokça karşımıza çıkan sıradan tenâsüplere örnek olması bakımından çalışmamıza alınmıştır.

Gülsitân içinde bakdum gördüm ol gül yüzlü yok

Gonca peykân oldı gözüme nihâl-i serv ok (g.188/1)

"Gül bahçesine baktım, o gül yüzlünün olmadığını gördüm. Bu yüzden servi fidanı gözlerime ok gibi geldi, gonca da okun demir kanadı oldu."

---

[70] M. A. Yekta Saraç, **Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat,** 259-286.

Hâr-ı gamda gonca gibi nice bir kan yudalum

Lâle gibi sun kadeh gül gibi olalum ferah (g.38/5)

“Gam dikeni içinde ne zamana kadar gonca gibi kan yutalım? Lâle gibi kadeh sun ki biz de gül gibi ferâh olalım”

Aşağıdaki beyitte kimyâ ve simya isimleriyle bilinen ve maddeyi, özellikle de toğrağı altına gümüşe çeviren ilme dair hususiyetler bir arada güzel bir kompozisyonla verilmiştir.

Gözlerüm yaşını sîm itdi yüzüm zer eyledi

Kîmyâ-yı ‘ışk ben hâki ne cevher eyledi (g. 423/1)

“Aşk kimyası, gözlerimin yaşını gümüşe, yüzümü de altına çevirdi. Benim gibi bir toprağı gel gör nasıl cevher eyledi”

Hâl-i kâfir-kîşüñ olsaydı müselmân ey sanem

Mushaf üstinde komazdı zülfüñüñ zünnârını (g.390/4)

“Ey put gibi güzel sevgili, yüzündeki kafir mezhepli benin Müslüman olsaydı, saçının zünnârını mushafın üzerine koymazdı”. Dînî terimlerden olan “kâfir, kîş (mezhep), müslüman, sanem (put), Mushaf, zünnâr” gibi kelimeler beyitte verilmek istenen anlama katkıda bulunacak şekilde bir arada kullanılmıştır.

Hâl-i gendüm-gûnı mekrin baña hôş gördi rakîb

Âdeme iblîs virdügi ögütdür bu ögüt (g.26/3)

“Rakip, sevgilinin buğday tanesi gibi olan beninin hilesini bana hoş gösterdi. Bu öğüt, İblîs’in hazret-i Âdem’e verdiği öğüttür” Beyitte nasihat anlamında kullanılan “ögüt” kelimesi, buğday anlamındaki “gendüm” kelimesiyle îhâm-ı tenâsüb ilişkisi içindedir. Şâir, buğday kelimesinden dolayı özellikle “ögüt” kelimesini tercih etmiştir. Zira buğday kelimesinden sonra gelen “ögüt” kelimesinin okuyucunun zihninde aynı zamanda “öğüt-” fiilinin emir şeklini oluşturacağını bilmektedir.

Farz olupdur secde-i şükr itmek a kıblem baña

Olalı çeşmüñ imâm ebrûlaruñ mihrâblar (g.67/4)

“Ey kıblem! Gözlerin imam, kaşların da mihrap olduğundan beri, sana şükür secdesi etmem benim üzerime farz olmuştur.” Namazla ilgili terimlerden olan “farz, şükür secdesi, kıble, imam ve mihrap” kelimeleri benzetme ilişkisinden de yararlanarak tenâsüp oluşturmuşlardır.

Gayrıdan hep olan ümîdümden
Kesilüp dest-i dâmenüm ancak

Saña kaldı yetiş tamâm demidür
Kandasın kanda ey ‘inâyet-i Hak

“Başkalarından olan bütün ümitlerim kesildi. Ey Hakk’ın yardımı, nerdesin? Eteğe yapışan elim sana kaldı. Yetiş, yardımının tam zamanıdır” Bu kıtanın ikinci beytinde “dem” ve “kanda” kelimeleri aslında beyitte “zaman” ve “nerede” anlamlarında kullanılmışlardır. Fakat özellikle birinci beyitte geçen “kesilüp” kelimesinden sonra okuyucunun zihninin “kan”la ilgili çağrışımlara açık olacağını bilen şâir, “kan” anlamına da gelen bu iki kelimenin bu anlamlarını beyitte kast etmeden, sadece zihinde çağrıştırarak îhâm-ı tenâsüb yapmıştır.

Mihrüñe ‘âlem olaldan müşterî
Kalmadı bâzârına mâhuñ revâc (g.36/5)

“Âlem senin sevgine müşteri olduğundan beri, dolunayın pazarına revaç kalmadı” Bu beyitte îhâm-ı tenâsüp yoluyla kelimeler arasında bir uygunluk oluşturulmuştur. Okuyucu müşteri ve mihr kelimelerinin beyitte kast edilmeyen fakat hissettirilen anlamlarını yani gök yüzündeki yıldızlar olmalarını bildiğinden zihin dünyasında “âlem, güneş, müşterî ve mah” kelimeleriyle bir tenasüp oluşmaktadır.

Aşağıdaki üç beyitte Ferhad ile Şîrîn hikayesine göndermede bulunulurken, “şîrîn” kelimesinin beyitlerde “tatlı” anlamı kast edilmiş olmakla beraber okuyucunun zihninde hikâyenin kadın kahramanı olan “Şîrîn”le ilgili çağrışımlar canlanır. Bunlar da birer îhâm-ı tenâsübdür.

Leb-i şîrîni ile cânumı şûrîde kılup

Kûh-ı ġamda dil-i miskînümi Ferhâd kılur (g.98/3)

“(Sevgili), tatlı dudağıyla canımı kendine aşık ederek gam dağında miskin gönlümü Ferhâd kılar”

Nice serverler olur Ferhâd gibi pây-mâl

Nice Husrevler bu yolda cân-ı şîrînden çıkar (g.131/3)

“Bu yolda nice ulu kişiler, ferhâd gibi ayak altında kalır, nice padişâhlar bu yolda tatlı canlarından geçerler”

Bî-sütûn-ı ‘ışka nice düşdügin Ferhâd-ı dil

Şevk ile diñle ki şîrîn dâstândur dôstum (g.253/5)

“Gönül Ferhâd’ının, aşkın Bisütûn dağlarına nasıl düştüğünü şevkle dinle. Zira dostum, bu tatlı bir destandır”

Geyüp ihrâmını sabruñ dökeyin zemzem-i eşki

Ki vasluñ Ka‘besi haccı virür ‘ömre safâ kıblem (g.273/5)

“Ey kıblem, sabır ihramını giyerek, gözyaşı zemzemini dökeyim. Zira senin vuslatının Kabesini haccetmek ömre safa verir”. İslamın beş şartından olan hacca dair bilinen terimlerden olan “ihrâm, zemzem, Kabe, hac, safâ, kıble” kelimeleri bir arada anlam bütünlüğü içerisinde kullanılmıştır.

İy göñül dâ’im irem sanma güzeller vaslına

Bu cihân bâğında çün girmez ele her dem riyâz (g.174/2)

“Ey gönül, “güzellere her zaman kavuşurum” sanma. Bu cihan bağında ele her zaman çiçeklik-çimenlik yerler geçmez”. Beyitte geçen irem kelimesinin kast edilen asıl anlama “ermek, ulaşmak” olmakla birlikte beyitte geçen bağ kelimesinden dolayı tarihçe meşhur “İram Bağları” da okuyucuya çağrıştırılmaktadır. Fakat burada bunun beytin anlamıyla doğudan ilişkisi olmadığı için îhâm-ı tenâsüpten bahsedebiliriz.

Karşuña aġzın açup kalmazdı gül

Sen yüzi gülzâra hayrân olmasa (g.369/4)

"Yüzü gül bahçesi gibi olan sana hayrân kalmamış olsaydı, gül karşında böyle ağzı açık kalır mıydı". Beyitte ağzı "açık kalmak"la "hayrân" kelimeleri arasında bir îhâm-ı tenâsüp ilişkisi bulunmaktadır. Zira "hayrân" kelimesi aynı zamanda "afyon/esrârdan dolayı sarhoş olan kişi" anlamında gelmektedir ki günümüzde "ağzı açık ayran delisi" olarak söylenen deyimin aslının "ağzı açık hayrân delisi" olduğu bilinmektedir. Şâir de "hayrân" kelimesiyle "ağzı açık kalmak" deyimi arasında bahsettiğimiz bu deyimi çağrıştırmak yoluyla îhâm-ı tenâsüp yapmaktadır.

Nesh idemez kimesne muhakkak habîbimüñ

Hatt-ı ġubârı vasfına yazsam risâleyi (g. 385/3)

"Sevgilimin ince tüylerinin vasfında risale yazsam kesinlikle bunu kimse nesh edemez" Meânî konusunda da örnek olarak verilen bu beyitte şâirin düşüncesini kuvvetlendirmek için kullandığı "muhakkak" kelimesi aynı zamanda bir yazı çeşididir. "Hatt-ı ġubârî" de "bir tür ince yazı" ismi olup bu iki kelime beyitte geçen ve yazıyla alakalı terimler olan "nesh" ve "risale" kelimeleriyle ile îhâm-ı tenâsüp ilişkisi içine girmiştir.

Ol civânuñ 'ışk cebrine gel uy iy pîr-i 'akl

Çünki nefy-i ihtiyâra çıkdı şeyhüñ mezhebi (g.398/2)

"Ey akıl yaşlısı, şeyhin mezhebi iradenin ortadan kalkmasına izin verdiği için, gel sen de o gencin aşk zorlamasına uy" Bu beyitte de ilginç bir husus göze çarpmaktadır. Zira "ihtiyâr" kelimesi "irâde" ve "şeyh" kelimesi de "dînî bir kimlik" olarak kullanılmış olmakla birlikte her iki kelime de "yaşlı" anlamlarını da çağrıştırmaktadır. Bu yüzden beyitte bu kelimelerle yaşlı anlamındaki "pîr" kelimesi arasında îhâm-ı tenâsüb, "civân"la da îhâm-ı tezâd ilişkisi bulunmaktadır. Ayrıca bu beyitte geçen cebr ve nefy-i ihtiyâr kelimelerinin Cebriye mezhebine telmihte bulunmak için seçildiği de gözden kaçmamaktadır. Beytin bu yönünün açıklaması için çalışmamızın "telmih" bölümüne bakılabilir.

Gördi gül yüzüñi dil bülbüli unutdı ġamın

Unudurmış kişi vuslatda hezâr ayrulıġı (g.411/3)

"Gönül bülbülü senin gül yüzünü görünce gamını unuttu. (Doğrudur) kişi, sevdiğine

kavuşunca binlerce ayrılığı unuturmuş.” Hezâr kelimesinin sayı değeri olarak “bin” anlamı dışında “bülbül” anlamı da vardır ve bu anlam beyitte kast edilmemiş olmakla birlikte birinci mısradaki “bülbül ve gül” kelimeleriyle îhâm-ı tenâsüp ilişkisi içerisindedir.

Yitmişdi göñül hâtemi zülfi eteğinde

Güldi deheni goncası bildüm ki ol almış (g.170/2)

“Gönül mührü, sevgilinin saçının eteğinde kaybolmuştu. Sevgilinin ağzının goncası güldi, anladım ki o almış” Beyitte “al-” fiili bilinen anlamıyla kullanılmış olmakla birlikte gonca kelimesinden dolayı “kırmızı renk” anlamındaki “al” olarak da okuyucunun zihninde çağrışım yapmaktadır. Bu durumda “anladım ki o kırmızı renkliymiş” gibi bir anlam çağrıştırılmakla birlikte beyitte kast edilmediği için îhâm-ı tenâsüpten bahsedilebilir.

2. Tezad

Anlam bakımından aralarında zıtlık bulunan kelimelerin ifadede bir arada bulunmasıdır. Aralarında zıtlık bulunan kelimeler aynı cinsten olabileceği gibi isim ve fiil gibi farklı cinslerden de olabilirler. İfade edilen tezad, fiiller arasında yapılmışsa, oluşturulma şekline göre iki farklı isim alır: “ağladı-güldü” örneğinde olduğu gibi iki olumlu fiille oluşturulmuş zıtlığa **tıbâk-ı îcâb** denir. Biri olumlu diğeri olumsuz fiil ya da emir ifadesinin bir arada kullanılmasıyla oluşturulan zıtlığa da **tıbâk-ı selb** denir. Tenâsüb konusunda olduğu gibi tezatta da kelimenin iki anlamından birisi beyitte kast edilmeyip okuyucunun zihninde çağrışım oluşturuyorsa îhâmdan bahsedilir. Bu çağrışım zıtlık üzerine kurulmuşsa bu tür tezadlara **îhâm-ı tezad** denilir.

Yine tenâsüb konusunda da ifade edildiği üzere, İbni Kemâl Dîvânı’nda da diğer şâirlerin dîvânlarında olduğu gibi bir çok tezad örneği bulunmaktadır. Biz bu çalışmamıza, anlam ve ifade açısından diğerlerinden daha çok ön plana çıkan tezad örneklerini inceleyeceğiz. Öncelikle kelime düzeyinde gerçekleşen ve sıradanlaşan tezadlara birkaç örnek verdikten sonra şâirin sanatkarlık gücünü gösteren ve mana düzeyinde vurgulanan tezadlara örnekler vereceğiz.

Biñ rakîbüñden geçer dil seg-i kûyuñ bulup

Kişiye bir âşinâ yegdür hezârân yâddan (g. 284/4)

"Gönül senin bin tane rakibinden geçerek mahallenin köpeğini bulur. Kişi, binlerce yabancıdansa tanıdığı bir kişiyi yeğler." Beyitte "bin" ve "binler (hezârân)" kelimeleriyle "bir" arasında ve yine "yâd (yabancı)" kelimesiyle "âşinâ" arasında tezad bulunmaktadır.

Halka-i zülfi safâsın gel nesîm-i subha sor

Kadrini cem'iyyetüñ bilmez perîşân olmayan (g.286/3)

"Sevgilinin saçının halkasındaki sefayı saba rüzgarına sor. Perişan olup dağılmayan kişi, birliğin ve bir arada olmanın kıymetini bilemez." Beyitte cemiyet ve perîşân kelimelerinin zıt anlamlı olmalarından yararlanarak veciz bir söz söylenmiştir.

Basdı vasluñ şerbetin hecr acısı

İftirâka değmez imiş ictimâ' (g.178/7)

"Ayrılık acısı, kavuşmanın şerbetine baskın geldi. Bir araya gelmek, bu kadar ayrı kalmaya değmezmiş" Aynı anlamlı kelimelerin zıtlarıyla bir araya geldiği bu beyitte "vasl/kavuşma" ve "hecr/ayrılık" kelimeleri arasında meydana gelen tezad, "iftirâk/ayrılık" ve "ictimâ/bir araya gelme" kelimelerinin arasındaki tezad kadar okuyucuyu etkilememektedir. Bunda ikinci mısranın daha veciz bir şekilde ifade edilmiş olmasının da payı vardır.

Hırâm it nâz ile kıl bende bâğuñ serv-ı âzâdın

Saçuñ bendini çöz sünbül eli bağlu gulâm olsun (g.311/4)

"Bağda naz ile salın da serv-i âzâdı kendine köle kıl. Saçının bağını çöz, sünbül eli bağlı kölen olsun" Beyitte "gulam" ve "âzâd" kelimeleriyle, "çözmek" fiili ve "bağlı" kelimesi arasında da tezad bulunmaktadır. Dikkat edileceği üzere kelimelerin cinslerinin farklı olması tezada engel oluşturmamaktadır.

Çekmeyen 'ışkuñ gamın 'âlemde dil-şâd olmadı

Bende olmayan boyuñ servine âzâd olmadı (g.404/1)

"Aşkın gamını çekmeyen kişi âlemde mutlu olmadı. Senin servi boyuna köle

olmayan âzâd olmadı”. Beytin ilk mısraındaki “gam” ve “şâd” kelimeleriyle ikinci mısradaki “bende” ve “âzâd” kelimeleri arasında tezad vardır.

Marâz-ı ‘ışkı gör şifâ yirine

Alıgör derdini devâ yirine (g.375/1)

“Aşk hastalığını şifa gibi gör. Deva yerine derdi alıver!” Beyitte maraz-şifa ve derd-deva ikilileri arasında tezad bulunmaktadır.

Lâle gibi reng satma bûy vir ‘anber gibi

Serv gibi yüksek olma gül gibi alçak ol (g.227/3)

“Lâle gibi renk satma, anber gibi koku saç! Servi gibi yüksek olma, gül gibi alçal ol!” Beyitte tezad sadece yüksek-alçak kelimeleri arasında değildir. Beytin genel anlamı içerisinde renk satmak ve koku vermek durumları arasında da bir tezad oluşturulmuştur.

‘Işk odına cân virür ‘âşık kaçar zâhid velî

Düzahı zâhidlerüñ ‘âşıklaruñ uçmağıdur (g.52/4)

“Âşık aşk ateşine canını verir fakat zahid bundan kaçar. Zahidlerin cehennemi, aşıkların cennetidir”. Bu beyitte de cennet ve cehennem kelimeleri arasındaki tezad hemen göze çarpmakla beraber, şâirin asıl vurguladığı ve edebî zevk açısından da beyte güzellik kazandıran tezad, zahidlerin cehennem diye kaçtıkları aşk ateşinin aşığa cennet bahçesi görünmesidir. Beyitte asıl vurgulanmak istenen aşık ve zâhidin anlayışlarındaki zıtlıktır.

Seni bağrına basar yir gök ne var mihr itmese

Kim ata gibi degüldür müşfik olur aneler (g.49/5)

“Gök sana şefkat göstermezse, bunda üzülecek ne var ki? Yer seni bağrına basar! Zaten anneler baba gibi değildir, şefkatli olur onlar” Beyitte normal anlamları arasında zıtlık bulunmayan “anne ve baba” kelimelerine şâir tarafından yüklenen zıtlıktan dolayı tezad bulunmaktadır. Zira şâir, şefkatli olma açısından anne ve babayı zıt gibi göstermiştir. Ayrıca şâirin hayâl dünyasının sınırlarını biraz zorlayan

bir tezad örneği daha sergilediği söylenebilir.[71] İbni Kemâl'in yukarıda verilen beytine baktığımızda beyitte geçen "yer, gök, mihr" kelimeleri arasında bir îhâm-ı tezâd olduğu da görülür. Zirâ "mihr" kelimesinin beyitteki anlamı "sevgi" olmakla birlikte, "güneş" anlamı da yer ve gök kelimelerinden dolayı çağrıştırılmaktadır. Güneş kelimesini bu şekilde îhâm-ı tezâd yoluyla elde ettikten sonra "yer, gök ve güneş kelimelerinin olduğu yerde ay neden olmasın" düşüncesiyle beyte tekrar bakıldığında "seni bağrına basar yir" ibaresinde "ay" kelimesinin gizlice kast edildiği anlaşılır. Yukarıda kinaye konusunda açıklanan şu beyit konunun daha iyi anlaşılması için güzel bir örnektir.

Felek gün yüzüñe 'âşıkdur iy mâh-ı cihân-âra

Giceler döymeyüp hecrüñe basar bağrına taşı (g.419/3)

"Ey cihanı süsleyen ay yüzlü sevgili, Felek senin güneş gibi parlak yüzüne aşıktır. Bu yüzden geceleri senin ayrılığına doyamayıp bağrına taş basar". Beyitte, "bağrına taş basmak" deyiminin mecâzî anlamı olan "avunmaya çalışmak" da kast edilmekle birlikte "bağra basılan taş" olarak gökteki ayın düşünülebilmesi daha güzel bir hayâle

---

[71] Beytin bu yönüne değinmeden önce Hasan Yaver'in İstanbul Üniversitesi Ktb. T.Y. 5458 numarada kayıtlı **"**Kitâb-ı Fenniyye-i Eş'âr**"** isimli eserinde tezada örnek olarak verdiği şu beyte ve açıklamasına bakmak gerekmektedir:

(68b) Beyt Der Sanʿat-ı Tezâd-ı Mahfî
Hicri ile oldu çü ʿaşkım füzûn
Oldı o mehpâre baña germ-hûn
Der Şerh-i Beyt-i İştihâd
Bârid ü ratb oldu mehüñ tıyneti
Eylemez eşyâ ile germ ülfeti
ʿAşk ise çün ateş-i sûzândur
Sîne-i ʿuşşâk çü nîrândır
Serdile germ itmez iken ictimâʿ
İtmez iken birbirine elvedâʿ
Eyledi hicrinde çü ʿaşkım ġulüv
Oldum o mehpâre ile rû-be-rû
Gelmek ile böyle hafî bir yere
Bak ne güzel kayd olunur deftere
Böyle bu mazmunda biñ beyt olur
Dikkat idüb kim ki ararsa bulur

Örnek olarak verilen beyitte şâir "Aşkı bende o kadar arttı ki, o ay yüzlü sevgili bana sıcak kanlı gelmeye başladı" demektedir. Bu beytin açıklaması olarak verilen beyitlerde de sevgilinin aya benzetilmesinin boşuna olmadığı, ayda soğukluğun hakim olduğu ve bu yüzden de sevgilinin ilgisiz ve soğuk tavırlarıyla aya benzetildiği vurgulanmıştır. Bu durumda şâir "sevgiliye kanım ısındı" derken gizli bir tezad yapıyor demektir. Hasan Yâver, beyitte soğuk kelimesi hiç geçmediği halde "meh-pâre" kelimesinin kendisinde taşıdığı çağrışımla gizli bir tezad olduğunu ve asıl güzel tezadın da bu tür âşikâr olmayan tezadlarda olduğunu söylemektedir.

kapı açmaktadır. Zira bilindiği üzere, ayın yapısı taş ve kayadan ibarettir. Yukarıda tezada örnek olarak verdiğimiz beyitte de “seni bağrına basar yir” ifadesinde “bağrına basmak” ifadesi “sahiplenmek, korumak” anlamıyla birlikte “bağrına taş basmak” deyimini de hatırlatmaktadır. Bu anlamı çağrıştırırken de beyitte “taş” kelimesinin yerini tutabilecek öge şiirde kendisine hitap edilen sevgili yani klasik deyimiyle “meh-pâre”dir. Dolayısıyla bütün bu çağrışımlar aynı anda düşünüldüğünde beytin ilk mısrası şöyle bir anlama bürünmektedir: “Ey ay yüzlü, gök yüzü güneşini göstermese ne olur ki? Yer de seni bağrına basar.” Nitekim beyitte “yer” kelimesiyle kastedilen “dünya”dır. Her gece güneşini çeken gök yüzünün yani feleğin inadına, dünya da bağrına/sinesine kocaman bir taş olan dolunay basmaktadır. Böylece merhametsiz olan feleğin yerine, merhametli olan yer yani dünya yine insanları karanlıkta bırakmamaktadır.

Gerçi ki mûrdur bili lîk kûh-ı sîmîni çeker

Gözleri âhûdur ammâ şîrler nahcîr ider (g. 66/7)

“Her ne kadar sevgilinin beli karıncanın beli gibi ince olsa da gümüş renkli dağı çeker. Gözleri de ahu gözüdür ama aslanları avlıyor”. Bu beyitteki kelimelerin normal kullanımdaki gerçek anlamları arasında hiç bir zıtlık bulunmamaktadır. Fakat şâir okuyucunun zihninde oluşturduğu tabloyla bu zıtlığı oluşturmaktadır. Karınca beli kadar ince bir belin dağları çekmesi kendi içerinde bir tezad barındırmaktadır. Aynı şekilde ceylan ve aslan kelimeleri zıt olmamakla birlikte beyitte kendilerine yüklenen av-avcı rolleriyle kendilerinin zihinde çağrıştırdıkları anlam arasında bir zıtlık bulunmaktadır.

Gerçi şâh-ı mülk-i ‘ışkam dûd-ı âhumdur ‘alem

Bir gedâyam kûy-ı dilberde yüzüm hâk-i kadem (g.252/1)

“Gerçi aşk ülkesinin şahıyım ve ahımın dumanı da benim bayrağımdır ama sevgilinin mahallesinde onun ayağının toprağına yüzünü koyan bir köleyim.” Beyitte kelime bazında görülen zıtlık şah ve gedâ arasındadır. Fakat asıl orijinal tezad, aşk ülkesinde şah olan birisinin sevgilinin köyünde köle olması durumudur.

İctihâdumda tarîk-i ‘ışkı ben gördüm savâb

Ger hatâ itsem de iy zâhid sevâbum var benüm (g.266/10)

“İçtihadım neticesinde aşk yolunu doğru gördüm. Ey zâhid, bu kararımda hatalı olsam da sevabım var.” Bilindiği üzere, Allah rızası için dînî konularda içtihatta bulunanlar, bu çabaları neticesinde ulaştıkları hükmün doğru veya yanlış olup olmaması fark etmeden sevap kazanırlar. Şâir de zahide çatarak aşk yolunda aldığı karar samimi olduğu için her halükarda sevap kazanacağını söylemektedir. Buradaki tezad her ne kadar hata ve savâb(doğru) kelimeleri arasında gibi görünüyorsa da şâirin vurgulamak istediği asıl tezad kişinin hata yapmasına rağmen sevap kazanabileceği durumudur. Amellerin niyetlere göre olduğu düşüncesi bu tezadla güzel bir şekilde belirtilmiştir.

Kaçanlar sohbet-i tenden irürler lezzet-i câna

Bulurlar ma‘nî-i bâkî geçenler nakş-ı fânîden (g.310/2)

“Ten sohbetinden (cismî zevklerden) kaçanlar, canın lezzetine kavuşurlar. Fani nakışlardan geçenler, baki anlamları bulurlar” Bu beyitte de fani ve baki kelimeleri arasındaki zıtlık hemen göze çarpar. Fakat beyit üzerinde biraz düşününce asıl vurgulanmak istenen tezadın, eşyanın dış görünüşüyle (suretler, nakışlar) manası arasındaki zıtlık olduğu anlaşılır.

Kanı Mecnûn gibi ‘âkil ki kurbet eyleye hâsıl

Kemâl-i sun‘-ı Mevlâya cemâl-i hüsn-i Leylîden (g.310/4)

“Mecnûn gibi bir akıllı nerede var ki Leyla’nın güzelliğinden Allah’ın sanatının mükemmelliğini anlasın” Beyitte Mecnûn (deli) ile âkil kelimeleri arasında tezad bulunmaktadır. Fakat bu tezad Mecnûn’un deli anlamının beyitte kast edilmemesi yalnızca çağrıştılması sebebiyle îhâm-ı tezad olarak adlandırılır.

Bûse-i la‘l-i leb-i cânâneye cân vir diyü

‘Âşık-ı dil-hastenüñ ol ġamze aldı cânını (g.438/4)

“O gamze, “sevgilinin kırmızı dudağının busesine can ver” diyerek hasta gönüllü aşığın canını aldı” beyitte “can vermek” ve “cân almak” şeklindeki iki olumlu fiil

arasında tezad yapıldığı için bu tezadı tıbâk-ı îcâb olarak adlandırabiliriz.

Hâs olup şânuñda şâhâ fazl-ı bî-pâyân-ı Hak

Kasr-ı lütfuñ ‘âm ola a‘dâ vü ahbâb üstine (k.1/31)

“Ey sultanım, Cenab-ı Hakk’ın sonsuz fazlı senin şanına has oldu. Senin lütuf sarayın dost ve düşman herkesin üstüne olsun” Beyitte iki tezad bulunmaktadır. Allah’ın fazlının sultana has olmasıyla, sultanın dost düşman herkese lutf etmesi arasında anlam olarak bir tezad olmamakla birlikte “has” ve “âm” kelimelerinin gerçek anlamlarının zıt olmasından dolayı bir tezaddan bahsedilebilir. Ayrıca ikinci mısradaki “a’dâ/düşmanlar” ve “ahbâb/dostlar” kelimeleri de zıt anlamlı kelimeler olup beyitte de bu anlamda kullanılmışlardır.

Zâhid ne bilür aslını îmân ile küfrüñ

Akdan karayı fark idemez dîde-i a‘mâ (g.17/7)

“Zâhid îmân ile küfrün aslını nerden bilsin ki? Kör olan kişinin gözleri, beyazdan karayı ayırt edemez” Beyitte siyah-beyaz tezadından ziyade îmân ile küfür kelimeleri arasındaki tezad dikkati çekmektedir. Zaten beyitte asıl vurgulanmaya çalışılan unsur da budur.

Görmez gözüm kapuñdan ırağ olalı seni

Bildüm yakîn kim olur imiş bî-basar garîb (g.25/3)

“Senin kapından uzak olduğumdan beri, gözlerim seni görmez. Görmeyen kişinin garip olduğunu çok iyi anladım.” Beyitte “yakîn” kelimesi gerçek anlamı olan “sağlam itikat”ı ifade etmektedir. Fakat kelimenin hem Arap harfleriyle yazılışı hem de telaffuzu Türkçe “yakın” kelimesini de çağrıştırmaktadır ki şâir de bu hususu bilerek kelimeyi tercih etmiştir. Böylece birinci mısradaki “ırak/uzak” kelimesi ile “yakîn” kelimesi arasında îhâm-ı tezâd oluşturulmuştur.

Bir nefesde dirgürür la‘lüñ gözüñ öldürdüğin

Anı kâtil bunı cân-bahş itdi Hayyün lâ-yemût (g. 26/5)

“Gözlerinin öldürdüklerini, dudakların bir nefeste diriltir. Sonsuz hayat sahibi ve ölümsüz olan Allah, onu katil bunu da can bağışlayan etmiştir.” Beyitte, iki olumlu

fiil olan “öldürmek” ve “diriltmek” arasında zıtlık oluşturulduğu için bu tezada tıbak-ı icâb dyebiliriz. Ayrıca “katil” ve “can-bahş” kelimeleri arasında da tezad bulunmaktadır.

Ağla her demde gözüm gülme göñül bir lahza

Senüñ ağladuğuña ol yüzi gülzâr güler (g.101/2)

“Ey gözüm, hep ağla, bir an olsun gülme. Senin ağlamanla yüzü gül bahçesini andıran sevgili güler” Beyitte net bir şekilde görüleceği üzere gülmek-ağlamak tezadı bulunmaktadır. Fakat bunun da ötesinde aşığın ağlamasına sevgilinin gülmesi durumunun oluşturduğu zıtlık daha dikkat çekicidir.

3. Cem-Tefrik-Taksim

Cem: Lügat anlamı toplamak, birleştirmek olan cem, belâgat terimi olarak iki veya daha fazla manayı bir hükümde toplamaktır.

Tefrîk: Aynı olan veya olduğu kabul edilen iki şey arasında fark olduğunu göstermektir. Tefrîkte her zaman bir kıyaslama söz konusudur.

Taksim: Birden fazla unsuru zikrettikten sonra bunlara ait özellikleri her birinin kime ait olduğunu söylemektir. Leff ü neşir sanatında neyin neye ait olduğu okuyucuya bırakılırken, taksimde hangi şeyin hangi şeye ait olduğu açıkça veya işaretle söylenir.

İki şey arasında cem yapıldıktan sonra aralarındaki farkı belirtmeye cem ma’at-tefrîk; cem yapıldıktan sonra cem’i meydana getiren şeylerin özelliklerini söylemeye cem ma’at-taksim denir.

İbni Kemâl Dîvânı’nda tespit edebildiğimiz cem, tefrîk ve taksîm örneklerinin tümü aşağıda verilmiştir:

‘Işkuñ yolı cevrüñ gibidür nâ-mütenâhî

Ne aña nihâyet bulınur ne buña ĝâyet (g.29/3)

“Aşkının yolu eziyetin gibi sonsuzdur. Ne ona ne de buna son bulunur.” Beyitte aşk yolu ile sevgilinin eziyeti sonsuz olma sıfatında birleştirilmişlerdir. Beyitte cem

vardır.

Söz nedür nîsân-ı kudretden yağan sâfî zülâl

Lîk yâr ağzında dürr olur rakîb ağzında zehr (g.55/5)

“Söz nedir? (Söz) Allahın gücünün delili olan nisan yağmurlarından yağan tertemiz sudur. Fakat bu su, sevgilinin ağzında inci, rakibin ağzında ise zehir olur.” Beyitte sevgilinin ağzı ile yılanın ağzı aynı suyu içerek aynı sıfatta birleştiği için cem vardır. Fakat içtikleri suyun ikisinde de farklı etkilere sahip olduğu belirtildiği için beyitte cem ma’at-tefrîk bulunmaktadır.

Nergis gözüñüñ hastasıdur beñzi sararmış

Lâle lebüñüñ teşnesidür bağrı sararmış (g.167/1)

“Nergis, gözünün hastası olup benzi sararmıştır. Lâle de dudağına susamış olup bağrı sararmıştır.” Beyitte sevgiliye aşık olan iki çiçeğin aşık olma yönleri vurgulanmıştır. İkisinde de “sararma” olduğu için beyitte cem olduğu söylenebilir. İki çiçeğin de nasıl sarardığı tek tek belirtildiği için beyitte cem ma’at-taksim bulunmaktadır.

Biri hüsnüñ Mısrına Nîl oldı eşküm cûyınuñ

Ol birisi ‘ışk Baġdâdı öñinde oldı şat (g.174/4)

“Gözyaşı ırmaklarımın birisi güzellik Mısrına Nil oldu, diğeri de Aşk Bağdad’ının önünde birleşen Dicle ve Fırat nehirleri oldu.” Beyitte söz edilen nehirler sevgilinin göz yaşından çıkma yönleriyle ortak bir özellikte birleşmişlerdir. Ardından da iki nehrin de özellikleri belirtildiği için beyitte cem ma’at-taksim bulunmaktadır.

Gamzeñle gözlerüñe her kim nazar kıla dir

Ol fitne-i cihândur bu câna âfet ancak (g.196/2)

“Gözlerine ve gamzene bakan herkes “cihanın fitnesi gözlerindir, gamzelerin de cana afettir” der” Beyitte sevgiliye ait iki unsurun özellikleri belirtildiği için taksîm bulunmaktadır.

Nev-rûz alnı ‘îd yüzi zülfi vü hatı

Ol biri Kadr gicesi bu Leyle-i Berât (g.28/4)

“Alnı Nev-rûz, yüzü bayram olan sevgilinin saçı ve yüzünde çıkmış ince tüyünün de biri Kadir gecesi diğeri de berât gecesidir.” Beyitte sevgilinin alnı, yüzü, saçı ve tüyünü övülürken, önce yüz ve alnın özellikleri belirtilmiş sonra da saç ve tüy zikredilerek ardından bu ikisinin özelikleri ayrıca söylenmiştir. Beyitte taksîm bulunmaktadır.

Birisi keşfde gâlib birisi dikkatde

Sinânile nice kez oldı imtihân hançer (k.2/6)

“Hançer mızrakla bir çok kere yarışa girdi. Birisi keşfetmekte diğeri de dikkatte üstün.” Beyitte hançer ve mızrak karşılaştırılmakta ve birbirlerinden farkı vurgulanmaktadır. Dolayısıyla burada tefrîk bulunmaktadır.

Hatt-ı lebi nakşıyla nigâruñ kaşı resmi

Menşûr-ı cemâle biri mühr ü biri tuğrâ (g.17/3)

“Sevgilinin dudağının yazısıyla kaşının resmi, güzellik fermanına mühür ve tuğradırlar” Güzelliğin bir ferman gibi düşünüldüğü beyitte dudak ve kaş bunun bir unsuru olma yönüyle cem edilmişlerdir. Sonra da ikisi ayrı ayrı özellikleriyle belirtildikleri için burada cem ma’at-taksim bulunmaktadır.

Okurdum zülf ü hattuñ âyetini

Biri ve’l-Leyl imiş biri Kevser (g.121/3)

“Biri Leyl diğeri de Kevser suresi olan saçının ve yüzündeki tüylerinin ayetlerini okurdum.” Sevgilinin, Kur’ân-ı Kerim’deki iki sureye benzetilerek ortak bir özellikte birleştirilen saçının ve yüzündeki ince tüylerinin hangi sureye benzetildiğinin açıklanmasıyla bu beyitte cem ma’at-taksim bulunmaktadır.

Göñül yıkmak harâb itmek gibidür Beyt-i ma‘mûrı

Velî yapmak hezerân Ka‘be bünyâd itmeden yeġdür

“Bir gönlü yıkmak Kabe’yi harâb etmek gibidir. Fakat gönül yapmak binlerce Kabe yapmaktan daha iyidir” Beyitte öncelikle tasavvufî anlayışta inanılan ve şiirlerde de çokça dile getirilen “gönlün Allah’ın evi olduğu” inancından yola çıkılarak, “gönül yıkmak” ve “gönül almak” kavramları karşılaştırılmıştır. İkisi arasındaki fark

belirtildiği için beyitte tefrîk bulunmaktadır.

4. **Leff ü Neşir**

Sözlükte "dürüp toplama ve yayma" anlamına gelen leff ü neşir, iki veya daha fazla kelime veya hükmün zikredilmesinden sonra bunlarla aralarında ilişki bulunan kelime veya hükümlerin sıralanmasıdır.

Müretteb (Düzenli) Leff ü Neşir: Söylenilen kelime veya hükümden sonra bunlara karşılık gelen unsurların da aynı sırayı takip ettiği leff ü neşirlerdir.

Müşevveş (Düzensiz) Leff ü Neşir: Söylenilen kelime veya hükümden sonra bunlara karşılık gelen unsurların aynı sırayla değil de karışık olarak verildiği leff ü neşirlerdir.

Zâhid ne bilür aslını îmân ile küfrüñ

Akdan karayı fark idemez dîde-i a'mâ (g.17/7)

"Zâhid îmân ile küfrün aslını nerden bilsin ki? Kör olan kişinin gözleri, beyazdan karayı ayırt edemez" Beytin birinci mısraında vurgulanan düşünce, ikinci mısrada gerçek hayattan bir tespitle kuvvetlendirilmektedir. Beytin üst mısraında yer alan "zâhid, iman ve küfür" kelimelerine alt mısrada karşılık gelen "dide-i a'mâ, ak ve siyah" kelimeleri düzensiz verildiği için müşevveş leff ü neşir bulunmaktadır.

'Işksuz zâhid ki göñli pür-durur dünyâ gamı

Genc yok içi tolu mâr ile vîrândur 'abes (g.33/5)

"Aşka sahip olmayan ve gönlünde sadece dünya gamı bulunan zâhid, içi hazineyle değil de yılanlarla dolu olan bir viraneye benzer." Zâhid ve bir virane ev arasında benzetmenin yapıldığı bu beyitte "ışksız, zahid, gönül, pür-durur, gam" kelimelerine karşılık olarak "genc yok, vîrân, (virânenin) içi, dolu, yılan" kelimeleri bulunmaktadır. Fakat birbirini karşılayan bu kelimeler sırayla verilmediği için, beyitte müşevveş leff ü neşir bulunaktadır.

Gün yüzüñde hatt belürse gözlerüm giryân olur

Hâle görünse kenâr-ı mâhda bârân olur (g.80/1)

“Gül yüzünde ince tüyler görünse, gözlerim ağlamaya başlar. Nitekim ayın etrafında da hâle görünse yağmur yağar” Beyitte birinci mısrada yer alan “yüz, hat ve giryân” kelimelerinin karşılıkları olarak “mâh, hâle ve bârân” kelimeleri yer almakta ve bu kelimelerle oluşturulan cümleler arasında benzetme yoluyla ilişki kurulmaktadır. Kelimelerin karşılıkları farklı mısralarda aynı sırayı takip etmediği için, beyitte müşevveş leff ü neşir bulunmaktadır.

Kodı zülfüñi rakîb itdi yüzüñe meyli

N'oldı ol kâfire kim eyledi îmâna heves (g.158/5)

“Rakip, senin saçını bırakarak yüzüne meyletti. O kafire ne oldu ki imana heves etti?” Dîvân şiiri geleneğinde aşıkların rakibe sataşması çok sık karşılaşılan bir durumdur. Bu beyitte de şâir, “rakip/kâfir” ve “sevgilinin yüzü/imân” kelimeleri arasında bir leff ü neşir ilişkisi kurarak rakibe hakaret etmektedir. Beyitte geçen “meyl etme” ile “heves etme” arasında da yine leff ü neşr ilişkisi bulunmaktadır. Beyitte yer alan bütün bu ilişkiler belli bir sırayla verildiği için burada müretteb bir leff ü neşir bulunduğu söylenebilir.

Ol yañada ‘unf ü ağyâr ü bu yüzde lutf-ı yâr

Bir tarafda kış kıyâmet bir taraf hurrem riyâz (g.173/3)

"Karşı tarafta kabalık ve rakip bu tarafta ise sevgilinin iyiliği bulunmaktadır. Bir tarafta kış kıyamet, diğer tarafta neşeli ve çiçekli bir bahçe." Sevgilinin yanında gördüğü iyiliklerle rakiplerinin yanında maruz kaldığı kötü muameleyi, kış mevsiminin sıkıntılarıyla bahar bahçelerinin neşesine benzeten şâir, birinci mısrada yer alan bütün kelimelerin karşılıklarını ikinci mısrada aynı sırayla verdiği için, beyit müretteb leff ü neşre güzel bir örnektir.

Ruhlaruñ nûrından almaz haz rakîb

Dîde-i a‘mâya nef‘ itmez şu‘â‘ (g.178/6)

“Rakip senin yanaklarının nurundan zevk almaz. Körün gözüne ışık fayda etmez ki” Beytin birinci mısraında bulunan bütün kelimelerin karşılıkları ikinci mısrada da bulunmaktadır. “ruhların nuru/şu’â; haz alma/ nef’ etme; rakîb/dîde-i a’mâ” şeklinde bütün kelimelerin birbirine denk geldiği bu beyitte, hiçbir kelime leff ü neşir

ilişkisinin dışında kalmamaktadır. Fakat beyitte kelimelerin sıralanışında düzensizlik olduğu için müşevveş leff ü neşir bulunmaktadır.

Hüsninüñ çağın geçürdi ağyâr ile ol gül-‘izâr

Hâr içinde geçdi hayfâ ki zamânı goncanuñ (g.206/4)

“O gül yanaklı sevgili, güzelliğinin çağını hep yabancılarla geçirdi. Yazık ki goncanın zamanı hep dikenler içinde geçti.” Beyitte “Hüsninüñ çağı/zaman; geçürdi/geçti; ağyâr/hâr; gül-‘izâr/gonca” kelimeleri arasında benzetme yönüyle kurulan ilişki sayesinde var olan leff ü neşir, kelimelerin sıralanmasında bu ilişkiye uyulmadığı için müşevveş olarak adlandırılır. Aşağıdaki beyitte de benzer şekilde “ağyâr/rakipler”, “sevgili/gül” ve “hâr/diken” kelimeleri arasında müşevveş leff ü neşir bulunmaktadır.

Gül görinmez arada toptolu gülzâr içi hâr

‘Âlem ağyâr ile toldı bize bir yâr gerek (g.209/4)

“Gül bahçesinin içi dikenle dolu olduğundan, arada gül göünmez. Âlem rakiplerle doldu, bize ise bir sevgili gerekiyor”

Gül ruhlarından ayru sararsam ‘aceb degül

Lâ-büd gerek bahâr sonuñda hazân dahi (g. 431/6)

“Gül renkli yanaklarından ayrıyken sararmama şaşırılmaz. Elbette ilkbahardan sonra hazan gelir.”

‘Îd-i visâle iremedi geçdi âh kim

Zülf ü ruhuñ ġamı ile leyl ü nehâr-ı ‘ömr (g.104/3)

“Âh ki, ömrümün gece ve gündüzleri saçının ve yanağının gamıyla geçti de vuslat bayramına bir türlü ulaşamadı”. Beytin ikinci mısraında geçen “zülf/leyl” ve “ruh/nehâr” kelimeleri arasında Dîvân şiirinin benzetmeden yola çıkarak yaygınlaştırdığı anlayışa göre ilişki olduğu için, beyitte müretteb leff ü neşr bulunmaktadır. Burada dikkati çeken husus, leff ü neşrin farklı mısralarda değil de tek mısrada gerçekleşmiş olmasıdır. Aşağıdaki beyitte de yine mısra düzeyinde gerçekleşen leff ü neşir örneği bulunmaktadır.

Serv ü sûsen kadd ü hattuña kul olsun ko ki tâ

Ne kadar âzâdeler varsa ġulâm olsun saña (g. 9/3)

"Servi ve sûsen çiçeği senin boyuna ve yüzündeki ince tüye kul olsunlar ki ne kadar hür varsa hepsi sana köle olsunlar" Beyitte farklı mısralardaki "serv ü sûsen/âzâdeler" ile "kul olsun/gulâm olsun" arasında müretteb leff ü neşir bulunduğu gibi, birinci mısradaki kelimeler arasında da leff ü neşir bulunmaktadır. Zira "serv/kadd" ve "sûsen/hat" arasında da benzetme yönüyle gelenekleşmiş bir ilişki bulunduğu için mısrada müretteb leff ü neşir olduğu söylenebilir. Bu şekilde hem tek mısrada hem de beytin mısraları arasında leff ü neşir örneği bulunduran aşağıdaki beyit de, hem bu yönüyle hem de söyleyişinde sahip olduğu şiirselliğiyle dikkate değerdir.

Fitne vü sihr ü füsûn ile gözüñ zülfüñ lebüñ

Göñli meftûn 'aklı vâlih cânı medhûş eylemiş (g.165/5)

"Gözlerin, saçın ve dudağın, fitne, sihir ve büyü yaparak benim gönlümü tutkun, aklımı şaşkın ve canımı ürkek bir hale getirdi" Dîvân şiirinde sevgilinin gözün saçına ve dudağına yüklenen anlamları özetleyen bu beyitte, öncelikle mısra düzeyinde bir müretteb leff ü neşr örneği bulunmaktadır. Çünkü, birinci mısrada yer alan "fitne, sihir ve füsûn/büyü" kelimelerine yine aynı mısrada yer alan ve Dîvân şiirinde bunlarla özdeşleştirilen "göz, zülf ve leb" kelimeleri aynı sırayla gelmektedir. Aynı şekilde birinci mısrada verilen "fitne, sihir ve füsûn/büyü" kelimelerine karşılık olarak bunların âşık üzerindeki etkilerini ifade eden "meftûn, vâlih ve medhûş" kelimeleri aynı sırayla geldiği için, beyitte müretteb leff ü neşir bulunmaktadır.

Zikr ü fikrüm bilüñ ü ağzuñ hayâlidür senüñ

Şevk bir dem gâfil itmez kîl ü kâlüñden beni (g.392/3)

"Benim zikrim ve fikrim senin belini ve ağzını hayal edip durmaktır. Sana duyduğum aşktan dolayı, senin dedikodundan bir an bile uzak kalmam" Bu beyitte bulunan leff ü neşir, Arapça "kîl/denildi" kelimesinin gerçek anlamından ziyade çağrışımlarıyla bulunabilmektedir. Zira birinci mısrada bulunan "bilüñ ü ağzuñ" ikilisi için ikinci

mısrada “kîl ü kâl” ikilisi bulunmaktadır. Arapçada “denildi dedi” gibi bir anlama gelip Türkçedeki “dedikodu” kelimesini karşılayan bu ikilemenin, birinci mısrada verilen “bilüñ ü ağzuñ” ikilisiyle okuyucunun zihninde çağrışım yaptırmak yoluyla şöyle bir ilişkisi vardır: Sevgilinin beli, Dîvân şâirlerince “çok ince” olarak düşünülüp şiirlerde kendisinden “kıl gibi ince” şeklinde teşbihle ve genelde de istiâre yoluyla doğrudan “kıl” olarak bahsedilir. Bu ön bilgiyi kullanan şâir, Arapçadaki “kîl” kelimesinin Arap harfleriyle yazılışında “kıl” gibi de okunabilme ihtimalini çağrıştırarak beyitte müretteb leff ü neşir yapmaktadır. Bu beyitte aynı şekilde “bel” kelimesinin “incelikle” anılmasından dolayı mısra düzeyinde de çağrışım yoluyla oluşturulmuş bir müşevveş leff ü neşirden bahsedebilmek mümkündür. Çünkü birinci mısrada “zikr ü fikrüm bilüñ ü ağzuñ hayâlidür senüñ” diyen şâir, fikir kelimesinin gerek edebî metinlerde gerekse de halk arasında her zaman “ince fikirli, ince fikir” gibi sıfat tamlamalarında kullanıldığını, “fikir” ve “incelik” arasında her zaman zihinde hazır bir çağışım olduğunu bilmektedir. Bu yüzden “zikr ü fikrüm” ikilisiyle “bilüñ ü ağzuñ” ikilisi arasında bir “zikr/ağız; fikr/bel” şeklinde bir leff ü neşrin kast edilmemiş olması imkansızdır. Zira bunu söylemek, kelimelerle orijinal hayaller kurmak ve mana denizinden güzel inciler çıkarmak için günlerce uğraşan şâirlerin, dilde hazır olan bu malzemeyi kullanmayı düşünemeyeceğini ileri sürmek gibi olur. Aksine şâirler, okuyucuların dikkatine sundukları şiirlerinde en çok da bu tür yoruma ve hayale bağlı ifadeleriyle övünürler. Benzer bir örnek için İbni Kemâl’in aşağıda açıklanan ve leff ü neşir örneği olan beytinin tezad konusundaki açıklanma tarzına bakılabilir.

Seni bağrına basar yir gök ne var mihr itmese
Kim ata gibi degüldür müşfik olur aneler (g.49/5)

“Gök sana şefkat göstermezse, bunda üzülecek ne var ki? Yer seni bağrına basar! Zaten anneler baba gibi değildir, şefkatli olur onlar”. Beyitte orijinal bir leff neşir örneği bulunmaktadır. Eskilerin kozmoloji anlayışına göre gök, baba; yer de anne olarak telakki edildiği için, şâir de bu anlayıştan yararlanarak gök/ata ve yer/anne kelimeleri arasında leff ü neşir yapmıştır. Fakat sıralama düzenli olmadığı, beyitte için müşevveş leff ü neşir vardır.

5. **Sürekli Niteleme (Tensîkü’s-Sıfât)**

Sözlük anlamı bir varlığın niteliklerinin sıralanması olan tensîkü’s-sıfât, belâgat terimi olarak manzum veya düz yazı metinde bir şahsı veya nesneyi peş peşe gelen sıfatlarla nitelemektir. Şâir gerçekle ilgisi olmadığı halde, hayal dünyasını yansıtmak ya da bir şahsı övmek veya yermek amacıyla bu sanatı kullanabilir. Bu yapılırken, her beyit kendi içinde bir bütün olmalı, cümle lafız ve mana yönünden her mısra veya beyitte tamamlanmalıdır. Nitelemelerin gerçek veya hayâlî olması önemli değildir. İbni Kemâl Dîvânı’nda tensîkü’s-sıfâta dair birçok örnek bulunmakla birlikte bunların büyük bölümü sevgilinin fiziksel özeliklerinin övülmesi şeklinde olduğundan aşağıda bu beyitlerden sadece bir kaç tanesi örnek olarak alınmıştır.

Tal‘atuñ cennet tutaġuñ selsebîl ırmaġıdur

‘Ârızuñda ruhlaruñ su içre gül yapraġıdur (g.52/1)

“Yüzün cennet, dudağın ise cennet çeşmesidir. Yanağındaki kırmızılık ise, su içindeki gül yaprağı gibidir”

Gül yüzinüñ şebnemi bahr-i melâhat dürleri

Nîl-gûn hâli letâfet cûyınuñ nîlûferi (g.389/5)

“Sevgilinin gül gibi güzel yüzündeki çiy tanesi, güzellik denizinin incisidir. Lacivert renkli benleri ise nezaket nehrinin nilüferidir.”

Nîşe beñzer ġamzesi vü nûşa beñzer bûsesi

Lebleri pâlûde-i ter ya şeker senbûsesi (g.391/1)

“Gamzesi zehire benzer, öpücüğü ise bal gibidir. Dudakları ıslaklığın saf hali veya şeker tatlısıdır.” Beyitte gamze zehire benzetilirken de sevgilinin yerilmesi değil, yine övülmesi söz konusudur. Bir kişinin kılıcının keskinliğinin övülmesi yergi olmadığı gibi, sevgilinin de gamzesinin öldürücülüğü yönünün ön plana çıkarılması da yer gi değil övgüdür.

Zülf-i müşgîn hûşedür ruhsârı la‘lîn sîbdür

Tâze hurmâ lebleri şeftâlü-yi ter bûsesi (g.391/3)

“Güzel kokulu saçı başaktır, yanakları da kıpkırmızı elmadır. Dudakları taze hurma,

öpücüğü ise taptaze şeftalidir”

Ravzâ-i Rıdvân cemâli âb-ı Kevserdür lebi

Ol sunuñ mevci-durur gûyâ ki tavk-ı gabgabı (g.398/1)

“Sevgilinin güzel yüzü, Cennet bahçesi, dudakları da Kevser suyudur. Sanki çenesinin altındaki çifte gerdan da o suyun dalgasıdır”

6. **Rücû**

Rücû, söylenilen sözden bir nükteye dayalı olarak geri dönmek, ifadeden vazgeçmektir. Bu dönüş, daha önce söylenen sözü desteklemek ve anlamını bir adım ileriye götürmek için olabileceği gibi farklı bir düşünceye yönelmek için de yapılmış olabilir. Rücû sanatı sayesinde şâir, heyecanını ve psikolojisini okuyucuyla paylaşır. İbni Kemâl Dîvânı’nda çok az rücû örneği tespit edilebilmiş olup, hepsi de aşağıda verilmiştir.

Ol mihr ü mâh-rûya bu serv kâmet ancak

Yok yok ne kâmet olsun bu bir kıyâmet ancak (g.196/1)

“O güneş gibi parlak ve ay yüzlü sevgilinin boyu ancak bu serviye benzeyebilir. Yok yok; ne boyu? Bu bir kıyamet ancak” şâir ilk mısrada sevgilini boyunu serviye benzetmeye çalışmakta fakat ikinci mısrada bundan vazgeçerek, sevgilinin serviyle karşılaştırılacak sıradan bir boya sahip olmadığı, bu boyun ancak bir kıyamet olabileceği ifade edilmektedir.

İy selîs elfâzuña dil-teşne ma‘-i Selsebîl

Bâg-ı cennetdür cemâlüñ belki cennetden cemîl (g.243/1)

“Ey (sevgili), Cennet ırmağının gönlü senin akıcı sözlerine susamıştır! Senin güzel yüzün cennet bağıdır, belki ondan da güzeldir!” Şâir, sevgilinin yüzünü cennet bahçelerine benzetmiş fakat daha sonra bu benzetmenin tam olamayacağını düşünerek “belki cennetden de güzel” kaydını eklemek zorunda hissetmiştir kendisini.

7. **Tecrid**

Sözlük anlamı “bir şeyi elbisesinden veya kabuğundan soymak” olan tecrid, belâgat terimi olarak sözü söyleyenin insan dışındaki bir canlıya veya herhangi bir eşyaya insanmış gibi hitap etmesidir. Şâirin gönlünü bir başka insanmış gibi muhatap alarak ona hitap etmesi de tecrîde dahildir. Bu hitapta kişileştirme olduğundan tecrîdin kapalı istiare ve teşbihle ilgisi vardır .

İbni Kemâl Dîvânı’nda tespit edilen tecrid örneklerinin büyük bölümü diğer Dîvân şâirlerinde de gözlendiği gibi şâirin kendi gönlüne seslenmesiyle oluşmuştur. Biz çalışmamıza, şâirin gönlüne seslendiği beyitlerden de birkaç tane almakla birlikte, asıl olarak şâirin gönül dışında herhangi bir nesneye hitapta bulunduğu beyitleri alacağız.

Mâh-rûlar mihri ile beni yakduñ iy göñül

Sencileyin dôstı olan n‘ider imiş düşmeni (g.396/5)

“Ey gönül, ay yüzlülerin sevgisiyle beni yaktın. Senin gibi dostu olan düşmana ihtiyaç duyar mı?”

Ağla her demde gözüm gülme göñül bir lahza

Senüñ ağladuğuña ol yüzi gülzâr güler (g.101/2)

“Ey gözüm, hep ağla, bir an olsun gülme. Senin ağlamanla yüzü gül bahçesini andıran sevgili güler”

Aşağıdaki iki beyitte şâir, eceli bir insan gibi düşünerek ona hitap etmiştir.

Ey ecel saña revân eyleyeyin cânı beni

Dilberüñ yolına cân virmede üstâd eyle (g.383/3)

“Ey ecel, bu canımı sana vereyim de beni sevgilinin yoluna can verme işinde üstad et ”

Ol Mesîhâ-leb gelürmiş sormağa ben hastasın

Cânuñ içün iy ecel cânuma vir bir dem amân (g.274/5)

“O İsa gibi can bağışlayan dudaklara sahip olan sevgili onun yüzünden hasta olan

benim halimi sormaya gelmiş. Ey ecel, canının hatırına canımı hemen alma, bir an olsun bana eman ver”

Anca yanup yakılup bulımayup ağlayasın

Bekle başum ucın ey şem‘-i şebistân bu gice (g.380/2)

“Ey yatak odamın mumu, bu gece benim başımda bekle ve yanıp yakılarak, sevgiliyi bulamadığıma ağla”.

Aşağıdaki iki beyitte de şâir, gözünü muhatap alarak, ona bir insanmış gibi hitap etmektedir.

Saña sorar dişleri vasfını iy göz cân u dil

Dür arar gavvâslardur sandılar ‘ummân seni (g.393/3)

“Ey göz, inci arayan dalgıçlar olan canım ve gönlüm seni umman sanarak sevgilinin dişlerinin özelliklerini sana sorarlar”

Sebze-zâr-ı ‘ışkı dil bâğında ser-sebz itmege

Ebr-i zülfi şevkına ey dîde giryân ol yüri (g.428/5)

“Ey gözüm, aşk çimenliğini gönül bağında yeşillendirmek için, sevgilinin saçının kara bulutlarının şevkiyle ağlayarak gez”

Aşağıdaki iki beyitte de şâir, devrâna hitap etmektedir.

Geçmişem mihrüñden iy devrân beni zâr eyleme

Mihri yok meh-rûlara cânum giriftâr eyleme (g.333/1)

“Ey devran, bana merhamet etmeni istemekten vazgeçtim, beni ağlatma yeter. (Yani) merhametsiz ay yüzlülere benim canımı giriftar eyleme ”

Billâh ey devrân ne virdüñ alımazsın baña kim

Cânum alursın gam ile sen de dilberler gibi (g.339/5)

“Ey Devrân, andolsun ki bana verdiklerini geri alamazsın. Sen de en fazla dilberlerin yaptığı gibi, gam çektirerek canımı alırsın”

Ey zebânum virdüñ olsun rûz u şeb zikr-i habîb

Şöyle çabük depreñ ammâ kim dehânuñ duymasun

“Ey dilim, sevgilinin zikri sabah akşam senin duan olsun. Fakat o kadar hızlı dua et ki ağzın fark etmesin bunu”

Olma mağrûr gülüñ güldigine iy bülbül

Bir gün ola ki yirinde göresin yiller eser (g.87/5)

“Ey bülbül, gülün şu anda yüzüne gülmesinden dolayı gururlanma. Bir gün gelir, yerinde yeller estiğini görürsün.”

Dâmen-i gül mi sanursın nedür iy bâd-ı sabâ

Ne elüñ var ki çemende açasın yâr etegin (g.303/4)

“Ey saba rüzgarı, (sevgilinin eteğini) gülün eteği mi sandın, nedir? ne elin var ki çemende sevgilinin eteğini açarsın?”

Âsiyâb-ı ġamda bağrum un idersen iy felek

Tokınur çarhuña bir gün tîr-i âhumdan sakın (g.299/4)

“Ey felek, gam değirmeninde bağrımı una çevirirsen, âh oklarımdan sakın! Bir gün senin çarkına zarar verir.”

Beglige kasd itdüñ iy nergis urunduñ tâc-ı zer

Başuñ alur ol şeh-i zerrîn-külâhumdan sakın (g.299/7)

“Ey nergis, bey olmaya niyetlenerek başına sarı taç taktın ama sarı külahlı o padişah başını keser, sakın ondan!”

Ruhları şem‘inde cân yakmakda iy pervâne sen

Baña şâkird ol ki dirler san‘atı üstâddan (g.284(2)

“Ey kelebek, sevgilinin yanağının mumunda can yakmakta bana çırak ol. (Zira) sanatı üstaddan (öğren) derler”.

Gül ayaġ üstine geldi ki ide ‘azm-i sefer

Al ayağın ele iy lâle ki gül vakti geçer (g.99/1)

“Ey lâle, gül ayağa kalkarak yola çıkmaya niyetlendi. Onun ayağını tut, zira gül vakti çabuk geçer”

8. **Tekrîr (Yineleme)**

Tekrîr, beyitte kullanılan kelimelerin asıl ifadeyi pekiştirmek maksadıyla tekrar edilmesidir. Kelimelerin kuru tekrarından ziyade anlam tekrarını vurgulayan bir ifade tekniği olarak değerlendirilmesi gereken tekrîre, şiirdeki her redif veya nakaratı da dahil etmek doğru değildir. Bu yüzden tekrirde önemli olan, tekrarlanan kelimenin metne anlam yönünden katkısı olup olmadığıdır.

İbni Kemâl Dîvânı’nda tekrîr’in çokça örneği bulunduğundan, aşağıya bir beyitte aynı kelimenin en az üç kere tekrarlanması veya bir beyitte farklı kelimelerin aynı anda tekrarı şeklinde gerçekleşen tekrîr örneklerinden bazıları verilmiştir.

Geh hayâl-i yâr ile geh hâb-ı gamla iy göñül

Hôş geçür vaktüñi kim ‘âlem hayâl ü hâbdur (g.56/7)

“Ey gönül, gah sevgilinin hayaliyle gam uykusuyla vaktini güzelce geçir; zira âlem bir hâyâl ve uykudan ibarettir”

Yârsuz iş mi biter iş bitürür yâr gerek

Kişiye yâr gerek yâre de ġam-hâr gerek (g.209/1)

“Yarsiz (yardımcısız) iş biter mi, iş bitirecek yâr (yardımcı) gerekir. Kişiye yâr, yâre de gam çekecek gerek”

Baġrumı pâre pâre kılup tîġ-i hicr ile

Her pâresin dönüp yine biñ pâre eyledüñ (g.214/3)

“Ayrılık kılıcıyla, bağrımı parça parça eyledin. Her parçayı dönüp tekrar bin parçaya ayırdın”

Yüzümi döndürmezem yüz yıl yüzüñi görmesem

Yârdan yüz yılda yüzin döndüren âdem degül (g.228/4)

“Ey sevgili, yüz yıl yüzünü görmesem bile senden yüz çevirmem. Yüzyılda yüzünü

yârinden çeviren kişi adam değil”

Bâde sîmîn sâġar içinde hilâl içre şafak

Bâde içinde kaşuñ ‘aksi şafak içre hilâl (g.242/3)

“Gümüş renkli kadeh içindeki şarap, hilal içindeki şafak gibidir. Şarapta görünen kaşının yansıması ise, şafak içindeki hilal gibidir”

Yavuz hû adamı başdan çıkarur

Yavuz düşmenden artukdur yavuz hû (g.323/4)

“Kötü huy, adamı baştan çıkarır. Kötü huy, kötü düşmandan da beterdir.”

Âdem oldur kim basupdur ‘âlem-i ‘ışka kadem

‘Âlem-i ‘ışka kadem basmayana âdem dime (g.332/5)

“Aşk âlemine ayak basana adam derler. Aşk âlemine ayak basmayana adam deme”

Sürmedi ser-encâm süren câm cihânda

Kim câm komaz fikr-i ser-encâm gönülde (g.363/4)

“Bu cihanda kadeh çekenler, başa gelenlerin üzüntüsünü çekmez. Zira kadeh, gönülde hadiselerin düşüncelerini bırakmaz.” Bu beyitteki “sür-“ fiili iki farklı anlamda kullanıldığı için tekrire dâhil olmayıp, müşakele örneğidir. Bu beyit aşağıda gelecek olan müşakele bölümünde de bu yönüyle ele alınacaktır.

Didiler ki yârüñe aġyâr yâr oldı didüm

Kâşki cümle cihân yâr olsa aġyâr olmasa (g.367/4)

“Rakibin sevgiline yâr olmuş, dediler. Keşke bütün cihân yâr olsa da rakipler hiç olmasa/keşke bütün cihan sevgilime yâr olsa da bir o rakip olmasa”

Olur dermân ölümden ġayrı derde

Mahabbet derdinüñ dermânı yok mu (g.422/4)

“Ölümden başka her derde derman bulunur. Muhabbet derdinin dermanı yok mu?”

Bazı kaynaklar aynı anlamdaki ikilemeleri de tekrîr sanatına dahil etmektedirler.[72] Bu yönüyle aşağıdaki gazel (g. 435) ikilemelerden oluşmuş güzel bir tekrîr örneğidir.

Şiken şiken semen-i müşg-bârı gördüñ mi
Girih girih resen-i âb-dârı gördüñ mi

"Büklüm büklüm olan kokulu yasemeni gördün mü? Kıvırcık kıvırcık olan taze halatı gördün mü?"

Dilim dilim dilinen şerha şerha tîğuñdan
Delük delük bu dil-i dil-figârı gördüñ mi

"Kılıcından dilim dilim dilinerek parçalanan, delik delik olmuş olan bu yaralı gönlü gördün mü?"

Bölük bölük saçını dem-be-dem nesîm-i seher
Katar katar süren ol târumârı gördüñ mi

"Bölük bölük saçlarını ara sıra katar katar sürerek dağıtan o seher rüzgarını gördün mü?"

Yaşın yaşın dökülen bu bıñar-ı çeşmümden
Çıgıl çıgıl akan ol çeşme-sârı gördüñ mi

"Gizli gizli dökülen bu gözyaşı pınarımdan çağıldayarak akan çeşmeyi gördün mü?"

Varak varak yazılan çünki vasf-ı hüsnüñdür
Satır satır gazel-i âb-dârı gördüñ mi

"Yaprak yaprak yazılanlar senin güzelliğinin vasfı olduğu için, satır satır yazılan bu güzel gazeli gördün mü?"

---

[72] M. A. Yekta Saraç, **Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat**, s.198.

9. **Tevriye**

Sözlük anlamı “bir haberi gizleyerek bir başka söz ve haberi öne çıkarmak” olan tevrîye, yakın ve uzak iki anlamı bulunan bir lafzın zihne hemen gelen yakın anlamını değil uzak anlamını kast etmektir. Ayrıca tevriyeli kelimenin her iki anlamının da bilinmesi gereklidir. Tevriyeli kelimede kastedilen yakın ve uzak anlamın her ikisi de kelimenin gerçek anlamı olabileceği gibi, anlamların birisi gerçek diğeri mecâzî de olabilir.

Bülbül niyâza başladı sen nâz kıl diyü

Gülşende gül budağını tahrîk ider sabâ (g.12/6)

“Sen nazlanmaya başlayasın diye bülbül yalvarmaya başladı. Gül bahçesinde, saba rüzgarı gül fidanını tahrik ediyor.” Beyitte “tahrîk” kelimesinin “hareket ettirmek” anlamı ilk bakışta anlaşılmakla birlikte “kışkırtmak” anlamının da kast edildiği görülmektedir. Zira fitneci biri rolünde kişileştirilen saba rüzgarı, gül fidanını kıskandırmaya çalışmakta, adeta laf taşıyıcı biri gibi gül fidanına “baksana, bülbül sana değil ona niyazda bulunuyor diyerek onu sevgiliye karşı kışkırtmaktadır.

Yaş döküp mihr evin yapar göñlüm

Akçasın hârc ider binâ yolına (g.370/5)

“Gönlüm yaş dökerek sevgi evini yapmaktadır. Akçelerini bina yapmak yolunda harcamaktadır” Bu beyitte kelimede değil de ibarede gerekleşen farklı bir tevriye bulunmaktadır. “Akçasın hârc ider” ibaresinde “paralarını bu yolda harcar” anlamı beyitte asıl olarak kast edilmiş olmakla birlikte “ak renkli gözyaşlarını ev yapma işinde harç malzemesi olarak kullanır” anlamı da çıkarılmaktadır.

Her ne derde kim devâ sorsam lebüñ emsem bulur

Görmedüm dünyâda ben anuñ gibi hâzır cevâb (g.19/2)

“Hangi derde deva sorsam, dudakların ilaç bulur. Dünyada senin dudakların kadar hazır cevap birini görmedim” Türkçe’de “soru sormak” ve “emmek” anlamlarına gelen “sormak” fiili birinci mısrada her iki anlamda da anlaşılabilecek şekilde kullanılmıştır. Aynı şekilde beyitteki “sormak” kelimesinin “emmek” anlamı da “ilaç” ve “emmek fiilinin I. Tekil şahıs şart kipi” anlamlarına gelen “emsem”

kelimesiyle birbirini çağrıştırarak îhâm-ı tenâsüp ilişkisi içine girer.

Gözlerüñ kanum içer sorduğum içün dehenüñ

Ol iki mesti görüñ yok yire kan eylediler (g.95/4)

"Ağzını sorduğum için, gözlerin kanımı içiyor. O iki sarhoş göze bakın ki yok yere ortalığı kana buladılar." Üstteki beyitte anlatıldığı gibi buradaki "sormak" kelimesi "soru sormak" ve "emmek" anlamlarının her ikisi de kast edilecek şekilde kullanıldığı için beyitte tevriye bulunmaktadır. Ayrıca ikinci mısradaki "yok yire" ifadesi de iki anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. İfadeden ilk bakışta anlaşılacak birinci anlam "sebepsiz yere" şeklindeki gerçek anlamdır. Fakat Dîvân şiiri geleneğinde sevgilinin ağzının çok küçük olmasından dolayı "nerdeyse yok gibi" telakki edildiği, bunun zamanla sevgilinin ağzının biz özelliği olarak kabul edildiği düşünülürse, şâirin burada ifadenin mecazi anlamından yola çıkarak "var olmayan bir şey için kan döktüler" şeklinde bir serzenişte de bulunduğu da anlaşılır.

Zâhidâ biz müdâm dürd içerüz

Sen susadukça sâfî âb iç var (g.89/4)

"Ey zahid, biz sürekli olarak şarabın dibinde kalanları içeriz. Sen susadıkça tertemiz su iç!" Beyitte "sürekli, devamlı olarak" anlamında kullanılan "müdâm" kelimesinin bir diğer anlamı da "şarap"tır. Bu durumda bu beyitte şâirin "ey zahid, biz şarabı ve dibinde kalanı içeriz. Sen susadıkça tertemiz su iç!" demeye çalıştığı da anlaşılır.

Yapışdı dâmen-i zülfüñe gitdi hatt-ı miskîn

Diyâr-ı Rûmda turmadı göñli Çîn ister (g.122/5)

"Yanaktaki ince tüy, senin saçının eteğine yapışıp kaldı. Rûm diyarında durmadı, gönlü Çîn'i istiyor." Bilindiği üzere misk denilen koku, Çin'in kuzeyindeki Hatâ/Hıtâ isimli bölgeden getirilmektedir. Sevgilinin saçının da misk kokulu olduğuna inanılır. Aynı zamanda Rûm kelimesi de edebiyatımızda hem Anadolu'yu hem de aydınlığı temsil etmektedir. Dolayısıyla beyitte sevgilinin bembeyaz yüzündeki siyah ince tüyler, sevgilinin kara saçına yapıştığı için, şâir bunu ince tüyün Rûm'dan Çin'e gitmek istemesi şeklinde hayal etmiştir. Burada "çîn" kelimesinin Farsça'da "kıvrım, büklüm" anlamına geldiği ve Dîvân şâirlerince

makbul olan saçın kıvrımlı, büklümlü olanı olduğu hatırlanırsa şâirin "Çîn" kelimesinde yaptığı tevriye daha iyi anlaşılır.

Fenn-i cünûnı başa iletdük biz ey göñül

Mecnûn nedür ki ola bizüm ihtiyârumuz (g.151/3)

"Ey gönül, delilik fennini son mertebesine ulaştırdık. Bizim yanımızda Mecnûn nedir ki ona benzemeyi seçelim" Aşk yolunda deli olmakta Mecnûn'dan da ileriye gittiğini iddia eden şâir, bunu yaparken "ihtiyâr" kelimesinde tevriyeli bir kullanımda bulunmaktadır. Kelimenin "iradesini kullanarak bir şeyi seçmek, tercihte bulunmak" anlamıyla, şâir "Bizim yanımızda Mecnûn'un bir kıymeti yoktur ki onun yolunu seçelim" demektedir. Fakat kelimenin "yaşlı, tecrübeli, pîr" anlamıyla beyte baktığımızda şâir, "Mecnûn nedir ki, aşk yolunda bizim en tecrübelimiz, en yaşlımız, üstadımız olsun" demekte ve aşkta delirme hususunda Mecnûn'u geçtiğini, yepyeni bir yol açtığını ifade etmektedir.

Kanlu yaşum tutdı çeşmüm manzarın yir komadı

Bakmaġa dünyâya yüzüñ bilmezem kandan görem (g.248/2)

"Kanlı gözyaşlarım, gözümün manzarasını kapattı, dünyaya bakmaya yer bırakmadı. Yüzünü nerden göreceğimi bilmiyorum" Dîvân şâirlerinin tevriye yaparken en çok kullandıkları kelimelerden olan "kanda" kelimesi bu beyitte de hem "kandan dolayı" hem de "nereden, nasıl" anlamında kullanılmıştır.

Bâġ-ı İremde kûyuña nisbet kusûr çok

Kasruña kanda beñzeye bunca kusûr ile (g.343/2)

"İrem bahçesinde senin mahallene göre birçok kusur vardır. Bu kadar kusurla senin sarayına nasıl benzesin ki?" Beyitte geçen "kusûr" kelimesinin hem "hata, eksiklik" hem de "saraylar, köşkler, kasırlar" anlamı olduğundan her iki mısradaki "kusûr" kelimeleri de beyitte bu iki anlamda da anlaşılmaya müsaittir. Fakat sevgilinin mahallesini ve sarayını yüceltecek olan şâirin aslında kelimenin akla hemen gelmeyen anlamı olan "saraylar, köşkler" kelimesini kast ettiği, "bu kadar çok saraylarla köşklerle dolu olan İrem bağı yine de senin mahallene, sarayına benzemez" anlamını vurguladığı hissedilir.

Gül ol-durur ki açıla vü il kohulaya

Açılmaduğı yeğdür anuñ kim kohulmaya (g.372/2)

"Gül, açılmak ve halk tarafından koklanmak için vardır. O gülün kokulmak/kokulmamak için açılmaması yerindedir" Beyitte ikinci mısradaki "kohulmaya" ifadesi iki şekilde anlaşılabilir: Yani şâir, "o gülün kokulmak için açılmaması yerindedir" anlamıyla birlikte "o gülün açılmaması yerinde olmuş; zira koklanmasın" anlamını da kast etmesi mümkündür.

Su yirine kanum içer çeşm-i mahmûruñ

Ne katı hûn-hâr imişsin böyle bilmezdüm seni (g.434/5)

"Sarhoş gözlerin, su yerine kanımı içer. Ne kadar zalimmişsin böyle bilmezdim seni." İkinci mısrada geçen "hûn-hâr" kelimesi "kan içen" anlamında olup dilimizde daha çok "zalim, kan dökücü" anlamıyla kullanılmaktadır. Beyitte de ilk bakışta bu anlamı anlaşılan kelimenin, birinci mısradaki "kanum içer" ifadesiyle uyumlu olarak aslen bu manasının vurgulandığını görürüz.

Yaş döküp hâme gibi hâlümi şerh eyleyicek

Çevürür oldı yüzin defter-i tûmâr dahi (g.407/3)

"Kalem gibi yaş dökerek, halimi anlatınca defter kağıtları bile benden yüz çevirdi" Beyitte "yüz çevirmek" deyimi iki anlamı da kast edilecek şekilde kullanılmıştır. Bu deyimin "birisinden sıkılmak, ona ilgi göstermemek anlamı" ilk bakışta göze çarpmaktadır. Fakat defter kelimesinden dolayı "yüz çevirmek" ifadesi farklı da anlaşılabilir. Şâir, derdini anlattıkça, defterin sayfaları çevrilmekte, sürekli yeni bir yüze/sayfaya geçilmektedir. Bu durumda, şâirin aşk acılarını anlattıkça, defterin yüz çevirdiği yani yeni sayfaya geçildiği anlamı çıkmaktadır.

10. **Tevcîh**

Tevcîh, sözü hem olumlu hem de olumsuz anlama gelecek şekilde söylemektir. Sekkâkî, maksadın eşit uzaklıkta bulunduğu iki farklı anlamın birbirine zıt olmasını şart koşmaz.[73] Tevcihte, tevriyede olduğu gibi manalardan biri tercih edilmez, sözün her iki muhtemel manası da maksada aynı uzaklıktadır. İbni Kemâl Dîvânı'nda çok fazla tevcîh örneği bulunmamaktadır. Tarafımızdan tespit edilenler, aşağıda açıklanmıştır.

Didiler ki yârüñe ağyâr yâr oldı didüm
Kâşki cümle cihân yâr olsa ağyâr olmasa (g.367/4)

"Rakibin sevgiline yâr olmuş, dediler. Keşke bütün cihân yâr olsa da rakipler hiç olmasa/keşke bütün cihan sevgilime yâr olsa da bir o rakip olmasa" Beytin ikinci mısraı nesre çeviride de görüleceği üzere iki farklı anlamda da anlaşılmaya müsaittir. Bu ikili anlam, kelimelerin tümünün ortak anlamından çıkmaktadır.

Baş olam dirseñ bu yolda 'ışk ayağında ko baş
Hizmet itmeyen kişi üstâda üstâd olmadı (g.404/2)

"Bu yolda önde olmak istersen, aşkın ayağına başını koy. Üstada hizmet etmeyen üstad olamaz/ hizmet etmeyen kişi, üstada üstad olamaz." Beyitte ikinci mısradaki kelimelerin dizilme biçiminden dolayı nesre çeviride görülen iki farklı anlam çıkarılabilmektedir. Mısrada bulunan iki "üstâd" kelimesi yan yana kullanıldığı için böyle bir durum oluşmaktadır. Zaten şâir de bunu bilerek tercih etmiştir. Kelimelerin aruz ve söyleyiş bakımından farklı diziliş imkanları olduğu halde, şâir bunu tercih etmiştir.

Çıkmasun âhum odı ağzumı açdurma benüm
Yakmasun sûz-ı derûnum seni söyletme beni (g.408/2)

"Ağzımı açtırma benim, âhımın ateşi çıkmasın. Yüreğimdeki ateş seni yakmasın, beni söyletme/bana seni söyletme, yüreğimdeki aşk yakmasın" Bu beyitte, ikinci mısra iki farklı cümleden oluşmaktadır. "yakmasın sûz-ı derûnum" ve "söyletme

---

[73] M. A. Yekta Saraç, **Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat**, s.213.

beni" ifadeleri arasındaki "seni" kelimesi her iki cümleye de dahil edilebilecek bir yerde bulunmaktadır. Bu yüzden nesre çeviride belirtilen iki anlamlılık ortaya çıkmaktadır.

Komaz ol yâri varup görmege ağyâr beni

Korkaram bir göre ağyâr ile ol yâr beni (g.425/1)

"Rakipler, o sevgiliyi gidip görmeme izin vermiyorlar. Sevgilinin beni rakiplerle aynı görmesinden korkuyorum/Sevgili beni rakiplerle yan yana bir görürse, işte bundan korkarım." Aşık sevgilisini görmek için onun mahallesine gitmektedir fakat aşığın yolunu kesen rakipler buna izin vermezler. Beyitte ilk mısrada bu durum ifade edilmiştir. İkinci mısrada ise, "bir göre" şeklindeki ifadeye verilecek anlama göre mısraın genel anlamı da değişmektedir. "Bir görmek" deyiminin "aynı görmek, aynı kefeye koymak" anlamıyla birlikte düşünüldüğüne aşığın korkusu "rakiplerin izin vermediğini bilmeyen sevgilinin, kendisini görmeye gelmeyen aşığı da rakiplerle aynı şekilde değerlendirmesi"dir. Fakat "bir göre" ifadesini günlük kullanımda "öğretmen, beni derste uyurken bir görürse yandım" cümlesindeki anlamıyla alırsak, aşığın korkusunun "ben rakiplerle dalaşırken, sevgili beni onların arasında bir görürse, beni onlardan zanneder" olduğu anlaşılır. Bu iki anlam da beytin ikinci mısraında aynı derecede kast edilmiş olup, şâirin asıl maksadının ne olduğu tevriyedeki gibi belirgin değildir.

11. Müşâkele

Sözlük anlamı "birden fazla şeyin birbirine benzemesi" olan müşâkele, bir lafzı aynı beyit içinde ikinci defa hem kendi ilk kullanıldığı anlam dışında hem de gerçek anlamı dışında kullanmaktır. Ancak lafza verilen ikinci anlam metnin anlamıyla ilişki içinde olmalıdır. İbni Kemâl Dîvânı'nda tespit edilen müşâkele örnekleri aşağıda verilmiştir.

Çeşme-i hayvâna la'lüñ kankı hayvân beñzedür

Görse-y-idi cân virürdi çeşme-i hayvân aña (g.5/4)

"Senin dudaklarını hayat suyuna hangi hayvan benzetir? Hayat çeşmesi senin

dudaklarını görseydi onun için canını verirdi.” Beyitte “hayvân” kelimesi iki farklı anlamıyla tekrarlanmıştır. “Çeşme-i hayvân” tamlamasında kelimenin “canlılık, dirilik” anlamıla birlikte tamlama “haat çeşmesi, ebedilik çeşmesi” anlamı kazanmaktadır. Fakat “kankı hayvân beñzedür” ifadesinde “hayvân” kelimesi hakaret amaçlı olarak Türkçede bildiğimiz anlamında kullanılmıştır. Fakat şairin herhangi bir itiraza karşı kelimenin “canlı, yaşayan varlık” anlamını da kastettiğini söylemesi mümkündür. Her iki durumda da hayvan kelimesi aynı beit içinde farklı anlamlarda kullanılmıştır.

Turmayup bir karâra çarh döner

Böyle-durur bu dünyâ turalı (g.417/3)

“Feleğin çarkı, dünya kurulduğundan beri bir kararda duramayıp döner.” Beyitte birinci mısradaki “dur-” fiili “bir yerde beklemek, harekete son vermek” anlamındadır. Aynı kelime ikinci mısrada ise “bu dünyâ turalı” ifadesi içinde “bu dünya kurulduğundan beri” anlamını kazanmaktadır. Bu yüzden kelime iki farklı anlamda tekrarlandığı için müşâkele sanatı bulunmaktadır.

Çîn-i zülfüñe senüñ nice dege miskîn dil

Zülfüñüñ bir kılına değmeziken Çîn ü Hıtâ (g.10/3)

“Çin ve Hıta ülkeleri senin saçının bir kılına bile değmezken, miskin gönül nasıl senin saçının kıvrımlarına değsin ki?” Beyitte “çîn” kelimesi iki farklı anlamda tekrarlanmıştır. Birinci mısrada sevgilinin saçının kıvrımlarını ifade eden kelime, ikinci mısrada bir ülke adı olarak geçmiştir.

Hicrüñi görmeyen ne bilür hâlümi benüm

Gurbet çeken bilür ne belâlar çeker ġarîb (g.25/5)

“Senin hasretini yaşamayan, benim halimi nasıl bilsin ki? Gurbet acısı çeken kişi garibin ne belalar çektiğini bilir.” Beyitte “gurbet çekmek” ve “belâ çekmek” ifadelerinde kullanılan “çek-” fiili her iki ifadeye de birbirine yakın anlamlar vermekle birlikte okuyucunun zihninde bu kelimenin çağrıştırdığı anlam tam olarak aynı değildir. Gurbet çekmekte “bir süreci yaşamak, bir sıkıntıya katlanmak” anlamı varken, bela çekmekte “belaya maruz kalmak, sürekli olarak o belanın derdiyle

uğraşmak” şeklinde bir nüans bulunmaktadır.

Zülfüñde gözüm yüzüñi görmiş taña kalmış

Şol yılduza beñzer ki giceden taña kalmış (g.170/1)

“Gözlerim, saçlarının arasında yüzünü görünce şüphede kalmış. (yüzün saçlarının arasında) geceden sabahın tan vaktine kalan yıldıza benziyor.” Beyitte farklı mısralarda geçen “tañ” kelimesi “şafak vakti” ve “şüpheye düşmek” anlamlarında kullanılmıştır.

Hâm sanma bizi kim puhte ile aldanavuz

Zâhidâ puhte saña bize mey-i hâm gerek (g.210/3)

“Ey zâhid, bizi bekleyip olgunlaşmış (şarapla) aldanacak yetişkin olmayan, saf biri sanma. Beklemiş şarap senin olsun, bize taze mey gerek” Beyitteki “hâm” kelimesi birinci mısrada Türkçedeki mecazî anlamıyla yani “olgunlaşmamış, karakteri yerleşmemiş, kolaylıkla kandırılabilecek kişi” anlamlarındayken ikinci mısrada da “taze, tam olgunlaşmamış” şeklindeki gerçek anlamında kullanılmıştır.

Sürmedi ser-encâm süren câm cihânda

Kim câm komaz fikr-i ser-encâm gönülde (g.363/4)

“Bu cihanda kadeh çekenler, başa gelenlerin üzüntüsünü çekmez. Zira kadeh, gönülde hadiselerin düşüncelerini bırakmaz”. Bu beyitteki “sür-“ fiili iki farklı anlamda kullanıldığı için müşakele örneğidir. Birinci mısrada “ser-encâm sürmek” ifadesindeki “sür-“ fiili “olayların sıkıntısını çekmek, bunları yaşamak” anlamındayken “câm sürmek” ifadesinde ise “kadeh çekmek, içki içmek” anlamında kullanılmıştır.

Baş olam dirseñ bu yolda ‘ışk ayağında ko baş

Hizmet itmeyen kişi üstâda üstâd olmadı (g.404/2)

“Bu yolda önde olmak istersen, aşkın ayağına başını koy. Üstada hizmet etmeyen üstad olamaz/ hizmet etmeyen kişi, üstada üstad olamaz.” Tevcîh konusunda da ele alınan bu beyitte birinci mısradaki “baş” kelimesi ilk olarak “önde olmak” anlamında “baş olmak” deyiminde mecâzî olarak kullanılmıştır. Mısraın sonunda ise kelime,

“kafa” şeklindeki gerçek anlamında kullanılmıştır.

İhtiyârum bir nefes kendü elümde görmedim

Seni idelden iki ‘âlemde cânâ ihtiyâr (g.139/6)

“Ey sevgili, iki âlemde de seni seçtiğimden beri, irademi bir nefes bile kendi elimde görmedim**”** Beyitte “irade yeteneği” ve “seçmek” şeklindeki nüansla kullanılan “ihtiyâr” kelimesi, az da olsa farklı anlamda tekrarlandığı için beyitte müşâkele bulunmaktadır. Bu beyitte aynı zamanda, beytin son kelimesi olan “ihtiyâr”, ilk mısranın da başında zikredildiği için reddü’l-acuz ale’s-sadr sanatı da bulunmaktadır.

12. **Mübalağa**

Mübalağa, bir niteliğin, fiilin veya durumun gerçekleşmesi zor hatta mümkün olmayan dereceye çıkarılarak abartılı bir şekilde ifade edilmesidir. Mübalağada iddia olunan özellik akla uygun ve geçmişte de görülmüşse **tebliğ;** akla uygun ama geçmişte benzeri görülmemişse **igrâk;** hem akla uygun olmayıp, hem de olabilirliği mümkün olmayan bir şekilde ifade edilmişse **gulüv** adını alır.

Kûyuñ etrâfını tutdı deñize döndi yaşum

Acıduğum bu ki kalmadı güzer-gâh saña (g.11/5)

“Göz yaşım, denize dönerek senin mahallenin etrafını çevirdi. Sana gezmek için yer kalmadığına üzülüyorum.” Bir insanın gözlerinden akan yaşların deniz olacak şekilde birikmesi akla uygun olmayan bir durum olduğu için bu mübalağa gulüv olarak adlandırılabilir. Aşağıda da yine gözyaşıyla ilgili olarak birkaç gulüv örneği bulunmaktadır.

Günde biñ kez kanlu yaşum mevci başumdan aşar

Gör neler geçdi bu ‘ışk içinde başumdan benüm (g.244/2)

“Kanlı göz yaşlarımın dalgaları, günde bin kez başımdan aşar. Bu aşkın yolunda benim başımdan neler geçtiğini gör.”

Göñli geçdi ağyâruñ yâruñ görüp gözümde yaş

‘Âlemi ol seyl bozdı kalmadı taş üzre taş (g.163/1)

"Gözümdeki yaşları gören sevgilinin ve rakiplerin gönülleri kendilerinden geçti. Gözyaşı selim dünyayı bozdu, taş üstünde taş bırakmadı"

Aşağıdaki iki beyitte de yine gözyaşlarıyla ilgili olarak mübalağa yapılmıştır. Fakat gözyaşlarının kanlı olması ve beyitlerde ifade edilen kadar çok akması akla uygun olduğu ve fakat geçmişte buna benzer bir olay olmadığı için bu mübalağalar iğrâk olarak adlandırılabilir..

Kanlu yaşum tutdı çeşmüm manzarın yir komadı

Bakmağa dünyâya yüzüñ bilmezem kandan görem (g.248/2)

"Kanlı gözyaşlarım, gözümün manzarasını kapattı, dünyaya bakmaya yer bırakmadı. Yüzünü nerden göreceğimi bilmiyorum"

İçeli sen gayr ile cânâ şarâb-ı nâblar

Yaş yirine akıdur bu gözlerüm hûn-âblar (g. 67/1)

"Ey sevgili, sen başkalarıyla saf şarap içtiğinden beri, bu gözlerim yaş yerine kanlı sular akıtıyor."

Aşağıdaki beyitlerde de aşığın "âh"ının yakıcılığı ve dumanı mübalağayla ifade edilmiştir. Akla uygun olmayan bu mübalağalar gulüvv örneğidir.

Od uran her subh-dem eflâke âhumdur benüm

Yir yüzin her şeb tutan dûd-ı siyâhumdur benüm (g.271/1)

"Her sabah vaktinde gökyüzüne ateş vurup onu aydınlatan benim ahımdır. Geceleyin de yeryüzünü karanlığa boyayan benim ahımın siyah dumanıdır."

Kanlu yaşumdur tutan her subh gerdûn dâmenin

Çarh kandîlin yakan her gice âhumdur benüm (g.268/3)

"Her sabah gökyüzünün eteğini tutan (kızıl şafak), benim kanlı yaşımdır. Göğün kandili olan ayı her gece yaan da, benim ahımdır."

13. **Tecâhül-i Ârif (Bilmezlikten Gelme)**

Tecâhül-i ârif, metinde bilinen bir hususun bir nükteye dayalı olarak bilinmiyormuşçasına ifade edilmesidir. Yani şâir, sebebini ve ne olduğunu bildiği bir gerçeği bilmemezlikten gelerek söyler. Bu sanatta soru sorma veya soruya cevap verme gibi anlatım teknikleri kullanılırsa buna **istifham** denir.

Suya gül yaprağı mı düşdi esüp bâd-ı sabâ

Yohsa tâb-ı mül mi izhâr oldı hatt-ı yârda (g.329/2)

"Saba rüzgarı esince suya gül yaprağı mı düştü yoksa sevgilinin yanağında şarabın parlaklığı mı göründü." Şâir aslında sevgilinin yanağının kırmızı olduğunu biliyor ama bunu normal bir durum olarak görmek yerine, sanki suya gül yaprağı düşmüş gibi davranıyor. Bu beyitte Dîvân şiirinde sevgilinin yanağının beyazlığından dolayı suya, kırmızılığından dolayı da güle benzediği hatırlanmalıdır.

Ruhları devrinde dürler mi dizüpdür ol perî

Yoksa şebnemle yüzin mi yudı gül-berg-i târî (g.389/1)

"O peri, yanağının etrafında inciler mi dizmiştir yoksa o taze gül yaprağı yüzünü şebnemlerle mi yıkadı." Sevgilinin yüzündeki ter damlalarının inciye benzetildiği şiirde, şâir bu durumu bilmezlikten gelerek gül yaprağının yüzünü çiy taneleriyle yıkadığına inanıyor gibi davranıyor.

Gül yüzine karşu hayrân olduğum gördi nigâr

Didi kim-durur iden bu vech ile hayrân seni (g.393/5)

"Sevgili, onun gül gibi yüzüne hayran olduğu gördü ve "seni bu derece hayran eden kimdir" dedi" bu beyitte de tecahülde bulunan kişi sevgilidir. Aşığı bu kadar hayran eden kişi kendisi olduğu halde sevgili bundan habersizmiş gibi "seni kim böyle hayran etti" diyerek aslında cevabını bildiği bir soruyu sormaktadır. Aşığa eziyet etmeyi seven sevgilinin, bu durumu ona söyleterek hem güzelliği hakkında aşığı konuşturmak hem de ona derdini hatırlatmak amacıyla böyle bir tecahülde bulunduğu söylenebilir. Sevgilinin aynı şekilde tecahülde bulunduğu beyitlerden biri de aşağıda verilmiştir.

Dir imişsin n'eyledüm aña ki benden dâd ider

Baña n'itdüğüñ bilürsin bâri söyletme beni (g.396/4)

“Ey sevgili, “ona ne yaptım ki benden bu kadar çok şikayet eder” demişsin. Bana ne yaptığını çok iyi biliyorsun, bari söyletme beni.”

Yüzi gülzârında bülbüller mi zârılık ider

Yoksa diller gulgulıyla toldı hüsni milketi (g.398/5)

“Sevgilinin yüzünün gül bahçesinde bülbüller mi inlemekte yoksa güzellik ülkesi sevdalı gönüllerin bağrışıp çağrışmalarıyla mı doldu?” Şâir çok iyi biliyor ki, sevgiliye aşık olanların inlemelerinden dolayı sevgilinin mahallesi gürültüyle dolmuştur. Fakat o bunu bilmezlikten gelerek, sevgilinin mahallesinin, onun gül yüzüne karşı şakıyan bülbüllerin sesiyle dolan bir gül bahçesi olduğuna inanmak istemektedir.

14. **Hüsn-i Ta'lîl (Güzel Sebebe Bağlama)**

Sözlükte “güzel sebep gösterme” anlamına gelen hüsn-i ta'lil; bir belâgat terimi olarak bir hadiseye veya bir duruma kendi doğal sebebi dışında farklı ve hayâlî sebep bulmaktır. Hüsn-i ta'lil yapılırken, şâirin kendisinin de bu yeni sebebe inanması gerekir. Bu yüzden, şâirin gösterdiği yeni sebebe dair şüpheleri varsa, bu ifade şekline **şibh-i hüsn-i ta'lîl** denir.

Aşağıdaki beyitlerde şâir, suyun doğal hallerinin sebeplerini sevgiliyle alakalı farklı hususlara bağlamıştır.

Didâruña benüm gibi ‘âşık degül ise

Yaşlar döküp yürür midi âb-ı revân dahi (g.431/2)

“Akarsu, senin yüzüne aşık olmasaydı, yaşlar dökerek benim gibi yürür müydü? ” Akarsuyun etrafa sular saçarak akıp gitmesi, sevgilinin yüzüne aşık olup, aşk derdiyle ağlaması olarak düşünülmüş, doğal bir olay, şâirin zihninde farklı bi sebebe bağlanmıştır.

Bir lahza yok karârı işi figân ü zârî

Su ‘âşık oldı beñzer ol serv-i mehlikâya (g.341/5)

“Bir an bile yerinde durmayıp, ağlayıp sızlanarak gezen su, o ay yüzlüye aşık olmuşa benziyor.” Suyun gürültüyle akışı, sevgiliye aşık olup ağlayarak gezen bir aşığa benzetilerek “o da ay yüzlü sevgiliye aşık olmuşa benziyor” ifadesiyle bundan emin olunmadığı da ifade edilmiştir. Dolayısıyla suyu aşık olarak nitelendirmeden sadece bu durumunun sebebinin “aşk” olabileceği söylenildiğinden beyitte şibh-i hüsn-i talil bulunmaktadır.

Kenâr-i servden ayrılduğına

Gezüp taşlarla göğsini döger su (g.324/3)

“Su, servinin yanından ayrıldığı için göğsünü taşlarla dövüp gezer.” Serviye âşık olmuş biri olarak düşünülen suyun taşlara çarpa çarpa gezmesinin sebebi olarak, sevgilisinden ayrı kalmanın derdine dayanamaması ve bu yüzden göğsünü taşlarla dövmek istemesi düşünülmüştür.

‘Âşık-ı dîdâr olupdur gözi yaşın yiñemez

Kendüñi şimden gerü cem‘ idemez tağıtdı âb (g.20/3)

“Su, sevgilinin yüzüne âşık olduğundan gözyaşlarını tutamaz. Kendini o kadar dağıttı ki bundan sonra toparlayamaz.” Yeryüzündeki suların dağınık olması, onun sevgilinin yüzüne âşık olup ağlaması ve kendini dağıtmasına bağlanmıştır.

Aşağıdaki beyitlerde de ayın gece çıkması, gökyüzünde dolanması ve girdiği şekiller sevgiliye dair sebeplere bağlanarak izah edilmiştir.

Her gice bir dürlü eyler şekl mâh-ı âsumân

Beñzedimez gün yüzüñe n’eylesün anı dürüst (g.31/5)

“Gökyüzünün ayı, her gece farklı bir şekle girer. Çünkü senin güneşi andıran yüzüne kendini bir türlü doğru dürüst benzetemez.” Bilindiği üzere ay, güneşten ışık alma açısına göre her gece farklı görünür. Fakat şâir ayın her gece farklı bir şekilde ortaya çıkmasını, ayın sevgiliye benzemek için her gece farklı bir şekil deneyip bunda bir türlü başarılı olamamasına bağlamaktadır.

Sen mehüñ mihri hevâsıyla sefer idüp hilâl

Gezdi âfâkuñ için menzil-be-menzil şehr şehr (g.54/2)

"Hilal, ay yüzlü olan senin aşkınla sefer ederek, ufukların içinde şehir şehir menzil menzil gezdi." Ayın bir ufuktan bir ufka sürekli menzil değiştirerek gezmesi, sevgilinin aşkıyla sefere çıkmasına bağlanmıştır. Zira aşıklar, aşk derdini unutmak için sefere çıkarlar, yerlerinde hiç duramazlar.

Düşmişdür ince bilüñi koçmak hevâsına

Ol ârzuya kendüñi ider kemer hilâl (g.238/2)

"Ay, senin ince belini sarmak sevdasına düştüğü için kendini kemer yapar." Şâir, ayın güneşten aldığı ışığın açısına göre belli zamanlarda ince bir kemer gibi görünmesini, şâirâne bir hayalle farklı bir sebebe bağlaaktadır. Buna göre ay, sevgilinin belini sarma sevdasında olduğu için kendine kemer şeklini vermektedir.

Gün ruhlaruñdan ister imiş nûr uğraya

Kûyuñda ugrı gibi giceyle gezer kamer (g.116/9)

"Ay, senin güneşi andıran yüzünden nûr çalmak istediği için mahallende gece vakti hırsızlar gibi gezer." Ayın gece vakti görünmesi, sevgilinin gün yüzünden nur çalmak istemesine bağlanmıştır. Aşağıdaki beyitte de ayın gece vakti gezmesi, sevgilinin parlak yüzüne aşık olduğu düşünülerek hayâlî bir sebebe bağlanmıştır. Fakat bu beyitte şâir sebepten emin olmayıp bunu soruyla sorduğu için şibh-i hüsn-i talil bulunmaktadır.

Gün yüzi mihriyle ser-gerdân degülse mâh-ı nev

Giceler tâ subha dek niçün tolaşur kûyuñı (g.405/3)

"Yeni ay, sevgilinin güneşi andıran yüzüne aşık olup başıboş olmamışsa, geceleyin neden sabaha kadar onun mahallesini dolaşır."

Servi beñzetdükleriyçün nâzenînler kaddine

Tîğ-i reşk ile ider bağrın sanavber şâh şâh (g.41/3)

"Serviyi güzellerin boyuna benzettikleri için, çam ağacı kıskançlıktan bağrını parçalayarak dal dal oldu." Burada çamın dal dal olması, onun kıskançlıktan bağrını

parçalamasına bağlanmıştır. Zira servi, sevgilinin boyuna benzetildiği halde o böyle bir şerefe nail olamamıştır.

Gice niçün yummadı kirpükli gözin ta seher

Gözüñe ‘âşık degülse nergis-i şehlâ eger (g.48/2)

"Baygın bakışlı nergis, senin gözlerine aşık değilse, o halde neden geceleyin seher vaktine kadar kirpikli gözlerini yummadı" Görünüşü itibariyle açık bir göze benzetilen nergis çiçeğinin gece gündüz bu şeklinin aynı olması normaldir. Fakat şâir muhayyilesinde, bu durumun sebebi, onun sevgilinin gözlerine aşık olarak, geceleri o gözleri düşündüğü için uyuyamasıdır.

Lebüñe öykündügiyçün gonca edebsizlik idüp

Urdılar şöyle kim ağzın tolu kan eylediler (g.95/4)

"Gonca edepsizlik ederek, dudaklarına benzemeye çalıştığı için onu dövdüler ve ağzını kanla doldurdular." Gonca henüz açılıp gül olmadan evvel küçücük ve kıpkırmızı bir haldedir. Şâire göre gonca bu küçük olma yönüyle kendini sevgilinin dudağına benzetmekle edepsizlik ettiği için dayak yemiş ve ağzı kanla dolmuştur. Şâire göre, goncanın yeşil yapraklara sarılı ağzının kıpkırmızı olması bundandır.

Şevk-i ruhsâruñ yakupdur yüregini şöyle kim

Kanda bir su görse üstine düşer ditrer güneş (g.162/7)

"Senin kırmızı yanağına duyduğu aşk, güneşin yüreğini o kadar yakmıştır ki, nerede bir su birikintisi görse üstüne düşerek titrer." Beyitte iki türlü hüsn-i talil bulunmaktadır. Yani güneşin sular üzerinde titremesi iki farklı sebebe bağlanmıştır. Birinci sebep olarak şâir, güneşin sular üzerinde titremesini onun gönlünün yanmasına ve bu sayede içinin ateşini söndürmesine bağlıyor. İkinci sebep olarak da şâir, güneşin sevgilinin yüzünü çağrıştıran suya sanki sevgilinin yanağıymış gibi davrandığını, ona çok kıymet verdiği için üstünde titrediğini söylemektedir. Bilindiği gibi Türkçede "üstüne düşmek" ve "üzerine titremek" deyimleri önem vermeyi ifade eder.

Derdüñ ile kûhsâr urmış-durur gögsine seng

Kanlu yaşdan lâlezâruñ oldı yüzi la‘l-reng (g.200/1)

“Dağlar senin derdinle göğsüne taş vurmuştur. Lale bahçesi de döktüğü kanlı gözyaşlarından dolayı kıpkırmızı yüzlü olmuştur.” Beyitte dağların taşlı olmasıyla lale bahçesinin kıpkırmızı olması dağların ve lale bahçesinin sevgilinin aşkından dolayı acı çekip dertlenmelerine bağlanmıştır.

Gamzeñ oklarını at câna dimezse yâ kaşı

Başını egmiş kulağına ne söylerdi anuñ (g.203/5)

“Sevgilinin yay kaşları başını sevgilinin kulaklarına doğru eğerek “gamze oklarını cana at” demiyorsa, ne diyor o halde?” Şâir, kaşların kulağa doğru eğimli olmasını hayâlî bir sebebe bağlamaktadır. Buna göre, kaşlar sevgiliyi aşığın canına gamze oklarını atması için kışkırtmak istemekte ve bu yüzden onun kulağına doğru eğilerek “oklarını aşığın canına at” diyerek fitne çıkarmaktadır. Aşık kaşların eğik olmasını buna bağlamakta fakat beyitteki ifadeden de anlaşılacağı üzere bundan çok da emin olamamaktadır. Bu yüzden beyitte şibh-i hüsn-i talil bulunmaktadır.

Basmasa mübârek kademin rûy-ı zemîne

Pâk itmez idi kimseyi hâk ile teyemmüm

“Ey sevgili mübârek ayağın yeryüzüne basmasaydı, teyemmüm yaparak abdest almak kimseyi temizlemezdi.” Meşhur hattatlardan Mustafa İzzet Efendi’nin değişik tarzlarda yazarak kültür hayatımızda bilinmesini sağladığı bu beyit, İbni Kemâl’in en güzel ve meşhur beyitlerinden biridir. Şâir, hazret-i peygambere duyduğu sevgi sâikiyle, teyemmüm abdestinin temizleyici kabul edilmesine farklı bir izah getirmektedir. Şâire göre, hazret-i peygamber yeryüzüne ayağını bastığı için toprak temiz olmuştur. Bu yüzden o toprakla abdest almak câiz görülmüştür.

Perîñüñ yüzi yok halka görine

Saña öykündügiçün iy perî-rû (324/5)

“Ey peri yüzlü sevgili, peri sana benzemeye çalıştığı için insanlara görünmeye yüzü yok, utanıyor.” Bilindiği üzere periler, insanlara görünmeyen varlıklardır. Şâir,

sevgiliye özenmeye çalıştığı için utanan perinin halkın içine çıkacak yüzü olmadığı için görünmediğini söylemektedir. Aşağıdaki beyitte de aynı hayal bulunmaktadır.

Öykünelden ol melek-sîmâya sûretde perî

Yüzi kalmadı gelüp görinmeġe il yüzine (g.327/2)

"Peri, o melek yüzlü sevgiliye benzemeye çalıştığından beri insanlara görünmeye yüzü kalmadı."

Saña ta'zîm içündür ey gül-ruh

Örüturduğı serv gülşende (g.371/5)

"Ey gül yüzlü sevgili, Servinin gül bahçesinde ayakta durması sana saygı göstermek içindir." Şâir, servinin normalde dimdik bir şekilde ayakta durmasının sebebi olarak onun sevgilinin boyuna olan saygısını göstermektedir.

Acıduğından baña her gice kan ağlar felek

Kanlu yaşum silmeden pür-hûn olupdur dâmeni (g.396/2)

"Felek bana acıdığı için her gece kan ağlar. Benim kanlı yaşımı sildiği için eteği kan rengi olmuştur" Şâir gökyüzünde seher vaktinde görünen kızıl şafağın sebebini şöyle açıklamaktadır: Gökyüzü aşığın haline acıdığı için onunla birlikte her gece kanlı gözyaşları dökmekte, aşığın kanlarını şefkatli bir anne gibi eteğiyle silmektedir. Bu yüzden gökyüzünün eteği olarak nitelenen şafak kanlıdır.

Lezzetinden iki şakk oldı anuñçün her beyt

Şi'r-i şîrînüm olaldan lebüñüñ vassâfı (g.399/5)

"Tatlı şiirim, senin dudakarını vasfettiğinden beri, beyitler aldıkları lezzetten iki parça oldular." Bilindiği üzere beyitler iki mısradan meydana gelir ve bu onların gelenekte sürüp gelen şeklidir. Fakat şâir buna sebep olarak, sevgilinin dudağının övgüsündeki sözlerinin lezzetinden dolayı beyitlerin iki parça olmasına bağlamaktadır.

Felek gün yüzüñe 'âşıkdur iy mâh-ı cihân-âra

Giceler döymeyüp hecrüñe basar bağrına taşı (g.419/3)

"Ey cihanı süsleyen ay (yüzlü) sevgili, Felek senin güneş gibi parlak yüzüne aşıktır. Bu yüzden geceleri senin ayrılığına doyamayıp bağrına taş basar". Şâir ayın geceleri gökyüzünde bulunmasına hayalî ve orijinal bir sebep göstermektedir. Bilindiği üzere, ayın yapısı taş ve kayadan ibarettir. Şâire göre, güneş yüzlü sevgilinin hasretine dayanamayan felek, bu hasretle bağrına dolunayı, yani taşı basarak, güneş yüzlü sevgilinin ışığından uzak kalmaya teselli bulmaya çalışmaktadır.

B. Lafızla ilgili sanatlar

1. Cinas

Sözlük anlamı iki veya daha fazla şeyin birbirine benzemesi olan cinas, bir metinde anlamları farklı lafızlar arasındaki yazılış ve söyleyiş benzerliğidir. Sözcükler arasındaki bu benzerlik harflerin türü, sayısı, harekesi ve sırasına göre uygulanır.

Cinas iki kısma ayrılır:

1.1. Tam cinas: Cinası meydana getiren sözcükler arasında şekil benzerliği olmasıdır. İkiye ayrılır:

a. Basit cinas: Cinası meydana getiren lafızların her birinin tek bir kelimeden ibaret olmasıdır. Sayı olan "yüz" kelimesiyle insan yüzü anlamındaki "yüz" kelimesi gibi.

b. Mürekkeb cinâs: Cinası meydana getiren lafızların en az birinin iki kelimeden oluşması. "Gülen az" ile "güle naz"da olduğu gibi.

2. Tam olmayan cinas: Cinası meydana getiren sözcükler arasında benzerlik olmasına rağmen, harf sayısı, türü, harekesi ve harflerin sıralanışında farklılık olmasıdır.

a. Cinas-ı mütekârib: Cinası oluşturan sözcüklerdeki harflerin türünde farklı olması. Bu farklılık sadece birer harfte olur. Sözcükler mahreç yakınlığı (pronunciation) itibarıyla birbirine yakınsa cinas-ı muzârî (safer-sefer); birbirinden uzaksa (mâlik-sâlik) cinas-ı lâhik denir.

b. Cinas-ı nâkıs: Cinası oluşturan sözcüklerdeki harflerin sayılarının farklı olması. Sözcüklerden birinin harf sayısı diğerine göre eksiktir. Fazla olan harf sözcük başında ise cinas-ı merdûf (dem-âdem); sözcük ortasında ise cinas-ı mutarraf (cem-câm); sözcük sonunda ise cinas-ı müktenif (Dîvân-Dîvâne) adını alır.

c. Cinas-ı muharref: Cinası oluşturan sözcüklerin hareke ve sükûnda farklı olması (devr-dûr; verd-vird; cennet-cinnet).

d. Cinas-ı hattî: Cinası oluşturan sözcüklerdeki noktalı harflerde farklılık olması (âkil-gâfil; hâiz-câiz).

e. Cinas-ı kalbî: Cinası oluşturan sözcüklerdeki harflerin sıralanışında farklılık (felek-kelef; ihmâl-imhâl)

İbni Kemâl Dîvânı'nda tam cinasa çok fazla rastlanmaktadır. Tam olmayan cinaslardan da mütekarib, nakıs ve muharref cinas örnekleri tam cinas örnekleri kadar olmasa da bulunabilmektedir. Tam olmayan cinas türlerinden hattî ve kalbî cinasa İbni Kemâl'in şiirleri içinde aşağıdaki örneklerde görülebilecek olan birkaç beyti tespit edebildik.

'Âşık olmadıysa kaşuñ ayına şâhâ eger

Boynını karşuñda niçün gurra-i garrâ eger (g.48/1)

Şart edat olan "eger" ile "eg-" fiilinin geniş zaman üçüncü şahıs kipi arasında tam cinas bulunmaktadır. Cinas tek kelimede gerçekleştiği için basittir.

Hâb-ı ġafletden uyanup göre ferdâ ġamını

Hele insâf degül 'âkil olan ġâfil ola (g.374/10)

"âkil عاقل" ve "gâfil غافل" kelimelerini oluşturan harflerin noktalarında farklılık olduğu için bu beyitte cinas-ı hattî bulunmaktadır.

Hôr bakma 'âşıkuñ göñline iy sâhib-cemâl

Bulınur sezmedügüñ vîrânelerde genc-i mâl (g.233/1)

Güzellik anlamındaki “cemâl جمال” kelimesiyle “genc-i mâl كنج مال” tamlamasının son kısmı arasında tam cinas bulunmaktadır. Cinası oluşturan ögelerden biri, iki kelimeden oluştuğu için beyitte mürekkeb cinas bulunmaktadır.

Gonca gibi kan yudsun ara yirde rakîbüñ

Bülbül gibi ben ağlayayın gül gibi sen gül (g.239/5)

Çiçek ismi olan “gül” ile “gül-“ fiilinin emir şekli arasında tam cinas bulunmaktadır. Cinas tek kelimede gerçekleştiği için basittir.

Söyleseñ şâhâ ne var didüm didi hışm eyleyüp

Bir gedâsın sen niçün şâhâne söylersin baña (g. 2/5)

Şah gibi, şaha yakışır anlamlarındaki “şâhâne” kelimesiyle birinci mısrada bulunan ve ayrı kelimeler olan “şâhâ ne” kelimeleri arasında tam cinas bulunmaktadır. Cinası oluşturan ögelerden biri, iki kelimeden oluştuğu için beyitte mürekkeb cinas bulunmaktadır.

Zerk satma rızk içün gel riyâdan sâf ol

Zâhid-i zerrâk olma ‘âbid-i Rezzâk ol (g. 227/5)

“zerrâk زرّاق’ ve “Rezzâk رزّاق’ kelimelerini oluşturan harflerde birlik olduğu halde bu harflerin sıralanışında farklılık olduğu için beyitte cinâs-ı kalbî bulunmaktadır.

Zülfüñ düninde gizlü esrâr-ı nâr-ı Mûsâ

Yüzüñ güninde zâhir âsâr-ı nûr-ı Ahmed (g.42/4)

“nâr” ve “nûr” kelimeleri arasında sadece ortadaki harf farklıdır. Bu yüzden beyitte cinâs-ı mütekârib bulunmaktadır. Farklı harfler, mahreç itibariyle birbirine yakın olmadığı için beyitte cinas-ı lâhik bulunmaktadır.

Ol serv-kad tonanmaġa ‘îdinde hüsnüñüñ

Mihr oldı tâc-ı zer aña zerrîn kemer kamer (g. 115/2)

Kemerüñe senüñ imrenmese iy mâh-ı felek

Kamerüñ tâcını bozup niçün idinür kemer (g.83/6)

Yukarıdaki iki beyitte de “kemer كمر” ve “kamer قمر” kelimeleri arasında sadece baştaki harf farklı olduğu için beyitlerde cinâs-ı mütekârib bulunmaktadır. Farklı harfler, mahreç itibariyle birbirine yakın olduğu için beyitte cinas-ı muzârî bulunmaktadır.

Bu cihânuñ dile ne nûşı gerek ne nîşi

Leb ü kaddüñ bize bal ise belâ ise yiter (g.87/3)

“belâ بلا” ve “bal بال” kelimelerini oluşturan harflerde birlik olduğu halde bu harflerin sıralanışında farklılık olduğu için beyitte cinâs-ı kalbî bunmaktadır.

Suya gül yaprağı mı düşdi esüp bâd-ı sabâ

Yohsa tâb-ı mül mi izhâr oldı hatt-ı yârda (g.329/2)

“gül كل” ve “mül مل” kelimeleri arasında sadece baştaki harf farklıdır. Bu yüzden beyitte cinâs-ı mütekârib bulunmaktadır. Farklı harfler, mahreç itibariyle birbirine yakın olmadığı için de beyitte cinas-ı lâhik bulunmaktadır.

Gerd-i dilber kim tutar ağyârlar ser üzre hep

Mihr-i ‘âlem-gird-i sîmîn san tutar ol demde gerd (g.46/5)

“gerd” ve “gird” kelimeleri arasında harflerde birlik olduğu halde harekede farklılık olduğu için cinâs-ı muharref bulunmaktadır.

Tağıdup sünbüllerüñ göñlüm perîşân eyledüñ

Gösterüp reyhân-ı hattuñ ‘aklı hayrân eyledüñ (g.201/1)

“reyhân ريحان” ve “hayrân حيران” kelimelerini oluşturan harflerde birlik olduğu halde bu harflerin sıralanışında farklılık olduğu için beyitte cinâs-ı kalbî bulunmaktadır.

Ne sihr kılur gözleri câdûsını bilmem

Kim mûrı çemen gösterür ü mârı benefşe (g.365/9)

Mâr-ı zülfüñi hatuñ çekse çevürse n’ola kim

Nice kendü kadaruñ zor idicek mûr çeker (g.99/7)

Yukarıdaki iki beyitte de geçen “mâr مار” ve “mûr مور” kelimeleri arasında sadece ortadaki harf farklıdır. Bu yüzden beyitlerde cinâs-ı mütekârib bulunmaktadır. Farklı harfler, mahreç itibariyle birbirine yakın olmadığı için beyitte cinas-ı lâhik bulunmaktadır.

Gözlerümüñ yaşı sırrum fâş ider dirdüm benüm

Derd-i ‘ışkuña düşelden bu idi derdüm benüm (g.245/1)

“dirdüm benüm” ve “derdüm benüm” ifadeleri arasında harflerde birlik olduğu halde “gird” ve “gerd” kelimelerinde harekede farklılık olduğu için cinâs-ı muharref bulunmaktadır.

Kanlar ağladı ser-i zülfüñ ġamıyla hâmeler

Karaya boyandı hattuñ mâtemiyle nâmeler (g.85/1)

“hâmeler خا مه لر” ve “nâmeler نامه لر” kelimeleri arasında sadece baştaki harf farklıdır. Bu yüzden beyitte cinâs-ı mütekârib bulunmaktadır. Farklı harfler, mahreç itibariyle birbirine yakın olmadığı için de beyitte cinas-ı lâhik bulunmaktadır.

Sâkî-i hüsnüñ elinde ağzı tolu câmdur

Lebleri ol câm içinde bâde-i gül-fâmdur (g.51/1)

“câm جام” ve ”fâm فام” kelimeleri arasında sadece baştaki harf farklıdır. Bu yüzden beyitte cinâs-ı mütekârib bulunmaktadır. Farklı harfler, mahreç itibariyle birbirine yakın olmadığı için de beyitte cinas-ı lâhik bulunmaktadır.

Bu cihânuñ dile ne nûşı gerek ne nîşi

Leb ü kaddüñ bize bal ise belâ ise yiter (g.87/3)

Çıkdı elden nûş-ı vaslı kaldı dilde nîş-i ġam

Gitdi gülzâruñ güli kaldı kurı hârı dirîġ (g.183/5)

Yukarıdaki iki beyitte de geçen “nûş نوش” ve “nîş نيش” kelimeleri arasında sadece ortadaki harf farklıdır. Bu yüzden beyitlerde cinâs-ı mütekârib bulunmaktadır. Farklı harfler, mahreç itibariyle birbirine yakın olmadığı için beyitte cinas-ı lâhik bulunmaktadır.

Göñlüme zikr-i şâm saçuñ fikridür senüñ

Verd-i ruhuñ medâyihidür vird-i subh-gâh (g.342/4)

“verd” ve “vird” kelimeleri arasında harflerde birlik olduğu halde harekede farklılık olduğu için cinâs-ı muharref bulunmaktadır.

Tîr-i kader didükleri ġamzeñ hadengine

Teşbîhdür egerçi velî ol kadar degül (g.230/2)

“kader قدر” ve “kadar قدر” kelimeleri arasında harflerde birlik olduğu halde, Türkçe okunuşlarında farklılık olduğu için cinâs-ı muharref bulunmaktadır.

‘Âlemüñ yok çü bir demine bekâ

Âdem olan bunuñ nesine baka

“bekâ بقا” ve “baka بقا” kelimeleri arasında harflerde birlik olduğu halde, Türkçe okunuşlarında farklılık olduğu için cinâs-ı muharref bulunmaktadır.

Serv-kaddinüñ yolında her ne cân kim toġrudur

Ġamzesi okını cânân aña karşı toġrudur (g.81/1)

Beyitte doğru kişi anlamındaki “togru” kelimesinin bildirme hal eki alarak yüklem olan şekli ile doğrultmak, yönünü çevirmek anlamındaki “togrud-” fiilinin geniş zaman üçüncü şahıs kipi arasında tam cinas bunmaktadır. Cinas tek kelimede gerçekleştiği için basit cinastır.

İçeli sen ġayr ile cânâ şarâb-ı nâblar

Yaş yirine akıdur bu gözlerüm hûn-âblar (g. 67/1)

“nâblar نابلر” ve “âblar ابلر” kelimeleri arasında tam olmayan bir cinas bulunmaktadır. Beyitte “nâblar” kelimesindeki harf fazlalığından dolayı *cinâs-ı nâkıs* ve bu fazla harf de kelimenin başında olduğu için cinas-ı merdûf bulunmaktadır.

Gözlerümden eksük olmaz eşk-i hûnîn dâ'imâ

Câm-ı Cem gibi şarâb-ı nâb ile tolmış-durur (g.56/2)

"cem جم" ve "câm جام" kelimeleri arasında tam olmayan bir cinas bulunmaktadır. Beyitte "câm" kelimesindeki harf fazlalığından dolayı *cinâs-ı nâkıs* ve bu fazla harf de kelimenin başında olduğu için cinas-ı merdûf bulunmaktadır.

Müşkil degül mi kişi ki yârinden ayrıla

Bir gün gele buluşa da yarından ayrıla (g.347/1)

"yârinden ayrıla" ve "yarından ayrıla" ifadeleri arasında harflerde birlik olduğu halde "yârinden" ve "yarından" kelimelerinin Türkçe okunuşlarında farklılık olduğu için cinâs-ı muharref bulunmaktadır.

Beñzer dimişdi yüzine dil bir nazarda gül

Dilber işitdi didi ko bunı haber degül (g.230/1)

"gül كل" ve "degül دكل" kelimeleri arasında tam olmayan bir cinas bulunmaktadır. "degül" kelimesindeki harf fazlalığından dolayı *cinâs-ı nâkıs* ve bu fazla harf de kelimenin başında olduğu için cinas-ı merdûf bulunmaktadır. Bu tür durumlarda "de" hecesindeki "e" sesinin yazılışta gösterilmediği, Arap harfli yazılışa dikkat etmek gerektiği unutulmamalıdır.

Olsa devlet eger zevâle karîb

İşler işler kişi 'acîb ü garîb

"karîb قريب" ve "garîb غريب" kelimeleri arasında sadece baştaki harf farklıdır. Bu yüzden beyitte cinâs-ı mütekârib bulunmaktadır. Farklı harfler, mahreç itibariyle birbirine yakın olduğu için beyitte cinas-ı muzârî bulunmaktadır.ayrıca beyitte "iş" kelimesinin çoğul şekliyle "işle-" fiilinin geniş zaman üçüncü tekil şahıs eki arasında tam cinas bulunmaktadır. Cinas tek kelimede gerçekleştiği için basittir.

Yed-i ihlâs ile bezl eyleye bezr-i 'amelin

Soñra ta sünbül-i sad-dâneleri hâsıl ola (g.374/8)

"bezl بزل" ve "bezr بزر" kelimeleri arasında sadece sondaki harf farklıdır. Bu yüzden beyitte cinâs-ı mütekârib bulunmaktadır. Farklı harfler, mahreç itibariyle

birbirine yakın olduğu için beyitte cinas-ı muzârî bulunmaktadır.

Añmaġa döymez yüzi dil virmek ister cân aña

Ne dil ile bir kişi cânân öninde cân aña (g.5/1)

Birinci mısrada bulunan "cân aña" ifadesindeki "aña" kelimesi üçüncü tekil şahıs zamirine yönelme hal eki gelmeiyle oluşturulmuştur. İkinci mısrada bulunan "cân aña" ifadesindeki "aña" kelimesi ise "an-" fiilinin istek şeklidir. Bu yüzden kelimeler arasında tam cinas bulunmaktadır. Cinası oluşturan ögelerin ikisi de iki kelimeden oluştuğu için beyitte mürekkeb cinas bulunmaktadır.

Mey-i sâf ile her cân kim safâ kesb eyleye çün câm

Bir olur göñli vü gözi pür olur içi vü taşı (g.419/7)

"cân جان" ve "câm جام" kelimeleri arasında sadece sondaki harf farklıdır. Bu yüzden beyitte cinâs-ı mütekârib bulunmaktadır. Farklı harfler, mahreç itibariyle birbirine yakın olduğu için beyitte cinas-ı muzârî bulunmaktadır.

Sehâb-ı çeşm-i giryânumda irişmese ger mâye

Kurur döymezdi deryâlar bu sûz u tâb-ı germâye (g.368/1)

İkinci mısradaki sıcaklık anlamındaki "germâ" kelimesinin yönelme hal eki almış şekliyle birinci mısradaki iki farklı kelimeden oluşan "ger mâye" ifadesi arasında tam cinas bulunmaktadır. Cinası oluşturan ögelerden biri, iki kelimeden oluştuğu için beyitte mürekkeb cinas bulunmaktadır.

Odı çün vasluñ demine tutdı cânı demdeme

Hôş görelüm bu demi gel irişmez dem deme (g.332/1)

Birinci mısradaki heyecanla söyleme, konuşma anlamındaki "demdeme" kelimesi ile ikinci mısradaki zaman anlamındaki "dem" kelimesinin "zaman zamana ulaşmaz" anlamında ikilenen "dem deme" şekli arasında tam cinas bulunmaktadır. Cinası oluşturan ögelerden biri, iki kelimeden oluştuğu için beyitte mürekkeb cinas bulunmaktadır.

Kaşlaruñ her kûşede cânuma kurmışdur kemân

Zülf ü hâlüñ her tarafdan göñlüme açdı kemîn (g.320/4)

“kemân كمان” ile “kemîn كمين” kelimeleri arasında sadece ortadaki harf farklıdır. Bu yüzden beyitte cinâs-ı mütekârib bulunmaktadır. Farklı harfler, mahreç itibariyle birbirine yakın olmadığı için beyitte cinas-ı lâhik bulunmaktadır.

Yaralu bağruma bilür leblerüñ tuz ekmeği

N’ola ger sen bilmez iseñ dôstum tuz ekmeği (g.424/1)

Birinci mısradaki birleşik fiil olan “tuz ekmek” ile ikinci mısradaki “tuz ekmek hakkı” ifadesinin îcâz-ı hazf ile kısaltılmış hali arasında tam cinas bulunmaktadır. Cinası oluşturan ögelerin ikisi de iki kelimeden oluştuğu için beyitte mürekkeb cinas bulunmaktadır.

Her kaçan bâd-ı seher sünbül saçını şâneler

Pâreler kendüyi tîġ-ı hasret ile şâneler (g.49/1)

Beyitte taramak anlamındaki “şanele-“ fiilinin geniş zaman üçüncü tekil şahıs kipiyle tarak anlamındaki “şâne”nin çoğul şekli arasında tam cinas bulunmaktadır. Cinas tek kelimede gerçekleştiği için basittir.

Çün dem-i bâd-i bahâr ile açıldı bâğlar

Dem-durur kim açıla ġam-gîn göñülden bağlar (g.70/1)

Bahçe anlamındaki “bağ” kelimesinin çoğul şekli ile “bağla-“ fiilinin geniş zaman üçüncü tekil şahıs kipi arasındaki tam cinas, tek kelimede gerçekleştiği için basit cinastır.

2. İştikak

İştikak, aynı kökten türemiş bir veya birden fazla kelimeyi aynı ibarede bir araya getirmektir. Muallim Nâcî, yazılış ve telaffuzundaki benzerlikten dolayı, aynı kökten imiş izlenimi veren kelimelerin bir arada bulunmasına şibh-i iştikak adını vermektedir. İştikakın sanat olarak kabul edilmesi, lafızla ilgili diğer sanatlarda olduğu gibi, sözde tabiî olarak bulunması ve aynı kökten kelimelerin özellikle bir araya getirdiği izlenimi vermemesine bağlıdır.

İbni Kemâl Dîvânı’nda iştikakla ilgili pek çok örnek bulunmaktadır. Aşağıda

bunların içinde dikkat çekenlerden bazıları açıklanacak, diğerlerinin ise nesre çevrildikten sonra aralarında iştikak ilişkisi bulunan kelimelerinin gösterilmesiyle yetinilecektir.

Sözlerüm îhâm ider her söz ki ağzından çıkar

Sözlerüm eş‘âr ider ey dil bu iş‘âruñ senüñ (g.208/5)

"Ağzından çıkan bütün sözler, benim sözlerimi çağrıştırır. Ey gönül senin haber vermen, benim sözlerimi şiire çevirir." Beyitte ilk bakışta "iş'âr" ve "eş'âr" kelimeleri arasında iştikak olduğu düşünülebilir. Zira yazılışları aynı olup, telaffuzları da birbirine yakındır. Fakat aslında birbirleriyle ortak bir köke sahip olmadıkları gibi anlamları da yakın değildir. "İş'âr" kelimesi "haber vermek, bildirmek" anlamına gelmektedir. "Eş'âr" da "şiir" kelimesinin çoğuludur. Fakat ilk bakışta, okuyucuya bu iki kelime arasında bir kök ortaklığı varmış gibi geldiği için beyitte şibh-i iştikak bulunmaktadır.

Zerk satma rızk içün gel riyâdan sâf ol

Zâhid-i zerrâk olma ‘âbid-i Rezzâk ol (g.227/5)

"Rızık için dindar görünme, gel ikiyüzlülükten arın. Riyakar zâhid olma, Rezzak olan Allah'ın kulu ol." Beyitte iki farklı iştikak bulunmaktadır. Birincisi "dindar görünmek, ikiyüzlülük yapmak" anlamalrına gelen "zerk" ile bundan türeyen ve "çok ikiyüzlülük yapan kişi" demek olan "zerrâk" arasındadır. İkincisi de "rızk" ve bundan türeyen ve Allah'ın bir ismi olup "bolca rızık veren" anamına gelmekte olan "Rezzâk" arasındadır. Bu iştikaklar beyte anlam ve telaffuz bakımından güzelik kattığı için orijinaldir.

Gözleyü yollaruñı gözi kararmadı ise

Çeşm-i nergisde nedendür bu görinen karalar (g.83/7)

""Nergis, senin yollarını gözleyerek gözünü karartmadıysa, neden gözlerinde böyle karalar var?" Bu beyitte de aynı kökten gelen Türkçe "gözle-, göz, görün-" kelimeleri bir arada kullanılarak iştikak yapılmıştır. Aynı şekilde "karar-" fiili ile "karalar" kelimesi de aynı kökten olduğu için iştikak bulunmaktadır.

Görmedi zât-ı şerîfüñ gibi kutb-ı ma‘rifet

Bunca yıllardur döner bu çarh aktâb üstine (k.1/23)

“Feleğin çarkı, yıllardır evenin her tarafında döndüğü halde, senin gibi marifette kutup olan birini görmedi.” (kutub-aktab)

Dûd-ı âhumdan karardı sanma kim zülfi gibi

Kıldı göñlüm hânümânın ol perî-peyker kara (g.3/5)

“Gönül mülkümün, ahımın dumanından dolayı karardığını sanma. O peri yüzlü sevgili saçları gibi benim gönlümü de kara yaptı” (kara-karar-)

Nerd-i ‘ışkuñda göñül gâh üter gâh ütilür

‘Âlemüñ hâli budur gâh baña gâh saña (g.11/7)

“Senin aşkında gönül bazen yakar, bazen de yakılır. Alemün hali böyledir; bazen sana bazen bana” (üt-, ütül-)

Sâfî- dil iseñ it lebinüñ zikrini sôfî

Gel gör ne safâ-bahş olur câm-ı musaffâ (g.16/7)

“Ey sofi, temiz gönüllü birisi isen, sevgilinin dudağını an da, gör bak o zaman tertemiz kadeh sana nasıl keyif verir.” Beyitte “safâ” ve ondan türeyen “sâfî” ve “musaffâ” kelimeleri birlikte kullanıldığı için iştikak bulunmaktadır. Ayrıca “sofî” kelimesi de bu kelimelerle telaffuz olarak benzerlik göstermekte olduğu için aynı köktenmiş gibi görünmektedir. Fakat sofî kelimesinin kökü belli olmayıp, bu konuda bir çok teori üretilmiştir. Bu şüpheli durumdan dolayı bu kelimelerle “sofî” kelimesi arasında şibh-i iştikak vardır.

Ola yâ ‘âlim ü yâhûd müte‘allim yâhûd

‘Ulemâ vü füzelâ meclisine dâhil ola

“(Kişi), ya ilm sahibi olmalı ya da ilim öğrenmelidir. Yahut da âlimlerin ve faziletlerin meclislerine dahil olmalıdır.” Beyitte üçü de “ilm” kökünden gelmiş olan “âlim/bilgin, müteallim/ilim öğrenen, ulemâ/âlimler” kelimeleri bir arada kullanılarak iştikak yapılmıştır.

Ol kad-i bâlâ belâsından nice olam halâs

Çün nasîb olan ezelde mübtelâlıkdur baña

“O uzun boylu sevgilinin belasından nasıl kurtulayım ki? Bana ezelde, mübtelalık nasip olmuştur.” Beyitteki Arapça kelimelerden “belâ” ve ondan türemiş olan “mübtelâ” kelimesine Türkçe yapım eki getirilerek oluşturulmuş olan “mübtelâlık” arasında iştikak bulunmaktadır. Beyitteki “bâlâ” kelimesi ise “belâ” ve “mübtelâ” ile ortak köke sahipmiş gibi görünmektedir. Fakat “uzun, yüksek” anlamındaki bu kelime Farsça olup bunlarla sadece telaffuz olarak benzerlik gösterdiğinden şibh-i iştikak bulunmaktadır.

Gülşende ki düşdi suya berg-i gül-i ra‘nâ

Ma‘şûk ile ‘âşık yüzidür gözgüde gûyâ

“Gül bahçesinde, gü yaprağı suya düştü. (bu görüntü) aynada aşık ile sevgilinin yüzü gibidir” (âşık-ma’şûk)

Cân virür aña ki cânândan <u>mücerred</u> ola dil

Ehl-i <u>tecrîdüñ</u> tarîkında olur bir kıl hicâb (g.19/7)

“Gönül sevgiliden soyutlanmak için ona can verir. Tecrîd ehli olanların yolunda, bazen bir kıl bile engelleyici olabilir.” (mücerred/soyutlanmış-tecrîd/soyutlanma)

Buldum kemâl-i ‘ışk ile ‘âlemde <u>i‘tibâr</u>

Ehl-i kemâl olınca olur <u>mu‘teber</u> ġarîb

“Aşkta Kemâle erince âlemde itibarım arttı. Garip, ehl-i kemâl olunca muteber olur.”(i’tibâr-mu’teber)

Kîsesinden goncanuñ tañ mı nesîm aldıysa zer

Sürme uġurlar kesüñ gözinden ol bir uġrıdur

“Rüzgar, goncanın para kesesinden altın çalarsa bunda ayıplanacak ne var ki? O, kişinin gözünden sürmesini çalan bir hırsızdır.” (ugrı-ugurla-)

Hüsnüñ gedâsına ne içün itmezem nazar

Bu ol ‘imâret üstine nâzır degül midür

“Güzelliğinin kölesine neden bakmıyorum ki? Bu o binaya bakan/bekçi değil mi?”

(nazar-nâzır)

Gâh gözde makâm eyle vü gâh dilde mukîm ol

Çünki ikisi dahi senüñ hânelerüñdür

“Bazen gözde kendine makam yap, bazen de gönülde yerleş. Çünkü ikisi de senin evindir.” (makam-mukîm)

Cefâ vü cevrine yâruñ egerçi mübtelâ oldum

Belâ budur ki ögrendüm baña aslâ belâ gelmez (g.148/5)

“Sevgilinin cefasına mübtelâ oldum. Ama asıl belâ budur ki bana başka bir bela gelmeyeceğini öğrenmiş oldum” (belâ-mübtelâ)

Fenn-i cünûnı başa iletdük biz ey göñül

Mecnûn nedür ki ola bizüm ihtiyârumuz (g.151/3)

“Ey gönül, delilik fennini son mertebesine ulaştırdık. Bizim yanımızda Mecnûn nedir ki ona benzemeyi seçelim”(cünûn-mecnûn)

Gitdi ağyâruñ karârı göñlüñ akınca bize

Beñzer ol akıncı ol kâfir köyin itdi tırâş

“Senin gönlün, bize akınca rakiplerin kararı gitti, kendilerinden geçtiler. (bu durum) akıncıların kafir köylerini temizlemesi gibidir.” (akın; ak-)

Fitne vü sihr ü füsûn ile gözüñ zülfüñ lebüñ

Göñli meftûn ‘aklı vâlih cânı medhûş eylemiş (g.165/5)

“Gözlerin, saçın ve dudağın, fitne, sihir ve büyü yaparak benim gönlümü tutkun, aklımı şaşkın ve canımı ürkek bir hale getirdi” (fitne-meftûn)

Zülfüñ uyup yile gitmişdi dönüp geldi yine

Sihr ile başın çevürdi çeşm-i sehhâruñ senüñ (g.208/4)

“Saçların rüzgâra uyup gitmişti ama yine dönüp geldi. Sihirbaz gözlerin onun başını sihirle geri çevirdi” (sihir-sehhâr)

İy selîs elfâzuña dil-teşne ma‘-i Selsebîl

Bâg-ı cennetdür cemâlüñ belki cennetden cemîl (g.243/1)

"Ey Cennet ırmağına benzeyen sevgili, gönül senin akıcı sözlerine susamıştır. Senin güzel yüzün cennet bağıdır, belki ondan da güzelsin." (cemâl-cemîl)

Kendüñe virme ta‘ayyüñ birle zâhid imtiyâz

Cehd kıl terk-i ta‘ayyüñ birle mümtâz olasın (g.277/5)

"Kendine değer vermeye çalışarak ayrıcalıklı olmaya çalışma. Çalış, kendine değer verme huyundan vazgeç ki seçkin olasın" (imtiyâz-mümtâz)

Kimse musâhib olmadı dünyâda hûr ile

Biz nice sohbet idevüz ol yüzı nûr ile (g.343/1)

"Dünyada kimse bir hûrî ile sohbet arkadaşı olmadı. Biz ise, o nur yüzlü ile ne çok sohbet ederiz" (sohbet-musâhib)

Gonca gördi ağzın oldı hacîl

Hacletinden hande eyler yok yire (g.354/2)

"Gonca sevgilinin ağzını görünce utandı. Utandığı için de yok yere gülüyor" (hacîl: utanan; haclet: utanma)

Hâb-ı ġafletden uyanup göre ferdâ ġamını

Hele insâf degül ‘âkil olan ġâfil ola (g.374/10)

"(Akıllı kişi), gaflet uykusundan uynaıp, yarının derdini görebilmelidir. Akıllı kişinin gafil olması mantıklı değildir" (gaflet-gâfil)

3. Reddü'l-acûz Ale's-sadr

Kelime anlamı "sonu başa çevirmek" olan reddü'l-acûz ale's-sadr, şiirde beytin, nesirde de bir cümlenin veya ibarenin sonunda bulunan kelimeyi kendisinden önce tekrarlamaktır. Bu sanatta ufak tefek değişikliklere müsamaha ile bakılır.

Tekrarlanan kelime birbirine benzeme yönünden üç kısma ayrılır:

a. Telaffuz ve yazılışı ile manası birbirinin aynı olan kelimeler
b. Telaffuz ve yazılışı aynı, manası ayrı olan kelimeler
c. Aynı kökten gelen veya kökleri yakın olduğundan böyle düşünülen kelimeler

Sâfî göñülde zâhir olur ‘ışk pertevi

Sûret görinmez âyînede olmasa safâ (g.12/2)

“Aşkın ışığı, tertemiz gönüllerde ortaya çıkar. Ayna temiz olmazsa, yüzler onda görünmez.” Beyitteki “sâfî” ve “safâ” kelimeleri aynı kökten gelen kelimelerdir. Dolayısıyla burada reddü’l-acuz ale’s-sadr sanatı ile birlikte iştikak sanatı da bulunmaktadır. Aşağıdaki beyitte de yine aynı kökten gelen “sâfî” ve “musaffâ” kelimelerinde reddü’l-acuz ale’s-sadr ve iştikak sanatı birlikte bulunmaktadır.

Sâfî-dil iseñ it lebinüñ zikrini sôfî

Gel gör ne safâ-bahş olur câm-ı musaffâ (g.16/7)

“Ey sofi, gönlü temiz birisiysen sevgilinin dudağını zikret. Gel de tertemiz kadehin ne kadar safa verdiğini gör”

Gerd-i dilber kim tutar ağyârlar ser üzre hep

Mihr-i ‘âlem-gird-i sîmîn san tutar ol demde gerd (g.46/5)

“Sevgilinin ayağının toprağını rakipler hep baş üstünde tutarlar. Sanki o anda, cihanı gezen gümüş renkli güneşin yüreğini hüzün tozları kaplar.” Beyitteki “gerd” kelimeleri telaffuz ve yazılışı gibi anlam olarak da aynıdır. Bu yüzden kelimede, tekrîr ve reddü’l-acuz ale’s-sadr sanatları birlikte gerçekleştirilmiştir.

Vâlelerden bağlanursa ‘anberîn saçı n’ola

Resmdür çün nâfe-i Çîn’e sararlar vâleler (g.127/5)

“Sevgilinin anber kokulu saçı, ipekle bağlanımışsa ne olmuş ki? Çin’den getirtilen misk kokusunun ipek kumaşlara sarılması adettir.” Sevgilinin saçının güzel kokusu

bakımından miske benzetildiği beyitte, İpek kumaş anlamındaki “vâle” kelimesi aynı anlamda tekrarlandığı için tekrîr ve reddü’l-acuz ale’s-sadr sanatları birlikte gerçekleştirilmiştir.

İhtiyârum bir nefes kendü elümde görmedim

Seni idelden iki ‘âlemde cânâ ihtiyâr (g.139/6)

“Ey sevgili, iki âlemde de seni seçtiğimden beri, irademi bir nefes bile kendi elimde görmedim**”** Beyitte “irade yeteneği” ve “seçmek” şeklindeki nüansla kullanılan “ihtiyâr” kelimesi, az da olsa farklı anlamda tekrarlandığı için beyitte müşâkele ve reddü’l-acuz ale’s-sadr sanatları birlikte gerçekleştirilmiştir.

Çâk olurdı ġussadan dil dökmese göz yaşını

Yağmasa bârân yirüñ olurdı yüzi çâk çâk (g.222/4)

“Gönül, gözyaşı dökmeseydi, sıkıntıdan çatlardı. Yağmur yağmasa, yer yüzü kuraklıktan çatlak çatlak olurdu” Kelime anlamı “yarık, yırtık” olan “çâk”, beyitte aynı anlamda tekrarlandığı için tekrîr ve reddü’l-acuz ale’s-sadr sanatları birlikte gerçekleştirilmiştir.

Hâk ol umarsañ visâlinden göñül yâruñ nasîb

Çün bilürsin gence menzil olmaz illâ künc-i hâk (g.222/6)

“Ey gönül, sevgiliye kavuşmayı umuyorsan, toprak ol. Zira hazineye topraktan başka hiçbir şey mekân olmaz.” Sevgilinin aşkının hazineye benzetildiği beyitte, toprak anlamındaki “hâk”, aynı anlamda tekrarlandığı için tekrîr ve reddü’l-acuz ale’s-sadr sanatları birlikte gerçekleştirilmiştir.

Nîl-gûn yaşumla hüsnüñ Mısrı iy vech-i cemîl

Şöyle sûret tutdı kim reşk eyler aña Mısr u Nîl (g.231/1)

“Ey yüzü güzel sevgili, güzelliğinin Mısır şehri, lacivert renkli göz yaşlarımla öyle güzel bir şekil aldı ki Mısır ve Nîl onu kıskandılar.” Güzelliğin Mısır şehrine benzetildiği beyitte, şâir göz yaşlarını da bu şehri baştan başa dolaşarak süsleyen Nîl nehri gibi hayal etmiştir. Beytin başında “çivit rengi, laciverd renk” anlamında kullanılan “nîl” kelimesi, beytin sonunda Mısır'dan geçen, Akdenize dökülen meşhur

nehir kast edilerek kulanılmıştır. Kelime farklı anlamlarda tekrarlandığı için beyitte müşâkele ve reddü'l-acuz ale's-sadr sanatları birlikte gerçekleştirilmiştir.

Dürlü hâle uğrasa zülfüñ ucından dil n'ola

Halka-i 'uşşâk içinde eksük olmaz dürlü hâl (g.233/6)

"Gönül, senin saçının ucunda türlü türlü hallere uğrasa ne olur ki? Aşıkların halkası içinde türlü haller hiç eksik olmaz ki"

Şûrîde oldı sünbül-i zülfüñ yüzüñ görüp

Kimdür ki gül yüzüñ göre şûrîde olmaya (g.372/5)

"Saçının sümbülleri yüzünü görerek âşık oldu. Senin yüzünü görüp de âşık olmayan kim var ki?" Beyitte "âşık olmak" anlamındaki "şûrîde ol-" fiili aynı anlamda tekrarlandığı için tekrîr ve reddü'l-acuz ale's-sadr sanatları birlikte gerçekleştirilmiştir.

Dünyada hâlini bilür kişi yok

'Aceb imiş bu dünyâ ahvâli (g.417/2)

"Dünyada halini bilen kimse yok. Dünyanın halleri garip imiş." Beytin son kelimeleri olan "dünya ahvâli" tamlaması beytin başında da "dünya ahvâli" şeklindedir. Tek farklılık, "hâl" kelimesinin çoğul şekliyle yani "ahvâl" olarak kullanılmasıdır. Reddü'l-acuz ale's-sadr sanatında anlamı bozmayan değişikliklere müsamaha ile bakılmaktadır. Zaten bu beyitte de iki kelimenin ve aynı sıfat tamlamasının ufak değişikliklerle tekrarlanması söz konusudur. Aşağıdaki beyitte de "tur-" fiili değişikliğe uğrayarak beytin başında ve sonunda kullanılmıştır. Bu beyitte de reddü'l-acuz ale's-sadr sanatı bulunmaktadır.

Turmayup bir karâra çarh döner

Böyle-durur bu dünyâ turalı (g.417/3)

"Feleğin çarkı, dünya kurulduğundan beri bir kararda duramayıp döner."

Aşağıdaki beyitte reddü'l-acuz ale's-sadr sanatı bulunmamakla birlikte ilginç bir özellik görülmektedir. Reddü'l-acuz ale's-sadrin meydana gelmesi için beyit sonundaki lafzın beytin başında geçmesi gerekmektedir. Aşağıdaki beyitte,

"karşılamak" anlamındaki "ikbâl eyle-" fiilinin lafzen olmasa da anlam bakımından "karşuladılar" kelimesiyle tekrarlandığı görülür.

Karşuladılar hayâl-i yâri 'akl u cân ü dil

Şehlerine şehr halkı çıkdı ikbâl eyledi (g.401/3)

"Akıl, can ve gönül; sevgilinin hayalini karşıladılar. Şehir halkı yola çıkarak padişahlarını karşıladı"

4. **Akis**

Akis, bir mısra veya cümlenin yahut cümle içindeki bir ibarenin sonunu başa, başını sona alarak anlamlı yeni bir ibare ve tamlama meydana getirmektir. Reddü'l-acüz ale's-sadr sanatına benzese de akis sanatında tekrarlanan bir sözcük değil bir sözcük gurubudur. Ayrıca, akiste tekrarlanan sözcük gurubundaki sözcükler aksine, yani tersine yer değiştirirler. Yer değiştirerek tekrarlanan ibarelerde bazı eklerin ilave edilmesine veya çıkarılmasına yahut kelimelerin takdîm-te'hîri gibi değişikliklere müsamahayla bakılmakla birlikte asıl olan ibarelerde hiçbir değişikliğin olmamasıdır.

Yüzinde ağzı resmi hurşîd içinde zerre
Dilde hayâl-i haddi zerre içinde hûrşîd (g.44/2)

"Sevgilinin ağzının yüzündeki görünüşü, güneş içindeki zerreye benzer. Sevgilinin boyunun gönül içindeki hayali de zerre içindeki güneşe benzer." Beyitte birinci mısradaki "hurşid içinde zerre" ifadesi ikinci mısrada tersine döndürülerek "zerre içinde hurşid" olmuştur.

Bâde sîmîn sâġar içinde hilâl içre şafak
Bâde içinde kaşuñ 'aksi şafak içre hilâl (g.242/3)

"Gümüş renkli kadeh içindeki şarap, hilal içindeki şafak gibidir. Şarapta görünen kaşının yansıması ise, şafak içindeki hilal gibidir" birinci mısradaki "hilâl içre şafak" ifadesi, ikinci mısrada "şafak içre hilâl"e çevrilmiştir.

Hüsn-i hilkatden dimişler yeġ durur hulk-ı hasen

Ol güzel kim hulkı yok sûret-durur dîvârda (g.379/5)

"Güzel görünüşlü olmaktansa güzel ahlaklı olmak daha iyidir. Ahlaklı olmayan güzel, duvardaki resim gibidir." Beytin birinci mısraında "hüsn-i hilkat" ifadesi "güzel yaratılış" demek olup şeklî güzelliği ifade eder. Aynı mısranın sonunda yer alan "hulk-ı hasen" tamlaması ise "güzel ahlak" demektir. Beyitte aynı kökten gelen kelimelerden farklı iki tamlama oluşturulmuştur.

Şems-i 'asr idi 'asrda şemsin
Zılli memdûd olur zamânı kasîr

"İkindi vaktinin güneşi idi. İkindi vaktinde, güneşin gölgesi uzun, müddeti ise az olur" Yavuz Sultan Selim'e yazılan mersiyeden alınan bu beyitte şâir, mısrada yer alan "şems-i asr" tamlamasını tersine çevirerek "asırda şemsin" haline getirmiştir. Mısra bu iki ibareden oluşmaktadır.

5. Îrâd-ı Mesel

Îrâd-ı mesel, metinde ifade edilen bir fikri ispat için bir atasözünü veya halk arasında kullanılan hikmetli bir sözü delil getirmektir. Şâir vezne uydurabilmek için bu atasözü (darb-ı mesel) ve hikmetli sözleri ufak tefek ifade farklılıkları ile kullanabilir. Bu sanatı içeren metinlerde çoğu zaman temsilî teşbih sanatı da mevcuttur. Ata sözü olmamakla birlikte, atasözü değerinde olan, atasözü gibi ifade edilen hükmetli düşünceler de bu sanata dahildir.

Cân metâ'ın ala diyü gözedür dil ġamzesi

Uġrı çün evden ola aña nigeh-bândur 'abes (g.33/2)

"''Sevgilinin gamzesi, canını almak için aşığın gönlünü gözetliyor. Hırsız evden oldu mu bekçinin olması boşunadır." Halk arasında hikmetli bir söz olarak gezen "hırsız evden biri olduğunda, bekçi tutulması boşunadır" sözünü şâir beyitte şâirane ifade etmiştir.

Ruhlaruñ nûrından almaz haz rakîb

Dîde-i a'mâya nef' itmez şu'â' (g.178/6)

"Rakip senin yanaklarının nurundan zevk almaz. Körün gözüne ışık fayda etmez ki" Bu beyitte de yine halk arasında söylenen hikmetli sözlerden biri şiir formatında ifade edilmiştir. "Körün gözüne ışık fayda etmez" sözünden hareketle, aşıklar tarafından zevksiz ve ahmak olarak vasıflandırılan rakibin sevgilinin parlak yanağının kıymetini takdir edemeyeceği, bunu anlayamaycağı ifade edilmiştir.

Söylemezsin baña didümdi tebessümle didi

Söz ne hâcet bir işâret 'ârife besdür hemân (g.280/5)

"Sevgiliye "benimle konuşmuyorsun" dediğimde bana "söze ne gerek var; arife işaret yeter" dedi." Beyitte Arapçada da "el-ârifu tekfîhi bil-işaret"[74] şeklindeki atasözünün, Türkçede "arife işaret yeter" şekli alınmıştır.

Gelse rakîb hâtıruña zülfine yapış

Dimişler ulular iti añ hâzır it 'asâ (g.12/7)

"Aklına rakip geldiğinse, sevgilinin saçlarına yapış. Zira büyükler "iti an sopayı hazırla" demişlerdir" Türkçede çok iyi bilinen "iti an sopayı hazırla" atasözü, beyte ufak bir değişiklikle alınmıştır.

Ġam-ı 'ışkı cihânda yeġ dimiş dil

İder her kişi esbâbını tervîc (g.37/5)

"Gönül "sevgilinin aşkının gamı, bu cihandaki her şeyden daha iyidir" demiş. Herkes kendi malını över" Halk arasında "kimse yoğurdum ekşidir demez", "herkes kendi malını över" şekillerinde ifade edilen düşünceyi şâir "her kişi esbâbını tervîc eder" şeklinde şiire uyarlamıştır.

6. Tazmîn

Sözlük anlamı "bir şeyi başka bir şeyin içine gizlemek" olan tazmîn, belagat teri olarak bir şâirin başak bir şaiirn bir şiirinden bir parçayı kendi şiirinin içinde zikretmesidir. İbni Kemâl Dîvânı'nda sadece aşağıdaki beyit tazmîn örneği olarak

[74] Mehmet Yılmaz, **Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü**, Sütun Yayınları, İstanbul, 2008, C. I, s. 56.

tespit edilmiştir. Kays b. Hutaym'ın bir şiirinden alınan[75] ve neredeyse atasözü haline gelen[76] "Külli sırrin câveze'l-isneyni şâ'/ikiyi aşan sır yayılır" mısraı beytin ikinci mısraı yapılarak tazmînde bulunulmuştur.

Leblerüñden geçmedüği cân bu kim

Külli sırrin câveze'l-isneyni şâ' (g.178/5)

"Cân, "ikiyi aşan sır yayılır" sözünden dolayı senin dudaklarından vazgeçmez" Alıntılanan mısradaki "iki"den maksat "iki kişi" olabileceği gibi, "iki dudak" da olabilir. Fakat beytin ilk mısraında geçen "leb" kelimesinden dolayı alıntılanan sözdeki "iki"nin dudaklar olduğuna hükmedilebilir. Dolayısıyla şâir, sevgilinin dudaklarından alacağı sırrın umuduyla beklemekte, bu bekleyişteki tüm acılara rağmen dudaklardan ümidini kesmemektedir.

7. İktibâs

Sözlük anlamı "ateş yakmak için kor almak" olan iktibâs, belagat terimi olarak metinde bir âyet-i kerîmenin veya hadîs-i şerîfin tamamının veya bazı kelimelerinin alıntılanmasıdır. İktibas edilen âyet veya hadîsin vezin ve kafiye zarureti sebebiyle yer değiştirmesine ve bazı kelimelerinin alınmamasına müsamahayla bakılmıştır.

Bezendi gülşen ü tonandı serv oldı nazîr

Behişt ü tûbâya "Tûbâ lehüm ve hüsnü me'âb" (g.24/4)

"Gül bahçesi süslendi ve servi de donandı. (bu ikisi) tuba ağacıyla cennet bahçesine denk oldular. **"**onlara Tûba ve hüsn-ü meab **(**güzel merci'**)** vardır" Bu ayet, Kurân-ı Kerîm'in 13. sûresi olan Ra'd sûresinin 29. âyetinden alınmadır. Ayetin tamamı şöyledir: Elleziyne amenu ve amilus-salihati Tûba lehüm ve hüsnü meab/ İman edip salih amel işleyenler var ya, onlara Tûba ve hüsn-ü meab (güzel merci') vardır. Şâir

[75] M. A. Yekta Saraç, **Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat,** s.281.

[76] Bu sözün edebiyatımızda ele alınışı hakkında başka örnekler için bkz: Sadık Yazar, "XIV-XV ve XVI. Yüzyıl Türkçe Dîvânlarında Yer Alan Arap Meseller (Atasözleri)i", **38. ICANAS Bildirileri**, C. IV, Ankara, 2008 , s. 1777-1803

ayetin sadece son kısmını almıştır.

Dest-i kudret kim lebüñ üstinde hatt tahrîr ider

Âyet-i "Yuhyi'l-'izâm"ı keşf idüp tefsîr ider (g.66/1)

"Dudaklarının üstünde yazı yazan/tüyleri yaratan Kudret eli, "kemiklere hayat verir" âyetini açıklayarak, tefsîr eder." Beyitte Yâsîn sûresinin 78. âyetinden bir ibare alıntılanmıştır. Âyette, Mekke müşrüklerinden olan As bin Vâil'in çürümüş kemikleri elinde ufalayarak "bunu kim diiltecek" demesi hatırlatılmaktadır. Ayetin tamamı şöyledir. "Ve darabe lena meselen ve nesiye halkah kale men yuhyil ızame ve hiye ramîm/Kendi yaratılışını unutarak Bize bir örnek verdi; dedi ki: "Çürümüş-bozulmuşken, bu kemikleri kim diriltecekmiş?" Beyitte âyetin sadece "yuhyil ızame/kemikleri dirilten" kısmı alıntılanmıştır. Şâir, burada ince bir hayal eşliğinde Allah'ın kudretini övmektedir. Zira Dîvân şiiri anlayışına göre sevgilinin dudağı la'le yani deeğrli bir taşa benzetilir. Taş cansız bir varlık olduğuna göre, onda her hangi bir canlının doğması düşünülemez. Halbuki şâir, taş diye nitelediği dudaklardan, canlı ve taze tüyler çıkmasına dikkat çekmekte ve Allah'ın cansız varlıklara da hayat verdiğini ifade ederek yukarıda verilen âyetin manasının açığa kavuştuğunu ifade eder.

Söylesüñ il diñle sen bildügüñ ile söyleme

Söyledüm ben bildügüm "vallâhü a'lem bi's-savâb" (g.19/8)

"Herkes bildiğini söylesin, sen dinle; bildiğini kimseye söyleme. Ben bildiğimi söyledim: Doğrusunu en iyi Allah bilir." Her şeyi en iyi bilenin Allâh olduğunu belirten ve Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyette (Âl-i İmrân/36; Mâide/6; En'âm/58; Yûsuf/77) geçen Allâhu A'lem "Doğruyu en iyi bilen Allâh'tır" ifadesi özellikle ilmî eserlerde Vallâhu a'lem bi's-savâb şeklini almıştır.[77]

Okudum gördüm yazılmış câm-ı la'lüñ üstine

Kıl kalemle "Hâzihi 'aynun tüsemmâ selsebîl" (g.231/3)

"Dudaklarının kadehi üzerinde kıldan kalemle "Bu selsebilen denilen bir

---

[77] Mehmet Yılmaz, **Edebiyâtımızda İslâmî Kaynaklı Sözler**, Enderûn Kitâbevi, İstanbul, 1992, s. 18.

pınardır" ayetinin yazılı olduğunu gördüm, okudum" Bu beyitte alıntılanan ayet, İnsan Suresinin 18. âyetidir. Öncesindeki âyette "Onlara orada bir kâseden içirilir ki (bu şarabın) karışımında zencefil vardır" denilen şarabın nereden olduğunu açıklayan bu âyete, Dîvân şiir geleneğinde genellikle ktibas yapılırken "hâzihî" ifadesi eklenir. Zira önceki ayette bahsedilen şarabı da belirtmek gerekir. Dolayıyla "hazihi" kelimesiyle birlikte âyetib anlamı "Bu (şarap) orada bir pınardandır ki adına Selsebîl denir" anlamına gelmektedir. Beyit bu âyetle birlikte düşünüldüğünde, yerinde bir iktibas yapıldığı görülür. Zira, Dîvân şiiri geleneğinde sevgilinin dudağı, sarhoş edici özelliğiyle şaraba benzetilir. Dolayısıyla, dudak üzerindeki kıllarla "Bu (dudağın şarabı) cennette selebil denilen pınardandır" ayeti yazılmıştır.

Gül yüzi berk urınca başın büridi gonca

Bülbül didi görince "Yâ eyyühe'l-müzemmil" (g.234/7)

"Sevgilinin gülü andıran yüzü şimşekler gibi parlayınca, gonca başını yapraklara bürüdü. Bunu gören bülbül "Ey örtüsüne bürünen" dedi" Beyitte alıntılanan âyet, Müzzemmil sûresinin ilk âyetidir. Hz. Peygambere hitaben "ey örtüsüne bürünen" diye hitap edilmekte ve devamındaki ayetlerde de **"**Gecenin yarisinda, istersen biraz sonra, istersen biraz önce bir müddet için kalk ve ağır ağır Kuran oku" denilmektedir. Şâir, sûrenin birinci ayetini aynen iktibas etmiştir. Fakat âyetteki "müzzemmil" şeklindeki kelime, vezin gereği "müzemmil" yazılmıştır. Dîvân şiiri geleneğinde âyetlerden iktibas yapılırken vezin ve kafiye zarureti sebebiyle bazı kelimelerinde, anlamı bozmayacak ufak değişiklikler yapılmasına müsamahayla bakılmıştır.

Nahnü akrab sırrını fehm itmeyüp

Hâzırı gâ'ib gibi yâd eylemek

"Biz en yakınız" sırrını anlayarak yanında var olanı, gaib gibi anmak" Beyitte geçen nahnu akreb, Kâf sûresini 16. âyetinden alınmıştır. Âyette şöyle denilmektedir: Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona ne fısıldadığını biliriz. (Çünkü) biz ona şah damarından daha yakınız." Beyitte geçen "nahru akreb" ibâresi âyet mealinde geçen "şah damarından daha yakınız" ibaresinin "daha yakınız/en yakınız" kısmını karşılamaktadır. Şâir de âyette geçen ve Cenâb-ı Hakk'ın kullarına şah damarından

daha yakın olduğunu ifade eden “nahnu akreb”in sırrını anlamayanların kula her şeyden daha yakın olan yani her an onun yanında hazır olan Yüce Allah’ın gâib diye anılmasındaki tezadı vurgulamaktadır.

Zülfüñ ucı şehper-i rûhü’l-emîn

Hatt-ı sebzüñ rahmeten li’l-‘âlemîn (g.287/1)

“Saçının ucu, Cebrâil’in kanadının tüyüdür. Yanağında taze çıkan tüylerin, “âlemlere rahmet”tir” Beyitte enbiya suresinin “Ve mâ erselnâke illâ rahmeten lil âlemin/Biz seni, ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.” şeklindeki 107. âyetinin son kısmı olan “rahmeten lil âlemin/alemlere rahmet”i iktibas etmiştir.

Bu sûret câmı sınmadın içilmez bâde-i ma‘nî

Bu sır açılmaz illâ kim cevâb-ı “len terânî”den (g.310/9)

“Bu sûret kadehi kırılmadan, mana şarabı içilmez. Bu sır, ancak “beni göremezsin” cevabında açılır.” Bu beyitteki “len terânî” ifadesi Kur’ân-ı Kerîm’de A’râf sûresinde anlatılan ve Hz. Musâ ile Cenâb-ı Hak arasında geçen bir konuşmanın edebiyatımızda da en çok iktibas edilen ibaresidir. Hz. Musâ ile Cenâb-ı Hak arasındaki konuşma sûrenin 143. Ayetinde şöyle verilir: Ve lemma cae musa li mıkatina ve kelemehu rabbühu kale rabbi erinı enzir ileyk kale ***len teranî*** ve lakininzur ilel cebeli fe inistekarra mekanehu fe sevfe teranî felemma tecella rabbühu lil cebeli cealehu dekkev ve harra musa saıka felemma efaka kale sübhaneke tübtü ileyke ve ene evvelül mü'minın/Musa tayin edilen sürede gelince ve Rabbi onunla konuşunca: "Rabbim, bana göster, Seni göreyim" dedi. (Allah:) "***Beni asla göremezsin***, ama şu dağa bak; eğer o yerinde karar kılabilirse, sen de Beni göreceksin." Rabbi dağa tecelli edince, onu paramparça etti. Musa bayılarak yere düştü. Kendine geldiğinde: "Sen ne Yücesin (Rabbim). Sana tevbe ettim ve ben iman edenlerin ilkiyim" dedi. Bu âyetin “len terânî/beni asla göremezsin” kısmı Dîvân edebiyatında birçok şâir tarafından bu şekliyle iktibas edilmiştir. İbni Kemâl de âyetin sadece bu kısmını iktibas ederek, beyitte ifade edilen düşüncesini desteklemektedir. Zira insan ruhu, ten kafesinde olduğu sürece bazı hakikatleri anlayamaz. Her şeyin gerçek manasının, hakikatinin anlaşılması için insanın suret prdelerinden geçmesi gerekmektedir. Bu perdelerin birincisi de insanın cesedidir.

Ruh ancak bu cesetten kurtuduğunda bazı hakikatleri anlayabilecektir. Şâir bu düşüncesine Hz. Musa'nın olayını örnek vermektedir. Nitekim Hz. Musâ gibi büyük br peygambere bile Cenâb-ı Hakk'ı bu âlemde temaşa etmek nasip olmamıştır. Ama cennette farklı bir boyut ageçecek olan insna ruhu Yüce Allah'ın tecellisine mazhar olacaktır.

8. Telmîh

Sözlük anlamı"bir şeye kısaca, göz ucuyla bakmak" olan telmih, belagat terimi olarak söz içerisinde bir kıssaya, efsaneye, tarihi bir hadiseye veya bir ayete, hadise, meşhur bir darb-ı mesele, bir inanışa işaret etmektir. Telmihte îrâd-ı mesel ve iktibâsın aksine işaret edilen şey özellikle belirtilmez. Mesela bir ayetin veya hadisin metnini alıntılamak yerine onun anlamına veya onunla ilgili bir hususa göndermede bulunulur.

İbni Kemâl Dîvânı'nda Leylâ-Mecnûn, Ferhâd-Şîrin gibi aşk hikâyelerine oldukça çok telmihte bulunulmaktadır. Bunlarda bazen Mecnûn'un çölde gezmesi, hayvanlarla konuşması; bazen de Ferhâdın dağı delmesi gibi, bu iki hikâyenin herkesçe bilinen yönleri belirtilerek hikâyenin tamamına işaret edilmektedir. Bu iki hikâye çok meşhur olduğu ve yapılan telmihler de hemen herkesçe anlaşıldığı için çalışmamıza bu hikâyelere dair telmihleri almadık. Aşağıda bu aşk hikayelerine göre telmih yönünün çözülmesi biraz daha zor olan beyitler alınmıştır.

Cân virür aña ki cânândan mücerred ola dil

Ehl-i tecrîdüñ tarîkında olur bir kıl hicâb (g.19/7)

"Gönül sevgiliden soyutlanmak için ona can verir. Tecrîd ehli olanların yolunda, bazen bir kıl bile engelleyici olabilir." Aşık, sevgiliyle bütünleşmek ve dünyadan uzaklaşmak için canını vermelidir. Kıl kadar önemi olmayan canın verilmesi zorunludur. Zira bazen bir kıl bile insanı yolundan alıkoyabilir. Şâir burada, Dîvân şiiri geleneğinde iyi bilinen bir inanışa işaret etmektedir. Bu inanışa göre, tecerrüdün yani maddî olandan, dünyadan soyutlanmanın simgesi olan Hz. Îsâ, göğe çıkarken elbisesinin yakasında, dünyaya ait bir iğne bulunduğu için göğün dördüncü katından ileriye gidememiş, yani bir iğne göklere yükselme yolunda kendisine engel olmuştur.

Şâir de bu olaya telmihte bulunmaktadır. Beyitteki kelimelerden bu olaya telmihte bulunulduğuna dair açık bir işaret yoktur. Fakat olayın meşhur olup bilinmesiyle, ayrıca beyitteki tecerrüd ve kıl kelimelerinin varlığıyla bu hadiseye işaret edildiği anlaşılabilir.

Ol civânuñ ‘ışk cebrine gel uy iy pîr-i ‘akl

Çünki nefy-i ihtiyâra çıkdı şeyhüñ mezhebi (g.398/2)

"Ey akıl yaşlısı, şeyhin mezhebi iradenin ortadan kalkmasına izin verdiği için, gel sen de o gencin aşk zorlamasına uy" Bu beyitte de İslam düşünce tarihinin ilk dönemlerinde üzerinde tartışmaların çokça yapıldığı konulardan birisi olan ve insanın fiillerini hür iradesiyle mi yoksa mecburiyet altında mı gerçekleştirdiği meselesine telmihte bulunulmuştur. Hicri II. Asırda yoğunlaşan bu tartışmaların bir tarafında insanın fiillerinde mecbur olduğu anlamına gelen *cebr* görüşünü dile getiren ve insanın iradesinin ve gücünün olmadığını ileri süren Cebriye mezhebi kelamcıları diğer tarafında da insanın fiillerini özgür iradesiyle meydana getirdiğini savunan Mu'tezile kelamcıları bulunmaktaydı. Ehl-i Sünnet kelamcıları ise bu tartışmada insanın fiili kesb etmesi yani istemesi ve Allah'ın da o fiili yaratması suretiyle fiilin meydana geldiğini belirtmişlerdir.[78] Beyitte ilk mısrada geçen "cebr" kelimesi ve "nefy-i ihtiyâr" tamlaması bu tartışmalara ve Cebriye mezhebine işaret etmektedir.

Nûr olursañ nâr-ı ‘ışkıyla yanup

Gülşen-i vasl ola her külhan sañа (g.13/4)

"Sevgilinin aşkının ateşiyle yanıp nûr hâline gelirsen; her ateş, sana vuslatın gül bahçesi olur" Şâir, aşk ateşine yanarak nûr olanların başka ateşlerde yanmayacağını, bu ateşlerin ona gül bahçesi olacağını söylerken aslında Hz. İbrâhim'in Nemrûd tarafından ateşe atılmasını ve ateşin ona gül bahçesi olması hadisesine işaret etmektedir. Fakat bu telmih, diğerleri gibi açık değildir. Zaten telmihten de murâd, bu tür zihni gayretle çözülen kapalılığa sahip olmasıdır.

---

[78] Hamdi Gündoğar, "Mutezile Mezhebinde İnsanın Fiilleri Problemi",**Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: VIII / 2, Sivas, 2004, 205-218

Hâl-i gendüm-gûnı mekrin baña hôş gördi rakîb

Âdeme iblîs virdügi ögütdür bu ögüt (g.26/3)

“Rakip, sevgilinin buğday tanesi gibi olan beninin hilesini bana hoş gösterdi. Bu öğüt, İblîs’in hazret-i Âdem’e verdiği öğüttür” Şâir, sevgilinin kara benelrine aldandığını şeytan huylu rakibin de bunu kendisine hoş gösterdiğini ifade ettikten sonra, bunun şeytanın hazret-i Âdem’e verdiği öğütle aynı olduğunu söylemektedir. Şeytânın hazret-i Âdem’e verdiği öğüdün ne olduğunu şâir söyemiyor ama birinci mısrada geçen “gendüm/buğday” kelimesinden, okuyucu bunun neye işaret olduğunu anlıyor. Araf sûresinin 19-22. Âyetleri arasında anlatıldığına göre Yüce Allah hazret-i Âdem’le hazret-i Havva’ya cennetin her nimetinden istedikleri gibi istifade etmeyi, ancak tek bir ağacın yemişinden yememeyi emretti. Ancak şeytan bir yolunu bulup cennete girdiğinde, birçok yeminler ederek onları kandırdı ve bu ağacın yemişinden yemeye iknâ etti. Müslümanlar arasındaki genel inanca göre bu, buğday ağacı idi. Şâir de bu inançtan yola çıkarak, beyitteki “gendüm” kelimesiyle bu olaya telmihte bulunmaktadır. Aşağıdaki beyitte de hazret-i Âdem ve hazret-i Havvâ bu suçlarından dolayı yeryüzüne gönderildiklerinde yaşadıkları bir olaya telmihte bulunulmuştur.

Yüzümi döndürmezem yüz yıl yüzüñi görmesem

Yârdan yüz yılda yüzin döndüren âdem degül (g.228/4)

“Ey sevgili, yüz yıl yüzünü görmesem bile senden yüz çevirmem. Yüzyılda yüzünü yârinden çeviren kişi adam değil” Beyitte “Yârdan yüz yılda yüzin döndüren âdem degül” diyerek, sevgiliden yüz yıl bile ayrı kalınsa, onun aşkından vaz geçilmemesi gerektiği, aşktan vaz geçenin adam olmadığı ifade edilmektedir. Mısradaki “âdem” kelimesiyle aynı zamanda bir hadiseye de işarette bulunulmaktadır. İnanca göre, hazreti Âdem ve hazret-i Havvâ yeryüzüne gönderilince, rablerine karşı işledikleri suçun utancından dolayı iki yüzyıl ayrı kaldılar, görüşmediler. Bu süre içinde ağlayıp günahlarına tövbe ettiler. Tövbeleri kabul edildikten sonra da iki sevgili birbirlerini arayıp buldular. Şâir, beyitte hem bu hadiseye işaret etmekte, hem de “sevgilisinin yüzünü yüzyıl görmediği için ondan yüz çeviren adam” değil derken de Hazret-i Âdem’in yüzyıl değil, iki yüz yıl süren bu ayrılığa rağmen sevgisinden vazgeçmediğini söylemektedir.

Kûyuñda safâ sürse rakîbüñ ne ‘aceb kim

Hakk eyledi kâfirlere dünyâsını cennet (g.29/7)

“Rakip senin mahallende sefa sürse, buna şaşılmaz; zira Allah dünyayı kâfirler için cennet yaptı” Rakibi kafir olarak niteleyen şâir, sevgilinin mahallesini de cennet bahçelrine benzetmekte ve rakibin bu cennet gibi bahçede sefa sürmesinin normal olduğunu, Allah’ın dünyayı kafirler için cennet yaptığını söylemektedir. Şâir burada, kütüb-i sitte içindede yer alan bir hadis-i şerifin manasına işaret etmektedir. Bu hadiste hazret-i Peygamber “Dünya mü’minin zindanı, kâfirin cennetidir” buyurmaktadır.[79] Şâir de bu yüzden rakibin böyle keyif sürmesinin normal olduğunu söylemektedir, zira ona göre rakip de kafirdir ve sevgilinin bahçesi onun için cennet bahçesidir. Beyitte bu telmihten istifade edilerek sevgilinin mahallesi de övülmüştür.

Bir demde kılur biñ dil ü cân mürdesin ihyâ

La‘linde zuhûr itdi meger sırr-ı Mesîhâ (g.16/2)

“Senin dudağın bir anda bin tane ölü gönlü ve canı diriltir. Galiba senin dudağında Hazret-i İsânın sırrı göründü.” Kur'ân-ı Kerîm’de birkaç âyette Hz. Îsâ'nın hastalara şifa verdiği, ölüleri diriltdiği de belirtilir. Dîvân şiirinde de sevgilinin dudağı bu yönüyle hazret-i İsâya benzetilir ve şâirler sevgilinin dudağının diriltici özelliğinden bahsederlerken Hz. İsâya telmihte bulunmayı da unutmazlar. Hazret-i İsâ’nın nefesinin diriltici olduğuna inanılmaktadır. Beyitte de birinci mısrada geçen ve “en kısa zaman dilimi; an” anlamında kullanılan “dem” kelimesi aynı zamanda “nefes” demektir. Bu da hazret-i İsânın işaret edilen mucizesiyle çağrışım yoluyla alakalıdır.

Kapuña karşu rakîbüñ âh ider aydur gören

Görüñ ol Nemrûd turmış âsümâna ok atar (g.65/6)

“Rakibin senin kapına karşı âh etmektedir. Bunu görenler, “şu Nemrûda bakın gökyüzüne ok atıyor” der” Hz. İbrâhim zamanında yaşayan ve ilahlığını ilan eden Nemrut, gökyüzüne oklar atarak, Hz. İbrahim’in ilahını öldürebieleğini düşünmüştü. Beyitte bu hadiseye işarette bulunularak, sevgilinin yüce kapısına karşı âh eden rakibin ne kadar boş bir işe giriştiği vurgulanmaktadır. Zira Nemrutun göğe

[79] Mehmed Sofuoğlu, **Sahih-i Müslim ve Tercümesi**, İrfan Yayınevi, C.8, İstanbul, 1970, s.509.

attığı oklar, Allah'a hiçbi zarar veremediği gibi Nemrutu küçük ve gülünç duruma düşürmüştür. Şâir, sevgilinin kapısına karşı âh oklarını atarak ona zarar vereceğini düşünen rakibin de bu kadar gülünç olduğunu vurgular.

Sanuram kopdı kıyâmet toğdı maġribden güneş

Gün yüzün iy meh kaçan kim zülf-i pür-çînden çıkar (g.131/2)

"Ey ay yüzlü sevgili, güneşin parlaklığını andıran yüzün, kıvrımlı saçların arasından ne zaman görünse, güneşin batıdan doğduğunu, kıyametin koptuğunu sanırım" Beyitte sevgilinin yüzü güneşe, saçları ise kapkara olması yönüyle geceye benzetilmiştir. Dolayısıyla saçlar arasından çıkan bir yüz, güneşin battığı yerden doğması olarak hayal edilmiştir. Şâirin "kıyamet koptu sandım" demesinin sebebi, bu benzetmeden yola çıkılarak vurgulanan bir hadis-i şeriftir. Zira hadis-i şerife göre, ahir zamanda kıyametin kopmasına yakın, güneş batıdan doğacak ve bu apaçık delilden sonra tövbe ve iman etmek kimseye fayda sağlamayacaktır. Bu yüzden güneşin batıdan doğması demek, kıyametin kopacağı anlamına gelmektedir.

İctihâdumda tarîk-i 'ışkı ben gördüm savâb

Ger hatâ itsem de iy zâhid sevâbum var benüm (g.266/10)

"İçtihadım neticesinde aşk yolunu doğru gördüm. Ey zâhid, bu kararımda hatalı olsam da sevabım var." Şâir, zahide çatarak aşk yolunda aldığı karar samimi olduğu için her halükarda sevap kazanacağını söylemektedir. Bunu söylerken de fıkıhtaki temel bir hükme telmihte bunmaktadır. İslam âlimleri, Allah rızası için dînî konularda içtihatta bulunanların, bu çabaları neticesinde ulaştıkları hükmün doğru veya yanlış olup olmamasına bakılmaksızın, sırf ilmî gayretleri yüüznden sevap kazandıklarını söylerler. Burada önemli olan Allah'ın dininin doğru anlaşılıp yaşanması için gayret göstermektir.

Bulup göñülde ġussa-i ġam ejdehâların

Mu'ciz degül mi yutdura zülfi 'asâsına (g.346/4)

"Sevgili, aşığın gönlünde bulunan gam ejderhalarını bularak saçının asasına yutturuyor. Bu bir mucize değil mi?" Gönlündeki gamları ejderhalara, sevgilinin saçını da asaya benzeten şâir, sevgilinin saçını gördüğünde gönlündeki dertlerin yok

olduğunu, yani bir anlamda sevgilinin asasının bu ejderhaları yuttuğunu ifade etmekte ve bunun da bir mucize olduğunu söylemektedir. Beyitte geçen “ejderha, asâ, mucize” kelimeleri hazret-i Mûsâ’nın firavuna gösterdiği bir mucizeye işaret etmektedir. Şuarâ sûresinde anlatıldığına göre, Firavun sihirbazlarını toplayarak onlardan Hazret-i Mûsâ’yı alt etmelerini ister. Sihirbazlar da sihir aletlerini yere atınca hepsi yılan gibi görünür. Fakat hazret-i Mûsâ kendi asâsını onların üzerine atar ve bu asâ bir ejderhaya dönüşerek onların yılanlarını yer. Şâir beyitte bu mucizeye işaret ederken, kendi gamlarını yılana değil, ejderhaya benzetmekte ve sevgilinin saçlarının bu dev yılanları yutmasında da büyük bir mucize olduğunu vurgulamaktadır.

Göñül tolaşsa zülf-i nigâra ‘aceb degül

Ġark oldı el sunar ise mâra ‘aceb degül (g.235/1)

“Gönül sevgilinin yılana benzeyen saçına dolaşsa, bunda şaşılacak bir şey olmaz. Zira (o, gözyaşı denizinde) boğuldu. Yılanı tutsa şaşılmaz.” Beyitte meşhur atasözlerinden olan “Denize düşen yılana sarılır”a işaret edilmektedir.

Kanda bir gül yüzlü varsa hâr elinde dâmânı

Hârsuz gül bulmadum gezdüm cihân gülzârını (g.390/3)

“Nerede gül yüzlü bir güzel varsa, eteği dikenler elindedir. Dünyayı gezdim, dikensiz bir gül görmedim” Beyitte, halk arasında yaygın olarak söylenen “dikensiz gül olmaz” sözüne telmihte bulunan şâir, bu gerçeğe binaen, âşıkların sevgilinin etrafındaki rakiplere katlanması gerektiğini ifade eder.

Leblerüñden özge mahrem yok dehânuñ râzına

Bu ikiden kim tecâvüz itdi bu sırr oldı fâş (g.163/3)

“Ağzının sırrını dudaklarından başkası bilmiyordu. Bu ikisinden hangisi haddini aştı da bu sır yayıldı.” Sevgilinin ağzının sırrını dudaklardan başkası bilmediğine göre, bu iki dudaktan biri bu sırrı söylemiş olmalıdır. Şâir burada “iki” ve “tecâvüz” kelimelerini özellikle kullanmıştır. Zira bu kelimelerle şâir, tazmîn bahsindeki bir örnek beytin açıklamasında da belirtildiği gibi Kays b. Hutaym’ın meşhur bir mısraı olup neredeyse atasözü haline gelen “Külli sırrin câveze'l-isneyni

şâ‘/ikiyi aşan sır yayılır” sözüne işaret etmektedir. “Tecâvüz” kelimesi “câvez” kelimesiyle aynı kökten gelmekte olup “haddini aşmak, sınırını aşmak” anlamına gelmektedir. Şâir böylece çok bilinen bir söze, sade bir söyleyişle, hemen farkedilmeyecek şekilde telmihte bulunmaktadır.

IV. BÖLÜM

DİVAN'IN ÜSLÛP VE DİL ÖZELLİKLERİ YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

A. Dîvân'ın Üslûp Özellikleri

Dîvân şiiri metinlerinin incelenmeinde ihmal edilen hususlardan biri olan üslup meselesi, geleneksel eleştiri kaynaklarımızın başında gelen tezkirelerde, yazarların üslupları; tarz-ı şiir, tarz-ı gazel, tarz-ı hayâl; tarîk-i eş'âr, tarîk-i mesnevî, üslûb-ı şiir, üslûb-ı inşâ, üslûb-ı makâl, üslûb-ı nazm; vâdî-i sühân, vâdî-i güftâr ve şive/işve gibi tabirlerle ifade edilir.[80] Fransız yazar Buffon'un üslup kavramını tanımlarken söylediği "Le style, c'est l'homme même" sözünü Cenâb Şehabettin "Edâ-yı lisan timsâl-i insandır" şeklinde terceme ederken Recâizâde M.Ekrem ise bu sözü "Her şahsın efkâr ve mülâhazâtını ta'birdeki kendine mahsus tarzıdır" şeklinde tanımlamıştı.[81] Tezkirelerdeki ifadelerden ve bu iki tanımdan da anlaşılacağı üzere üslup için tam bir tanımlamada bululnmak oldukça zordur. Nitekim günümüzde de hem Dîvân şiiri hem de Çağdaş Türk şiiri metinleri üzerinde yapılacak üslup incelemeleri için bilimsel ölçütler hâlâ tam olarak belirlenememiştir.[82]

Ta'lîm-i Edebiyat isimli eserinin ikinci faslını tamamen üslûba ayırarak "üslûb-ı sâde", "üslûb-ı müzeyyen" ve "üslûb-ı âlî" şeklinde üslûbu üç kısımda inceleyen Recâizâde M. Ekrem, "kavânîn-i üslûb"; "fesahat", "vuzuh", "tabiiyet", "munakkahiyyet", "âheng-i selâset", "muvafakat" şeklinde iyi üslûbun altı özelliği olduğunu belirtir.[83] Bu yüzden de aşağıda öncelikle şiirlerini fesahat kusurları açısından incelemeye çalışacağız. Zira edebiyatçılar tarafından "zevk-i selîm" sahibi olarak nitelendirilen kişiler, şiirlerinde konuya uygun, söylenişi kolay ve birbiriyle uyumlu kelimeleri seçerek söz söyleyenlerdir. Herhangi bir şâirin şiirlerini, yazıldığı dönemin edebî şartlarını da göz önüne alarak fesahat kurallarına göre incelemeye tabi

---

[80] Harun Tolasa, **a.g.e.**,.s.264.

[81] Hasan Akay, **Cenab Şehabeddin'nin Şiirler Üzerine Stilistik Bir Araştırma**, İstanbul, Kitabevi, 1998, s.27.

[82] Bu konuyla ilgili olarak bkz: Şerif Aktaş, **Edebiyatta Üslûp ve Problemleri**, 4.bs., Ankara, Akçağ Yay., 2002, s.10.

[83] Kazım Yetiş, **Belâgatten Retoriğe**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 76.

tutmak, sözlerindeki fesahat kusurlarının çok olup olmamasına göre o kişinin fasîh ve zevk-i selîm sahibi biri olup olmadığına karar vermemize yardımcı olabilir. Bu yüzden İbni Kemâl'in şiirleri öncelikli olarak fesahat açısından incelenecektir. Daha sonra da kendi üslubuna has özelliklere vurgu yapılacaktır. Ayrıca Mehmet Kaplan'ın "Bir yazarın özelliğini ele aldığı konudan çok onu ele alış işleyiş ve ifade ediş tarzı tayin eder. Her devrin ortak bir dili olduğu gibi ortak bir üslûbu da vardır. Dîvân şâirlerinin dil ve üslûbu (aynı değilse de) birbirine benzer. Buna devir üslûbu diyoruz"[84] şeklinde özetlediği gibi, üslup incelemesi yapılırken şâirin kendi tarzının tespit edilmesi kadar, kendi devrindeki genel üslubu da yansıtıp yansıtmadığı kontrol edilmelecektir.

1. Fesahat

Fesahat, sözlükte "açık olma ve ortaya koyma" anlamlarına gelir. Terim anlamı ise, sözün ses ve mana kusurlarından arınmış olarak kulağa hoş gelmesidir. Fasih söz manası kolay anlaşılan, rahat telaffuz edilen ve dizimi mükemmel olan sözdür. Bir sözün veya kelimenin fasih olmasının alameti, o dilin ustası olan edebiyatçılar tarafından kabul görüp yaygın olarak kullanılmasıdır. Ziya Paşa'nın aşağıdaki beyitte vurguladığı gibi, dil ve ona ait unsurlar tabîî hallerinden çıktığında ifadenin fesahati kaybolur.

Çıktıkça lisan tabîatinden
Elbette düşer fesahatinden[85]

Fesahat ile kelime, kelam/söz ve mütekellim nitelenir. Bu bölümdeki incelemelerle zaten Kemâl Paşazade'nin fesahat yönünün tespiti amaçlanmış olduğundan, Mütekellimin fesahati konusuna girilmeden, Kemâl Paşazade'nin şiirleri "kelimede ve kelamda fesahat" açısından incelenecektir.[86]

---

[84] Mehmet Kaplan, **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar,** C.I, İstanbul, 1992, s.180.

[85] Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri,** MEB, İstanbul, 1993, C.I, s.614.

[86] Fesahatin Türkçe kaynaklardaki tanımlarının derli toplu bir hali için bkz: Esra Onur, "Manastırlı Mehmet Rıfat'ın Mecâmiü'l-Edeb Adlı Eserinin Fesahat Kısmı", **Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları**, 2007, S.2/3, s.418-427.

1.1. Kelimenin Fesahati: Bir kelimenin fasih olması, aşağıda açıklanacak olan üç kusurdan arınmış olması demektir.

a. Kelimede Söyleyiş Güçlüğü (Tenafür-i Hurûf): Konuşanın diline ağır gelen, dinleyicinin kulağına hoş gelmeyen ve kelimenin telaffuzunu güçleştiren harflerin bir kelime veya terkipte birlikte kullanılması veya benzer seslerin bir araya getirilmesinden doğan ses uyumsuzluğudur.

Yok yire kanlar döker la'lüñ eyü âyîn degül

Pâdişâh-ı **hüsnsin** sen böyle bed-âyîn olmaya (g.349/4)

"Pâdişâh-ı hüsnsin sen" şeklindeki söyleyişte, hem **hüsnsin** kelimesinin söylenişinde hem de bu kelimenin peşinden gelen "sen" kelimesiyle peş peşe okunmasında zorluk bulunmaktadır. Beyit bu yönüyle aşağıda gelecek olan tenafür-i kelimat konusuna da örnek olarak verilebilir.

Aşağıdaki beyitlerde geçen "serverler, gevherlerle, dürlerle" kelimelerinde "l" ve r" seslerinin peş peşe gelmsinden kaynaklanan söyleniş zorluğu bulunmaktadır.

Nice **serverler** olur Ferhâd gibi pây-mâl

Nice Husrevler bu yolda cân-ı şîrînden çıkar (g.131/3)

Bunca **gevherlerle** deryâ katre gelmez 'aynuma

Bunca **dürlerle** felek çeşm-i cihân-bînden çıkar (g.131/5)

Aşağıdaki beyitte de "yüzülükdür" kelimesinde hem "lü" ve "lük" hecelerinin peş peşe gelmesi hem de "ü" sesinin çok kullanılmasından kaynaklanan fesahat kusuru bulunmaktadır.

Düzgün işi bizümle iki **yüzlülükdür**

Turmasa bir karara n'ola her zamân felek (g.213/4)

Aynı hecelerin peş peş gelmesiyle oluşan fesahat kusuruna örnek olarak da aşağıdaki beyitte geçen "birbirlerine" ve "söylerler" kelimeleri gösterilebilir.

Baş egüp yine ağız ağıza virmiş goncalar

Birbirlerine leblerüñ râzını **söylerler** gibi (g.439/4)

b. Kelime Yapısında Kuralsızlık (Kıyasa Muhalefet): Kelimenin dil kurallarına uymamasıdır. Genelde kafiye veya vezin zorlaması sebebiyle şeddeli harfi şeddesiz okumak, kelimeden harf eksiltmek, kelimeye harf eklemek, Arapça'da zaten çokluk bildiren kelimelere Türkçe çokluk eki getirmek ve yardımcı fiilleri yanlış kullanmak standart dil açısından kıyasa muhalefet olarak değerlendirilir.

Aşağıda İbni Kemâl'in şiirlerinde karşılaşılan kıyasa muhalefet örnekleri aşağıdaki açıklanmıştır.

Dîvân şâirlerinin vezni sağlamak amacıyla sıkça başvurduğu, yapmak zorunda kaldığı şeddeli harflerin vezin gereği şeddesiz yazılması hususuna İbni Kemâl Dîvânı'ında da sıkça karşılaşılır.

Kişver-i hüsnüñi toldurdı **hat**uñ tezvîri

Hey di bî-dîn zülfüñe ögretmesün tezvîr aña (g. 6/3)

Sâye gibi hâk ol yolında bir Tûbâ-**kad**üñ

Ger dilerseñ ravza-i Rıdvân makâm olsun saña (g. 9/4)

Cân yirin tutardı la'lüñ tende ger cân olmasa

Cânı n'eylerüm **ümîd**-i vasl -ı cânân olmasa (g.335/1)

Gül mi vardur gülsitânda ol ruhı ahmer gibi

Serv mi vardur çemende ol **kad**-i 'ar'ar gibi (g.402/1)

Aşağıdaki beyitte "kadd" kelimesi hem doğru şekli olan şeddeyle hem de vezin gereği şeddesiz olarak kullanılmıştır.

Bir bakımda beñzedüğiçün **kadine** dilberüñ

Her gören tahsîn ider serv-i hırâmân **kaddine** (g.351/2)

"Dükkân" kelimesinin aşağıdaki beyitte vezin gereği "dükân" şeklinde yazılması da bu fesahat kusuruna dahildir.

Ġamzeler zeyn eylemiş için hadeng ü tîġ ile

Hüsn bâzârında açılmış **dükân**dur kaşlaruñ (g.223/5)

Türkçe'de yaygın olarak kullanılan belli atasözü ve deyimlerin bazen vezin gereği bazen de anlama dayalı söz sanatları yüzünden bilinen şekillerinden farklı olarak şâirler tarafından kullanılması da kıyasa muhalefet olarak deerlendirilebilir.

Göñül tolaşsa zülf-i nigâra 'aceb degül

Ġark oldı el sunar ise mâra 'aceb degül (g.235/1)

"Denize düşen yılana sarılır" atasözünün değişikliğe uğrayarak kullanıldığı beyitte "denize düşen" yerine kullanılan "gark oldı" ifadesi Türkçe dil mantığı ve cümlenin genel anlamı bakımından yanlıştır.

Beni görmez olalı **gözden bırakduñ** hayf kim

Bir vefâsuz yâr imişsin böyle bilmezdüm seni (g.396/3)

Beyitteki "gözden bırakdın" ifadesi "gözden düşürdün" anlamında kullanılmış olmakla birlikte Türkçe'de tercih edilen bir kullanım değildir.

Açmış iken defterin gül nakd-i vakti kıl hisâb

Sen gözüñ açınca **yumar** bâd-ı subh ol defteri (g.400/4)

Bu beyitte geçen "yumar" kelimesi "kapar" anlamında kullanılmış olup beyitteki genel kompozisyona uymak için bilinçli olarak tercih edilmiştir. Zira "gözünü açmak" deyimindeki "göz" kelimesiyle uyumlu olmak üzere "defteri kapatmak" deyiminde "kapatmak" kelimesi yerine "yummak" kelimesi tercih edilmesi okuyucunun zihninde verilmek isten anlamı daha güzel oluşturmaktadır. Fakat yine de burada bilinen bir deyimin yanlış kullanılmasından dolayı fesahat kusuru bulunmaktadır.

Arapçada çoğul anlamında kullanılan “evrâk, ağyâr, efkâr” gibi bazı kelimeler şâirler tarafından genellikle vezin gereği olarak Türkçe çoğul ekleriyle birlikte kullanılabilmektedir. İbni Kemâl’in şiirlerinde bu türden kelimeler içinde sadece ağyâr kelimesinin kullanımında bu hataya düştüğü görülmektedir. Zira “ağyâr” kelimesinin kendisi zaten “gayriler, yabancılar” anlamına gelip “gayr” kelimesinin çoğuludur. Buna tekrardan Türkçe çokluk eki olan “-lar” ekinin ekinin getirilmesinde fesahat kusuru bulunmaktadır.

Gerd-i dilber kim tutar **ağyârlar** ser üzre hep
Mihr-i ‘âlem-gird-i sîmîn san tutar ol demde gerd (g.46/5)

Her tarafdan gözler ol gül yüzlüyi **ağyârlar**
Kaldı hâr u has içinde hüsn gülzârı dirîğ (g.183/2)

Dil üşürdi **ağyârlar** bulup kapuñda göñlümi
Gel kerem kıl ol ġarîbi itlerüñ ağzından al (g.242/4)

Türkçede “ne” kelimesinden sonra gelen ve sesli harfle başlayan kelimeler genelde “ne” kelimesiyle birleşir ve ilk harfleri düşürülerek kullanılır. “Dilde en az çaba yasası” olarak bilinen bu durumu, İbni Kemâl Dîvânı’nda da n’ola, n’oldı, n’olur, ne’yler, ne’yleyim” gibi ses düşmesine uğramış birleşik kelimelerde görmekteyiz. Bu durumu Türkçedeki başka edat ve kelimelerin birleşmesinde de görmekteyiz. Fakat, bu kelime birleşmeleri bazen okuyanın telaffuzunu zorlaştırarak dinleyenin kulağını rahatsız edecek şekilde de yapılabilmektedir. Şiirlerde de genellikle bu tür ses düşmeleri dilde sürekli kullanıldığı için kolayca söylenen kelimeler gibi doğal yollarla değil, vezin zaruretiyle yapılmıştır. Aşağıda “ki” edatından sonra gelen kelimelerin vezni sağlamak amacıyla, dilde örnekleri bulunmayan bir şekilde birleştirildiği örnekler görülmektedir:

Subh-dem bülbül okur ağlar gülüñ mecmû‘asın
Göz yaşın şöyle döker **k’evrâkını** rengîn ider (g.59/5)

Rûy-ı zerdüm kim olur kanlu yaşumla reng reng

Bir hazân yaprağıdur **k'içinde** yir yir sürhı var (g.72/4)

Hâlini bir dille söyler **k'ehl-i** hâl anlar anı

'Işk bâzârına yine ney gibi hem-râz olmaya (g.339/5)

Dûr ide devrân eger yüz yıl cemâlüñden beni

Her ne mümkin **k'ayıra** bir dem hayâlüñden beni (g.392/1)

Bülbülüñ gül yüzini görüceğiz bencileyin

Ağladuğı bu **k'añar** âhir-i kâr ayrulığı (g.411/4)

Aşağıdaki beyitte de "gibi oldu" şeklinde ayrı olmaları gereken iki kelime vezin zaruretiyle birleşik okunmuşlardır.

Sûretüñ nakşını gördi yüzüñe dañdı göñül

Sûret-i bî-cân **gib'oldı** karşuña hayrân göñül (g.225/3)

c. Kelimede Anlaşılma Güçlüğü (Garabet): Sık kullanılmadığı için alışılmamış veya manası herkes tarafından bilinmeyen kelime ve tabirleri bir ibarede kullanmaktır.

Nefsi ger tıfl gibi ihmâl ider iseñ ol büyür

Şîr sevdâsında men' eylerseñ olur **münfatım** (KBT. 18)

"Nefsini çocuk gibi ihmal edersen yine süt sevdasında büyür. Ama zamanında sütten kesersen o da kesilir". Beyitteki munfatım kelimesi Bürde kasidesinde geçmektedir ve İbni Kemâl de "sütten kesilmiş anlamında" kullanılan bu kelimeyi beyitte aynen korumuşur. Fakat Türkçeye yerleşmediği için pek bilinmeyen bu kelimenin kullanılması beyitte garabete sebep olmaktadır.

Baş egmez oldı bize ol turre-i **müca‘ad**

İklîm-i hüsn içinde olalı şâh-ı sermed (g.42/1)

"Sevgili güzellik ülkesinin sultanı olduğundan beri, o kıvrım kıvrım olan saçının perçemi bize baş eğmez" Arapçadaki ca‘d kelimesinden türetilen ve "kıvırcık, kıvrılmış, lülelenmiş" anlamlarına gelen müca‘ad kelimesi edebiyatımızda sıkça kullanılan ve bilinen bir kelime değildir.

Dilimizde yaygın olarak kullanılmayan bir kelime olan ve Farsçada "etin terkisinde bulunan ve eşya bağlamaya yarayan kayış" anlamına gelen "fitrâk" kelimesinin kullanıldığı bu beyit de fesahat kusurlarından garabete örnek olarak verilebilir,

Bağlamış diller şikârın zülfinüñ **fitrâkine**

Karşudan kirpüği ok kaşı kemânumdur gelen (g.291/3)

1.2. Söz Diziminin Fesahati: Bir sözün fasih olması, aşağıda açıklanacak olan üç kusurdan arınmış olması demektir.

a. Söz Diziminde Söyleyiş Güçlüğü (Tenafür-i Kelimât):

Söz dizimini meydana getiren kelimelerin yan yana gelmesiyle sözün kulağı rahatsız edip telaffuz güçlüğünün ortaya çıkmasıdır. Bu fesahat kusurunda kelimelerin tek tek fasih olmasından ziyade, yan yana geldiklerinde oluşturdukları söyleyiş özelliğine önem verilir.

Aşağıdaki beyitte "ko ki ta" şeklindeki tek heceli üç kelimenin peş peşe yazılması söyleyişte zorluk oluşturmaktadır.

Serv ü sûsen kadd ü hattuña kul olsun **ko ki tâ**

Ne kadar âzâdeler varsa ġulâm olsun saña (g. 9/3)

Arapça "ayn" sesiyle biten bir kelimeden sonra yine sessiz harfle başlayan bir kelime gelmesi halinde söyleyişte güçlük meydan agelebilir. Aşağıdaki beyit bu duruma örnektir:

Ser-i mûdur dehânı kim zebân-ı hâmeye sıġmaz

Cemâli sûretin yazdukda yârüñ **sun‘ nakkâşı** (g.419/5)

“Mefâ‘îlün Mefâ‘îlün Mefâ‘îlün Mefâ‘îlün” aruz kalıbıyla yazılmış olan aşağıdaki beyitte de “men‘ zâhidler” ifadesinde aruz gereği meldi olarak okunması gereken (men‘) kelimesinin hem medli hem de peşinden gelen kelimeyle birlikte okunmasında zorluk bulunmaktadır.

Beni meyhâne yolından iderler **men‘ zâhidler**

Komazlar kim gide toġrı yolına bir müselmânı (g.440/4)

İbni Kemâl Dîvânı’ında tespit edilen diğer tenâfür-i kelimât örnekleri aşağıda verilmiştir.

Didi dilber tîr-î ġamzemdür varan **yir vir** aña

Dil didi cân üstine gelsün **vire yir** aña (g.6/1)

İy büt-i **Çîn çün** yüzüñ ayın temâşâ itdi âb

Düşdi endâmına lerze kendüzinden gitdi âb (g.20/1)

Gözüñ mest oldı kim câna çeker tîġ

Eger mest olma**ya ya** ne çeker tîġ (g.184/1)

Yüzüñi görmedü**güm gün gün** degüldür gicedür

Dem ki la‘lüñ yâdı ile geçmeye ol dem degül (g.228/5)

Didi kim zülfüm yüzüme târümâr itsem gerek

‘Âlemüñ rûşen **günin dün** gibi târ itsem gerek (g.207/1)

Rast ol nat‘-ı mahabbetde ruhuñ gibi şehâ

Zülf-i kej-bînüñ **gibi igende** kec-bâz olmaya (g.339/3)

Yok yire kanlar döker la‘lüñ **eyü âyîn** degül

Pâdişâh-ı **hüsnsin sen** böyle bed-âyîn olmaya (g.349/4)

Ol civânuñ ‘ışk cebrine gel **uy iy** pîr-i ‘akl

Çünki nefy-i ihtiyâra çıkdı şeyhüñ mezhebi (g.398/2)

Zâhidüñ yok lebüñüñ bâdesine meyli didüm

Geldi didi eline girse idi cânı idi (g.412/2)

Göñül kim zülfüñ esrârında buldı hüsnüñ envârın

Cemâlüñ kasrınuñ mi‘râcı**dur dir dâr**-ı Mansûrı (g.432/7)

b. **Söz Diziminde Kuralsızlık (Za’f-ı Te’lîf):**

Sözün dil kurallarına ve dili iyi kullanan edebiyatçılar arasındaki kabul gören usüle ve toplumdaki ortak beğeniye ters düşmesidir.

Aşağıdaki beyitte “benim yolumu kesti” anlamındaki “kesdi râh baña” ifadesinde nesne-dolaylı tümleç karmaşası yaşanmaktadır. “bana yol kesdi” gibi bir anlama gelen bu ifadenin söz dizimi yanlıştır.

Tîz varduñ diyü koyup eşigin

Gözlerüm yaşı **kesdi râh baña** (g.7/3)

Gizlenür karşu bize nâz ider oldı sâyeñ

Hûyuñ ögrendi şehâ olalı hem-râh saña (g.11/6)

Vezni sağlamak amacıyla kelimelerde bazı harf ve hecelerin eksiltilmesi de söz diziminde kuralsızlık meydana getirir. Aşağıdaki beyitlerin birincisinde "olıcak bu ikisi" şeklinde olması gereken ifade "olıcak bu iki" olarak yazılmışken diğer beyitte de "yeter yok yire bühtân itmesi" şeklinde olması gereken ifade gazelin tümünün "-ân it" şeklindeki kafiye+redif örgüsünden dolayı "yeter yok yire bühtân it" olarak yazılmıştır. Dolayısıyla bu kullanımlar söz dizimine zafiyet vermiştir.

Sâye-i servde câm u mey-i gül-fâm gerek

Olıcak bu iki bir serv-i gül-endâm gerek (g.210/1)

Lebüme kasd ider diyü tolar barmağına zülfüñ

Elinden ko o miskîni **yiter yok yire bühtân it** (g.32/5)

Türkçede çokluk ifade eden bir kelimeden sonra gelen gelime çoğu eki almaz. Çokluk ifade eden kelimelerden biri olan "bunca"dan sonra gelen "yıllar" kelimesinin çoğul eki alarak kullanıldığı aşağıdaki beyit de cümle dizilişinde kuralsızlığa örnek olarak verilebilir.

Görmedi zât-ı şerîfüñ gibi kutb-ı ma'rifet

Bunca yıllardur döner bu çarh aktâb üstine (k.1/23)

Aşağıdaki beyit de, kullanılan "eylegil" kelimesi verilmek istenen anlama herhangi bir katkıda bulunmadığı için söz diziminde kuralsızlık örneğidir.

Âdem iseñ **eylegil** aduñı añdur hayr ile

Çün bilürsin dünyâda âdem gider hayrı kalur (g.57/4)

c. Söz Diziminde Anlaşılma Güçlüğü (Ta'kid):

Sözün kastedilen anlamı ifade edememesi yani sözdeki mananın kapalılığı ve anlaşılmazlığıdır. Buna ya cümlenin hatalı kuruluşu (**lafzî ta'kid**) veyahut ifadenin

düz anlamından maksadın anlaşılmaması (**manevî ta'kid**) sebep olmaktadır. Aşağıdaki beyitlerin anlamları tahminle anlaşılmakla birlikte, cümlelerin genel kuruluşları ve aralarındaki ilişki sağlam olmadığından bu beyitlerde söz diziminde anlaşılma zorluğu olduğu söylenebilir. Örneğin aşağıdaki beyitte "ahımın okları gökyüzünü o kadar vurmuştur ki görülen yıldızlar (aslında) kanlı yaralardır. Ufukta şafak vakti görülen kızıllık da bundan dolayıdır" denilmeye çalışılmıştır. Fakat "urdı ahumdan hadeng" ifadesindeki "urdı" fiili bir özne gerektirmektedir. "Vurmak" anlamındaki fiil burada "değdi" anlamında kullanılmıştır. Fiilin bu şekilde kullanıldığı yerleri tespit edemedik. Böyle bir anlama sahip olması halinde bu beyitteki anlaşılma güçlüğü ortadan kalkar.

Yaralar-durur nücûm andan ufuk kandur şafak

Sîne-i çarha şu deñlü urdı âhumdan hadeng (g.200/2)

Aşağıdaki beyitte de "Cennet gülşeninin gülünü övenlerin, "o gül bu gibi güllere benzemez" dediklerini işitirdik." Gibi bir anlam çıkmakla birlikte ikinci mısrada "bu gibi" tamlamasının tam olarak nereye oturduğu çözülememektedir.

İşidürdük medh idenler gülşen-i cennet gülin

Beñzemez bu güllere dirlerdi ol gül bu gibi (g.397/3)

"dilberin kapısına yaslanmak isteyenlerin başına gökyüzü dahi taş atar oldı" şeklinde anlaşılan beyitte birinci mısrada başkalarından bahsedilmesine rağmen, ikinci beyitte "biz" denildiği için anlam karmaşıklaşmış, nesne-yüklem ilişkisi bozulmuştur.

Yasdanmak isteyeni kapusına dilberüñ

Taş urur oldı başumuza âsitân dahi (g.431/4)

Aşağıdaki beyitte de sevgili ile aşık arasındaki diyalog aktarılmıştır. "Gelen benim gamzemin okudur, yer ver ona" diyen dilbere aşığın gönlü "cân üstüne gelsin, yer veririm ona" diye cevap vermektedir. Fakat ikinci mısradaki "vire yir aña" ifadesi mısranın cümle yapısında bir yere oturmamaktadır.

Didi dilber tîr-î ġamzemdür varan yir vir aña

Dil didi cân üstine gelsün vire yir aña (g.6/1)

“Bölük bölük saçlarını ara sıra katar katar sürerek dağıtan o seher rüzgarını gördün mü?” gibi genel bir anlama sahip olan aşağıdaki beyitte de yüklem-özne belirsizliği vardır.

Bölük bölük saçını dem-be-dem nesîm-i seher

Katar katar süren ol târumârı gördüñ mi (g.435/3)

Aşağıdaki beyitte de birinci mısranın anlamı net değildir. Bu mısranın “Zülfüñ ġamıyla kıldı siyeh dili bulut gibi” şekline çevrilmesiyle ikinci mısrayla birlikte bir anlam oluşturabildiği görülecektir.

Zülfüñ ġamıyla kıldı siyeh dil bulut gibi

Bârân gibi gözüm yaşın itdi revân felek (g.213/7)

2. Mezhebî Kelâmî

Edebî eserlerde, ifade edilen fikrin kıyas ve delil getirme yoluyla dile getirilmesi, kelâm ilmiyle uğraşan âlimlerin, meseleleri ortaya koyuş ve bunları ispatlayış tarzını andırdığı için mezhebî kelâmî olarak adlandırılır. Mezhebî kelâmî olarak adlandırılan bu tarz ifadelerde, temsîlî teşbih ve telmih de bulunabilir. İbni Kemâl’in şiirinin en dikkat çekici yönü, şâirin ifade ettiği düşünceleri gerçek hayatta karşılaşılan bir duruma veya yaygın olarak bilinip kabul edilen bir düşünceye dayandırma yoluna gitmesidir. Belâgatin “Mana ile ilgili sanatlar” bölümüne dâhil olan mezhebî kelâmî sanatı, adetâ İbni Kemâl’in şiirinin kimliği haline gelmiştir. Şâir, çokça başvurduğu bu sanatı uygularken, genelde birinci mısrada ifade ettiği düşünceye delil olması için ikinci mısrada bir kıyaslama yoluna gider. Aşağıda onun üslubunun bu en belirgin yönüne işaret eden birkaç beyit verilmiştir. Mısralar arasındaki delil ve ispat ilişkisi açık olduğu için beyitlerin nesre çevirilmesiyle yetinilmiştir.

Gördükçe gözlerüm yaşını şâd olur nigâr

Olur akar suya kişi itse nazar ferah (g.39/2)

“Sevgili, gözyaşlarımı gördükçe sevinir. Kişi akarsuya bakarsa ferahanır.”

Urdukça yara ġamzeñ okı göñlüm açılur

Çoğ olsa pencere eviñ için ider ferah (g.39/3)

“Gamze okların, bende yaralar açtıkça, gönlüm açılır, ferahlanır. Pencere çok olursa, evin içi ferah olur”

Virmese cânâna cân nakdin rakîb olmaz ‘aceb

Pîr-i kâfir kesbe kâdir olmasa virmez harâc (g.35/6)

“Rakip, canana canını vermezse, buna şaşılmaz. İhtiyar kafir, çalışmaya gücü yoksa haraç vermez”

Vir vakti ile bûseni ta kim safâ vire

Zirâ ki mevsiminde olur her semer lezîz (g.47/4)

“Ey sevgili, öpücüğü vaktinde ver ki keyif versin. Zira her meyve kendi mevsiminde lezzetlid olur.”

Yıkılsa dil hevâ-yı ruhuñla bulur safâ

Bozulsa ev tolar içine lâ-cerem ziyâ (g.12/1)

“Gönül yıkılsa, yanağının aşkıyla sefa bulur. Ev bozulsa elbette içine ışık girer.”

İtlerüñi koyup ağyâruña meyl itmez göñül

Kimse a‘dâsını takdîm itmez ahbâb üstine (k.1/17)

“Gönül, senin mahallenin köpeklerini bırakıp rakiplere meyletmez. Kimse düşmanlarını dostlarından üstün tutmaz, düşmanı dosta tercih etmez.”

Sâfî göñülde zâhir olur ‘ışk pertevi

Sûret görinmez âyînede olmasa safâ (g.12/2)

“Aşkın ışığı, tertemiz gönüllerde ortaya çıkar. Ayna temiz olmazsa, yüzler onda görünmez.”

‘Işk olmayınca başda kaçan cûş ider göñül

Deryâ temevvüc eylemez olmayıcak hevâ (g.12/3)

“Başta aşk olmayınca, gönül nasıl coşsun ki? Rüzgâr olmayınca, deniz dalgalanmaz”

Yüzin görince zülfi ġamın unudur göñül

Kalmaz gice karañusı toġdukda âfitâb (g.23/2)

"Gönül, yüzünü görünce saçından çektiği sıkıntıyı unutur. Güneş doğduğunda gecenin karanlığı kalmaz."

Eşk ile rûy-ı zer virür 'âşıklara hatuñ

Dünyâ-perest olana olur sîm ü zer lezîz (g.47/5)

"Yüzündeki tüylerin, aşıklara gözyaşı ve arı bir yüz verir. Dünyayı tapacak kadar sevenlere, altın ve gümüş tatlı gelir."

3. Redd-i Matla Kullanımı ve Tekrarlanan Mısralar

İbni Kemâl'in kendi çağındaki diğer şâirlere göre fark edilen önemli bir özelliği, kendi dönemindeki şâirlere göre redd-i matlaa ve mısra tekrarına önem vermiş olmasıdır. İbni Kemâl'in bu üslûp özelliğinin önemini vurgulamak açısından 16. Yüzyıl Dîvân şiirinde redd-i matla kullanımını örnek vermek yerinde olacaktır. Şener Demirel, Dîvân şiirinde redd-i matla konusunu 15 şâirin gazelleri üzerinden makalesinde 16. yüzyıl Dîvân şâirlerinden de üçünün (Bakî, Fuzûlî ve Hayâlî Bey) gazellerini incelemiş ve toplam 1500 gazel içinde sadece 4 tane redd-i matla tespit etmiştir.[87] Aynı şekilde Türkan Çınar da Emrî Dîvânı'nı incelediği tezinde şâirin hiç redd-i matla kullanmadığını tespit etmiştir.[88] Sadece bu dört şâiri baz alarak bu yüzyılda redd-i matla kullanımının yaygın olmadığını söylemek yanlış olmakla beraber, İbni Kemâl'in Dîvânı'nda tespit ettiğimiz beş adet redd-i matla örneği, şâirin üslubunun en azından bu yüzyılda ön plana çıkan büyük şâirlerden bu yönüyle ayrıldığı söylenebilir. Aşağıdaki 3 gazelde matla beytinin ilk mısraı makta beytinin ikinci mısraı olarak tekrarlanmıştır.

Eğdi boynum yâ gibi ebrû-yı kej-râlar benüm

Ne kara yazu idi başumda bu sevdâ benüm

---

[87] Bkz. Şenel Demirel, "Dîvân Şiirinde Redd-i Matla", **Bilig Dergisi**, sayı: 31,Güz-2004, s.161-177.
[88] Türkan Çınar, **a.g.t.**, s. 367.

Ben hevâ yolına doğru varduğumca serverâ

Eğdi boynum yâ gibi ebrû-yı kej-râlar benüm **(g.246)**

“Sevgilinin eğri kaşları, boynumu “yâ” harfi gibi eğdi. Bu sevda benim başıma ne kara bir yazı yazdı. / Ey sevgili ben aşk yolunda doğru bir şekilde yol aldıkça, eğri kaşlar, boynumu “yâ” harfi gibi eğdi”

Beni ağlatmağa ağyâr ile oynar güler

Ben nice ağlamayam hâlüme ağyâr güler

Nice bülbül gibi ben ağlamayam k’ol yüzi gül

Beni ağlatmağa ağyâr ile oynar güler (g.101)

“Sevgili beni ağlatmak için rakiplerle oynar, güler. Nasıl ağlamayayım, rakipler halime güler. / ben bülbül gibi nasıl ağlamayayım? O gül yüzlü sevgili beni ağlatmak için rakiplerle oynar güler.”

Gül isterdüm yirüm hâr itdi devrân

Beni bülbül gibi zâr itdi devrân

Habîb isterken uğradum rakîbe

Gül isterdüm yirüm hâr itdi devrân (g.314)

“Ben gül isterdim, devrân yerimi dikene çevirdi. Beni bülbül gibi ağlattı. / Sevgili isterken rakibin zulmüne uğradım. Ben gül isterdim, devrân yerimi dikene çevirdi”

Aşağıdaki iki gazelde ise matla beytindeki mısra, makta beytinde değil de aradaki beyitlerde tekrarlanmıştır.

Yine açıldı cihân şol gül-i ra‘nâ mı gelür

Seğirür gözlerüm ol nergis-i şehlâ mı gelür

Depreşür turmayuban tende nişân-ı dil ü cân

Seğrişür gözlerüm ol nergis-i şehlâ mı gelür (g.134)

"(Bahar geldi) Cihan yine açıldı. O güzel gül mü geliyor acaba? Gözlerim seğiriyor, o baygın bakışlı nergis mi geliyor? / Tenimde canım ve gönlüm ddurmadan depreşiyor. Gözlerim seğiriyor, o baygın bakışlı nergis mi geliyor?"

Dil ucından belâ çekmek saña mı kaldı 'âlemde

Bu derdi dâ'imâ çekmek saña mı kaldı 'âlemde

Düşüp göñül belâsına yiter çek 'ışk derdini

Dil ucından belâ çekmek saña mı kaldı 'âlemde (g.362)

"Bu âlemde, gönül yüzünden bela çekmek sana mı kaldı? Âlemde bu derdi daima çekmek sana mı kaldı? / Gönül belasına düşüp aşk derdini çekmen yeter; bu âlemde, gönül yüzünden bela çekmek sana mı kaldı?"

İbni Kemâl'in dikkat çeken bir yönü de bazı beyit ve mısraları farklı gazellerde tekrarlamasıdır. Bunu yaparken de bazen aynı beyit veya mısraı lafız ve mana yönünden aynen tekrarladığı, bazen de tekrarladığı bir beyitteki ifadeyi başka bir beyitte yine aynı anlamda ve aynı kelimelerle farklı bir kompozisyonda verdiği görülür. Aşağıda bu iki hususa da örnekler verilmiştir.

"Bir vefâsuz yâr imişsin böyle bilmezdüm seni" mısraının geçtiği aşağıdaki iki beyit farklı gazellerden alınmıştır. Mısraın beyitlere anlam olarak katkısı aynıdır.

Bir vefâsuz yâr imişsin böyle bilmezdüm seni

Cevri çok dildâr imişsin böyle bilmezdüm seni (434/1)

"Vefasız bir yar imişsin; seni böyle bilmezdim. Eziyeti çok bir sevgiliymişsin, böyle bilmezdim seni."

Beni görmez olalı gözden bırakduñ hayf kim

Bir vefâsuz yâr imişsin böyle bilmezdüm seni (g.396/3)

"Beni görmediğinden beri, gözden düşürdün, unuttun. Vefasız bir yar imişsin; seni

böyle bilmezdim**”**

Aşağıda aynı gazelin son iki beyti verilmiştir. Beyitlerde tekrarlanan “sanki oldı bezm-i ġamda cam-ı İskender kadeh” mısraı gazelin son iki beytinde bulunmakta ve her iki beyte de farklı anlam katmaktadır.

Meclis-i dilberde sâgardur gözüm yaşı şarâb

Sanki oldı bezm-i ġamda cam-ı İskender kadeh (g.40/4)

“Sevgilinin meclisinde gözüm kadeh, gözyaşlarım da şarab oldu. Sanki (gözüm), gam meclisinde İskender’in kadehi oldu”

Gözlerüñ yâdına bî-hâb u harâb-ender-harâb

Sanki oldı bezm-i ġamda câm-ı İskender kadeh (g.40/5)

“Kadeh, senin gözlerinin hatırasıyla uykusuz bir şekilde harap olarak sanki gam meclisinde İskender’in kadehi oldu”

Aşağıdaki beyitlerde de “Urdı zülfüñ sağışunca câna ġamzeñ yâralar” mısraı iki beyitte de aynı anlamda tekrarlanırken, beyitte anlam değişikliğini farklı olan ikinci mısralar sağlamaktadır.

Urdı zülfüñ sağışunca câna ġamzeñ yâralar

Mushaf-ı hüsnüñ hakıyçün kim tenüm sî pâredür (g.93/6)

“Ey sevgili, gamzelerin canıma saçlarının sayısınca yara vurdu. Güzelliğinin mushafı üzerine yemin ederim ki tenim otuz parça oldu”

Urdı zülfüñ sağışunca câna ġamzeñ yaralar

Yok bütün yir tîġ-i hicrân anı nice pâralar (g.94/1)

“Ey sevgili, gamzelerin canıma saçlarının sayısınca yara vurdu. (halbuki) her tarafım ayrılık kılıcıyla yarıldı. Gamzen bunu nasıl parçalayacak ki?”

İbni Kemâl’in bir beyitte kullandığı mazmunu, aynı anlamda ve benzer kelimelerle benzer bir kompozisyonda tekrarlamasına da aşağıdaki beyitler örnek olarak verilebilir.

Gonca gördi ağzın oldı hacîl

Hacletinden hande eyler yok yire (g.354/2)

Yüzüñi gördi gül hacîl oldı

Yoksa ne gördi kim ider hande (g.371/6)

"Gonca yüzünü görünce utandı. Utancından day yok yere güler. / Gül, senin yüzünü görünce utandı. Yoksa ne gördü ki güler."

Dil gerek sâfî ki 'ışkuñ pertevinden hazz ala

Çün mücellâ olmaya âyîne kesb itmez safâ (g.4/6)

Sâfî göñülde zâhir olur 'ışk pertevi

Sûret görinmez âyînede olmasa safâ (g.12/2)

"Gönlün, aşkın ışığından lezzet alması için temiz olması gerekir. Nitekim ayna parlak olmayınca, ondan keyif alınmaz. / Aşkın ışığı, tertemiz gönüllerde ortaya çıkar. Ayna temiz olmazsa, yüzler onda görünmez."

Lebüme kasd ider diyü tolar barmağına zülfüñ

Elinden ko o miskîni yiter yok yire bühtân it (g.32/5)

La'lüme kasd itdi diyü zülfüni çok elledi

Aslı yok bu sözüñ ol miskîne bühtândur 'abes (g.33/3)

"Saçın "aşık dudağıma kast etti" diyerek parmağına dolanır. O miskini bırak elinden, yok yere iftira etmesi yeter. / Sevgili "La'l gibi kırmızı dudaklarıma kast eti diyerek" saçıyla oynadı(düşündü). Aslı olmayan bu söz, bu miskin aşığa iftiradır; faydası yok!"

4. Müracaa şiirleri

Dîvân şiirinde karşılıklı söyleşme tarzında yazılan şiirlere verilen ad[89] olan müracaalarda genelde, âşık ve mâşuk arasında geçen diyaloglar söz konusudur. Şiirdeki monoton havanın kırılmasına yardımcı olan müracaa bu şiirler sade bir dille yazılıp konuşma havası taşırlar. En dikkat çekici örnekleri "dedim", "dedi" kelimelerinin mısra başlarında yer alanlarıdır.

İbni Kemâl Dîvânı'nda birinci beyti dışında baştan sona müracaa şeklinde olan bir gazel (g.2) ve müracaa üsubuyla yazılmış pek çok müstakil beyit bulunmaktadır. Aşağıda bu gazelle birlikte birkaç müstakil beyit de örnek olarak verilmiştir. Gazelde de görüleceği üzere "dedim, dedi" kelimelerinin her biri bir mısra içinde kullanılabildiği gibi, aynı mısrada da kullanılabilmektedir.

1. Didi dilber şem' gibi yana söylersin baña
Çün dil ucından yanarsın ya ne söylersin baña

2. Yüz virüp ağyâra küstâh eyledüñ didüm didi
Bilmeyüp sözüñ ne küstâh-âne söylersin baña

3. Leblerine câm-ı vaslından beni mest it didüm
Hışm idüp çeşmi didi mestâne söylersin baña

4. Zülfüñ efsûn ile gökden ayı indürmiş didüm
Uyhuya varup didi efsâne söylersin baña

[89] Lütfi Alıcı, "Klasik Türk Edebiyatı'nda Mürâca'a Şiirler", **İlmî Araştırmalar**, İstanbul, Güz, 2002, S. 14, s.1-15.

5. Söyleseñ şâhâ ne var didüm didi hışm eyleyüp

Bir gedâsın sen niçün şâh-âne söylersin baña

1. Sevgili "mum gibi yanarak benimle konuşurun. Madem ki gönlün yüzünden yanıyorun, neden bana söyleniyorsun" dedi.
2. "Rakiplere yüz verip onları küstah eyliyorsun" dedim. "sözünü bilmeden neden küstahâne konuşuyorsun" dedi.
3. Sevgilinin dudaklarına "kavuşma şarabından beni sarhoş et" dedim. Gözleri bana kızarak "benimle sarhoş gibi konuşuyorsun" dedi.
4. Sevgiliye "saçların sihir yaparak, gökten ayı indirmiş" dedim. Sevgili de uyuyarak "bana boş şeyler söylüyorsun" dedi.
5. "Ey şah, benimle konuşsan ne var ki" deyince, kızarak "en bir kölesin, niçin benle şâh gibi konuşuyorsun" dedi.

Aşağıda da müstakil beyitlerde bulunan "dedim, dedi" şeklindeki müracaa şiirlerinden birkaç örnek verilmiştir. İlk önce "dedim, dedi" kelimelerinin aynı mısrada olduğu beyitler, sonra da bu kelimelerin farklı mısralarda olduğu beyitler verilmiştir.

Cânum al bir bûse vir didüm didi

Söyleme işitmesünler bu sözi (g.414/2)

"Sevgiiye "canımı a da bir öpücük ver" dedim. "Bu sözü söyleme, işitmesinler" dedi.

Kapuma yüz sürmeği ister misin didi didüm

Ka'be'ye yüz sürmeği kangı müselmân istemez (g.142/4)

"Sevgili bana "kapıma yüz sürmeyi ister misin" dedi. "Kabe'ye yüz sürmeyi hangi müslüman istemez" dedim.

Yâ vefâ kıl baña didüm kakıdı

Yâ ur öldür didüm didi bu olur (g.109/4)

"Sevgiliye "bana yâ vefa kıl ..." dedim, güldü. "ya da beni öldür" dedim "bu olur" dedi."

Kevâkibi görüp ol meh didi nedür bu didüm

Çerâğlar yakuben gün yüzüñ arar eflâk (g.199/4)

“O ay yüzlü sevgili yıldızları görerek “nedir bu” dedi. “felekler mum yakarak seni arıyorlar” dedim.”

Söylemezsin baña didümdi tebessümle didi

Söz ne hâcet bir işâret ‘ârife besdür hemân (g.280/5)

“Sevgiliye “benimle konuşmuyorsun” dediğimde bana “söze ne gerek var; arife işaret yeter” dedi.”

Defter-i hüsnüñde didüm leblerüñ hattı nedür

Didi kim anda hisâb-ı cevre hâsıl bağlanur (g.71/5)

“Sevgiliye “güzelliğinin defterinde, dudaklarının üzerindeki yazılar nedir” dedim. “eziyetlerimin hesabını topluyorum” dedi.

Kaldı çeşmümde hayâl-i hatt-ı müşgînüñ didüm

Dir çıkarur her kişi kendi kilimini sudan (g.275/2)

“Sevgiliye “yanaklarının hayali gönlümde kaldı” dedim. Bana “herkes kendi kilimini kendisi sudan çıkarır” dedi.

Câm-ı la‘lüñden beni iy lâle-ruh mest it didüm

Didi kim mest oldı câm lâle-i sîr-âbdan (g.293/4)

“Sevgiliye “ey lâle yanaklı, dudaklarının kadehiyle beni sarhoş et” dedim. Bana “kadeh taze laleden sarhoş oldu” dedi.

5. Kelime oyunları

İbni Kemâl’in şiirinde, harflerin şekil özelliklerinden faydalanarak bir takım lafız ve anlam oyunları oynandığını görürüz. Genelde de sevgiliyi ve ona ait özellikleri överken bu yola başvuran şâir için “harf veya kelime oyunu” denilebilecek olan bu ifade tarzı, şâirlik kimliğini belirginleştirerek onu diğerlerinden ayıran bir üslup özelliği haline gelir. Aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere sevgilinin

güzellik unsurlarını Arap alfabesinin harflerine benzeten şâir, cevabı bazen hemen bulunan, bazen de biraz düşünmeyi gerektiren oyunlar oynar. Bu beyitlerde orijinalliği sağlayan husus, beytin kendi bütünlüğü içinde bu oyunlar düşünülmeden bir anlama sahip olmasıdır. Bu harf oyunları beyitten alınan zevki artırması yönüyle edebî değere sahiptir. Aşağıda İbni Kemâl'in üslubunun bu ilginç yönüne ışık tutacak birkaç beyit örnek olarak verilmiştir.

Ol elif kâmetlü mîm ağızlu râ kaşlu nigâr

Her ne emr eylerse 'âşık cân u dilden râmdur (g.51/4)

"O elif gibi ince boylu, mim gibi yuvarlak ağızlı ve ra gibi eğri kaşlı sevgili her ne emrederse, âşık candan ve gönülden ona râm olur" Şâir sevgilinin boyunu, dudağını ve kaşını sırasıyla elif (ا), mîm (م) ve râ (ر) harflerine benzetiyor. Bu harflerin bir araya getirilmesiyle önce "emr امر" kelimesi, ardından da râ (ر) harfinin başa alınmasıyla da "râm رام" kelimesi oluşur. Zaten şâir de beyitte "sevgili ne **emr** ederse âşık ona **râm** olur" demişti.

Olalı kaddüñ hayâli dilde cânâ mu'tekif

Kalbümi 'ışkuña kâlib eylemişdür ol elif (g.185/1)

"Ey canım sevgilim, boyunun hayali gönlüme yerleştiğinden beri, o elif, benim kalbimi seni aşkına kalıp yapmıştır" Arapçadaki "kâlib" kelimesi "değişen, dönüşen, bozulan" demektir. Bu aynı zamanda Türkçede de kullanılan ve "her hangi bir şeye muayyen bir şekil vermek için kullanılan ve o biçimi taşıyan vâsıta, kalıp" anlamındaki "kalıp" kelimesidir. Dolayısıyla şâir "benim kalbim, senin aşkına kalıp olmuştur, aşkın benim kalbimde şekil buldu" demektedir. Görüldüğü gibi, beyitte var olan harf oyununa hiç değinilmediği halde, beyit kendi içinde bir anlam bütünlüğüne sahiptir. Fakat şâirin harflerle oynadığı oyunun da beyte ayrı bir orijinallik kattığı inkar edilemez. Zira Arapçadaki "kalb قلب" ve "kâlib/kalıp قالب" kelimeleri arasında farkılık olarak sadece bir elif (ا) vardır. Şâir de beyitte o elifin nereden geldiğini zaten söylemektedir.

Gözlerüñdür iki ‘ayn ü kaşlaruñdur iki râ

Seni anuñçün gören dir şol turan ‘ar‘ar mıdur (g.60/5)

“Gözlerin iki ayn, kaşların da iki râ harfidir. Bu yüzden seni gören “şu ayakta duran servi midir” der” şâir sevgilinin gözlerini ayn harfine, kaşlarını da râ harfine benzetmektedir. Ayrıca Arapça da “ayn” kelimesinin “göz” anlamına geldiği de unutulmamalıdır. Şâir böylece hem bir gerçeğe hem de geleneksel hale gelmiş bir benzetmeye işaret etmiş olmaktadır. Dîvân şiiri geleneğinde de bu benzetme bulunduğu için, şâir göz ve kaşların benzediği bu haflerden başka bir hayale kapı açmaktadır. Şâirin ifadesine gore sevgilide iki ayn (ع) ve iki de râ (ر) vardır. Bu yüzden sevgiliyi görenler ona “ar’ar/servi” demektedirler. Zira gözü ve üstündeki kaşı benzedikleri harflere göre okursak “ar عر” hecesi elde edilir. Bundan iki tane olduğu vurgulandığına ve sevgilinin de iki gözünün üstünde iki kaşı olduğuna göre, elimizde iki “ar عر” hecesi yani “ar’ar عرعر” bulunmaktadır.

Görenler zülf ü kadd ü kaşuñ iy dôst

Görüñ işte musavver cân dimişler (g.123/4)

“Ey dost, senin saçını, boyunu ve kaşını görenler “işte canın resmi/tasviri” demişler” Sevgilinin saçı şekil olarak cîme (ج), boyu elife (ا) kaşları da nûna (ن) benzetilir. Bu üç harfin yanyana getirilmesiyle de “cân جان” kelimesi oluşur. Dikkat edilirse, bu benzetmeler bilinmese ve bu harf oyunu çözülmese bile beyit okuyucuya şâirin vermek istediği düşünceyi ifade edebilmektedir.

Çün hâtem-i cemâle leb-i la‘li düzdi fas

Da‘vâ-yı hüsne kaşı gözi zâhir itdi nas (g.172/1)

“Sevgilinin la’l gibi dudağı güzellik yüzüğüne taş dizdi. Güzellik davasına da sevgilinin kaşı ve gözü delil ortaya koydu” Beyitte öncelikle vurgulanması gereken husus, “la’l” kelimesinin kırmızı ve değerli bir süs taşı olduğu ve dudakların da Davan şâirlerince bu taşa benzetilmesinden dolayı “la’l” olarak anıldığıdır. Bu yüzden birinci mısrada dudakların, yüzüğe naıl olup da taş olduğu sorusunun cevabı bu benzetmededir. “Nas” kelimesi arapçada “kesin delil, hüccet” demektir. Bu kelime nûn (ن) ve sad(ص) harflerinden oluşmaktadır. Dîvân şiri geleneğinde de

gözün sad harfine, kaşın da nuna benzediğini bilen birisi, sevgilinin kaşının ve gözünün nasıl olup da güzellik davasını ispat ettiğini hemen anlar. Bunu bilmeyen için de herhangi bir mahzur yoktur. Zira sevgilinin kaşı ve gözü herkesinkinden güzel oolduğu için bu dava zaten ispat edilmiştir.

Zikr ü fikrin koma elden ağız ile zülfinüñ

Gül yüzi devrinde iy dil geçme mîm ü lâmdan (g.281/2)

"Ey gönül, sevgilinin ağzını ve saçını zikredip düşünmekten asla vazgeçme. Onun gül yüzünün zamanında mim ve lâm harflerinden vazgeçme." Bu beyitte farklı şekillerde düşünülebilecek iki harf oyunu bulunmaktadır. Birincisi ve açık olanı şâirinde birinci mısrada kullandığı kelimelerle açıkça işaret ettiği gibi, mîm (م) ve lâm (ل) harflerinin sevgilinin ağzına ve saçına işaret etmesidir. Zira şâir ik mısrada "Ey gönül, sevgilinin ağzını ve saçını zikredip düşünmekten asla vazgeçme" darken, aşağıdaki mısrada geçen mîm (م) ve lâm (ل) harflerinin nelere mukabil geldiğinin işaretini veriyor. Zaten Dîvân şiirinde sevgilinin ağzı küçük ve yuvarlak olmasıyla mîme (م), saçları da kıvrımlı olmasıyla lâm (ل) harfine benzetilir. Şâirin gönlüne bunları zikredip, asla bunlardan vazgeçmemesini tavsiye etmesi kolayca anlaşılabilmektedir. Fakat bu beyitte şâirin okuyucuya oynadığı küçük bir oyun daha bulunmaktadır. Dîvân şâirlerinin bahar mevsimini "gül mevsimi" olarak adlandırdıkları, bu mevsim geldiğinde tövbekar şâirlerin bile içki içmeye başlaması yüzünden de şâirler tarafından gül mevsimi ve şarap ilişkisi hakkında birçok şiir yazıldığı bilinen bir husustur. Ikinci mısrada da şâir "gül yüzünün zamanında mim ve lâm harflerinden vazgeçme" derken, kullandığı gül kelimesi ve mîm (م) ve lâm (ل) harfleriyle bu ilişkiye işaret etmekte ve gönlüne "bahar mevsiminde şaraptan vazgeçme" demektedir. Zira şarap kelimesinin bir karşılığı da "mül مل"dür ve bu da mîm (م) ve lâm (ل) harflerinden oluşur. İbni Kemâl'in başka bir beyti bu ilişkiyi daha açık gösterdiği için aşağıda verilmiştir.

Görince ağzı vü zülfini 'aklum gitdi yağmaya

Ki mül keyfiyeti fehm oldı anuñ mîm u lâmından (g.309/2)

"Sevgilinin ağzını ve saçını görünce aklım kendinden geçti, yağmalanmış gibi oldu. Onun mim ve lamından şarabın özelliği anlaşıldı." Şâir sevgilinin ağzını ve saçını

görünce kendinden gittiğini ifade etmek için “aklım yağmaya gitti” yani “aklım yerinde kalmadı, akıl özelliğimi yitirdim” demektedir. buna sebep olarak da sevgilinin “mîm (م) ve lâm (ل)”ını göstermektedir. Yukarıda sevgilinin ağzına ve saçına benzetildiğini “mîm (م) ve lâm (ل)”a benzetildiği izah edilmişti. Şâir burada ayrıca mîm (م) ve lâm (ل) harflerinin birleşmiş şekli olan “mül مل”den yani şaraptan bahis açarak, sevgilinin ağzının ve saçının kendisi üzerinde şarap etkisi yaptığını söylemektedir. Nasıl ki şarap içen birisi sarhoş olduğunda aklî melekelerini kaybediyorsa, sevgilinin de ağzı (م) ve saçı (ل) yanyana geldiğinde “mül مل” etkisi yapmaktadır.

B. Dîvân'ın Dil Özellikleri

1. Kelime Kadrosu

Bir şairin edebî kişiliğinin tespit edilmesinde kullanılabilecek ölçütlerden biri de şiirlerinde kullandığı kelimelerin tespit edilmesidir. Bu sayede gerek kelime hazinesinin zenginliği gerekse de kendi çağında kullanılan kelimeleri tercih edip etmediği tespit edilen şairin kullandığı kelimelerden yola çıkarak hem dile hâkimiyeti hem de hayal gücü hakkında birtakım yargılarda da bulunmak mümkündür. Nitekim Behçet Necâtigil bu hususa "bir şâirin kişiliği yalnızca seçtiği tema ve motiflere bakışından değil kullandığı kelime haznesinin, söz diziminin özelliklerinden de meydana gelir"[90] şeklinde işaret ederek şairin tercih ettiği kelimelerle edebî kişiliği arasında bağlantı olduğunu ifade etmektedir.

İbni Kemâl'in şiirlerinde tekrarlar hariç olmak üzere 3713 kelimenin kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunun diğer Dîvân şairlerinin kullandığı kelime sayısından düşük olduğu görülmektedir. İbni Kemâl'in çağdaşı olan şairlerin kaç kelimeyle şiir yazdıkları konusunda bir çalışma bulunmamaktadır. Fakat Emrî, Fuzûlî, Bâkî ve zâtî Dîvânları üzerine yapılmış çalışmalardan yola çıkarak bu yargıya ulaşılabilir. Türkan Avlan Emrî Dîvânı'nda tekrarlar hariç olmak üzere 3913 kelime kullanıldığını tespit etmiştir.[91] Fuzûlî ve Bâkî'nin Dîvânlarını farklı yönlerden karşılaştıran Songül Yağcıoğlu ise bu şairlerin Dîvânlarında terkipli kelimelerle birlikte toplam kelime sayısının Fuzûlî'de 4829 Bâkî'de ise 5106 olduğunu tespit etmiştir.[92] Bu iki şairin Dîvânlarında kullandıkları terkiplerde geçen kelimelerin çoğunun tekrarlandığı göz önüne alınmış olsa bile her iki şairin de Dîvânlarında 4000'in üzerinde kelime kullanıldığı söylenebilir. Şule Yılbır, Zâtî Dîvânı'ndaki kelime gruplarını ve söz varlığını incelediği Yüksek Lisans tezinde yaptığı dizinde 4328 madde başı kelime olduğunu belirtmektedir.[93] Bu durumda İbni Kemâl'in şiirlerinde çağdaşı diğer şairlere göre daha az kelime kullandığı şeklindeki

[90] Behçet Necatigil, **Bütün Eserleri-5** (Haz. A.Tanyeri-H.Yavuz), İstanbul, Cem Yay., 1983, s.48.

[91] Türkan Avlan, **a.g.t.**, s.314.

[92] Songül Yağcıoğlu, **Fuzûlî ve Bâkî Dîvânlarının Karşılaştırılması,** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2009, s.436.

[93] Şule Yılbır, **Zâtî Dîvânı'ndaki Kelime Grupları ve Söz Varlığı**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2010, s.333.

yargımızın kısmen de olsa doğrulandığı söylenebilir.

İbni Kemâl'in şiirlerinde kullandığı kelimelerin kökenlerine baktığımızda da karşımıza ilginç bir tablo çıkmaktadır. Şairin Dîvânında kullandığı kelimelerin büyük çoğunluğu Arapça ve Farsça kökenli olup Türkçe kelime sayısı bunlara göre oldukça azdır. Aşağıda kelimelerin kökenlerine göre dağılımı verilmiştir. Tabloda müşterek kökenli olarak verilen kelimelerden kasıt, iki farklı dilden gelen kelimelerle oluşturulmuş birleşik kelimelerdir.

Türkçe	**Farsça**	**Arapça**	**Müşterek**	**Toplam**
788	1275	1518	132	3713
% 22	% 34	% 40	% 4	% 100

Tablo 8: İbni Kemâl'in kullandığı kelimelerin kökenlerine göre dağılımı

Tabloda da görüleceği üzere İbni Kemâl'in şiirlerinde kullandığı kelimelerin dörtte üçü (%74) Arapça ve Farsça kelimelerden oluşmaktadır. Fakat bu tablonun yanlış okunmaması gerekmektedir. Zira, bu tablodaki oranı belirleyen kelimelerin çoğu bugün olduğu gibi dilimizde oldukça sık kullanılan ve herkesin anladığı kelimelerdir. Nitekim tezimizin fesahat bölümünün kelimenin anlaşılma güçlüğü (garabet) bahsinde de değindiğimiz gibi birkaç tanesi dışında İbni Kemâl'in kullandığı kelimeler herkes tarafından bilinmekte olup günümüzde de dilimizde yaygın olarak kullanılmaktadırlar.

Ali Nihat Tarlan'ın Dîvân inceleme yöntemini başlattığı "Şeyhî Dîvânı'nı Tetkîk" adlı eseri ile Mehmet Çavuşoğlu'nun "Necâti Bey Dîvânı'nın Tahlîli" isimli çalışmasından sonra bu iki eser paralelinde bir çok Dîvân inceleme çalışması yapıldığı halde melesef bunlarda şiirleri incelenen şâirin diğer şâirlerle mukayesesi pek yapılmamıştır. Çalışmamızın diğer bölümlerinde olduğu gibi bu bölümünde de bir karşılaştırma çalışması yapılmıştır. İbni Kemâl'in kullandığı isim ve fiillerin hem XVI. yüzyılın hem de bütün bir Dîvân şiirinin en büyüklerinden olan Bâkî ve Fuzûlî[94] tarafından kullanılıp kullanılmadığı karşılaştırılmalı tablolarla gösterilmiştir.

---

[94] Bu bölümdeki veriler "Songül Yağcıoğlu'nun yukarıda adı geçen tezinden alınmıştır

1.1. İsimler

İbni Kemâl'in şiirlerinde kullanılan isimler tasnif edildiğinde dikkati çeken ilk husus, şeyhülislâm olmasına rağmen kendisinin dîni-tasavvufî kelime ve terimleri herhangi bir Dîvân şairinden daha fazla kullanmamış olduğudur. Esmâ-i Hüsnâya pek yer vermeyen, Dîvânında sadece bir yerde Cebrâilden bahsedip diğer melekleri anmayan, bir-iki yerde geçen Kur'ân-ı Kerîm dışındaki diğer kutsal kitaplardan bahsetmeyen İbni Kemâl'in şiirlerinde kullandığı birtakım dînî terimler ve âyetlerden alıntıladığı kelime ve ibareler gazellerde anlatılan sevgiliye ait hususların ifade edilmesinde genellikle teşbih unsuru olarak kullanılan birer sembolden ibarettir. Aynı şekilde peygamberlerden ve mucizelerinden bahsetmesi de yine sevgilinin güzellik unsurlarının övülmesi ve aşka dair birtakım hususiyetlerin ifade edilmesi eksenindedir. Aynı şekilde şiirlerinde nâdiren geçen tasavvufî kelimelerin de dînî bir hava oluşturmaktan ziyâde Dîvân şiiri geleneğinde zamanla şiirde belli anlamları ifade etmek amacıyla ifade edildikleri şekillerde ele alındıkları görülmektedir.

İbni Kemâl'in sosyal hayata ait hemen hemen tüm unsurlara şiirlerinde yer verdiği görülmektedir. Efsânevî ve mitolojik şahısların birçoğu İbni Kemâl Dîvânı'nda yer alırken bunlar içinde en çok şarabı icad eden Cem'e ve aşk kahramanları olan Leylâ-Mecnûn ile Ferhad-Şirîn-Hüsrev'e yer verilir. Çeşitli milletlere ait özelliklere ve bazı ülke ve şehir isimlerine de şiirinde yer veren İbni Kemâl yine Dîvân şiiri geleneğine uyarak özellikle Çin ve Hıtâ ülkelerine misk kokusunun kaynağı olmaları bakımından birçok beytinde farklı şekillerde değinir. Aras, Ceyhun, Dicle ve Nîl gibi nehirlerden bahseden şair, Nîl nehrini Mısırla olan ilişkisi sebebiyle birçok beytinde aşığın gözyaşıyla ilişki içerisinde kullanır.

İbni Kemâl'in ilmiye sınıfına girmeden önceki mesleğinin askerlik olduğuna dair rivayetleri çalışmamızın Giriş kısmında belirtmiştik. Birtakım ilmî terim, tabir ve deyimlerle şeyhülislamlık mesleğine ait bazı terimleri sıklıkla kullanan şairin askerlikle ilgili terimleri ve savaş araçlarının isimlerini şiirlerinde kullandığı görülmektedir.

Giyim kuşama ve süslenmeye dair birçok unsuru da şiirlerinde kullanan İbni Kemâl'in şiirlerinde birçok kumaş ve giyecek ismiyle güzel koku ve aksesuar ismine rastlanmaktadır. Yine zamanının yiyecek ve içecek kültürüne ait birçok ayrıntıyı gösteren kelime ve tabirleri şiirine alan İbni Kemâl'in içki ve esrâr ile ilgili birçok

hususu da şiirine konu edindiği görülür. Bunlar dışında tıbbî terimler, kıymetli taşlar ve madenler, mûsikî terimleri, meslek isimleri, paralar, renkler, oyun isimleri ve yazı araç ve terimlerinin de şiirinde sıkça kullanıldığı görülür.

İnsan bedenine ait her türlü ayrıntının zikr edildiği şiirlerde, özellikle sevgilinin yüzüne ait unsurlar farklı farklı benzetmeler eşliğinde ele alınır. İbni Kemâl'in gazel nazım şeklinin bütün gereklerini yerine getirerek sevgiliye dair her türlü ayrıntıyı farklı kelime ve ifade şekilleriyle defalarca tekrarladığı şaraba dair her türlü unsuru şiirine konu edindiği görülür. Nitekim Dîvânda en çok kullanılan kelimelerin sıklık listelerini gösteren aşağıdaki listede de görüleceği üzere şiirlerinde en çok sevgilinin saçı, yüzü, gözü, beni, boyu, ağzı ve dudakları gibi güzellik unsurları ve bunların benzetilenleriyle aşka ait unsurlar olduğu görülmektedir.

Kelime	**Tekrar Sayısı**	**Kelime**	**Tekrar Sayısı**	**Kelime**	**Tekrar Sayısı**
zülf	455	gonca	126	od	83
yüz	429	var	125	derd	81
dil	409	âh	122	ağyâr	80
göñül	390	kan	117	hevâ	79
gül	318	degül	115	ġamze	78
cân	16	cihân	112	mihr	78
göz	301	mâh	109	‘âlem	77
‘aşk	265	gün	106	bülbül	77
ruhsar	227	çeşm	105	hôş	75
hüsn	208	el	95	ayaġ	71
ġam	185	yok	94	kuy	70
serv	175	gerek	92	gice	69
yaş	162	yol	92	şem‘	69
yâr	145	toprak	91	cemâl	67
Iç/içeri	143	ağız	86	dem	66
gülşen	133	kişi	83	seher	64

Tablo: 9 İbni Kemâl Dîvânı'nda en çok kullanılan kelimeler ve sıklık sayıları

Dîvânda tabiate ait unsurlar da önemli yer tutar. Şiirlerde gökyüzüyle ilgili kelimeler sevgilinin aşkıyla ilgili olarak zikredilir. Bu bağlamda Dîvân şiiri geleneğinde birçok benzetme ve hayalle ele alınan ay ve güneş önemli yer tutar. Aynı şekilde zaman ve mekanla ilgili hususlar da şiirlerde sıkça ele alınmaktadır.

Gece ve gündüz yanında güz ve bahar gibi mevsimler de âşığın hâlet-i rûhiyesini yansıtan birer motif olarak ele alınırken mekân isimleri de genellikle sevgilinin aşkıyla bağlantılı olarak seçilir. Bunlar içinde en çok zikredilenler gül ve lale bahçeleri, sevgilinin kapısının eşiği ve âşığın acı çektiği çöl gibi yerlerdir.

İbni Kemâl'in şiirlerinde anâsır-ı erbaa (dört unsur: su, toprak, ateş ve hava) ile ilgili unsurlar ile bitki ve hayvan isimleri de çokça yer alır.

Aşağıda İbni Kemâl'in şiirlerinde kullandığı kelimelerin konularına göre tasnifi, Dîvânda ne sıklıkta geçtikleri ve bu kelimelerin Fuzûlî ve Bâkî Dîvânlarındaki kullanım sıklıklarıyla karşılaştırılmaları bulunmaktadır.

DÎN VE TASAVVUF			
Allah	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
Allah	11	9	19
Hakk	7	79	17
Hâlik	2	2	1
Hayy	2	2	-
Hudâ	8	12	26
Kâdir	2	2	-
Rab	6	32	9
Rezzak	1	-	-
Tanrı	3	14	-
Melekler	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
Cebrail	1	9	2
Kitaplar	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
Kur‹ân	2	10	3
Mushaf	13	6	5
Peygamberlr	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
Âdem	3	13	-
Dâvûd	1	1	3
Îsa	5	34	18
Hızr	6	26	16
Muhammed	6	3	1
Mûsâ	4	5	4
Süleymân	6	23	9
Yûsuf	2	11	20
Sahabeler	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
Ali	1	-	-
İbadetle Ilgili Mefhumlar	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
Âbid	1	2	-
Âyet	15	8	7
Büt	14	26	5
Du'â	10	24	31
Farz	1	4	-
Günâh	12	13	4
Hacc	3	1	-
Harâm	4	8	4
Helâl	1	5	2
Hikmet	1	19	4
İbâdet	2	9	-
Kabe	17	9	25
Kıble	11	6	18
Kurbân	4	24	9
Mihrâb	6	20	9

Mirâc	5	5	-
Mümin	3	9	-
Müslümân	8	19	6
Rahmet	8	19	11
Rûze	1	9	4
Sanem	15	14	16
Secde	6	13	6
Sevâb	1	7	-
Şükr	6	24	3
Takvâ	1	7	2
Tavâf	4	8	3
Tevbe	2	9	4
Zekât	1	4	3
Zünnâr	10	6	1
Âhiretle Ilgili Mefhumlar	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
Kevser	11	10	11
Behişt	2	-	8
Cehennem	4	9	1
Cennet	31	39	35
Dûzah	1	13	2
Firdevs	3	2	11
Huld	1	1	-
Hûrî	2	11	15
Tûba	6	2	2
Zemzem	2	-	3
İtikadla İlgili Mefhumlar	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
Dîn	7	29	25
Ecel	9	15	2
İblîs/Şeytan	7	8	1
Îmân	12	22	7
Kader	3	3	4
Kâfir	18	29	10
Kazâ	1	38	20

Kıyâmet	22	19	8
Küfr	6	16	2
Mahşer	3	8	2
Melek	4	23	5
Perî	21	18	9
Tasavvufla İlgili Mefhumlar	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
Bekâ	2	10	9
Cezbe	1	-	2
Dergâh	6	49	24
Derviş	2	4	10
Elest	3	-	2
Fakr	2	51	9
Gayb	3	3	2
Gurûr	4	6	3
Hakîkat	7	11	9
Himmet	5	22	30
Kalender	3	1	2
Kanâat	3	7	2
Kesret	1	7	6
Mâ-fihâ		-	1
Mâsivâ	1	1	3
Mürîd		2	1
Mürşîd	1	2	1
Nefs	5	11	3
Pîr	19	15	19
Rind	2	9	13
Riyâ	6	20	12
Sabr	15	41	23
Sâlik	2	4	2
Sofî	6	6	25
Şeyh	2	7	4
Tecellî	3	-	4
Tecrîd	2	6	3
Tekye	2	-	3
Terk	16	85	20

Vâiz	3	13	13
Vahdet	1	11	4
Zâhid	27	44	24
Zikr	12	24	10
Zühd	5	16	10
SOSYAL HAYAT			
Efsanevî ve Mitolojik Şahıslar	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
Âsaf	1	5	2
Behrâm	1	-	7
Azer	1	1	-
Cem	15	18	42
Dahhâk	2	1	-
Dârâ	1	4	21
Ferahşâd	1	-	1
Ferhâd	12	32	11
Feridûn	1	1	2
Hallâc	3	3	2
Hüsrev	9	6	10
İskender	9	7	25
Kayser	3	-	4
Leylâ	7	10	11
Mânî	3	-	-
Mecnûn	17	44	35
Nerîmân	1	-	2
Rüstem	2	2	6
Şirin	18	7	2
Vâmık	1	4	-
Tipler ve Ünvanlar	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
Âşık	73	92	129
Bende	14	9	24
Beg	13	22	14
Esîr	1	31	10
Gedâ	18	24	34
Gulâm	3	5	3

Kul	20	13	33
Râkib	62	43	55
Tıfl	22	11	17
Zâhid	27	44	24
Milletler ve Kavimler	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
Acem	3	5	5
Arab	3	5	1
Fireng	1	4	1
Habeş	1	1	2
Hind/î/û	20	10	11
Rûmî	1	1	1
Tâtâr	4	1	9
Türk	2	5	
Türkmân	3	1	1
Ye'cûc/Mecüc	2	1	2
Zengî	1	-	-
Ülkeler ve Şehirler	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
Bâbil	1	1	-
Bağdâd	3	30	3
Bedahşân	1	2	9
Çîn	31	6	25
Hayber	1	-	-
Hicâz	1	-	6
Hindistan	1	4	1
Huten/ Hatâ	9	-	9
Irâk	1	8	1
Irem	1	-	-
Mısr	17	6	4
Rûm	25	13	12
Şam	24	-	6
Nehirler ve Dağlar	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
Aras	2	-	-
Ceyhûn	4	2	2

Dicle	2	2	1
Nîl	9	-	6
Şat	1	-	1
Tûr	1	1	1
Savaş Âletleri ve Terimleri	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
Ceng	4	4	15
Cevşen	1	2	1
Feth	3	40	16
Gavgâ	4	14	11
Gürz	1	-	2
Hadeng	4	18	10
Hamâ ‘il	2		1
Hançer	46	51	64
Hisâr	3	13	3
Kavs	4	2	5
Kemân	15	5	19
Kemend	5	-	-
Kılıç	7	4	10
Kûs	1	-	9
Leşker	10	26	16
Nâvek	3	23	7
Neberd	1	-	2
Nişân	2	6	11
Niyâm	1	1	1
Nîze	3	1	9
Ok	53	57	19
Peykân	16	46	12
Râyet	1	10	4
Rezm	4	7	4
Sancak	5	-	4
Sehm	2	-	3
Seyf	2	-	2
Sinân	4	2	2
Sipâh	7	18	7
Siper	7	2	7

Şemşîr	6	6	52
Tîg	55	89	63
Tîr	25	13	37
Top	4	-	9
Yay	6	15	4
Zafer	3	4	5
Kumaşlar ve Giyecekler	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
Atlas	2	1	4
Câme	8	2	20
Cübbe	1	-	1
Dâmen	28	43	26
Destâr	3	2	9
Efser	1	5	5
Etek	1	12	-
Harîr	1	1	2
Hırka	8	1	4
Hil'at	9	2	8
Hulle	1	3	-
Ihrâm	2	1	-
Kabâ	4	4	13
Kumaş	1	-	3
Külâh	8	3	1
Nemed	1	1	3
Ni'âl	1	-	1
Nigîn	2	4	6
Nikâb	7	15	5
Pirehen	2	10	12
Güzel Kokular	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
Abîr	4	-	2
Anber	26	11	32
Buhûr	1	1	1
Cüllâb/gül-âb	9	5	9
Misk	13	-	8
Müşg/în	59	35	76
Nâfe	12	3	16

Süs ve Aksesuar Terimleri	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
Fass	1	-	2
Guşvâr	3	-	6
Halhal	1	2	5
Kemer	6	5	12
Kuhl	1	1	13
Tûtiyâ	8	7	15
Yiyecek ve İçecekler	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
Ayva	2	-	3
Badam	1	1	4
Berş	1	-	1
Fülfül	4	-	2
Gül-be-şekker	1	-	1
Helvâ	3	-	1
Hôş-âb	1	1	1
Kand	22	2	4
Kebâb	5	11	7
Mive	4	2	14
Nân	7	-	4
Nemek	1	1	1
Piste	1	1	-
Sîb	2	1	2
Sükker	8	-	3
Şeftâlu	3	-	5
Şehd	3	11	5
Şeker	19	11	31
Şerbet	7	7	5
Unnâb	2	-	-
Yazı Araçları ve Terimleri	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
Beyt	3	2	6
Cezm	1	5	-
Çînî	4	-	1
Defter	14	9	22
Devât	1	1	6
Dîvân	18	7	5
Dürc	2	13	4
Eş‹âr	3	2	17
Fermân	1	25	9
Fesâhat	2	2	2
Galat	1	8	1
Gazel	1	2	20
Guftâr	2	-	3
Hâme	9	12	19
Harf	3	9	4
Hokka	7	4	10
Kâl	2	-	6
Kalem	18	63	42
Kîl	1	-	2
Kitâb	11	7	9
Levh	6	32	13
Matla	1	4	11
Mesel	3	-	2
Mistar	1	1	2
Minkâr	2	4	1
Mühr	10	2	6
Nâme/mektûb	13	7	10
Nazm	2	11	43
Nesh	5	1	-
Nokta/nukât	10	16	5
Nutk	1	10	2
Nükte	2	4	12
Nüsha	4	7	3
Pergâr	1	12	1
Söz	104	54	44
Sühân	3	1	-
Şâ'ir	1	-	4
Şi 'r	10	2	41
Şîrâze	1	2	2

Tahrîr	2	5	2
Tefsîr	6	1	-
Teşbîh	2	-	8
Tuğrâ	5	2	9
Tûmâr	1	7	2
Varak/evrâk	21	13	23
Yazı	1	-	5
Diğer Araç-Gereçler	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
Âyine	41	41	77
Bâb	7	4	3
Bâlin	3	1	4
Bardak	1	-	1
Çengel	1	1	-
Çetr	3	1	2
Dervâze	2	1	-
Elek	1	-	1
Halka	15	5	35
Hâtem	11	6	67
İp/iplik	2	1	1
Kafes	6	5	10
Kandîl/kanâdil	5	4	7
Kapı	33	21	27
Kelîd/kilîd	4	5	-
Kemend	5	5	19
Keştî	1	4	9
Kıble-nümâ	3	-	2
Kîse	3	1	1
Kullâb	3	5	5
Kûze	6	4	1
Külüng	1	-	1
Meş‹ale	2	-	11
Micmer	5	1	13
Mikrâz	1	-	1
Pergâr	1	-	-
Perde	9	19	17
Pister	1	-	4

Pûte	1	1	4
Raht	2	8	4
Resen	2	1	1
Revzen	3	9	2
Rikâb	2	1	6
Sakf	1	-	4
Seccâde	3	1	1
Şâne/tarak	9	6	11
Şem'	65	105	61
Şeş-der	5	-	2
Şîşe	5	4	13
Tabak	3	1	3
Tâs	4	5	5
Teber	2	-	1
Terâzû	2	1	3
Tesbîh	1	2	6
Tinâb	1	-	3
Tîşe	1	4	5
Tügme/dügme	1	1	4
Zencîr	13	20	26
Zevrâk	4	7	18
Tıpla İlgili Mefhumlar	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
Ağu	5	1	1
Dârû	1	-	5
Em	1	1	3
Ilâc	3	11	2
Merhem	3	15	3
Penbe	3	3	7
Tiryâk	7	1	4
Zehr	15	12	8
Kıymetli Taşlar ve Madenler	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
Altın	12	3	33
Cevher/cevâhir/gevher	11	60	75

Dürr /inci	10	30	68
Güher	10	18	35
Gümiş	1	-	8
La'l	127	103	164
Lü'lü'	2	12	18
Mercân	1	-	7
Sadef	16	11	13
Sîm	29	15	32
Şeb-çirâg	1	-	4
Yâkut	10	2	12
Zer	32	20	64
Zümürrüd	3	-	10
İçki ve Esrar ile İlgili Unsurlar	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
Arak	3	4	4
Afyon	1	-	2
Ayak	10	8	4
Ayıklık	2	-	1
Ayş	8	16	63
Bâde	26	36	44
Beng	1	-	1
Bezm	42	78	124
Câm	56	69	197
Cür‹a	4	3	27
Duhân	5	-	8
Duhter-i rez	1	1	9
Dûtün	2	-	1
Dürd	2	7	2
Habâb	9	-	10
Hum	1	3	5
Humâr	3	2	4
Hum-hâne	2	2	2
İşret	5	9	29
Kabak	2	-	10
Kadeh	11	-	21
Kâse	11	1	11

Meclis	10	9	72
Mest	21	45	35
Mestân	8	-	6
Mey	27	94	122
Mey-gede	1	3	11
Meyhâne	8	20	11
Muğ-beçe	1	1	-
Mül	7	1	6
Nûş	19	8	30
Peymâne	10	7	14
Piyâle	5	2	17
Sâgar	6	16	53
Sahbâ	1	12	15
Sâkî	13	41	81
Ser-hoş	2	11	-
Ser-mest	2	13	2
Şarâb	21	33	72
Mûsiki ile İlgili Unsurlar	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
Çeng	13	13	23
Def	1	4	7
Elhân	1	1	1
Kânûn	1	5	4
Kudûm	1	1	2
Mutrib	5	5	14
Nây/ney	11	18	22
Nefîre	1	1	1
Rebâb	1	-	2
Sâz	2	2	13
Sürûd	1	7	1
Tanbûr	2	1	2
Meslek İsimleri	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
Attâr	4	2	-
Asker	1	6	1
Bâgbân	6	12	7

Etibbâ	1	1	1
Ferrâş	4	-	4
Gavvâs	4	4	4
Hâcib	1	1	1
Hâdim	1	-	1
Hammâl	1	1	-
Kasâb	1	1	1
Kâtib	3	5	2
Meşşata	3	1	1
Mutrib	5	5	14
Nakkâş	4	6	6
Nigeh-bân	2	-	2
Pehlevân	2	3	4
Perde-dâr	2	2	-
Sakka	2	-	4
Sayyâd	3	2	2
Tabîb	3	21	9
Paralar	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
Akça	5	4	6
Dînâr	1	5	5
Dirhem	2	6	4
Pul	3	-	4
Oyunlar	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
Çevgân	3	-	7
Nerd	6	1	1
Renkler	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
Ahdâr	1	1	4
Beyaz	2	6	6
Ahmer	3	1	6
Ak	2	3	3
Al	3	14	31
Elâ	1	-	1
Gül-gûn	12	26	39
Kara	52	35	14

Kıpkızıl	1	-	2
Kızıl	5	4	2
Laciverdî	1	3	-
Sebz	11	8	1
Sefid	2	1	7
Sevâd	3	14	11
Siyâh/siyeh	45	11	28
Sürh	2	-	3
Turuncî		-	1
Yeşil	1	3	4
Zerd	12	15	39
İNSAN			
İnsana Bedenine Ait Uzuvlar	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
Ağız	88	20	27
Akıl	24	43	17
Arız	12	24	28
Avuç	3	1	3
Ayak	3	50	66
Ayn	12	8	22
Bağir	55	46	17
Barmag	7	2	3
Baş	169	120	101
Beden	8	13	7
Boy	4	2	9
Boyun	29	11	13
Cân	284	284	207
Cebîn	2	2	7
Ciğer	27	45	14
Çehre	2	16	27
Çeşm	106	94	113
Dehân	47	23	41
Dendân	3	1	11
Dest	11	11	41
Dîdâr	20	13	21
Dîde	23	35	59

Dil	385	221	337
Dimağ	4	-	9
Diş	13	6	11
Ebrû	12	17	37
Egni	2	2	4
El	95	81	154
Endâm	6	4	7
Engüşt	1	2	11
Fem	1	-	1
Gabgab	2	-	3
Gamze	79	48	66
Gerdân	8	1	16
Gîsû	3	7	9
Göğüs	12	3	-
Göñül	386	222	144
Göz	301	217	188
Gûş	15	1	32
Hadd	21	11	23
Hâl/ben	51	14	61
Hatt	107	81	89
Hired	4	11	1
Hûn	23	32	37
Hûş	2	3	2
İzâr	15	9	37
Kadd	86	58	75
Kâkül	5	12	23
Kalb	4	9	22
Kâmet	19	27	52
Kaş	69	40	38
kafâ	1	2	6
Kirpik	13	3	2
Kulak	12	7	20
Leb/tudak	211	57	138
Merdüm	11	43	13
Miyân	6	3	25
Mû (y)	11	14	18
Müje	4	16	18

Müjgân	1	23	11
Pâ	4	17	35
Reg	1	3	4
Rû(y)	17	17	59
Rûh	9	23	13
Ruh/ruhsâr	242	138	178
Saç	40	2	23
Sadr	3	6	5
Ser	25	52	76
Sîmâ	1	-	3
Sîne	42	35	122
Ten	29	80	37
Ter/der	27	20	58
Turra	10	6	36
Üstühân	3	11	4
Vücûd	3	40	21
Yanag	16	-	4
Yürek	27	-	4
Yüz	418	136	124
Zebân/dil	13	35	24
Zekan	3	-	2
Zenahdân	1	8	5
Zülf	456	121	195
TABÎAT			
Gökyüzü ve Felek	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
‘Âlem	82	182	171
Asuman /âsmân	14	27	36
Cihân	116	66	236
Çarh	46	78	77
Dehr	18	56	64
Dünya	47	76	62
Ebr	17	24	34
Felek/eflâk	51	96	141
Fezâ	1	19	8
Gerdîş/gerd	20	44	30

ûn			
Gök	40	42	43
Kâ‹inât	1	7	12
Sehab	6	7	17
Semâ'	3	5	8
Sipihr	7	18	38
Ufuk/âfâk	4	7	28
Yıldızlar ve Gezegenler	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
Âfitâb /âftâb	23	46	43
Ahter	1	13	12
Ay	38	29	7
Behrâm	1	-	1
Encüm	4	14	23
Güneş	26	14	19
Hamel	1	1	1
Hurşîd	15	70	59
Kehkeşân	1	-	4
Kamer	22	6	15
Kevvâkib	5	-	15
Keyvân	1	3	6
Mâh	99	118	154
Mihr	76	57	87
Nücûm	4	3	12
Pervîn	3	1	3
Sitâre	3	2	9
Süreyyâ	2	3	6
Şems	7	2	8
Yılduz	8	1	3
Zühre	2	3	4
Isı ve Işık	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
Envâr	5	7	11
Furûğ	1	2	6
Germ	20	6	4
Işık	1	-	1

Lâyıh	1	-	1
Nûr	37	42	36
Revnak	2	19	12
Şerâre	1	4	-
Şu'â'	3	8	3
Tâbân	6	9	17
Tâb-nâk	2	-	3
Teb	4	-	7
Ziyâ	3	5	16
Tabiat Olayları	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
Bârân	26	15	12
Berf	2	1	8
Berk	11	22	6
Ferâg	1	2	2
Girdâb	2	14	9
Ra'd	2	3	-
Zamanla İlgili Unsurlar	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
Âhir	17	19	35
Âhiret	2	3	1
Ahşam/şâm	27	48	11
An	43	7	1
Bahâr	36	53	63
Dâ‹imâ	7	44	24
Dem	54	139	116
Dem-â-dem	1	22	20
Dem-be-dem	8	24	12
Devr/devrân	64	160	108
Dün	15	36	5
Ebed	1	8	14
Evkât	1	9	-
Evvel	11	14	22
Eyyâm	10	31	22
Ezel	7	14	19
Ezelî	1	1	3

Fasl	5	23	14
Ferdâ	3	-	5
Gece/gice	69	44	46
Gün	106	158	121
Gündüz	9	3	5
Harîf	3	8	2
Hazân	14	20	23
Hengâm	4	-	4
Îd /iyd	11	7	35
Leyl	4	8	2
Nehâr	3	8	2
Nev bahâr	13	7	33
Nev rûz	4	16	7
Nîsân	2	4	4
Ramazân	1	4	2
Rûz	10	28	24
Rûzgâr	6	36	21
Sâ’at	2	27	1
Sabâh	1	3	1
Sâl	1	4	5
Seher	63	24	32
Subh	28	76	37
Subh-dem	5	10	34
Şeb	27	32	31
Şimdi	26	14	54
Vakt	97	26	22
Yıl	18	13	13
Zaman	31	81	53
Mekanla İlgili Unsurlar	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
İl	34	-	4
Âşiyân	5	-	5
Bâdiye	1	3	2
Bağ	31	61	131
Bâzâr	11	19	10
Beyâbân	1	6	3

Bûstân	4	18	12
Büt-hâne	3	4	-
Câmi‘	2	-	4
Çâh/ çeh	9	3	5
Deşt	1	5	13
Deyr	1	2	7
Dükkân	3	-	1
Eşig	3	-	36
Ev	18	27	6
Eyvân	11	5	16
Gûşe	6	14	23
Gülistân	18	14	54
Gülşen/gülzâr	133	115	140
Halvet-hâne	1	-	-
Hâne	9	3	24
Hânkâh	4	-	7
Havz	3	1	3
Kabr	8	11	3
Kal‹a	4	4	1
Kârgâh	3	6	1
Kasr	17	2	15
Kişver	10	17	9
Kişver-sitân	1	1	2
Kûh	13	7	12
Kûhsâr	9	2	13
Kûy	67	79	94
Külbe	1	6	1
Külhan	10	4	2
Künc	4	10	24
Lâle-zâr	18	8	5
Ma‹reke	2	-	1
Ma'bed	1	2	-
Mahzen	2	5	1
Matbah	2	2	-
Mâtem-serâ	1	1	-
Mekteb	5	1	1
Mescid	2	9	6

Meydân	15	1	25
Meyhâne	8	20	11
Mezâr	4	7	1
Mihrâb	6	20	9
Minber	4	4	1
Ravza	17	15	13
Sâhil	1	5	3
Sahn	13	5	65
Sahra	20	31	25
Sarây	3	3	13
Sebze-zâr	13	3	7
Serîr	3	13	8
Şehr	16	14	21
Tekye	2	-	3
Tennûr	2	-	1
Yuva	2	5	1
Zindân	7	11	3
Ziyâret-gâh	1	1	-
ANÂSIR-I ERBAA (DÖRT UNSUR)			
Su ile İlgili Unsurlar	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
Âb	31	52	86
Bahr	14	43	52
Cû	9	-	3
Cûy/bâr	10	5	36
Deryâ	18	41	50
Jâle	5	3	34
Katre	9	43	27
Lücce	1	-	3
Mâ	7	2	4
Mevc	10	22	11
Nem	5	14	11
Selsebîl	3	1	3
Seyl	8	24	19
Seylâb	11	21	3
Su	101	103	46
Şebnem	12	20	21

Umman	2	2	13
Yağmur	7	1	
Zülâl	4	10	17
Toprak ile İlgili Unsurlar	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
Berr	2	3	2
Gil	1	-	5
Gubâr	10	34	25
Hâk	38	107	127
Toprak	91	39	10
Türâb	1	2	1
Toprak ile İlgili Unsurlar	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
Ahker	1	2	3
Âteş	33	55	36
Nâr	34	11	28
Od	83	65	24
Şirâr	1	5	18
Şihâb	2	-	7
Şu'le	13	20	27
Hava ile İlgili Unsurlar	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
Bâd	48	26	61
Nesîm	14	17	41
Rüzgâr	6	2	14
Sabâ	55	74	34
Sarsar	2	2	10
Yel/yil	19	21	-
BİTKİLER VE HAYVANLAR			
Ağaçlar	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
Agaç	2	6	1
Çenâr	11	2	8
Ergavân	3	4	19

Nahl	4	13	20
Nârven		1	2
Serv	175	87	108
Sidre	6	-	6
Şimşâd	2	16	17
Çiçekler	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
Benefşe	26	7	10
Çiçek	3	2	-
Gonca	126	61	86
Gül	318	264	292
Gülnâr	7	1	4
Karanfül	2	1	8
Lâle	66	23	61
Nergis	5	26	42
Nilüfer	5	2	3
Reyhân	9	14	8
Sanevber	2	1	14
Semen	10	7	11
Sûsen	6	5	9
Sünbül	34	24	90
Şakâyik	1	2	2
Verd	1	-	6
Yâsemen	2	6	10
Za‘ferân	2	-	4
Zanbak	2	1	5
Yeşillikler	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
Berg	24	32	51
Çemen	30	39	120
Giyâh	7	1	3
Hûşe	3	-	1
Mugaylân	1	-	2
Nebât	1	2	7
Nihâl	7	25	56
Ot	7	1	-
Sebz/e	37	48	10

Yaprag	12	2	1
Hayvanlar	İbni Kemâl	Fuzûlî	Bâkî
Akreb	1	3	-
Andelîb	6	8	5
Âhû	12	6	17
Arslan	1	5	1
Bûkalemun	1	1	-
Bülbül	77	53	88
Gurâb	2	2	-
Hezâr	5	6	29
It	23	11	4
Kebk	1	1	2
Kebûter	2	1	5
Kumru	1	2	-
Kuş	7	15	-
Mâhî	5	-	1
Mâr	27	10	1
Meges	8	-	2
Mûr	7	11	6
Murg	18	15	43
Neheng	1	1	3
Peleng	1	-	13
Pervâne	16	17	11
Seg	3	2	6
Sincâb	1	1	2
Şâhîn	1	-	5
Şîr	1	-	17
Şütûr/üştûr		-	3
Tâvûs	8	1	16
Tûtî	12	8	13
Zâg	9	1	1

1.2. Fiiller

İbni Kemâl Dîvânı'nda, yapılan tekrarlar hariç olmak üzere, 379 adet basit ve türemiş fiil kullanılmıştır. Bu sayı İbni Kemâl'in çağdaşlarından olan Emrî'de 431[95] Fuzûlî'de 241 ve Bâkî'de ise 348'dir.[96] Şairlerin duygularını ifade ederken farklı fiilleri tercih etmelerinde hayatı algılama tarzları, üslûpları ve dışadönük olup olmamalarının etkili olduğu ve örneğin Dışavurumcu (expresyonist) şairlerin duygu ve düşüncelerini ifade etmede fiillere daha çok önem verdikleri görüşü kabul edilmiştir.[97] Bu görüşe göre İbni Kemâl'in ve Emrî ve Bâkî gibi çağdaşlarının Fuzûlî'ye göre daha dışadönük ve hayatla iç içe şairler oldukları söylenebilir. İbni Kemâl'in şiirlerde en çok kullandığı fiillere bakıldığında da bunların daha çok hareket bildiren fiiller oldukları dikkat çekmektedir. Aşağıda İbni Kemâl Dîvânı'nda en çok kullanılan fiillerin kullanım sıklıkları verilmiştir.

Fiil	**Tekrar Sayısı**	**Fiil**	**Tekrar Sayısı**	**Fiil**	**Tekrar Sayısı**
Ol-	816	Benzet-	89	Çık-	67
Di-	316	Bul-	89	Tut-	66
Eyle-	306	Yalvar-	83	Yak-	65
Bil-	146	Sürün-	82	Açıl-	62
Düş-	143	Yan-	73	Ağla-	58
İ-	133	Aç-	72	Ak-	58
Kıl-	127	Geç-	71	Ir-	58
Al-	124	İste-	69		

Tablo 11: İbni Kemâl Dîvânı'nda en çok kullanılan fiiller ve sıklık sayıları

İbni Kemâl Dîvânı'nda birleşik fiil kullanımında da çeşitlilik görülmektedir. Beyitlerde Arapça ve Farsça kökenli sözcükler, et-, kıl-, eyle-, ol- gibi Türkçe yardımcı fiillerle birlikte kullanılır.

Aşağıda basit ve türemiş fiillerin tam listesi ile İbni Kemâl Dîvânı'nda kullanılan birleşik fiillerin kullanıldığı mısralardan örnekler verilmiştir.

---

95 Türkan Avlan, a.g.t., s.

96 Songül Yağcıoğlu, **a.g.t.**, s.432

97 Yılmaz Daşcıoğlu, **Behçet Necatigil'in Şiirlerinin Şekil ve Muhteva Yönünden İncelenmesi**, Sakarya Üniversitesi (Yayınlanmamış doktora Tezi)., 2001, s.537.

1.2.1 Basit ve Türemiş Fiiller

aceble-	bak-	bükül-	derle-	duy-
aç-	bakın-	bürü-	devşür-	duyul-
ağ-	ban-	büyü-	di-	duyur-
ağar-	bas-	büyüle-	dik-	dür-
agulan-	başla-	çağır-	dilen-	düş-
ağla-	bat-	çağla-	din-	düşün-
ağlaş-	bekle-	çak-	diñle-	düşür-
ağlat-	belür-	çakıl-	diñlen-	düz-
akşamla-	beñze-	çal-	diril-	düzil-
ak-	beñzet-	çalın-	diz-	eğ-
akıt-	besle-	çalış-	dizil-	eğdir-
aldan-	bezen-	çat-	doğ-	eğil-
añ-	bırak-	çatıl-	doğra-	eğle -
ara-	biç-	çegzin-	doğran-	eğlen-
art-	biçil-	çek-	doğrul-	ek-
artır-	bil-	çekil-	dokun-	eksil-
as-	bilin-	çevir-	dol-	elle-
aş-	bin-	çık-	dola-	eri-
at-	bit-	çıkar-	dolan-	eriş-
atıl-	boşal-	çıñlat-	dolaş-	erit-
avla-	boya-	çöz-	doldur-	es-
avut-	boyan-	dağıt-	donan-	eski-
ayıpla-	boz-	dağıt-	doy-	esle-
ayır-	bozul-	dağlan-	dök-	esne-
ayıt-	bul-	dayan-	dökül-	et-
ayrıl-	bulabil-	değ-	dön-	eyit-
az-	bulan-	del-	döndür-	eyle-
bagla-	buluş-	delin-	döşe-	ez -
baglan-	bur-	denil-	döy-	geç-
bağır-	buyur-	depret-	dur-	geçir-
bağışla-	bük-	der-	dut-	gel-

getir-
gez-
gir-
git-
gizle-
göç-
gönder-
gör -
göreme-
görün-
göster-
götür-
gözet-
gözle-
gül-
güldür-
ırıl-
giy-
ısıcakla-
ısın-
ısır-
ıslan-
ısmarla-
iç-
içil-
ilet -
iliş-
imren-
inan-
incin-
indir-
iñlet-
ir-
iriş-
iste-
işit-
it-
kaç-
kak-
kal-
kaldır-
kalk-
kan-
kana-
kap-
karar-
karşıla-
kat-
katlan-
kayır-
kaynat-
kaz-
kazan-
kazıt-
kes-
kesil-
kıl-
kımıldan-
kısal-
kıvrıl-
kıy-
kız-
kızar-
ko-
koc-
kok-
kon-
kopabil-
kork-
koru-
kur-
kurtar-
kurul-
kurut-
kuşan-
oku-
ol-
oña-
oñul-
otur-
oy-
oyna-
öğren-
öğret-
öl-
öp-
örsele-
ört-
öt-
öykün-
özen-
pârala-
pişir-
saç-
sakın-
sakla-
sal-
salın-
sarar-
sarıl-
sarmaş-
sat-
sataş-
sav-
say-
seç-
seçil-
segriş-
sek-
sep-
sev-
sevin-
sez-
sı-
sıdur-
sığ-
sın-
sına-
sıvar-
sil-
silk-
soğul-
sok-
sol-
al-
soldur-
sor-
soy-
soyul-
soyun-
sög-
söyindir-
söyken-
söyle-
söylen-
söyleş-
söylet-
söyün-
sula-
sun-
sus-
susa-
suvar-
süpür-
sür-
sürç-
süril-
sürün-
süz-
şaş-
şekerlen-
şüphelen-
tak-
takın-
tanı-
tara-
taş-
taşı-
tat-
tâzelen-

tokuş-
tozut-
tut-
tutul-
tutuş-
uç-
uğra-
uğurla-
ulaş-
um-
unut-
ur-
usan-
uslat-
utan-
uy-
uyan-
uyar-
uyu-
uyut-
uzat-
üfür-
üleştir-
ürk-
üş-
üşür-
üşüt-
üt-
üzül-
var-
vazgeç-
vazgel-
ver-
yağ-
yak-
yakıl-
yakış-
yalvar-
yandır-
yanılt-
yap-
yapıl-
yapış-
yar-
yara-
yarala-
yârân-
yaraş-
yarat-
yarıl-
yaslan-
yaşar-
yat-
yay-
yayıl-
yaz-
yazıl-
ye-
yen-
yerin-
yet-
yetiş-
yık-
yıkıl-
yıl-
yıldur-
yırt-
yol-
yor-
yu-
yum-
yumuşat-
yut-
yügriş-
yügür-
yüri-

1.2.2. Birleşik fiiller

1.2.2.1 Yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiiller

Adûñuñ **eyle**di çün nakd-i ‘ömrini **ġâret**
‘Adûsı dahi aña **‘izzet eyle**r
‘Afv it günâhumı bilürem yüzi karayem
‘Akl sarrâfı **kıyâs it**se bahâsın fi’l-mesel
‘Akl-ı derrâki mey-i ġaflet ile **zâ’il ol**a
‘Aksidür âyîne-i hüsnüñde **ol**mış **âşikâr**
‘Âlemi **kıl**sa **ihâta** n’ola eşküm kim revân
‘Ârif olan komadı bugünki işi yarına
‘Arz-ı **şevk it**düm saña ağyâr yakdı nâr-ı reşk
‘Âşık olmadıysa kaşuñ ayına şâhâ eger
‘Âşık-ı dîdâr olup sahrâ-yı hayretde gezer
‘Işk bâzârınuñ **ol**dum sânemâ **sarrâfı**
‘Işk Mısrına varan kimse **ticâret it**mege
‘Işkdur bu nice sultânı **kalender eyle**di
‘İtâb ile **hitâb eyle**rdi çarha
‘lşkuñ çeküp belümi niçün **eyle**di **ża‘îf**
‘lşkuñ **ol**sa ne ġam **günâh** baña
‘lşkuñuñ bûstânına il **raġbet it**dügi bu kim
Acır elbette kişi çün vatanın **yâd kıl**ur
Aç idüp nâ-merde **muhtâc eyle**me
Açılur gül gibi bir gün göñlüñi **târ eyle**me
Açmış iken defterin gül nakd-i vakti **kıl hisâb**
Âdem oldur ki **sadef-sîne vü deryâ-dil ol**a
Ahibbâsı dahi hep **nefret eyle**r
Âlet ile **hâsıl ol**ur mı insâna kemâlât
Allâh **murâd eyle**miyecek kul kula n’eyler
Anı **kâtil** bunı **cân-bahş it**di Hayyün lâ-yemût
Anlaruñ mihri büküp kaddini **çenber eyle**di
Añunca la‘lüñi dil cândan **eyle**di aña **meyl**
Ârıżında **eyle** hattına **nazar**
Artuk olur leźźeti şeker **mükerrer ol**ıcak
Âsiyâb-ı ġamda bağrı **un ol**ur
Âşinâ olmağa sa‘y it seg-i kûyıla göñül
Âvâre oldı eglenemeyüp gezer sabâ
Ayağına yüz sürüp **şûrîdelikler it**di âb
Ayağında cân u dil **zârî kıl**urlar zeng-vâr
Ayağında su gibi kanlu yaşın **it**di **revân**
Ayağuña düşdüğin ‘âşıklaruñ **‘ayb eyle**me
Ayaguña su gibi cân u göñül **ol**dı **revân**
Bâde-i şevk-i lebüñdür cânı **pâmâl eyle**yen
Bağrumı delüp ġamzeñ okı **it**di **güzer-gâh**
Bağruñuñ kanın içinde kaynadup **cûş eyle**miş
Bahr-i ma‘nâda dil **ol**up **gavvâs**
Baña sensüz dil ü cân gülşeni **zindân ol**dı
Başa **tâc eyleye**lüm sâgar-ı meyden sâkî
Başdan ayaġa kadar toptolu **tiryâk ol**asın
Başına tar eylemişdür gülsitânı goncanuñ
Başuma ‘âlemi **târ it**di devrân
Ben de senüñ kuluñam lutf idüp **âzâd eyle**
Ben gedâya **kıldı** ol dil-ber göz ucıyla **selâm**
Ben **niyâz it**dükçe sen **nâz ey**le kim
Ben **perîşân ol**ayum zülfüñ gibi ey mâh sen
Bende olmayan boyuñ servine **âzâd ol**madı
Bende yok gül ârzûsı **it**mezem serve **heves**
Beni bülbül gibi **zâr it**di devrân
Beni **Dîvâne kıl**mışdur saçuñ zencîri sevdâsı
Benümle turfa **bâzâr it**di devrân
Beñzer ol akıncı ol kâfir köyin **it**di **tırâş**
Ber-taraf kıl işüñi vü ‘âlem-i fânî ile
Bezendi gülşen ü tonandı serv **ol**dı **nazîr**
Bildiğüñ bilmediğüñ şahsa **mukârin ol**ma
Bildümdi anuñ derdine **dermân ol**acağın
Bilmezem n’oldı ki bu hayr işi **te’hîr eyle**di
Bir gün belâ-yı ‘ışkuñ añup **nâle kıl**maya
Bir gün fürûġ-ı hüsnüñe hat **sâyebân ol**ur
Bir mahal hîç iki żıddile **ol**ur mı **muttasıf**
Bir olur göñli vü gözi **pür ol**ur içi vü taşı
Bir perîdür gül ki bülbül anı **teshîr it**mege
Bir saçı Leylî hevâsıyle **perîşân-hâl ol**up
Bî-sa‘âdet **sâhib-i tâc ol**masun
Bî-vefâlar çok-durur ammâ **selâm olsun** saña
Bizüm ile eski ‘ahdini **ferâmûş eyle**miş

Bu ‘arûs-ı goncanuñ yüzine **zîver eyle**di
Bu ikiden kim **tecâvüz it**di bu sırr oldı fâş
Bu ne bârândur ki **def‘ it**mez hevâ keyfiyetin
Bu puhte söz **it**mez **eser** ol hâm göñülde
Bu revâ mıdur **ol**up **cür‘a-keş-i bezm-i ġurûr**
Bulmasun meskenini **kal‘a-i pûlâd eyle**
Bunı **fikr it**mez ki yüzinde sunuñ hat mı turur
Bülbül haberlerin senüñ aġzından **it**di **nakl**
Bülbül niyâza başladı sen **nâz kıl** diyü
Bülbül ol deñlü **şûhlık kıl**dı
Büt-perest olmasa ol gîsû-yı ‘anber-sâ eger
Câhil olmakdan ise toġmadan ölmek yeğdür
Câme-i rengîn ile **zeyn eyle**yüp kendülerin
Cân almaġa **nâz eyle**r imiş hışm ile çeşmi
Cân u dil kim **it**diler ol la‘l-i cânân ile **bahs**
Cân u dil mülkini niçün böyle **vîrân eyle**düñ
Cânumı almaġ içün **bir ol**dı iki la‘l-i yâr
Cefâ vü cevrine yâruñ egerçi **mübtelâ ol**dum
Cehd it ki hayrile añalar halk aduñı
Cehd kıl terk-i ta‘ayyüñ birle mümtâz olasın
Cem‘ olduġuñ bizümle niçün istemez rakîb
Cihâna la‘l nisâr itdi hûn-feşân hançer
Cilve eyler zülfi tâvûsı açup bâl ü peri
Cismümi çün dâġ-ı **hasret kıl**dı ser-tâ-ser kara
Cûy olup yaşum tolandı ol gülistânı dürüst
Cûy-bâr-ı hüsnine **ġark it**di hattı zevrâkın
Çârsû-yı bâgda **ol**dı **gazel-hân** ‘andelîb
Çeng idüp kâmetümüz ney gibi **nalân ol**alum
Çeng oldı kadüm çünki o servüñ hevesinde
Çeşm ü ebrûsı girü **eyle**di **yaġma** niye ki
Çevirür başına dil murġını **âzâd kıl**ur
Çün gelür yâr işigine yüzini **hâk eyle**r
Çün mizâc-ı ‘âşıkı **hıfz it**mege sevdâ yiter
Çün **mücellâ ol**maya âyîne kesb itmez safâ
Çün **nasîb ol**an ezelde mübtelâlıkdur baña
Çünki **destân ol**dı dillerde beyânum söylenür
Dahhâk-ı subh bir gün **pür-zehr-i mâr eyle**r
Dâimâ **fikr-i sürûr eyle**yen ehl-i âmâl
Dâm-ı zülfüñe göñül murġı nice **sayd ol**masun
Dâstâna **nakl ol**alı derd ü ġussam kıssası
Def‘-i sevdâya akar sudan **yeg ol**maya ‘ilâc
Defter itmiş güllerüñ evrâkını bâd-ı seher
Dehânuñ sırrını çün **keşf kıl**dı
Delüdür bu göñül ancak anı **idrâk eyle**r
Derd-i ‘ışkuñla **sefer kıl**sam budur hikmet aña
Derdüme çâre istemege **çâre ol**madı
Deryâ **temevvüc eyle**mez olmayıcak hevâ
Dest-gîr olmaġa demdür bir ayak câm gerek
Devrini bende **temâm eyle**di devrân bu gice
Dil bülbüli derd ile **fiġân it**se ‘aceb mi
Dil **harâb ol**dı ise ġam yime kim
Dil nermdür dahi saña **rahm eyle**yüp göñül
Dilde **habs it**düm hayâl-i ġamzesin dilber didi
Dile **zulm it**meñüñ oranı yok mı
Dirhemi **sarf eyle** ele girdükçe
Dirler ki **jeng ol**ur turucaġaz ter âyîne
Dişlerüñ **vasfın kıl**ur dil gûş kıl iy gonca-leb
Dîvâne oldı taġlara düşüp yiler sabâ
Diyâr-ı ‘ışkı ma‘mûr eyle dil mülkini **tahrîb it**
Diyâr-ı ‘ışkı **ma‘mûr eyle** dil mülkini *tahrîb it*
Diyâr-ı ‘ışkı *ma‘mûr eyle* dil mülkini **vîrân it**
Diyâr-ı ‘ışkı **ma‘mûr eyle** dil mülkini *vîrân it*
Dôstum gül gibi **maġrûr ol**ma hüsnüñ çaġına
Dôstum hayr iş-durur gel **eyle**me **ihmâl** anı
Dünyâ-perest olana **ol**ur sîm ü zer **leźîź**
Ebr içinde ol sebebden mâh-ı nev **pinhân ol**ur
Ecel geldükde **nakz eyle**r kavânîn-i etıbbâı
Egrilik itdiyse iy dil yâ gibi kej-râ kaşı
Ehl-i hayr olan tarîk-i hacda su **eyle**r **sebîl**
Ehl-i tecrîdüñ tarîkında **ol**ur bir kıl **hicâb**
Elinde sen şehüñ **ol**aydı ger **revân** hançer
Ey ecel saña **revân eyle**yeyin cânı beni
Eyü yavuz ne ise bizi hele **yâd kıl**ur
Fark olunmasa n’ola birbirine beñzer kara
Ferrâş-ı bâd sahn-ı gülistânı **kıl**dı **pâk**
Fikr-i ruhsârını yâruñ baña **terk it** iy rakîb

Fitne-i ‘âlem ü âşûb-ı cihân eylediler
Habs olursın ‘âkıbet zindân-ı kabre **‘azl ol**up
Hak **muvâfık eyle**süñ takdîre tedbîrüñ senüñ
Hâle görünse kenâr-ı mâhda **bârân ol**ur
Hâl-i ruhsâruñ gibi yirüm benüm **nâr eyle**me
Ġam irişdükde **eyle**meñ **feryâd**
Ġam nevâsıyla ki ‘uşşâkı **muhayyer eyle**yem
Hamdüli’llâh bir dahi **kıl**dum cemâlüñe **nazar**
Ġamze-i tîġıyla ol mülki **müsahhar eyle**di
Ġamzeñ okı üstine **ceng it**düğince cân u ten
Ġamzeñ okına dil **siper it**mişdi sînesin
Ġamzeñ okıyla yüregümi **yâre eyle**düñ
Ġamzesi göñlüne ağyâruñ ne **te’sîr eyle**süñ
Ġamzesi **kan it**di bağrum tîġ-i hicrânı ile
Hasûd **ol**masa **kâ’il** bu dil-firîb söze
Hâżır itdüm fikr-i zülfüñle dil-i pür dûddan
Hâżır ol vaktüñe şikâr gelür
Gel **i‘râz it** rakîbüñden yirin ol kâfirüñ **nâr it**
Gel **kerem kıl** ol ġarîbi itlerüñ ağzından al
Gel **tavâf it** Ka‘be'yi var soñra çık ihrâmdan
Geldi hattun âyet-i hüsnüñi **tağyîr eyle**di
Ger siyâh taşı kızıl kan ile **rengin itseñ**
Gerçi kim leblerüñi **çeşme-i cân eyle**diler
Gerek **ehl-i fazl ol** gerek **pâdişâ**
Gonca mahbûbını **sayd eyle**mek ister nergis
Göñli meftûn ‘aklı vâlih cânı **medhûş eyle**miş
Göñlüme gelse hayâl-i hattı **reşk eyle**r rakîb
Göñül kapuñdan **ıraġ ol**mağa degül râżı
Göñül murġı **giriftâr ol**maz idi bend-i sûretde
Gör kim beni ne vech ile **bîçâre eyle**düñ
Gör nice bağrını **hûn it**di anuñ bu sevdâ
Gördükçe gözlerüm yaşını **şâd ol**ur nigâr
Görinmez oldı gözüme sensüz cihân dahi
Göz yum cihândan aç gözüñi **ġaflet eyle**me
Gözlerüm yaşı döküldükçe göñül **eyler fiġân**
Gözlerüm yaşını **men‘ it**mez rakîbün korkısı
Gözlerüm yaşını sîm itdi yüzüm **zer eyle**di
Gözlerüñ göñlümi her lahzada **bîdâd kıl**ur
Gözüm yaşını sîm ü yüzümi **zer eyle**di
Gözümde hayâl-i ruhı **mesken kıl**up aydur
Ġussa-i zülfüñ-durur bilüm büküp **dâl eyle**yen
Ġussa-i zülfüñi **‘arż it**mek zihî tûl-i emel
Gül gül oldı gözlerüm yaşı ile sahrâ-yı ‘ışk
Gül isterdüm yirüm **hâr it**di devrân
Gül ruhlaruñı lâle görüp **ol**dı **şerm-sâr**
Gül yüzüñ şevkına **feryâd it**düğümce her seher
Gül yüzüñe karşu **âh it**sem akar gözüm yaşı
Gün yüzüñle meh ne **lâf eyle**r senüñ
Güneşden nûr irmez **hâ’il ol**sa yir yüzi aya
Hüsn gencine ol uğruyı **nigeh-bân eyle**düñ
Hüsne meyl itdüğidür zülfin **perîşân eyle**yen
Hüsnüñ kitâbın **it**se ne var **ezber** âyîne
Hacletinden **hande eyle**r yok yire
Hâne-i dilde saçuñ kim ġayra **ol**mışdur **hicâb**
Hân-i hüsnüñe senüñ **ol**masa **muhtâc** âfitâb
Hankâh-ı ‘ışka düşmişdür göñül **dervîş ol**up
Hâtırını ol ġarîb üftâdenüñ **hôş eyle**miş
Hass olup şânuñda şâhâ fażl-ı bî-pâyân-ı Hak
Hatt-ı müşgînüñ ki zülfüñ şâmını **kıl**dı **harâb**
Her geçenden el açup yani du‘â **cerr eyle**r
Her gice bir dürlü **eyle**r **şekl** mâh-ı âsumân
Her hâme kande **vasf kıl**ur kand-i la‘lini
Her hüner kim cihânda **it**di **zuhûr**
Her kaçan kim **zeyn ol**ur berg-i hazân ile çınâr
Her ne **emr eyle**rse ‘âşık cân u dilden râmdur
Her pâresin dönüp yine biñ **pâre eyle**düñ
Her źelîle di **müşâvir ol**masun şîrîn lebüñ
Hind ilinden zülfi **cem‘ it**di harâc
Hindû-yı zülf-i siyâhuñ **şerm-sâr it**mek neden
Hitâb-ı kahruñı **fehm it**mezidi kalb-i ‘adû
Hiźmet itmeyen kişi üstâda üstâd olmadı
Hôş-durur efsâne-i zülfinde **tatvîl it**seler
Hurde-i ‘ışkuñı göñlüm içre **pinhân eyle**düñ
Hûyuñ ögrendi şehâ **ol**alı **hem-râh** saña
İ’tibâr itmezler ol söze ki serhôşdan çıkar
İçi çürüklügini **eyle**di **‘ayân** hançer

İgen **cevr eyle**me bülbüllerüñe
İhtirâz eyle belâdan çünki saña cân gerek
İki taş ile döğüp **eyle**di göğsini **siyâh**
Ìsâ ölüyi **zinde kıl**urdı du'â ile
İşiğüñden eşk-i çeşmüm sâ'ilin gel **kıl**ma **red**
İtlerine **hiźmet it**mekden göñül 'âr eyleme
İtlerüñi koyup ağyâruña **meyl it**mez göñül
İy büt-i Çîn çün yüzüñ ayın **temâşâ it**di âb
Ka'be-i vasluñı **bî-nâm u nişân eyle**diler
Ka'beyi kaçan **tavâf eyle**r müselmân olmayan
Kaddümi bâr-ı ġam-ı zülf ile ol meh **it**di **dâl**
Kadre uğrayan kişinüñ hâceti **ol**ur **revâ**
Kalbümi 'ışkuña **kâlib eyle**mişdür ol elif
Kandayidüñ diyü cânâ vechi var **it**sem **su'âl**
Kanı Mecnûn gibi 'âkil ki kurbet **eyle**ye **hâsıl**
Kapuñda kullaruña **it**meseydi ger **taklîd**
Kapuñı **kıble-i erbâb-ı hâcât eyle**di Bârî
Kârbân-ı 'ışk ile **seyr eyle** mihnet deştini
Kar-gâh-ı'ışkı **resm it**dükde nakkâş-ı ezel
Karşuña başın salup serv-i revân **hayrân ol**ur
Kasd-ı îmân eyler ol kâfir 'aceb şeytân mıdur
Kâse-i zerrîndür ol havż içre **devr eyle**r güneş
Kâseyile kûyunı **devr eyle**mezdi her seher
Kaşlaruñ fikriyle **inşâ it**di hôş ser-nâmeler
Kaşlaruñ rif'atde **hem-ser ol**muş alnuñ ayına
Kaşuñ tâkı önüñde ruhlaruñ **ġark ol**mış envâra
Kendü elüñle virseñ **ol**ur mîveler **leźîź**
Kesdi zünnârı görüp dünyâ **müselmân ol**dı
Kıbkızıl itsem tennûr-ı dilde ġam büryânını
Kısmet olmayanı bulmaz **taleb it**mekle kişi
Ki akar suya nazar cânı **ferah-nâk eyle**r
Kim anuñ bâd-ı sabâ **dahl kıl**ur her yirine
Kim hayâl-i **zühd kıl**sa 'ışk-ı bî-bâk üstine
Kim karañu gicede hiss-i basar **eyle**r **ġalat**
Kim **nidâ-yı müjde-i vasl eyle**r anda her ceres
Kimse a'dâsını **takdîm it**mez ahbâb üstine
Kimse **musâhib ol**madı dünyâda hûr ile
Kimsenüñ ni'metine **it**me **hased**
Kimseye ta'n ile **kelâm it**me
Kîmyâ-yı 'ışk ben hâkî ne **cevher eyle**di
Ko bize ġam derdini **nûş eyle** sen câm-ı safâ
Kûh-ı ġamda dil-i miskînümi **Ferhâd kıl**ur
Kûyuña **azm eyle**sem eşküm sular yollaruñı
Künc-i ye's içre tarîk-i 'ışkda **pîr eyle**di
La'linde **zuhûr it**di meger sırr-ı Mesîhâ
La'lini şerbet düşüp zülfini **zencîr eyle**di
La'lüme **kasd it**di diyü zülfüni çok elledi
La'lüñi görüp dil nice **âh eyle**sün iy mâh
Lâ-cerem **yaġmâ ol**ur ot düşse esbâb üstine
Lâle gibi sun kadeh gül gibi olalum ferah
Lâlezâr itdi cihânı eşk-i hûnînüm benüm
Latîfeyle seni **katl eyle**mezler
Leblerüñ vasfın surâhî câmdan **gûş eyle**miş
Lebün yâdına içdügi şarâb aña **harâm ol**sun
Lerze eyler çeng târı gibi mıżrâb üstine
Levh-i sîm üstinde müşgîn hat **tahrîr eyle**di
Lîk yâr ağzında **dürr ol**ur rakîb ağzında **zehr**
lşkuñ hevâsı ile göñül **hôş-dem ol**mağa
Lutf eyle künc-i ġamda koma kuluñı şehâ
Ma'şûk gibi **hande kıl**ur berk-i tâb-dâr
Mâh-ı nev kâse ile kûyuñı **devr it**mez idi
Mâni' olmasa hevâ-yı ten saña
Meclise dürler **nisâr eyle**r açıncak ağzını
Mihnet göğinde her gice **seyyâre eyle**yen
Mihnet oklarına iy dilber **kıl**up beni **nişân**
Mihr-i ruhuñı **eyle**di âhir **'ıyân** şafak
Mihri yok meh-rûlara cânum **giriftâr eyle**me
Mihrüñe 'âlem **ol**aldan **müşterî**
Mihrüñe cândan **harîdâr eyle**yen dildür beni
Minber anuñla **takaddüm it**di mihrâb üstine
Muġbeçedür **eyle**r âteş-hâne içre **zemzeme**
Mülevves eylemezem berş ile dehânum ben
Münakkaş oldı bisât-ı çemen şükûfe ile
Münevver itmege deycûr-ı rezmi şem' gibi
N'içün ol yâr bakup hâlüme **rahm eyle**meye
Nahnü akrab sırrını **fehm it**meyüp

Nâle kılduġınca bülbül goncalar **handân ol**ur
Nâle kılduġınca bülbül goncalar handân olur
Nâle kılmaz göñül olmasa ġamuñ peykânı
Nâme-i a'mâl ki **neşr ol**ıcak
Nân içün kimseye baş eğme **kanâ'at eyle**
Nâr-ı 'ışk ile **kül ol**dum dir rakîb
Ne bilürdi serv-kaddüñe **hevâ-dâr ol**maġa
Ne kadar arslan iseñ **eyle haźer** ol dilküden
Ne kadar âzâdeler varsa **ġulâm ol**sun saña
Ne **sihr kıl**ur gözleri câdûsını bilmem
Ne **suç it**düñ ki bizi saldı nazardan sorasın
Nergis ü zerrîn-kadehden añâ **manzar eyle**di
Nice bir sînemi micmer gibi **pür-sûz kıl**up
Nice serverler **ol**ur Ferhâd gibi **pây-mâl**
Nisâr itmege sen serv ayaġına
Nisâr kıldı görüp anı baş ü cân hançer
Nitekim bûy-ı misk **ol**a **fâsid**
N'ola rakîb **ol**ursa işiġüñde **mu'teber**
Nûş eyle bâde k'oldı mey-i dil-güşâ latîf
Od düşdi göñül şehrine gel **eyle temâşâ**
Ol kad-i bâlâ belâsından nice **ol**am **halâs**
Ol sanem **sayd it**mek ister cân u diller murġını
Ol şarâbı beñsüz içerseñ **harâm ol**sun saña
Ol şeh-i hüsnüñ yolında cân **fedâ it**di göñül
Ol yüzi gül **rahm kıl** k'olmış iki ay iki yıl
Ol yüzi gül şevkıla bülbül gibi **zâr eyle**yüp
Oldı **hayrân** lebüñe dil bilemez kanda yatur
Olur akar suya kişi **it**se **nazar ferah**
Öñüñde gün gibi çînî **siper ol**a çün çarh
Pâdişâh-ı diyâr-ı fakr oldum
Pâk itmez idi kimseyi hâk ile teyemmüm
Pâre pâre itdi baġrum gonca-veş tîġ ü hevâ
Pîr itdi derdüñ anı ki yürür 'asâ ile
Pîr-i kâfir kesbe **kâdir ol**masa virmez harâc
Piyâle gibi **raks eyle**r güneş mihr ile şeydâdur
Pôst-pûş olmış dolaşur 'ışkunuñ bâzârını
Raġbet itse yüzüñe yüz urmaġa 'âşık n'ola
Râm ol emrine gel ol serv-i gül-endâmuñ kim
Ravża-i hüsnüñ **ol**dı çün **ma'mûr**
Ravża-i hüsnini dilber şöyle **tezyîn eyle**miş
Râżıyam gül-ruhlaruña karşu **nâlân ol**maġa
Resmdür **takdîm ol**ur ta'rîf taksîm üstüne
Revâk-ı çeşmümi **zeyn it**se n'ola 'aks-i ruhuñ
Ruhlaruñ medhinde şi'rin nice **rengîn eylemiş**
Tab'ı **latîf ol**ur kişi yise ġıdâ latîf
Sadef aġzında **dür ol**ur **ol**ur **pâk**
Sâfî göñülde **zâhir ol**ur 'ışk pertevi
Taġıdup sünbüllerüñ göñlüm **perîşân eyle**düñ
Tâli'üm **yâr ol**madı kim yâra **ol**am **hem-nefes**
Sanki Meryemdür Mesîhâyı **der-âġûş eyle**miş
Sanma sen **sa'y it**meseñ şerri gelür hayrı kalur
Sarf kılduk o bî-vefâ yolına
Taşlara **kâr kıl**ur *it*mez *eser* âh saña
Sâye-bân içre 'acebdür kim güneş **ol**mış **nihân**
Sâye-i kaddine ir kim **ol**asın **âzâde**
Sedd olupdur hattuñuñ Ye'cûcuña zülfüñ şehâ
Seher bülbülleri **dem-sâz ol**dı
Sen kayırma boynına alur anı **dellâl eyle**yen
Sen pâdişâh-ı kişver-i 'ışka **tapu kıl**ur
Senden ednâya bak da **şükr eyle**
Seng-diller işidürse **nerm ol**urlar su gibi
Seni baġrına basar yir gök ne var **mihr it**mese
Serv gibi **serkeş ol** tek **pâk-dâmân ol** yüri
Serv kaddüñ çün **du'â it**di seher cân bülbüli
Serv raksa girür ü gül yakasın **çâk eyler**
Servi **kullık it**meden kaddüñe âzâd olmadı
Serv-kaddüñ fikri tâb'-ı râstum **mevzûn kıl**ar
Tıfl-ı Hindû gibi gelmiş beñleri **seyr it**mege
Tıfl-ı mekteb gibi kim **eyle**r elifden **ibtidâ**
Tıfl-ı tersâdur n'ola **eyle**rse zünnâra **heves**
Sırrımuz mestûr iken **fâş eyle**di
Sinânile nice kez **oldı imtihân** hancer
Sînemi **şemşîr-i hasret eyle**di çün çâk çâk
Sirke dökmiş üstine ol otı **teskîn eyle**miş
Söyleseñ şâhâ ne var didüm didi **hışm eyle**yüp
Subh-dem hayl-i nücûmı **kıl**dı **târâc** âfitâb

Sunuñ içinde yatmaġıla **mâr ol**urdı kıl
Süfehânuñ sühan-ı pür-fitenin **it**meye **gûş**
Sünbül saçuñ öninde **hacil ol**madı ise
Şâh-ı gülden ʻandelîb gülzâra **minber eyle**di
Şarkı ġarbı **seyr id**üp **feth it**di tîġ ü tîr ile
Şehlerine şehr halkı çıkdı **ikbâl eyle**di
Şen yüzine bakınca dil **şen ol**ur
Şevk bir dem **ġâfil it**mez kîl ü kâlüñden beni
Şevk-i cemâlüñ **eyle**mese **âşikâr** şemʻ
Şevk-i ruhsâruñ-durur gözüm yaşın **al eyle**yen
Şevküñle çünki **germ ol**a bâzâr-ı âfitâb
Şöyle sûret tutdı kim **reşk eyle**r aña Mısr u Nîl
Şûrîde oldı sünbül-i zülfüñ yüzüñ görüp
Taşa **te'sîr eyle**r imiş sözüñ ola sûz-nâk
Te'emmül itdi gördi aslı yok hîç
Ten **harâb ol**duġını ister bu sevdâyî göñül
Terk eyler isem ʻışkuña cânı *ʻaceb ol*maz
Tevâzûʻ itme câhile görürseñ anı câh ile
Tîġ-i hasretle kaçan kim yüregüm **çâk eyle**r
Urdı sûr **ihyâ-yı emvât it**di bâd-ı nev-bahâr
Urdılar şöyle kim aġzın tolu **kan ey**lediler
Üstâd olur ol kişi hôr bakma aña ʻamden
Vâʻiz bize dîdâr safâsını **beyân it**
Vâkıf oldı hat dehânuñ râzına
Vâsıl olmaz ol ki dünyâya taʻalluk berkidür
Vasl ihtimâlin evvel aġzıyla **nefy kıl**dı
Vechi var sâ'ili **menʻ eyle**yimez ehl-i nazar
Virmese cânâna cân nakdin rakîb **ol**maz **ʻaceb**
Yâ **vefâ kıl** baña didüm kakıdı
Yad itdürür bu demleri de bir zamân olur
Yâkût hattunuñ kamu **nesh oldı** nüshası
Yanmakda **ġâlib ol**dı saña ʻışk ocaġına
Yârdan dil **nâle kıl**maz idi aġyâr olmasa
Yaş döküp hâme gibi hâlümi **şerh eyle**yicek
Yaykara ile komaduñ tîr-i **bârân eyle**düñ
Yed-i ihlâs ile **bezl eyle**ye bezr-i ʻamelin
Yılan kuşatduġuñı cengde **beyân eyle**r
Yıllar oldı bir selâmile bizi **yâd it**medüñ
Yidüġi **helâl ol**a kim kan bahâdur
Yile virüp kendüyi berg-i hazân **lerzân ol**ur
Yohsa tâb-ı mül mi **izhâr ol**dı hatt-ı yârda
Yok yire girme **kerem kıl** ol ġarîbüñ kanına
Yok yire niʻmetüñi halka sakın **bezl it**me
Yoluña **ol**sun **fedâ** bu resme olsa biñ metâʻ
Yüz virüp aġyâra **küstâh eyle**düñ didüm didi
Yüzüm **zer kıl**dı mihrüñ kimyâsı
Yüzüñi sandum görüp bedr ayı **it**düm **iştibâh**
Zâġ-ı zülfüñ **bî-karâr ol**ub uçup gitmek diler
Zâhidâ **ʻarż eyle**me kim cennet ü tûbî benüm
Zâhidüñ kalbini **sâfî kıl**madı ʻışkuñ senüñ
Zâhir oldı fażl-ı Rûm Aʻcâm ü Aʻrâb üstine
Zâlimi **zann it**me ber-hurdâr olur
Zehr olursa yâr elinden **it** lebi yâdına **nûş**
Zehr-i mâr iken anı gör nice **tiryâk eyle**r
Źerre gibi bizi **mahv it**sün cemâlüñ pertevi
Zülfi ġamına uyduñ **ol**ursın göñül **harâb**
Zülfine hatt-ı ʻârıżı **eyle**r **muʻâraza**
Zülfüñ ġamıyla göñlümi **âvâre eyle**düñ
Zülfüñ hayâliyle gözüm **sohbet it**di bu şeb
Zülfüñ **it**di göñlümi **şeydâ** anuñçün aġlaram
Zülfüñe uyan göñül **meftûn ol**ur

1.2.2.2 Diğer Birleşik Fiiller

Yir yarıldı lâle **baş kal**durdı çâk oldı kefen
Hôr bakma ‘âşıkuñ göñline iy sâhib-cemâl
Dişleriçün hicr **acı**sını **çek**üp **yaş dök** göñül
Baña **göñlüñ kal**masın ol iştibâhumdan sakın
Dil gerek sâfî ki ‘ışkuñ pertevinden **hazz ala**
Bencileyin yüzine **göz**in **dik**üp **hayrân kal**a
Yavuz hû adamı **başdan çıkar**ur
Âteş-i ‘ışka düşende yüz suyı n’eyler göñül
Yollara bakup kalmağıla **gözi karar**mış
Kâmet getürdi kaddi salınmağa nâz ile
Gül yüzi **berk ur**ınca başın büridi gonca
Ġurbet çeken bilür ne **belâl**ar **çek**er ġarîb
Yüzi kalmadı gelüp görinmeġe il yüzine
Dil **cân vir**icek ayaġun öpmek hevesinde
Kulağın toldurudı söylerdi çarha
Kile sürülse **bul**ur âyînenüñ yüzi **cilâ**
Sidreden **el kal**durup âmîn didi Rûhu’l-emîn
Cân almağa nâz eyler imiş hışm ile çeşmi
Ayaġa düşmişdi dil zülfüñ elin aldı anuñ
Yâ kaşlaruñuñ fikrile dil **çek**se n’ola **âh**
Beni görmez olalı gözden bırakduñ hayf kim
Kan döküp gözlerüm itdi leb-i cânâna heves
Âteş-i sûzâna **tâkat** mi **getür**ür hâr u has
İledüp ġâyetine ‘ışkı **hidâyet bul**dum
Düşde mû gördi yine **çek**se gerek **renc ü belâ**
Gözüme girmez olupdur gül-i gülzâr dahi
Seni **bağrına bas**ar yir gök ne var mihr itmese
Ger **kulaġ ur**masa ol şîrîn zebânuñ sözine
Zâhidâ zülfinden öğren dünyeden **el çek**meġi
‘Işk ile **saykal u**rup mir‘ât-ı cânı eyle pâk
Her kişi hâtırın gözedür **yüz vir**ür aña
İy bâd-ı sabâ gel bize cânân **haber**in **vir**
Ko dâr içini iy beñi fülfül **kenâra çek**
Mevc urur su her kaçan bâd-ı hevâ tahrîk ider
‘Işk kûyına **kadem bas**madı adın sakınan
Baş açup sırr-ı nihânum âşikâr itsem gerek
Gözüñ mest oldı kim câna **çek**er **tîġ**
Ñe virürlerse anı **hôş gör**elüm
Tutmadı **sûret** yüzüñden âyîne **yüz bul**madı
Bir Rüstem-i zamân kanı kim **intikâm al**a
Almadın devrân ayağın gel berü hayra **el ur**
Râz-ı dehânını **dile al**madığum bu kim
Ġam çerisi **heybet al**dı bu savaşumdan benüm
Od uran her subh-dem eflâke âhumdur benüm
Ravża-i Rıēvân cemâlüñ gibi **zînet bul**maya
Kim **kohu vir**mez iñen gül yaprağınuñ tâzesi
Ol sebebden **göñli açıl**maz yüzi hürrem degül
Ölince tâ **cezâ çekmek** saña mı kaldı ‘âlemde
Sîbe beñzer kim giceler **reng al**ur mehtâbdan
Eseriyle **bekâ bul**ur âdem
Sûret-i yâruñ hayâlin **bağrına bas**mış yatur
Sille urup düşürdi sabâ yili topraġa
Rûm-ı hüsnüñde hatuñ **leşker çek**elden üstine
Söze girdükde kılı kırk yarar ise n’ola kim
Ele almak olur ise meyi al mâlı degül
Yüz urup pâyuña yaşum gibi yalvarasıdur
Ne yirde **söz aç**ılsa zikrüñdeyüz senüñ biz
Ser-mest gördi nergisi **had ur**mak istedi
Hatt-ı nevreste arasında yanaġun **tâb urur**
Kuvvet bulurdı hôd olıcak rîşte iki kat
Her ne yirden kim kitâb-ı ‘ışkuña **fâl aç**salar

2. Haber ve dilek kipleri

İbni Kemâl Dîvânı'nda haber ve dilek kiplerine bakıldığında XVI. yüzyıl Türkçesinin genel kullanım özelliklerini gösterdiği görülür. Aşağıda haber ve dilek kiplerinin kullanım şekilleri beyitler eşliğinde gösterilmiştir.

2.1. Haber kipleri

Görülen Geçmiş zaman eki **-DI** şeklindedir.

1.Tekil Şahıs-DUm:

Sakınup hâme dilinden adını ol dilberüñ
Nâme-i şevkumı yaz**dum** yaz**madum** ‘ünvân aña (g.5/6)

2.Tekil Şahıs-DUñ:

Işka uy**duñ** n’eyle**düñ** gör sen baña
Di*medüm* miydi bu hâli ben saña (g.13/1)

3.Tekil Şahıs-DI:

Gör**di** gel**dü**güñ senüñ iy gül-‘izâr
Örütur**dı** serv yirinden saña (g.13/7)

1.Çoğul Şahıs-DUk:

Duy**duk** öpünce bâde lebin kim dehânı var
Bil**dük** kocınca ince bilin kim miyânı var (g. 112/1)

II. Çoğul Şahıs-DUñUz

Yeni ay san**duñuz**sa kaşı yâyın
Gösterüñ ol kemânı ben bilürem (g. 57/4)

3.Çoğul Şahıs-DIlAr: **giriftâr oldılar** (g.119/3).

Var**dılar** zülfüñe diller kûyuñı idüp tavâf
Hâcılardur Rûm-ı hüsnüñ gel**diler** serhaddine (g. 337/2)

Anlatılan Geçmiş zaman eki **-mIş** şeklindedir.

1.Tekil Şahıs-mIşAm:

Ol**mışam** cânâ perîşân-hâtır u şûrîde-hâl
Ayıraldan kara bahtum zülf ü hâlüñden beni (g. 392/5)

2.Tekil Şahıs-mIşsIn:

Ney gibi bağrumı deldüñ komaduñ nâle kılam
Ne i**miş**sin neye uğra*mışam* eyvây beni (g. 408/3)

3.Tekil Şahıs-mIş

Gül yüzinde dürr düzil**miş** katre-i şebnem gibi
Zâhir ol**mış** çeşme-i mihr içre encümden habâb (g.18/2)

1.Çoğul Şahıs -mIşUz

Çek sabâ gibi bizi zencîr-i zülfüñ bendine
Nev-bahâr-ı hüsnüñüñ çün ol**mışuz** dîvânesi (g.403/2)

2.Çoğul Şahıs- mIşsInUz (Dîvân'da örneği yok)

3.Çoğul Şahıs- mIşlAr:

Hat-ı sebz ile yaz**mışlar** lebinde
Budur cân derdine dermân di**mişler** (g.123/5)

Geniş zaman eki **-Ar/-r/Ur** şeklindedir.

1.tekil Şahıs-A/rAm:

Kork**aram** bî-hûş olam nâ-geh görince yüzini
İst**erim** ki leblerin evvel öpem andan görem (g.248/3)

2.Tekil Şahıs-A/rsIn:

Didi dilber şem‘ gibi yana söyle**rsin** baña
Çün dil ucından yan**arsın** ya ne söyle**rsin** baña (g.2/1)

3.tekil Şahıs-A/r:

Ejder-i âhumdur ol hatt kim görin**ür** dûd-reng
Kim çek**er** gökyüzine zülfüñ takup zencîr aña (g.6/2)

1.Çoğul Şahıs-A/rUz:

Yine biz kaluruz senüñle âhir
Geçer bu hüsn varı böyle kalmaz (g.146/6)

2.Çoğul Şahıs-A/rsIñIz: (Dîvânda örneği yok)

3.Çoğul Şahıs-A/rlAr:

Kef-i habâbı-durur deryâ-yı a‘zam katrası
‘Işk di**rler** bir ‘aceb deryâya düşdi göñlümüz(g.147/4)

Gelecek zaman eki –**IsAr** şeklindedir (Dîvânda sadece 3. tekil şahıslarda bulunmaktadır)

Ayağuña çok döker gözyaşını ‘âşıklaruñ
Hüsnüñüñ bünyâdın ol âb id**iser** âhir harâb (g.19/5)

Şimdiki zaman kipi **-A-durur**, **-A-dur** (Dîvânda hiç kullanılmamıştır.)

İbni Kemâl Dîvânı'nda haber kiplerinden en çok görülen geçmiş zaman ve geniş zaman kipleri kullanılmıştır. Durum tespiti ve gözleme dayalı anlatımlarda kullanılan bu haber kipleri İbni Kemâl'in şiirlerinin de daha çok "hâl"e dair duygularla gözleme dayalı ifadelerden oluştuğunu gösterir.

2.2. Dilek Kipleri

Emir kipi şahıslara göre değişiklik göstermektedir.

1.Tekil Şahıs-AyIm:

Kîmyâyı sana ta‘lîm id**eyim** ister iseñ
Yok-durur ‘âlem içinde ki o san‘atdan eyü (kt.149/2)

2.Tekil Şahıs -ø: fiillerin masdar hali kullanılır.

Bî-riyâ tâ‘at gerekse **gel** tarîk-i ‘ışka **gir**
Mutribi vâ’iz **idin** sâkî imâm olsun saña (g.9/5)

3.Tekil Şahıs-sUn:

Gül açılma**sun** gerekmez ol ruhı zîbâ yiter
Bitme**sün** nergis bize ol gözleri şehlâ yiter (g.74/1)

1.Çoğul Şahıs-AlUm:

İtlerüñle ser-i kûyuñı dolaş**alım** dur**alum**
Seyr-i gülzâr id**elüm** biz dahi oğlanlar ile (g.37/2)

2.Çoğul Şahıs -Üñ ve olumsuzu –ñUz:

Kapuña karşu rakîbüñ âh ider aydur gören
Gör**üñ** ol Nemrûd durmış âsümâna ok atar (g.65/6)

3.Çoğul Şahıs –sUnlAr:

Alma**sunlar** leblerüñ adın dile ‘uşşâka di
Büyüler elmâsdan la‘l-i Bedehşânuñ sakın (g.292/6)

Dilek-Şart kipi **-sA** şeklindedir.

1.Tekil Şahıs-sAm:

N’ola ez**sem** kâse-i çeşmümde eşküm kanını
Kıbkızıl it**sem** tennûr-ı dilde gam büryânını (g.438/1)

2.Tekil Şahıs-sAñ:

Ne kadar âhen-dil olur**sañ** da âhumdan sakın
Kim erür sûz-ı dilümden seng-i hârâlar benüm (g.246/5)

3.Tekil Şahıs-sA:

'Işḳ mevc urdı 'aceb mi yaşa ġark ol**sa** gözüm
Nice zevraḳ baturur cûşa gelince ḳulzüm (g.255/1)

1.Çoğul Şahıs-sAk: (Dîvânda örneği bulunmamaktadır.)

2.Çoğul Şahıs-sAñUz (Dîvânda örneği bulunmamaktadır)

3.Çoğul Şahıs-sAlAr:

Her ne yirden kim kitâb-ı 'ışkuña fâl aç**salar**
Safha-i evvelde benüm dâsitânumdur gelen (g.291/4)

İstek kipi **-A**

1.Tekil şahıs-Am, -A(y)In:

Kork**aram** bî-hûş olam nâ-geh görince yüzini
İst**erim** ki leblerin evvel öpem andan görem (g.248/3)

Gamzeñ okı oturmag içün sadr gözetse
Gelsün berü yir id**eyin** iki gözüm üzre (g.365/4)

2.tekil Şahıs-AsIn

Cigerüm yanduğını kurı haberden sor**asın**
Eşk-i çeşmüm haberin dîde-i terden sor**asın** (g.304/5)

3.Tekil Şahıs-A:

Zülfüñ hevâsı ile beni hâk iderse 'ışk
Mihrüñ kohısını vir**e** kabrümde her giyâh (g.342/6)

1.Çoğul Şahıs-AvUz:

Işkuñ gerek ki senüñ ile başa var**avuz**
Ayakda kalmaga kişide bir hüner gerek (g.217/5)

Kimse musâhib olmadı dünyâda hûr ile
Biz nice sohbet id**evüz** ol yüzı nûr ile (g.343/1)

2.Çoğul Şahıs-AsIz: (Dîvânda örneği bulunmamaktadır)

3.Çoğul Şahıs-AlAr:

Cehd it ki hayrile añ**alar** halk aduñı
'Âlemde adıdur kalan âdem gelür gider (g.106/7)

Gereklilik kipi- **mAlI** ve **-mAk gerek** : Dîvânda gereklilik kipi şahıslara göre değil, genel olarak ele alınmıştır.

Mey ile mâl-i yetîmi ele almalı degül
Ele almak olur ise meyi al mâlı degül (g.115/1)

Bir karış kesmek gerek kaddüñ uzundur iy rakîb
Ger dilerseñ hil'at-ı 'ışkı tamâm olsun saña (g.9/6)

V. BÖLÜM

DİVAN'IN MUHTEVA YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

DÎN ve TASAVVUF

1. DÎN

1.1. Allah

İbni Kemâl, şiirlerinde Allâh'ı ve onun isimlerini pek çok yerde zikreder. Fakat bu bahsetme, genellikle direkt olarak övgü şeklinde olmayıp, şiirde ifade edilen düşünceye temel oluşturmak üzere Allah'ın temel isim ve sıfatlarının delil getirilmesi şeklindedir. Meselâ aşağıdaki beyitte Allâh'ın eksiksiz ve kusursuz olması, şâirin düşüncesini desteklemek için vurguladığı bir husus olarak beyitte geçmektedir.

Göñlüme senün gibi güzel sevdüği huyı

'Ayb olur ise olsun ü bî-'ayb bir Allâh (g.355/2)

"Senin gibi bir güzeli sevme huyu, gönlüm için ayıplanacaksa ayıplansın. Ayıpsız olan sadece Allâh'tır (bu da gönlün ayıbı olsun)."

Dîvân'da Cenâb-ı Hakk'a genel olarak işaret edilecekse, bu beyitte olduğu gibi "Allâh" ismi zikredilir. Ama beyitte ifade edilen duruma göre, tenâsüb ilişkisi içinde Cenâb-ı Hakk'ın da zikredilen ismi veya sıfatı değişiklik gösterir. Meselâ aşağıdaki beyitlerde kullanılan kelimelerin oluşturduğu genel tabloya uyması açısından Allâh ismi yerine, onun sıfatlarından yola çıkarak "Bâğbân-ı sun", "Kâtib-i takdîr", "Nakkâş-ı ezel" ve "dest-i kudret" tamlamaları kullanılmıştır. Bu ifadelere Dîvân şâirlerinde çokça rastlanır.

Havz-ı Kevserden sıvarmış ravza-i Rıdvân aña

Bâğbân-ı sun' dikdükde boyuñ şimşâdını (g.394/2)

"Yaratılışın bahçesinin sahibi (Allâh), senin şimşir ağacı gibi uzun boyunu yarattığında, cennet onu Kevser havuzu ile sulamış"

Yazdukda yüzüñ mushafını kâtib-i takdîr

Şânumda benüm eyledi 'ışk âyetin imlâ (g.17/5)

“”Takdir edici Kâtib (Allâh), senin yüzünün mushafını yazdığında, benim şanımda/hakkımdaki aşk ayetini uzun yazdı.”

Kar-gâh-ı’ışkı resm itdükde Nakkâş-ı ezel

Sûretüñ nakşın göñül levhinde tasvîr eyledi (g.430/2)

“Ezel Nakkâşı, aşkın yerini resmettiğinde, Senin yüzünün nakşını benim gönlümde tasvir etti.”

Hâki mihnet âbı girye bâdı âh u nârı eşk

Dest-i kudret böyle tahmîr itdi Âdemi

“Hz. Âdem’in sıkıntıları toprak, ağlaması su, âh çekmesi hava ve gözyaşı da ateş olmuştur. Kudret eli Hz. Âdem’in hamurunu bu şekilde yaptı. (Hz. Âdem bu dört unsurdan yaratıldı)”

Aşağıdaki iki beyitte de Allâh’ın ezelî ve ebedî olmasını ifade eden “Hayyün lâ-yemût” ibaresi, beyitle ilişkili olmak üzere özellikle kullanılmıştır.

Bir nefesde dirgürür la‘lüñ gözüñ öldürdüğin

Anı kâtil bunı cân-bahş itdi Hayyün lâ-yemût (g. 26/5)

“Gözlerinin öldürdüklerini, dudakların diriltir. Sonsuz hayat sahibi ve ölümsüz olan Allah, onu katil bunu da can bağışlayan etmiştir.”

Fikr-i mevt ile geçür iy dil hayâtuñ her demin

Eksük olmasun dilüñden zikr-i Hayyün lâ-yemût (g.27/2)

“Ey gönül, hayatını dâimâ ölümü düşünerek geçir. Dilinden Sonsuz hayat sahibi ve ölümsüz olan Allah’ın zikri eksik olmasın”

Cenâb-ı Hakk’ın “çok rızık veren” anlamına gelen Rezzâk ismi de, yukarıda tenâsüb ve cinâs konularında da anlatılan şu beyitte beytin anlam ve lafız dünyasıyla ilişkili olarak tercih edilmiştir.

Zerk satma rızk içün gel riyâdan sâf ol

Zâhid-i zerrâk olma ‘âbid-i Rezzâk ol (g.227/5)

“Rızık için dindar görünme, gel ikiyüzlülükten arın. Riyakâr zâhid olma, Rezzak olan Allah’ın kulu ol.”

İbni Kemâl Dîvânı’nda tespit ettiğimiz kadarıyla esmâ-i Hüsnâ’dan yukarıda örnekleri verilen Allâh, Hayy ve Rezzâk isimlerinden başka Hâlık, Kâdir, Rab ve Hakk zikredilmiştir. Aşağıda bunlara dair birer örnek verilmiştir.

Kûyuñda safâ sürse rakîbüñ ne ‘aceb kim

Hakk eyledi kâfirlere dünyâsını cennet (g.29/7)

“Rakip senin mahallende sefa sürse, buna şaşılmaz; zira Allah dünyayı kâfirler için cennet yaptı”

Dir yüzinde tâb-ı ruhsâruñ gören sâhib-nazar

Kâdirüñ gör kudretin âb içre âteş yaradur (g.93/2)

“Senin yanağındaki parlaklığı gören tecrübeli ve bilgili bir insan “Su içinde ateşi yaratan Kâdir Mevlânın gücünü gör” der”

Beni da‘vet idince Rabb-i ‘izzet câme-hâbumdan

Tehî dest varmağı fikr eyledüm öldüm hicâbumdan

“Yüce Rabbim beni yatağımdan (katına) davet edince, elim boş gitmeyi düşündüm, utancımdan öldüm”

Dimişler eylüği eyle suya sal

Bilür Hâlık bilemez ise balık

“İyiliği yap, suya at, balık bilmazse Hâlık (Yaratıcı) bilir, demişler.”

İbni Kemâl Dîvânı’nda Cenâb-ı Hakk’ın sadece Arapça olarak bilinen esmâ-i hüsnâsı zikredilmez. Aşağıdaki beyitlerde olduğu gibi Türkçede Tengri ve Yaradan, Farsçada da Hudâ şeklindeki isimleriyle de şiirlerde kendisinden bahsedilmiştir.

Söz dime fülânuñdur himmet çü Hüdânuñdur

Kudret yaradanuñdur tedbîri bozar takdîr

“Söz falan kişinindir deme! Her şeyin olması Allâh’a bağlıdır. Kudret, Yaradan Allah’a mahsustur. Allah’ın takdîri, tedbiri bozar.”

İy lâle la‘l gibi leb-i yâre germ olup

Öykünme yohsa Tengri seni dahi taş ider (g.114/2)

“Ey lâle sen de la’l gibi, sevgilinin dudağına özenme. Yoksa Tanrı seni de taş eder/ Ey lâle, sevgilinin la’l gibi dudağına özenme. Yoksa Tanrı seni de taş eder”

1.2. Melekler

İbni Kemâl Dîvânı’nda isimleri bilinen meleklerden sadece Hz. Cebrâil’in “Rûhu’l-emîn” ismiyle zikredildiği, diğer meleklerin herhangi bir ayırıcı isim veya özellikleriyle anılmadığı görülmektedir. Hz. Cebrâil’den bahsedilen aşağıdaki beyitte de onun çok bilinen bir ismi olan “Rûhu’l-emîn” kullanılmıştır. Beyitte Cebrâil aleyhisselâmın en meşhur özelliklerinden olan büyük kanatları zikredilmiştir.

Zülfüñ ucı şehper-i rûhü’l-emîn

Hatt-ı sebzüñ rahmeten li’l-‘âlemîn (g.287/1)

“Saçının ucu, Cebrâil’in kanadının tüyüdür. Yanağında taze çıkan tüylerin, “âlemlere rahmet”tir”

Dîvân’da meleklerden her defasında “melek” ismi altında genel olarak bahsedilir. Meselâ aşağıdaki beyitte meleklerin bütün üstünlüklerine rağmen, nefsini yenip Allah’a yönelebilen insanlardan derece olarak düşük oldukları, bu yüzden böyle kâmil insanların, ayağının tozunun melekler için sürme olabilmesi kadar Allah katında yüce mertebelere sahip oldukları ifade edilmiştir.

Ayağı tozın kuhl idinür gökde melekler

Şunlar ki kılur kendüleri[n] hâke berâber (g.135/5)

“Sevgilinin yolunda kendini toprak edenlerin ayağının tozunu, melekler gökyüzünde kendilerine sürme edinirler.”

Meleklerden bahsedilen beyitlerde, şâir, her defasında melekler ve sevgili arasında bir benzetme yönü bulur. Örneğin aşağıdaki ilk beyitte meleklerin gökyüzünde Kabe’nin etrafında tavaf yaptıkları inancından hareketle, sevgilinin mahallesinin kutsallığına vurguda bulunulmuştur. Diğerinde de sevgilinin yüzü meleklere benzetilmiştir.

Cemâlüñ şem‘ine pervâne olmış cânı ‘âşıkuñ

Tavâf eyler meleklerdür sanasın Beyt-i ma‘mûrı (g.432/3)

“Âşığın canı, sevgilinin güzeliğinin mumuna kelebek olmuştur. Melekler Kabeyi tavaf ediyor sanırsın.”

Öykünelden ol melek-sîmâya sûretde perî

Yüzi kalmadı gelüp görinmeğe il yüzine (g.327/2)

“Peri, o melek yüzlü sevgiliye benzemeye çalıştığından beri insanlara görünmeye yüzü kalmadı.”

1.3. Kutsal Kitaplar

İbni Kemâl’in şiirlerinde dört semâvî kitap olan Kur’ân-ı Kerîm, Tevrat, Zebûr ve İncil’den sadece bir yerde Kur’ân-ı Kerîm’in ismi zikredilir.

Göñlüme gelse hayâl-i hattı reşk eyler rakîb

Evde Kur’ân olduğın bildüm ki şeytân istemez (g.142/3)

“Sevgilinin yanağındaki tüylerin hayali gönlüme geldiğinde, rakip bunu kıskanır. Şeytanın, evde Kur’ân olmasınından hoşlanmadığını anladım”

İbni Kemâl Dîvânı’ında bu beyit dışında genellikle Kur’ân-ı Kerîm’den mushaf olarak bahsedilmektedir. Bu beyitlerin sayısı çok olduğu için aşağıya örnek olmak üzere iki tanesi alınmıştır.

Safha-i hüsnine sûret virdi yâruñ hâl ü hat

Hatt-ı mushaf hûb olur kondukda i‘râb u nukat (g.174/1)

“Sevgilinin yanağındaki ben ve tüyler onun güzelliğinin sayfasına güzel bir şekil verdi. (Nitekim) Kur’ân yazısı da noktalar ve harekeler konulduğunda güzel olur. ”

Hatt-ı nev-reste el urmasun ruhuñ evrâkına

Virme hüsnüñ mushafın etfâl eline kir ider (g.66/5)

“Yanaklarının yapraklarına yeni çıkan tüyler el vurmasın. Güzelliğinin mushafını

çocukların eline verme, kirletir.”

1.4. Peygamberler

İbni Kemâl Dîvânı’nda, Kur’ân-ı Kerîm’de isimleri geçen peygamberlerin hepsinden bahsedilmemektedir. İbni Kemâl, Dîvân şiiri geleneğine bağlı kalarak, herhangi bir yönü veya mucizesinden dolayı Dîvân şiirine konu edilmiş olan peygamberleri, yine geleneğin ele aldığı şekilde şiirine konu etmektedir. Aşağıda Dîvân’da kendilerinden bahsedilen peygamberlerin İbni Kemâl’in şiirine hangi yönleriyle konu edildikleri açıklanmıştır.

1.4.1. Hz. Âdem

Hz. Âdem’in ismi, İbni Kemâl’in şiirlerinde sadece bir yerde, doğrudan peygamber ismi olarak geçmiştir. Aşağıda verilen örnek dışındaki diğer beyitlerde, “Âdem” ismi hem hazret-i Âdem’e hem de insanoğluna işâret edecek şekilde kullanılmıştır. Aşağıda öncelikle bir peygamber olarak hz. Âdem’den bahseden beyit verilmiştir.

Hâl-i gendüm-gûnı mekrin baña hôş gördi rakîb

Âdeme iblîs virdügi ögütdür bu ögüt (g.26/3)

“Rakip, sevgilinin buğday tanesi gibi olan beninin hilesini bana hoş gösterdi. Bu öğüt, İblîs’in hazret-i Âdem’e verdiği öğüttür” telmih kısmında da anlatılan bu beyitte şâir özetle, sevgilinin kara benlerine aldandığını şeytan huylu rakibin de bunu kendisine hoş gösterdiğini ifade ederek, bunun şeytanın hazret-i Âdem’e verdiği öğütle aynı olduğunu söylemektedir. Beyitte telmih kısmında geniş şekilde anlattığımız, Hazret-i Âdem’in şeytan tarafından kandırılması olayına telmihte bulunulmaktadır. İnsanoğlunun, ilk atası olan hazret-i Âdem’den beri şeytanın hilelerine maruz kaldığı vurgulanmaktadır.

Yukarıda da vurguladığımız gibi, âdem kelimesi şiirlerde hem Hazret-i Âdem’i hem de insanoğlunu çağrıştıracak şekilde tevriyeli kullanılmıştır. İbni Kemâl Dîvânı’nda buna dair çokça örnek bulunmaktadır. Biz bunlardan iki tanesini aşağıya

alıyoruz.

Yüzümi döndürmezem yüz yıl yüzüñi görmesem

Yârdan yüz yılda yüzin döndüren âdem degül (g.228/4)

“Ey sevgili, yüz yıl yüzünü görmesem bile senden yüz çevirmem. Yüzyılda yüzünü yârinden çeviren kişi adam değil” Beyitte “Yârdan yüz yılda yüzin döndüren âdem degül” diyerek, sevgiliden yüz yıl bile ayrı kalınsa, onun aşkından vaz geçilmemesi gerektiği, aşktan vaz geçenin adam olmadığı ifade edilirken aynı zamanda Hazreti Âdem ve Hazret-i Havvâ’nın rablerine karşı işledikleri suç yüzünden dünyaya gönderildikten sonra iki yüzyıl ayrı kaldıkları halde Hazret-i Âdem’in iki yüz yıl süren bu ayrılığa rağmen sevgisinden vazgeçmemesine telmihte bulunulmaktadır.

Girsem günâha n’ola sevüp sen perîyi ben

Çün kim kadîmî resm-durur Âdeme günâh (g.342/5)

“Senin gibi bir periyi severek günaha girsem ne olur ki? Zira İnsanın günah işlemesi eski bir âdettir.” Beyitte insanoğlunun günah işlemesinin yeni bir şey olmadığı, bunun eskiden beri yapıla gelen bir şey olduğu yani insanoğlunun doğasında günah işlemek olduğu anlatılırken beyitte geçen “âdem” kelimesiyle aynı zamanda insanoğlunun atası olan Hazret-i Âdem’in de ilk günahı işlediği ima edilmektedir.

1.4.2. Hz. İbrâhim

Hazret-i İbrâhîm, İbni Kemâl’in şiirlerine sadece bir kez, telmih yoluyla konu edilmiştir. Söz konusu beyit şu şekildedir:

Nûr olursañ nâr-ı ‘ışkıyla yanup

Gülşen-i vasl ola her külhan saña (g.13/4)

“Sevgilinin aşkının ateşiyle yanıp nûr hâline gelirsen; her ateş, sana vuslatın gül bahçesi olur.” Beyitte Hz. İbrâhim’in Nemrûd tarafından ateşe atılması ve bu ateşin ona gül bahçesi olması hadisesine işaret edilmektedir.

1.4.3. Hz. Dâvud

Hz. Dâvud, demiri yumuşatmasıyla ve yaptığı sağlam zırhlarla meşhur olmuştur. İbni Kemâl Dîvânı'nda da sevgilinin kulaklarını örten saçlar, sesin geçmesine izin vermemekteki sağlamlıklarıyla Hz. Dâvud'un zırhına benzetilmiştir.

Niçün irsün gûşına ol mâhuñ âhumdan haber

Zülfi Dâvûdî zırıhdur itmez ok andan eser (g.61/4)

"Sevgilinin saçları Dâvud Aleyhisselâm'ın yaptığı ve okların tesir etmediği zırhlar gibidir. (Bu saçlar, kulağını örttüğü için) sevgilinin kulağına benim ahımdan haberler nasıl ulaşsın ki?"

1.4.4. Hz. Süleymân

İbni Kemâl, şiirlerinde hazret-i Süleymân'dan, saltanatını simgeleyen mührüyle sevgilinin dudağı arasında bir benzerlik kurarak bahsetmektedir. Bilindiği üzere bir dev Hazret-i Süleymân'dan bu mührü çalmıştır. Şâir de rakibi deve benzetmekte ve sevgilinin Hazret-i Süleyman'ın mührüne benzeyen dudağını çalmaya çalışmakla suçlamaktadır.

Leblerüñ mühr-i Süleymândur rakîb-i dîvden

Saklamaġıçün anı ol iki ejderhâ yiter (g.74/3)

"Dudakların Hazreti Süleymân'ın mührüdür. Deve benzeyen hırsız rakipten onu korumak için saçların iki ejderha görevi görmektedir "

Kan yuddı mı hîç leblerüñüñ şevkıla aġyâr

Ol dîv kaçan mihr-i Süleymândan ider haz (g.177/3)

"Rakipler senin dudaklarının aşkıyla hiç acı çekip kan yuttu mu? Nasıl oluyor da o dev, Hazret-i Süleymân'ın mühründen haz duyabiliyor?"

1.4.5. Hz. Yûsuf

Dîvân şiirinde genellikle Hz. Züleyhâ ile olan macerası, rüya tabirleri, kuyuya atılması ve özellikle de güzelliğiyle hemen hemen bütün şâirler tarafından birçok beyitte ele alınan Hz. Yûsuf, İbni Kemâl'in şiirlerinde sadece bir beyitte zikredilmiştir. Aşağıdaki beyitte Hz. Yûsuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılması ve daha sonra Mısır'a sultan olmasına telmihte bulunulmuştur.

İtmedi cân Yûsufın çâh-ı zenehdândan halâs

Ol ki göñlüm Mısrınuñ tahtında sultândur henüz (g.153/2)

"Şu anda benim gönlümünün Mısır'ında sultan olan (sevgili), çene çukurunda bulunan cânımın Yûsuf'unu kurtarmadı."

Dîvânında Hazret-i Yûsuf'un Züleyhâ ile olan macerâsına hiç değinmeyen İbni Kemâl, bu kıssayı ele alan eserler içinde müstesna bir yeri olan ve kaynakların tümünde kendisinden övgüyle bahsedilip İbni Kemâl'in şairliğine delil olarak gösterilen bir "Yûsuf u Züleyhâ"[98] mesnevisi kaleme almıştır. Çalışmamızın Giriş bölümünde de belirtildiği üzere tezkiresinde İbni Kemâl'in Yûsuf u Züleyhâ'sından birçok alıntı yapan Kınalızâde, eser için "ol kitâb-ı müstetâbuñ ebyât-ı belâgat-nisâbına hadd ü hisâb yokdur" demektedir.[99] Âşık Paşa da bu mesnevinin "güzel ma'nâlar ve bikr edâlar"a sahip olduğunu söyler.[100]

1.4.6. Hz. Mûsâ

İbni Kemâl peygamberler içinde en çok Hazret-i Mûsâ'ya ve ona dair hususlara değinmiştir. onun asasının yılana dönüşmesi, elinin beyaz olması, karanlık bir gecede Tur dağında gördüğü ateş ve yine Tur Dağı'nda Yüce Allâh ile konuşurken Allâh'ı gömek istemesi gibi özelliklerini şiirine konu edinen şâir, bu hususlarla sevgilinin güzellik unsurları arasında bir bağ kurar.

---

98 Mustafa Demirel, ***Kemâl* Paşazade, *Yusuf u Züleyha,*** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara 1983.

99 Kınalızâde, **a.g.e.**, s. 128.

100 Filiz Kılıç, **a.g.e.**, s. 307.

Eyledi Mûsâ-sıfat zülfi ‘asâsın ejdehâ

Saldı hattuñ Hızr-veş seccâdesin âb üstine (k.1/11)

“Saçlarının asasını Hazret-i Musâ gibi ejderhaya çevirdi. Yanaktaki ince tüylerini Hızır aleyhisselamın seccadesi gibi su üstüne saldı.”

Bu sûret câmı sınmadın içilmez bâde-i ma‘nî

Bu sır açılmaz illâ kim cevâb-ı “len terânî”den (g.310/9)

“Bu sûret kadehi kırılmadan, mana şarabı içilmez. Bu sır, ancak “beni göremezsin” cevabında açılır.”

İy cemâlüñ pertevinden nûr-ı Ahmed muktebes

V’ey cemâlüñ meş‘alinden nâr-ı Mûsâ bir kabes (g.157/1)

“Ey Hazret-i Muhammed’in nuru kendisinin güzelliğinin güneşinden alınmış olan Yüce Allâh; ve ey Hazret-i Musa’nın ateşi kendisinin güzelliğinin meşalesinden ancak bir parça köz olan Allâh’ım!”

Zülfüñ düninde gizlü esrâr-ı nâr-ı Mûsâ

Yüzüñ gününde zâhir âsâr-ı nûr-ı Ahmed (g.42/4)

“Ey sevgili, saçlarının karanlığında hazret- Musâ’nın ateşinin sırrı saklıdır; yüzünün aydınlığında da Hz. Muhammed’in nuru görünür.”

1.4.7. Hz. Îsâ

Bir diğer ismi de Mesîh olan Hz. Îsâ, İbni Kemâl Dîvânı’nda ölüleri diriltmesi, onlara nefesiyle yeniden hayat vermesi ve göğe çıkarken yanında götürdüğü iğneden dolayı 4. makamda kalması özelligi ile ele alınır.

Cân virür aña ki cânândan mücerred ola dil

Ehl-i tecrîdüñ tarîkında olur bir kıl hicâb (g.19/7)

“Gönül sevgiliden soyutlanmak için ona can verir. Tecrîd ehli olanların yolunda, bazen bir kıl bile engelleyici olabilir.”

Bir demde kılur biñ dil ü cân mürdesin ihyâ

La'linde zuhûr itdi meger sırr-ı Mesîhâ (g.16/2)

"Senin dudağın bir anda bin tane ölü gönlü ve canı diriltir. Galiba senin dudağında Hazret-i İsânın sırrı göründü."

Hızr-ı hattuñdur bulan ser-çeşme-i hayvâna yol

La'l-i nâbuñdur viren sırr-ı Mesîhâdan nişân (g.290/2)

"Hayat suyuna yol bulan, Hızır gibi olan ince tüylerindir. Hazret-i İsâ'nın sırrının özelliğini gösteren de taptaze ve tatlı olan dudaklarındır."

1.4.8. Hz. Hızır

Peygamber olup olmadığı hakkında İslâm âlimleri arasında ihtilaf bulunan Hz. Hızır; İskenderle ölümsüzlük suyunu aramaya çıkması, kıyamete kadar sürecek olan ömrü, Yüce Allah tarafından kendisine verilen ilim ve sahip olduğu mucizeler bakımından İbni Kemâl'in şiirlerinde ele alınır.

Hızr-ı hattuñdur bulan ser-çeşme-i hayvâna yol

La'l-i nâbuñdur viren sırr-ı Mesîhâdan nişân (g.290/2)

"Hayat suyuna yol bulan, Hızır gibi olan ince tüylerindir. Hazret-i İsâ'nın sırrının özelliğini gösteren de taptaze ve tatlı olan dudaklarındır."

Hatuñ bildüm ki Hızr-ı ġayb-dârdur

Dehânuñ sırrını çün keşf kıldı (g.433/5)

"Dudağının üzerinde bulunan ve ağzının sırrını keşfeden ince tüylerinin, gaybı bilen Hızır olduğunu anladım."

Âhiri 'ömrüñ ecel-durur bu milküñ sonı 'azl

Hızr 'ömriyle Sikender milki senüñ oldı tut (g.26/6)

"Hızır aleyhisselamın ömrüyle İskenderin mülkünün senin olduğunu farzet; ömrün sonu ecel, mülkün sonu da azledilmektir."

Vâkıf oldı hat dehânuñ râzına

Hızr buldı sırr-ı ġayba ıttılâ'(g.178/4)

"İnce üylerin, ağzının sırrını elde etti. Hızır aleyhisselam gaybın sırrını elde etti."

Eyledi Mûsâ-sıfat zülfi 'asâsın ejdehâ

Saldı hattuñ Hızr-veş seccâdesin âb üstine (k.1/11)

"Saçlarının asasını Hazret-i Musâ gibi ejderhaya çevirdi. Yanaktaki ince tüylerini Hızır aleyhisselamın seccadesi gibi su üstüne saldı."

1.4.9. Hz. Muhammed

Şeyhülislâm bir şâir olan İbni Kemâl, gazellerinde Dîvân şiiri geleneğine uyarak, gazellerinde Hazret-i Muhammed'e ait özellikleri benzetme unsuru olarak kullanmıştır. Mesela aşağıdaki beyitte sevgilinin yanağını ikiye bölmüş gibi duran burun ile Hz. Peygamber'in ayı ikiye bölen parmağı arasında bir benzerlik kurulmuştur.

Ne hôş yaraşur safha-i haddüñde gümiş med

Şakkü'l-kamer itmiş gibi engüşt-i Muhammed (g.45/1)

"Yanağında gümüş bir çizgi (gibi duran burnun) ne hoş duruyor. Hazret-i Muhammed'in parmağı ayı ikiye bölmüş gibi."

Bunun dışında Hazret-i Muhammed yüzünün nuru ve kendisine salâvat getirilmesi vesilesiyle anılır. Bu beyitlerde, peygamberimizin diğer ismi olan Ahmed de kullanılmıştır.

İy cemâlüñ pertevinden nûr-ı Ahmed muktebes

V'ey cemâlüñ meş'alinden nâr-ı Mûsâ bir kabes (g.157/1)

"Ey Hazret-i Muhammed'in nuru kendisinin güzelliğinin güneşinden alınmış olan Yüce Allâh; ve ey Hazret-i Musa'nın ateşi kendisinin güzelliğinin meşalesinden ancak bir parça köz olan Allâh'ım!"

Bir vech ile virür nûr âyîne-i cemâlüñ

Kim yüzini gören dir salli ‘alâ Muhammed (g.42/5)

“Ey sevgili, güzelliğinin aynası öyle bir şekilde ışık verir ki bunu gören “salli ‘alâ Muhammed” diyerek salâvat getirir.”

Zülfüñ düninde gizlü esrâr-ı nâr-ı Mûsâ

Yüzüñ güninde zâhir âsâr-ı nûr-ı Ahmed (g.42/4)

“Ey sevgili, saçlarının karanlığında hazret- Musâ’nın ateşinin sırrı saklıdır; yüzünün aydınlığında da Hz. Muhammed’in nuru görünür.”

1.5. **Âyet ve Hadisler**

İbni Kemâl Dîvânı’nda hadis veya hadisden alınmış herhangi bir ibare tespit edilememiştir. Fakat birçok ayetten iktibas yapıldığı görülmüştür. Bu ayetler ve açıklamaları iktibas bahsinde verildiği için burada sadece İbni Kemâl’in şiirlerinde tespit edilen âyetler ve bunların Kur’ân-ı Kerîm’de bulundukları sure ve ayet numaraları verilmiştir.[101]

Söylesüñ il diñle sen bildügüñ ile söyleme

Söyledüm ben bildügüm “vallâhü a‘lem bi’s-savâb” (g.19/8)

“Herkes bildiğini söylesin, sen dinle; bildiğini kimseye söyleme. Ben bildiğimi söyledim: Doğrusunu en iyi Allah bilir.” Her şeyi en iyi bilenin Allâh olduğunu belirten ve Kur’ân-ı Kerîm’de birçok âyette (Âl-i İmrân/36; Mâide/6; En’âm/58; Yûsuf/77) geçen وَاللّٰهُ أَعْلَمُ Vallâhu A’lem “Doğruyu en iyi bilen Allâh’tır” ifadesi özellikle ilmî eserlerde Vallâhu a’lem bi’s-savâb şeklini almıştır.[102]

Nahnü akrab sırrını fehm itmeyüp

Hâzırı gâ’ib gibi yâd eylemek

“Biz en yakınız” sırrını anlayarak yanında var olanı, gaib gibi anmak”

---

[101] Âyetlerin Türkçe meâlleri için “**Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli** (Haz. Hayrettin Karaman vd.), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1999” isimli çalışmadan yararlanılmıştır.

[102] Mehmet Yılmaz, **Edebiyâtımızda İslâmî Kaynaklı Sözler**, Enderûn Kitâbevi, İstanbul, 1992, s. 18.

Kâf sûresi 16. âyet: وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ Âyette şöyle denilmektedir: Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona ne fısıldadığını biliriz. (Çünkü) biz ona şah damarından daha yakınız.” Beyitte geçen “nahru akreb” ibâresi âyet mealinde geçen “şah damarından daha yakınız” ibaresinin “daha yakınız/en yakınız” kısmını karşılamaktadır.

Bezendi gülşen ü tonandı serv oldı nazîr

Behişt ü tûbâya “Tûbâ lehüm ve hüsnü me’âb” (g.24/4)

“Gül bahçesi süslendi ve servi de donandı. (bu ikisi) tuba ağacıyla cennet bahçesine denk oldular. **“**onlara Tûba ve hüsn-ü meab **(**güzel merci’**)** vardır”

Ra’d Suresi 29. Âyet: الَّذِينَ آمَنُواْ وَعَمِلُواْ الصَّالِحَاتِ طُوبَى لَهُمْ وَحُسْنُ مَآبٍ Elleziyne amenu ve amilus-salihati Tûba lehüm ve hüsnü meab/ İman edip salih amel işleyenler var ya, onlara Tûba ve hüsn-ü meab (güzel merci’) vardır. Şâir ayetin sadece son kısmını almıştır.

Dest-i kudret kim lebüñ üstinde hatt tahrîr ider

Âyet-i “Yuhyi’l-‘izâm”ı keşf idüp tefsîr ider (g.66/1)

“Dudaklarının üstünde yazı yazan/tüyleri yaratan Kudret eli, “kemiklere hayat verir” âyetini açıklayarak, tefsîr eder.”

Yâsîn Sûresi 78. Âyet: وَضَرَبَ لَنَا مَثَلاً وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ “Ve darabe lena meselen ve nesiye halkah kale men yuhyil ızame ve hiye ramîm/Kendi yaratılışını unutarak Bize bir örnek verdi; dedi ki: "Çürümüş-bozulmuşken, bu kemikleri kim diriltecekmiş?" Beyitte âyetin sadece “yuhyil ızame/kemikleri dirilten” kısmı alıntılanmıştır.

Okudum gördüm yazılmış câm-ı la‘lüñ üstine

Kıl kalemle “Hâzihi ‘aynun tüsemmâ selsebîl” (g.231/3)

“Dudaklarının kadehi üzerinde kıldan kalemle “Bu selsebilen denilen bir pınardır” ayetinin yazılı olduğunu gördüm, okudum”

İnsan Sûresi 18. Âyet: عَيْناً فِيهَا تُسَمَّى سَلْسَبِيلاً ‘Aynun fîhâ tusemmâ selsebîlâ / Bu

(şarap) orada bir pınardandır ki adına Selsebîl denir”

Gül yüzi berk urınca başın büridi gonca

Bülbül didi görince “Yâ eyyühe’l-müzemmil” (g.234/7)

“Sevgilinin gülü andıran yüzü şimşekler gibi parlayınca, gonca başını yapraklara bürüdü. Bunu gören bülbül “Ey örtüsüne bürünen” dedi”

Müzzemmil Sûresi 1. Âyet: يَا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ “Yâ eyyuhe’l-müzzemmil/ey örtüsüne bürünen”

Âyetteki “müzzemmil” şeklindeki kelime, vezin gereği “müzemmil” yazılmıştır. Dîvân şiiri geleneğinde âyetlerden iktibas yapılırken vezin ve kafiye zarureti sebebiyle bazı kelimelerinde, anlamı bozmayacak ufak değişiklikler yapılmasına müsamahayla bakılmıştır.

Zülfüñ ucı şehper-i rûhü’l-emîn

Hatt-ı sebzüñ rahmeten li’l-‘âlemîn (g.287/1)

“Saçının ucu, Cebrâil’in kanadının tüyüdür. Yanağında taze çıkan tüylerin, “âlemlere rahmet”tir”

Enbiya Sûresi 107. Âyet: وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ “Ve mâ erselnâke illâ rahmeten lil âlemin/Biz seni, ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.” Şâir, Âyetin son kısmı olan “rahmeten lil âlemin/alemlere rahmet”i iktibas etmiştir.

Bu sûret câmı sınmadın içilmez bâde-i ma‘nî

Bu sır açılmaz illâ kim cevâb-ı “len terânî”den (g.310/9)

“Bu sûret kadehi kırılmadan, mana şarabı içilmez. Bu sır, ancak “beni göremezsin” cevabında açılır.”

A’râf Sûresi 143. Âyet: وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَن تَرَانِي وَلَٰكِنِ انظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ “Ve lemma câe mûsâ li mîkâtinâ ve kelemehu rabbühu kale rabbi erinî enzir ileyk kale ***len teranî*** ve lâkininzur ilel cebeli fe inistekarra mekânehu fe sevfe terânî felemmâ tecellâ rabbühu

lil cebeli cealehu dekkev ve harra musa saika felemmâ efaka kale sübhâneke tübtü ileyke ve ene evvelül mü'minîn / Musa tayin edilen sürede gelince ve Rabbi onunla konuşunca: "Rabbim, bana göster, Seni göreyim" dedi. (Allah:) "***Beni asla göremezsin***, ama şu dağa bak; eğer o yerinde karar kılabilirse, sen de Beni göreceksin." Rabbi dağa tecelli edince, onu paramparça etti. Musa bayılarak yere düştü. Kendine geldiğinde: "Sen ne Yücesin (Rabbim). Sana tevbe ettim ve ben iman edenlerin ilkiyim" dedi. Bu âyetin "len terânî/beni asla göremezsin" kısmı Dîvân edebiyatında birçok şâir tarafından bu şekliyle iktibas edilmiştir. İbni Kemâl de âyetin sadece bu kısmını iktibas ederek, beyitte ifade edilen düşüncesini desteklemektedir.

1.6. Sahâbeler

1.6.1. Hz. Alî

Hz. Peygamber'in amcasının oğlu, damadı ve dördüncü halife olan Hz. Ali İbni Kemâl Dîvânı'nda bir beyitte, Hayber kalesiyle birlikte anılır. Bilindiği üzere, Hz. Alî Hayber kalesinin fethinde büyük kahramanlıklar göstermiş ve "Hayber fatihi" diye anılmıştır. Aşağıdaki beyitte Hz. Ali'nin kılıcı ile sevgilinin gamzesi arasında bir benzerlik ilişkisi kurulmuştur.

Zülfi içün burc-ı Hayberdür diyen

Ġamzesin beñzetdi tîġ-ı Haydara (g.382/5)

"Sevgilinin saçı için Hayber burcu diyen kişi, gamzesini de Hz. Ali'nin kılıcına benzetti."

1.7. Âhiretle İlgili Mefhûmlar

1.7.1. Kıyamet

İslam inancına göre bu dünyanın yok olup âhiret hayatının başlamasına sebebiyet verecek olan kıyameti ve ona ait hususları İbni Kemâl şiirlerinde birer benzetme unsuru ve mecâzî ifadeler kurmak amacıyla kullanır. Bu şiirlerde dînî bir

hava ve kıyameti hatırlatarak nasihat etme amacı yoktur. Şâir Dîvân şiirinin gazel geleneğine uyarak, kıyamet kelimesiyle sevgilinin boyunu ifade eden “kamet” arasındaki kelime kökü ortaklığını ve kıyamet kelimesiyle ilgili birtakım deyimleri kullanır. Bir beyitte de sevgiliye doğrudan doğruya “hey kıyâmet” diye seslenir.

Cân hırmenine od bıraġur lebleri şevki

Yaşuma kıyâmet koparur ol kad ü kâmet (g.29/2)

“Dudaklarının şevki, can harmanına ateş bırakır. (Sevgilinin) boyu posu gözyaşlarıma kıyamet koparır”

Kaddüñ kıyâmı fitne koparur didüm rakîb

İnanmamış kıyâmete kâ’il degül midür (g. 92/3)

“Sevgilinin ayağa kalkması fitne koparır dediğimde, rakip inanmadı. (Acaba) kıyamete inanmıyor mu?”

Sanuram kopdı kıyâmet toġdı maġribden güneş

Gün yüzün iy meh kaçan kim zülf-i pür-çînden çıkar (g.131/2)

“Ey ay yüzlü sevgili, güneşin parlaklığını andıran yüzün, kıvrımlı saçların arasından ne zaman görünse, güneşin batıdan doğduğunu, kıyametin koptuğunu sanırım”

Hey kıyâmet lutf idüp seyr-i mezâr etsen eger

Şem‘-veş âşuklarun baş kaldurup sînden çıkar (g.131/7)

“Ey kıyamet (gibi olan sevgili), lutfedip mezarlığı gezmeye çıksan, aşıkların mum gibi baş kaldırarak mezardan çıkar”

Yollarında sâye-veş pâmâl oluram ġam değül

Bir kıyâmet-kâmet-i bâlâya düşdi göñlümüz (g. 147/2)

“Sevgilinin yollarında gölge gibi ayakaltı olurum, gam değil. Gönlümüz, boyu kıyamet gibi olan bir sevgiliye düştü.”

Ol yañada ‘unf ü ağyâr ü bu yüzde lutf-ı yâr

Bir tarafda kış kıyâmet bir taraf hurrem riyâz (g.173/3)

"Karşı tarafta kabalık ve rakip bu tarafta ise sevgilinin iyiliği bulunmaktadır. Bir tarafta kış kıyamet, diğer tarafta neşeli ve çiçekli bir bahçe."

Koparur kaddüñ kıyâmet sorsam aġzuñdan haber

Ne belâdur başuma yok yire ġavġâlar benüm (g. 246/2)

"Ağzından haber sorsam, boyun kıyamet koparır. Başıma gelen nasıl bir beladır ki yok yere kavgalar çıkar"

1.7.2. Haşr-Mahşer

Kıyametten sonra bütün insanların hesaba çekilmek üzere yeniden hayat bulmasını ifade eden haşr ve haşrin gerçekleştiği meydan olan mahşeri şiirlerinde kullanan İbni Kemâl, ilgili beyitlerde bu kelimeleri sevgiliye duyduğu aşk ekseninde kullanır. Beyitlerde haşri inkâr etmenin kâfirlik alameti olduğu, mahşerde günahların hesabının verilecek olması gibi temel İslâm inançları vurgulanmıştır.

Cem' olduġuñ bizümle niçün istemez rakîb

Kim haşre kâ'il olmasa kâfir degül midür (g. 91/4)

"(Ey sevgili) bizimle bir araya gelmeni rakip neden istemez ki? Haşre inanmayan kişi kâfir değil midir?"

Öldügümden soñra topraġumı tennûr itseler

Haşre dek kızmış tura içümde yanan oddan (295/2)

"Öldükten sonra toprağımı tennûr/tandır yaparlarsa içimde yanan ateşten dolayı haşre dek kızgın bir şekilde durur. "

Safha-i hattını hüsni mahşerinde dir gören (g. 325/5)

Nâme-i a'mâle bak dürlü vebâl ile tolu

"Sevgilinin yüzündeki tüyleri, güzelliğinin mahşerinde gören kişi "çeşit çeşit günahla dolu amel defterine bak" der"

Korkar iseñ hisâb-ı mahşerden

İçme içince bî-hisâb iç var (g.89/2)

“Mahşerdeki hesaptan korkarsan, içki içme. İçersen de hesapsız iç!”

1.7.3. Cennet

Cennet ve ona ait özellikler, İbni Kemâl Dîvânı’nda genel olarak sevgili ve ona ait özelliklerle karşılaştırılır. Şiirlerde sevgilinin yüzü, cennetten, bahçelerinden ve güllerinden daha güzel olarak gösterilir. Birkaç beyitte cennet yerine behişt ve firdevs kelimesi de kullanılmıştır.

Ravza-i Rıēvân cemâlüñ gibi zînet bulmaya

Bâde-i cennet lebüñ mânend şîrîn olmaya (g. 349/2)

“Cennet bahçesi senin güzelliğin gibi bir süs bulamaz. Cennet şarabı dudakların gibi tatlı olamaz.”

Bezendi gülşen ü tonandı serv oldı nazîr

Behişt ü tûbâya “Tûbâ lehüm ve hüsnü me’âb” (g. 24/4)

“Gül bahçesi süslendi ve servi de donandı. (bu ikisi) tuba ağacıyla cennet bahçesine denk oldular. **“**onlara Tûba ve hüsn-ü meab **(**güzel merci’**)** vardır”

Tal‘atuñ cennet tutağuñ selsebîl ırmağıdur

‘Ârızuñda ruhlaruñ su içre gül yaprağıdur (g.52/1)

“Yüzün cennet, dudağın ise cennet çeşmesidir. Yanağındaki kırmızılık ise, su içindeki gül yaprağı gibidir”

İy selîs elfâzuña dil-teşne ma‘-i Selsebîl

Bâg-ı cennetdür cemâlüñ belki cennetden cemîl (g.243/1)

“Ey Cennet ırmağına benzeyen sevgili, gönül senin akıcı sözlerine susamıştır. Senin güzel yüzün cennet bağıdır, belki ondan da güzelsin.”

Kûyuñda safâ sürse rakîbüñ ne ‘aceb kim

Hakk eyledi kâfirlere dünyâsını cennet (g.29/7)

“Rakip senin mahallende sefa sürse, buna şaşılmaz; zira Allah dünyayı kâfirler için

cennet yaptı”

İşidürdük medh idenler gülşen-i cennet gülin

Beñzemez bu güllere dirlerdi ol gül bu gibi (g.397/3)

“Cennet gülşeninin gülünü övenlerin, “o gül bu gibi güllere benzemez” dediklerini işitirdik.”

Seni görmek olmasaydı kûyuña varmazdı dil

Cennete girmezdi ‘âşık şevk-i dîdâr olmasa (g. 367/2)

“Gönül, seni görmek (umudu) olmasaydı mahallene gelmezdi. Allah’ın yüzünü görmek olmasaydı, âşık cennete girmezdi”

‘İşveyle alan göñlümi şol hûr-ı cinândur

Bir bülbüli çok ruhları gül gonca-dehândur (g. 133/1)

“Gönlümü işveyle alan, o cennet hurisidir. (O sevgili) gonca ağızlı, gül yanaklı ve bülbülü çok olan (bir güzeldir)”

Sensüzin dil cihânda eġlenmez

Belki bâğ-ı cinânda eġlenmez (g. 145/1)

“Gönül sensizken cihanda duramaz, belki cennet bahçelerinde bile duramaz.”

Dâġ-ı ġamdur cânuma bâğ-ı cinânuñ gülleri

Âb-ı Kevser ‘aynuma gelmez leb-i dildârsuz (152/3)

“Cennet bahçelerinin gülleri, canıma gam dağları gibidir. Sevgilinin dudağı olmadan, Kevser suyu gözlerime görünmez.”

Gülşen-i hüsnde tâvûs-i cinândur zülfüñ

Ki açup bâl u perin eyleye cevlân yaraşur (103/3)

“Saçların, güzelliğinin gül bahçesinde bir cennet tavusudur. Ona kanatlarını açıp dolaşmak yakışır”

Cennet imiş tutalum rûy-i cihân gelmiş bahâr

Hey ma‘âzallah cehennemdür baña dîdârsuz (g. 152/5)

“Bahar gelmiş, yeryüzünün cennet olduğunu var sayalım. Allah korusun, sevgilinin yüzü olmadan (cennet) bana cehennemdir”

Bezm-i hüsnüñde senüñ zülfüñe öykünmedise

Ser-nigûn olduğı Firdevsde Tûbâ neyiki (g. 406/3)

“Tûbâ ağacı, senin saçlarına benzemek istemediyse, Firdevs cennetinde neden boynu bükük durur ki?”

1.7.4. Cehennem

Bütün semâvî dinlerde günahkârların azap göreceği yer olarak inanılan cehennem, İbni Kemâl Dîvânı’nda sevgiliden ayrı olan aşığın çektiği ayrılık acısıyla karşılaştırılmak üzere ele alınır.

Yanmaz idi firâk ile dil ‘ışka düşmese

Olmaz idi cehennem odı olmasa hevâ (g. 14/2)

“Gönül aşka düşmese ayrılıkla yanmazdı. Aşk olmasa cehennem ateşi olmazdı”

Cennet imiş tutalum rûy-i cihân gelmiş bahâr

Hey ma‘âzallah cehennemdür baña dîdârsuz (g. 152/5)

“Bahar gelmiş, yeryüzünün cennet olduğunu var sayalım. Allah korusun, sevgilinin yüzü olmadan (cennet) bana cehennemdir”

‘Işkuñ belâsıdur beni hecr odına atan

Bildüm cehennem odını yakan hevâ imiş (166/3)

“Beni aşk ayrılık ateşine atan, aşk belasıdır. Cehennem ateşini yakanın aşk olduğunu anladım”

1.7.5. Hûrî

Dünya güzellikleri ile ölçülemeyecek derecede bir güzelliğe sahip olan huriler, İbni Kemâl Dîvânı'nda sevgilinin güzelliği söz konusu olduğunda teşbih ve karşılaştırma unsuru olarak kullanılır.

Yüzüñ iy hûrî ferişte görse Dîvâne olur

Görmedüm ben nesl-i Âdem sen perî-peyker gibi (g. 402/5)

"Ey Hûrî (gibi güzel sevgili), melekler senin yüzünü görse delirir. Âdem aleyhisselâmın neslinden senin gibi peri yüzlü birini görmedim."

'İşveyle alan göñlümi şol hûr-ı cinândur

Bir bülbüli çok ruhları gül gonca-dehândur (g. 133/1)

"Gönlümü işveyle alan, o cennet hurisidir. (O sevgili) gonca ağızlı, gül yanaklı ve bülbülü çok olan (bir güzeldir)"

1.7.6. Kevser

Cennet ırmaklarından biri olan Kevser, diğer Dîvân şâirlerinde olduğu gibi İbni Kemâl tarafından da tatlı ve temiz şarabın aktığı nehir anlamında, sevgilinin dudağıyla benzerlik kurularak kullanılmıştır.

Ravzâ-i Rıēvân cemâli âb-ı Kevserdür lebi

Ol sunuñ mevci-durur gûyâ ki tavk-ı ġabġabı (g.398/1)

"Sevgilinin güzel yüzü, Cennet bahçesi, dudakları da Kevser suyudur. Sanki çenesinin altındaki çifte gerdan da o suyun dalgasıdır"

Havz-ı Kevserden sıvarmış ravza-i Rıdvân aña

Bâğbân-ı sun' dikdükde boyuñ şimşâdını (g.394/2)

"Yaratılışın bahçesinin sahibi (Allâh), senin şimşir ağacı gibi uzun boyunu yarattığında, cennet onu Kevser havuzu ile sulamış"

Dâġ-ı ġamdur cânuma bâğ-ı cinânuñ gülleri

Âb-ı Kevser 'aynuma gelmez leb-i dildârsuz (152/3)

“Cennet bahçelerinin gülleri, canıma gam dağları gibidir. Sevgilinin dudağı olmadan, Kevser suyu gözlerime görünmez.”

Alursa leblerüñ dadın dil añmaz Kevserüñ adın

Salarsa sâyesin zülfüñ gerekmez gölge Tûbîden (g.310/3)

“Dudaklarının tadını alan Kevser nehrinin adını anmaz. Saçlarının gölgesini salarsa, Tûbâ ağacına gerek kalmaz.”

Tururken âb-ı Kevser leblerüñe

Ne içün çeşme-i hayvân dimişler (g.123/2)

“Kevser suyu varken, dudaklarına neden hayat suyu demişler ki?”

1.7.7 Tûbâ

İslam inancına göre cennette dalları bütün cennet bahçelerini kaplayan ve üzerinde her türlü meyvenin bulunduğu Tûbâ ağacı, Dîvân şirinde sevgilinin boyu ile ilgili benzetmelerde kullanılır. İbni Kemâl Dîvânı’nda da tûbâ ağacı, cennette bulunma özelliği ve sevgilinin boyuyla uzunluk bakımından kıyaslanması yönüyle ele alınır.

Bezendi gülşen ü tonandı serv oldı nazîr

Behişt ü tûbâya “Tûbâ lehüm ve hüsnü me’âb” (g. 24/4)

“Gül bahçesi süslendi ve servi de donandı. (bu ikisi) tuba ağacıyla cennet bahçesine denk oldular. **“**onlara Tûba ve hüsn-ü meab **(**güzel merci’**)** vardır”

Dil yüzin nûrın görürken zülfüñe meyl eylemez

Sâye-i Tûbâda kalmaz tâlib-i dîdâr olan (g. 289/4)

“Gönül, yüzünün nurunu görürken saçlarına meyletmez. Sevgilinin yüzüne talip olan Tûbâ ağacının gölgesinde kalmaz”

Bezm-i hüsnüñde senüñ zülfüñe öykünmedise

Ser-nigûn olduğı Firdevsde Tûbâ neyiki (g. 406/3)

“Tûbâ ağacı, senin saçlarına benzemek istemediyse, Firdevs cennetinde neden boynu bükük durur ki?”

1.8. İbadet İle İlgili Mefhumlar

1.8.1 Teyemmüm

Maddî ve manevî temizlik için vücudun belli kısımlarının suyla yıkanmasıyla alınan abdest, başta namaz olmak üzere biçok ibadet ön şart niteliğindedir. Ancak İslam dininde, suyun bulunmadığı durumlarda kolaylık olması bakımından toprakla temizlenme ruhsatı verilmiştir. İbni Kemâl, teyemmümün yani abdestin toprakla alınmasının vücudu nasıl temizlediğini, hüsn-i talil yoluyla şu şekilde ifade eder:

Basmasa mübârek kademin rûy-ı zemîne

Pâk itmez idi kimseyi hâk ile teyemmüm

“Ey sevgili, mübârek ayağın yeryüzüne basmasaydı, teyemmüm yaparak abdest almak kimseyi temizlemezdi.”

1.8.2. Namaz

İslam dininin üzerinde önemle durduğu ibadetlerden olan namaz, İbni Kemâl Dîvânı’nda kendisiyle ilgili terimler aracılığıyla ele alınır. Örneğin aşağıdaki beyitte namazla ilgili terimlerden olan “farz, şükür secdesi, kıble, imam ve mihrap” kelimeleri bir arada kullanılmıştır.

Farz olupdur secde-i şükr itmek a kıblem baña

Olalı çeşmüñ imâm ebrûlaruñ mihrâblar (g. 67/4)

“Ey kıblem! Gözlerin imam, kaşların da mihrap olduğundan beri, sana şükür secdesi etmem benim üzerime farz olmuştur.”

Zâhidüñ zühdi yitüpdür n’ola meyl itse saña

Kim riyâlu secdeden boynuñda var bâr-ı günâh (g. 331/2)

“Zâhdin sana meyletmesinin hiçbir anlamı yok, Zira boynunda ikiyüzlülükle yaptığı

secdelerin günah yükü bulunmaktadır.”

Başumı secde-i şükre koyup kaldurmazam yirden

Eger hem-rah olam ol serv-i gül-ruhsâra çün sâye (g. 368/7)

“O gül yanaklı serviye gölgesi gibi yol arkadaşı olabilirsem, başımı şükür ecdesine koyarak yerden kaldırmam”

1.8.3. Hac, Kâbe, Tavaf, Safa-Merve

İbni Kemâl Dîvânı’nda Ka’be ve Hac ibadeti ile ilgili unsurlar, Dîvân şiirinin genelinde olduğu gibi, sevgilinin mahallesiyle benzetme ve karşılaştırma amacıyla kullanılırlar. İbni Kemâl Dîvânı’nda Ka’be, hem sevgilinin bulunduğu yeri hem de sevgilinin yüzünü ifade eder. Hac ibadetinin bir bölümü olan tavaf da sevgilinin mahallesinin çevresinde dolaşmakla bir tutulur. Kutsal bir mekân olduğu için şeytan, köpek ve benzerinin giremediği Ka’be’ye denk tutulan sevgilinin mahallesine bunlardan da aşağı olan “rakib” giremez.

Göñül yıkmak harâb itmek gibidür Beyt-i ma‘mûrı

Velî yapmak hezerân Ka‘be bünyâd itmeden yeġdür

“Bir gönlü yıkmak Kabe’yi harâb etmek gibidir. Fakat gönül yapmak binlerce Kabe yapmaktan daha iyidir” Beyitte öncelikle tasavvufî anlayışta inanılan ve şiirlerde de çokça dile getirilen “gönlün Allah’ın evi olduğu” inancı vurgulanmaktadır.

Geyüp ihrâmını sabruñ dökeyin zemzem-i eşki

Ki vasluñ Ka‘besi haccı virür ‘ömre safâ kıblem (g.273/5)

“Ey kıblem, sabır ihramını giyerek, gözyaşı zemzemini dökeyim. Zira senin vuslatının Kabesini haccetmek ömre safa verir”. Beyitte hac ibadetine ait terimlerden olan “ihrâm, zemzem, Kabe, hac, safâ, kıble” kelimeleri bir arada anlam bütünlüğü içerisinde kullanılmıştır.

Kapuma yüz sürmeği ister misin didi didüm

Ka‘be’ye yüz sürmeği kangı müselmân istemez (g.142/4)

“Sevgili bana “kapıma yüz sürmeyi ister misin” dedi. “Kabe’ye yüz sürmeyi hangi müslüman istemez” dedim.

Ka‘be kapuñ safâsına dil geçdi Rûmdan

Düşdi hevâ-yı zülfüñe ‘azm-i Hicâz ider (g.108/4)

“Ka’be gibi olan kapının safâsı için gönül Rûm illerinden vazgeçti. Saçlarının aşkına düşerek Hicaz’a gitmeye çalışır”

Vardılar zülfüñe diller kûyuñı idüp tavâf

Hâcılardur Rûm-ı hüsnüñ geldiler serhaddine (g.337/2)

“Gönüller, mahalleni tavaf ederek saçlarına ulaştılar. (Gönüller) güzellik şehrinin sınırına gelen hacılardır.”

Cemâlüñ şem‘ine pervâne olmış cânı ‘âşıkuñ

Tavâf eyler meleklerdür sanasın Beyt-i ma‘mûrı (g.432/3)

“Âşığın canı, sevgilinin güzeliğinin mumuna kelebek olmuştur. Melekler Kabeyi tavaf ediyor sanırsın.”

1.8.4. Zekât

İslam dininde farz olan ibadetlerden birisi de belli bir zenginliğe sahip olanların yılda bir kere mallarının belli bir oranını ihtiyacı olan Müslümanlara karşılıksız vermesi demek olan zekâttır. İbni Kemâl, zekâtla ilgili olarak şöyle bir hayâl kurmuştur:

Gün ruhlaruñdan uma gelüpdür zekât

Karşuñda kaşlaruñ gibi boynun eger kamer (g.115/9)

“Dolunay, güneş gibi parlak yanaklarından zekât umarak, senin karşında boynunu tıpkı kaşların gibi eğer.”

1.9. Çesitli Dinler ile İlgili Mefhumlar

1.9.1. Nakş-ı Mâni

Maniheizm'in kurucusu olan "Mani"'nin güzel resimlerle süslediği "Erjeng-i Mani" adlı kitabı ve içindeki resimler çok meşhurdur. Sevgilinin güzelliğini anlatmak için bir karşılaştırma ölçütü olarak kullanılan Mani'nin resimlerini, geleneğin bir temsilcisi olarak İbni Kemâl de bazı beyitlerinde işlemiştir.

Göñül sûret-perest olma haber-dâr ol bu ma'nîden

Ki ma'nî olmasa hâsıl ne lezzet nakş-ı Mânîden (g.310/1)

"Ey gönül, surete aldanma, bu manadan haberdar ol! Mana olmadığı zaman Mânî'nin çizdiği resimlerden ne lezzet alınabilir ki?"

1.9.2. Sanem

Sanem kelimesi de put anlamında olup Dîvân şiirinde sevgilinin güzelliğini ifade etmek için kullanılır. Şâirler bunu söyleyerek, sevgilinin güzelliğinin insanı dinden çıkaracak kadar etkili olduğunu belirtirler. İbni Kemâl de bazı beyitlerinde sevgiliden sanem şeklinde bahsetmektedir.

Ol sanem sayd itmek ister cân u diller murġını

Zülfini dâm itdi müşgîn beñlerini dâneler (g.129/5)

"O put gibi sevgili, can ve gönül kuşunu avlamak ister. (O sevgili), saçlarını tuzak, kokulu benlerini de dane yaptı"

Hâl-i kâfir-kîşüñ olsaydı müselmân ey sanem

Mushaf üstinde komazdı zülfüñüñ zünnârını (g.390/4)

"Ey put gibi güzel sevgili, yüzündeki kafir mezhepli benin Müslüman olsaydı, saçının zünnârını mushafın üzerine koymazdı."

2. TASAVVUF

Bir şeyhülislâm olarak, İbni Kemâl herşeyden önce bir fıkıhçıdır ve diğer fıkıhçılarda olduğu gibi onun da mutasavvıfların bir takım hallerine ve inançlarına şiddetle karşı çıktığı görülmektedir. Raks ve sema gibi bazı ritüelleri kabul etmeyen İbni Kemâl, bunların olduğu yerde oturmanın bile caiz olmadığını, hatta akidesi bozuk olan bazı Halvetî dervişlerinin kestiklerinin yenmeyeceğini belirtir.[103]

Fıkıhçı ve şeyhülislam kimliğiyle bu kadar kesin hükümlerde bulunan İbni Kemâl'in mutasavvıflara ve tasavvufî düşüncelere tamamen karşı olduğu da söylenemez. onun bu kadar kesin tavırlı olmasının sebebi fetva makamında bulunması ve sünnî bir kelamcı olarak İslâmî akideyi birtakım yanlış düşüncelerden korumak istemesidir. Yoksa, sünnî gelenekte var olan bir takım tasavvufî düşünceleri kabul eden İbni Kemâl bir şâir olarak da Dîvân şiirinin geleneğine içinde tasavvufî bir takım terimleri ve düşünceleri şiirinde kullanmıştır. Ayrıca şeyhülislam bir şâir olarak beyitlerde şarabı ve meyhaneyi rahatlıkla terennüm eden şâirin tasavvufî birtakım kavramları şiirlerinde kullanması çalışmamızın giriş bölümünde de vurguladığımız gibi bu şiir geleneğinde herkesin kolaylıkla intikal edebildiği bir takım remizler ve bu remizlerin taşıdığı mecazî manalar dolayısıyladır. Dîvân şiiri geleneğini çok iyi bilen ve geleneğin belirlediği sınırlar içerisinde şiirlerini yazan İbni Kemâl, kelimelerin gerçek ve mecâzî anlamları yanında tasavvufî anlamlarını da kullanarak şiirin anlam katmanlarını çoğaltmaya çalışır.

İbni Kemâl'in sünnî düşünceye uygun olarak yazdığı tasavvufî şiirlere aşağıdaki beyit örnek verilebilir. Beyitte tasavvufî anlayışa uygun olarak "gönlün Allah'ın evi olduğu" düşüncesi işlenmektedir.

Göñül yıkmak harâb itmek gibidür Beyt-i ma'mûrı

Velî yapmak hezerân Ka'be bünyâd itmeden yeğdür

"Bir gönlü yıkmak Kabe'yi harâb etmek gibidir. Fakat gönül yapmak binlerce Kabe yapmaktan daha iyidir". İkisi arasındaki fark belirtildiği için beyitte tefrîk

---

103 Hayrani Altıntaş, "İbn Kemâl ve Tasavvuf", **Şeyhülislâm İbn Kemâl Sempozyumu**, TDV Yay., Ankara, 1989, s. 198.

bulunmaktadır.

Dîvân şiiri geleneğinde, gerçek aşığı temsil eden ve gamsız ve dünyaya boş vermiş haliyle sofilere çatan rind tipini de şiirlerinde çokça kullanan İbni Kemâl, "rind"i gösteriş için ibadette bulunan sûfîden üstün gösterir.

Âlûde-i mey ol geç âlâyiş-i riyâdan

Kim rind-i sâfî-dil yeg sôfî-i bî-safâdan (g.305/1)

"Şaraba bulaş ve ikiyüzlülüğün gösterişinden vazgeç. Zira tertemiz kalpli rind, safası olmayan sofiden daha iyidir."

Aşağıda İbni Kemâl'in şiirlerinde karşılaşılan tasavvufî birtakım terimlerin ve inanışların beyitlerde ele alınış şekilleri hakkında bilgi verilmiştir.

.

2.1. Zâhid (zühd, takva)

Esas anlamı, ibadete düşkün olan ve günahlardan kaçınan olan "zâhid" kavramı, Tasavvuf terminolojisi içerisinde zamanla anlam daralması yaşayarak "olgunlaşmamış derviş" yerine kullanılmıştır. Dîvân şiirinde ve İbni Kemâl'in şiirlerinde de zâhid kavramı; dini sadece belli kurallar bütünü olarak algılayan, samimiyetsiz ve şekilci softayı karşılamaktadır.

'Işk odına cân virür 'âşık kaçar zâhid velî

Düzahı zâhidlerüñ 'âşıklaruñ uçmaġıdur (g.52/4)

"Âşık aşk ateşine canını verir fakat zahid bundan kaçar. Zahidlerin cehennemi, âşıkların cennetidir".

İctihâdumda tarîk-i 'ışkı ben gördüm savâb

Ger hatâ itsem de iy zâhid sevâbum var benüm (g.266/10)

"İçtihadım neticesinde aşk yolunu doğru gördüm. Ey zâhid, bu kararımda hatalı olsam da sevabım var."

Zâhid ne bilür aslını îmân ile küfrüñ

Akdan karayı fark idemez dîde-i a'mâ (g.17/7)

“Zâhid îmân ile küfrün aslını nerden bilsin ki? Kör olan kişinin gözleri, beyazdan karayı ayırt edemez”

‘Işksuz zâhid ki göñli pür-durur dünyâ ġamı

Genc yok içi tolu mâr ile vîrândur ‘abes (g.33/5)

"Aşka sahip olmayan ve gönlünde sadece dünya gamı bulunan zâhid, içi hazineyle değil de yılanlarla dolu olan bir viraneye benzer."

Zâhidâ biz müdâm dürd içerüz

Sen susadukça sâfî âb iç var (g.89/4)

“Ey zahid, biz sürekli olarak şarabın dibinde kalanları içeriz. Sen susadıkça tertemiz su iç!”

Hâm sanma bizi kim puhte ile aldanavuz

Zâhidâ puhte saña bize mey-i hâm gerek (g.210/3)

“Ey zâhid, bizi bekleyip olgunlaşmış (şarapla) aldanacak yetişkin olmayan, saf biri sanma. Beklemiş şarap senin olsun, bize taze mey gerek”

Kendüñe virme ta‘ayyüñ birle zâhid imtiyâz

Cehd kıl terk-i ta‘ayyüñ birle mümtâz olasın (g.277/5)

“Kendine değer vermeye çalışarak ayrıcalıklı olmaya çalışma. Çalış, kendine değer verme huyundan vazgeç ki seçkin olasın”

2.2. Vâiz

Vaaz veren anlamındaki “vâiz”, Dîvân şiirinde genellikle günahlardan sakındırmak ve ibadete yöneltmek için insanlara verdiği öğütlerle ön plana çıkarılır. Dîvân şiiri geleneğinde vâizler tıpkı zâhidler gibi yerilir ve onlarla alay edilir. İbni Kemâl Dîvânı’nda da bir yerde vâiz kelimesi geçmektedir.

Vâ‘iz bize dîdâr safâsını beyân it

Zâhidlere var ravza-i Rızvân haberin vir (g. 119/4)

“Ey vâiz, zahidlere cennet bahçesinden haber ver; bize ise sevgilinin yüzünün safasını anlat.”

2.3. Şeyh-Mürşid

Tasavvufta şeyh veya mürsid denilen kişi, Allah’a ulaşma yolunda müritleri eğiten, onlara kâmil insan olma yolunda rehberlik eden önder kişidir. İbni Kemâl Dîvânı’nda

Ol civânuñ ‘ışk cebrine gel uy iy pîr-i ‘akl

Çünki nefy-i ihtiyâra çıkdı şeyhüñ mezhebi (g. 398/2)

“Ey akıl yaşlısı, şeyhin mezhebi iradenin ortadan kalkmasına izin verdiği için, gel sen de o gencin aşk zorlamasına uy”

Mürşid-i hüsnüñ ‘acebdür kim bu göñlüm tıflını

Künc-i ye’s içre tarîk-i ‘ışkda pîr eyledi (g.436/6)

“Güzelliğinin mürşidi, gariptir ki, ümitsizlik köşesi içinde aşk yolunda gönlümün çocuğunu pîr eyledi”

2.4. Rind

Gamsız, kayıtsız, neşeli, dünyaya boş vermiş ve hayatın tadını çıkaran kişileri ifade eden rind kavramı, tasavvufta gerçek âşığı temsil eder. Dîvân şiiri geleneğinde olduğu gibi İbni Kemâl de “rind”i, onun karşıt karakteri olan sûfî tipiyle karşılaştırır ve rindi üstün gösterir.

Âlûde-i mey ol geç âlâyiş-i riyâdan

Kim rind-i sâfî-dil yeg sôfî-i bî-safâdan (g.305/1)

“Şaraba bulaş ve ikiyüzlülüğün gösterişinden vazgeç. Zira tertemiz kalpli rind, safası olmayan sofiden daha iyidir.”

2.5. Sûfî

İbni Kemâl Dîvânı'nda sûfî kavramı yukarıda anlatılan zâhid tipine yakın bir şekilde ele alınmıştır. Şâir, cennete ve cennet bahçelerine düşkün olan ve bunlar için ibadet ettiği ileri sürülen sûfîye bu hevesinden vazgeçmesini, gerçek aşkı bulmasını tavsiye eder.

Sâfî- dil iseñ it lebinüñ zıkrini sôfî

Gel gör ne safâ-bahş olur câm-ı musaffâ (g.16/7)

"Ey sofi, temiz gönüllü birisi isen, sevgilinin dudağını an da, gör bak o zaman tertemiz kadeh sana nasıl keyif verir."

Ka'be-i kûyı safâsını duyaydı sôfî

Göñlüñe düşmez idi ravza-i Rıēvâna heves (g. 158/3)

"Sofi, sevgilinin Kabe gibi köyünün safasını bilseydi, gönlüne cennet bahçesinin hevesi düşmezdi"

Su gibi kalbüñi sâfî eyle iy sôfî dönüp

İçüñi ol su ile gerd-i riyâdan pâk kıl (g. 232/7)

"Ey sofi, kalbini su gibi saf eyle. Sonra da o suyla içini riya tozlarından pak kıl"

2.6. Amel

İbni Kemâl Dîvânı'nda "amel" kavramı tek bir yerde geçmektedir. Amellerin bilinçli yapıldığı zaman güzel olacağını vurgulayan şâir, beyitte aynı zamanda bir kelime oyunu yapmaktadır. Birinci mısrada geçen çeşm/göz, dehân/ağız ve zülf/saç kelimeleri edebiyatımızda sırasıyla ayn (ع), mîm (م) ve lâm (ل) harflerine benzetilmekte ve bunların bir araya getirilmesiyle amel (عمل) kelimesi ortaya çıkmaktadır. Şâir de "amelin ilimle olması yaraşır" demektedir ki zaten aynı zamanda ilim (علم) kelimesi de bu harflerden oluşmaktadır.

Dilde 'ışkuñ dîdede çeşm ü dehân u zülfüñüñ

Nakşı hôşdur kim yaraşur 'ilm ile olmak 'amel (g. 226/6)

"Gönülde aşkın, gözde ise gözünün, ağzının ve saçının nakşı hoştur. Zira amelin ilimle olması yaraşır"

2.7. Nefs

Tasavvufta "kulun kötü huyları ve çirkin vasıfları, kötü his ve huyların mahalli olan latife, cism-i latîf" anlamlarında kullanılan ve kötülüklerin kaynağı olarak gösterilen nefs, İbni Kemâl Dîvânı'nda bir yerde geçmekte olup tasavvuftaki anlamında kullanılmıştır.

Kûy-ı 'ışka gir göñül kurtul hevâ-yı nefsden

Çün sarây-ı şâha varduñ kalmadı havf-ı 'abes (g.157/9)

"Ey gönül, aşkın köyüne girerek nefsin kötü isteklerinden kurtul. Çünkü şahın sarayına ulaştın, sende boş şeylerin korkusu kalmadı."

SOSYAL HAYAT

1. TÂRÎHÎ VE EFSÂNEVÎ ŞAHISLAR[104]

1.1. Mânî

Maniheizm'in kurucusu olarak kabul edilen Mani, resim yeteneği ile edebiyatımızda ele alınmaktadır. Nereli olduğu hususunda farklı görüşlerin ileri sürüldüğü Mânî'nin memleketi olarak genelde Çîn kabul edilmektedir.

Dîvân şiirinde sevgilinin güzelliğinden bahsedilirken Mânî'nin resimlerinden konu açılır. Şâirlere göre sevgilinin güzelliği Mânî tarafından tasvir edilemeyecek derecededir. İbni Kemâl Dîvânı'nda sadece bir yerde

[104] Bu bölümde anlatılan târihî ve efsânevî şahıslar hakkında bilgi verilirken "Dursun Ali Tökel, **Dîvân Şiirinde Mitolojik Unsurlar: Şahıslar Mitolojisi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000" İsimli çalışmadan faydalanılmıştır.

Mânî'nin ismi geçmekte olup bu beyitte de şair, Mânî'nin resimlerinin arka planının güzelliğinden bahsederek, dış görünüşten ziyade arka plandaki hakikî güzelliğin görülmesi gerektiğini vurgular.

Göñül sûret-perest olma haber-dâr ol bu ma'nîden

Ki ma'nî olmasa hâsıl ne lezzet nakş-ı Mânîden (g.310/1)

"Ey gönül, surete aldanma, bu manadan haberdar ol! Mana olmadığı zaman Mânî'nin çizdiği resimlerden ne lezzet alınabilir ki?"

1.2. Cem

İran hükümdarlarından olan Cem veya diğer adıyla Cemşîd, şarabı icad etmekle meşhur olmuştur. Edebiyatımızda şarabın mûcidi olması yönüyle ele alındığı gibi padişahlık ve hükümdarlık simgesi olarak da kullanılmıştır.İbni Kemâl Dîvânı'nda da Cem, câm-ı Cem diye meşhur olan ve üzerinde yedi hat olduğu rivayet edilen kadehiyle anılır. Genelde beyitlerde sevgilinin gül renkli dudaklarıyla Cem'in kadehi arasında benzerlik ilişkisi kurulur. Ayrıca Cem'in meşhur meclisinden de bahsedilir.

La'lîn lebüñ hevâsına idindi câm Cem

Düzdi ruhuñ hayâlile İskender âyîne (g.348/5)

"Cem, senin kırmızı renkli dudaklarının aşkıyla kadeh edindi. İsknder de senin yanaklarının hayaliyle kendisine ayna yaptı."

Gîsûsı mâr-ı Dahhâk tutağı câm-ı Cemşîd

Zülfi içinde haddi şeb perdesinde hûrşîd (g.44/1)

"Sevgilinin saçları Dahhâk'ın yılanı, dudağı ise Cemşîd'in şarabıdır. Saçlarının içindeki yanakları gece perdesindeki güneş gibidir"

Gözlerümden eksük olmaz eşk-i hûnîn dâ'imâ

Câm-ı Cem gibi şarâb-ı nâb ile tolmış-durur (g.56/2)

"Kanlı gözyaşları gözlerimden hiç eksik olmaz. Gözlerim Cemin kadehi gibi taze

şarapla doludur.”

Taht-ı Kâvus gül ü çetr-i Ferîdûn lâle

Bezm-i Cemşîd çemen câm-ı Sikender nergis (g.156/4)

“Kâvus’un tahtı gül, Ferîdun’un çadırı lâle, Cemşîd’in meclisi çimen ve İskender’in kadehi de nergis (gibidir)”

1.3. Dahhâk

Cemşîdi öldürerek İran şâhı olan Dahhâk, Şehnâme’de kötülüğün ve zulmün temsilcisi olarak anlatılır. Efsaneye göre, şeytan Dahhâk’ı iki omuzundan öperek omuzlarından iki yılan çıkmasına sebep olur. Dîvân şiirinde iki omuzunda çıkan yılanlar ve zulmüyle anılan Dahhâk’ı, İbni Kemâl de şiirinde omuzlarındaki yılanlar ve Cemşîd’i tahttan indirmesiyle ele alır.

Gîsûsı mâr-ı Dahhâk tutağı câm-ı Cemşîd

Zülfi içinde haddi şeb perdesinde hûrşîd (g.44/1)

“Sevgilinin saçları Dahhâk’ın yılanı, dudağı ise Cemşîd’in şarabıdır. Saçlarının içindeki yanakları gece perdesindeki güneş gibidir”

Dahhâk-ı subh bir gün pür-zehr-i mâr eyler

Bezm-i safâda göñlüñ olursa câm-ı Cemşîd (g.44/6)

“Safa meclisinde gönlün Cemşîd’in şarabı olursa, sabah vaktinin Dahhâk’ı (onu) bir gün yılanın zehriyle doldurur”

1.4. Ferîdûn

500 yıl hükümdarlık yaptığı söylenen Ferîdûn, Dahhâk’ı mağlup ederek İran tahtına geçmiştir. Edebiyatımızda adaleti ve uzun ömürlü olmayı temsil eder.

Taht-ı Kâvus gül ü çetr-i Ferîdûn lâle

Bezm-i Cemşîd çemen câm-ı Sikender nergis (g.156/4)

“Kâvus’un tahtı gül, Ferîdun’un çadırı lâle, Cemşîd’in meclisi çimen ve İskender’in kadehi de nergis (gibidir)”

2.5. Hüsrev

İran padişahlarından olup aynı zamanda Hüsrev u Şîrîn mesnevisinin erkek kahramanıdır. Şirin’e olan aşkıyla meşhur olduğundan padişahlığından ziyade bu kimliğiyle bilinir olmuştur. Dîvân şiirinde de padişahlığın yanı sıra, Şîrin’e olan aşkı, Şâvur isimli danışmanı ve efsanevî iki atı Gülgûn ve Şebdîz’le birlikte anılır. İbni Kemâl Hüsrev’i daha çok hikâyede kendisine danışmanlık yapan veziri Şâvûr ve hikâyenin diğer kahramanları olan Ferhâd ve Şîrîn ile birlikte kullanır.

La‘l-i şîrîñ sıfatın Hüsrev-i devrâna dil

Şerh ider bir vech ile gören sanur Şâvûrdur (g.63/5)

“Gönül, zamanın padişahına tatlı sıfatlı dudağı öyle bir açıklar ki her gören kişi onu Şâvur sanır.”

Kaldı kûh-ı ġamda dil Ferhâdı anı kim aña

Hüsrev-i şîrîn-zebân añmazsa anı kim aña (g.353/1)

“Gönül Ferhâd’ı gam dağında kaldı, onu kim ansın. Tatlı dilli Padişah anmazsa onu kim ansın”

1.6. Şâvûr

Hüsrev ü Şîrîn hikâyesinin erkek kahramanı olan Hüsrev’in nedîminin adıdır. Hikâyede anlatıldığına göre Husrev’in bir resmini yapmış ve Şîrîn’e götürerek bu aşkın alevlenmesini sağlamıştır. Husrev ile Şîrîn arasındaki aracılık faaliyetini yürütmüştür. Bir anlamda Husrev’in en yakın dostu, danışmanı ve akıl hocası olan bu bilge kişi İbni Kemâl Dîvânı’nda aklın ve bilgeliğin simgesi olarak kullanılır.

Her zelîle di müşâvir olmasun şîrîn lebüñ

Hüsrevâ sanma cihânda her kişi Şâvûrdur (g.64/6)

“Tatlı dudağın her aşağılık kişiye danışmasın, (onlarla konuşmasın). Ey padişahım cihanda herkesi Şâvûr sanma”

La‘l-i şîrîñ sıfatın Hüsrev-i devrâna dil

Şerh ider bir vech ile gören sanur Şâvûrdur (g.63/5)

“Gönül, zamanın padişahına tatlı sıfatlı dudağı öyle bir açıklar ki her gören kişi onu Şâvur sanır.”

1.7. Rüstem

İran’ın efsanevi padişahlarından olan Sam’ın torunu ve Zal’in de oğlu olan Rüstem olağanüstü özelliklere sahip bir çocuk olarak doğar. İranlıların bir türlü yenemediği Turan hükümdarı Efrasyâbı da dize getiren kişidir. Heft-hân adı verilen ve kimsenin geçemediği tehlikeli yolu da geçebilen büyük bir kahramandır. Rüstem’in meşhur atının ismi de Rahş’tır. Rüstem bütün bu özellikleriyle Dîvân şiirinde kahramanlığın simgesi olarak ele alınır.

Bir Rüstem-i zamân kanı kim intikâm ala

Kesdi safâ yolın yiyüben heft-hân felek (g.213/6)

“Nerede bir Rüstem ki intikam alsın? Felek yedi sofra[105] yiyerek safâ yolunu kesdi”

1.8. İskender

Dîvân şirinde kahramanlık sembolü olması yanında, ab-ı hayatı aramak için zulmet (karanlıklar ülkesine) gitmesi, Hızırla ilişkisi, dünyayı gösteren aynası ve dünyaya hakim olmasıyla anılır.

Âhiri ‘ömrüñ ecel-durur bu milküñ sonı ‘azl

Hızr ‘ömriyle Sikender milki senüñ oldı tut (g.26/6)

“Hızrın ömrüne ve İskenderin mülküne de sahip olsan (unutma ki) ömrün sonu

[105] heft-hân (f.b.i.): "yedi konaklık yol"; Rüstem ile Isfendiyar'ın geçtikleri yol

eceldir, mülkün sonu da azildir"

Taht-ı Kâvus gül ü çetr-i Ferîdûn lâle

Bezm-i Cemşîd çemen câm-ı Sikender nergis (g.156/4)

"Kâvus'un tahtı gül, Ferîdun'un çadırı lâle, Cemşîd'in meclisi çimen ve İskender'in kadehi de nergis (gibidir)"

La'lîn lebüñ hevâsına idindi câm Cem

Düzdi ruhuñ hayâlile İskender âyîne (g.348/5)

"Cem, senin kırmızı renkli dudaklarının aşkıyla kadeh edindi. İskender de senin yanaklarının hayaliyle kendisine ayna yaptı."

Gözlerüñ yâdına bî-hâb u harâb-ender-harâb

Sanki oldı bezm-i ġamda câm-ı İskender kadeh (g.40/4)

"Kadeh, senin gözlerinin hatırasıyla uykusuz bir şekilde harap olarak sanki gam meclisinde İskender'in kadehi oldu"

Şarkı ġarbı seyr idüp feth itdi tîġ ü tîr ile

Girdi zulmâta varup mânend-i İskender güneş (g.162/4)

"Güneş doğuyu ve batıyı gezerek buraları kılıç ve okla fethetti. (Sonra) İskender gibi karanlıklar ülkesine ulaştı"

1.9 Leylâ ve Mecnûn

Bir Arap halk hikâyesi olan Leylâ ile Mecnûn, Türk edebiyatında da yankı bulmuş ve birçok Leyla ile Mecnûn hikayesi yazılmıştır.[106] Bu müstakil eserler dışında, şâirler hem bu hikâyenin kahramanlarına ismen telmihte bulunmuş hem de Leylî (karanlık, gece) ve Mecnûn (deli, aşk çılgını) kelimeleriyle anlama ve lafza dayalı sanatlar yapmışlardır. Leylâ ve Mecnûn aynı zamanda sevgilinin saçının

---

[106] Leylâ ve Mecnûn hikâyesinin ortaya çıkışı, gelişimi ve Türk edebiyatındaki yansımaları için bkz: Agâh Sırrı Levend, **Arap-Fars ve Türk Edebiyatlarında Leyla ve Mecnun Hikâyesi**, Ankara, 1959.

karalığının ve aşkta çıldırmanın mazmûnu hâline gelmişlerdir.

İbni Kemâl Dîvânı'nda Leylâ ve Mecnûn, hem isimlerinin kelime anlamlarıyla sanat yapılarak hem de bu hikâyenin kahramanlarının yaşadıklarına telmihte bulunularak ele alınmaktadır.

Leylî saçuñ hevâsıla Mecnûn-ı vakt olup

Dîvâne oldı taġlara düşüp yiler sabâ (g.15/2)

"Sabâ rüzgarı, kara saçlarının aşkıyla zamanın Mecnûn'u olup delirdi ve dağlara düşerek esmeye başladı."

Zülfüñe uyan göñül meftûn olur

'Âşık olan Leylîye Mecnûn olur (g.105/1)

"Saçlarına uyan gönül, kendinden geçip bağlanır. Leylâ'ya âşık olan Mecnûn olur"

Gâh sergerdân ü geh hayrân olup Mecnûn gibi

Bir gözi âhû gibi sahrâya düşdi göñlümüz (g.147/3)

"Gönlümüz, bazen başıboş bazen de hayran olarak, gözleri ahu gibi olan bir (sevgili) gibi sahralara düştü"

Fenn-i cünûnı başa iletdük biz ey göñül

Mecnûn nedür ki ola bizüm ihtiyârumuz (g.151/3)

"Ey gönül, delilik fennini son mertebesine ulaştırdık. Bizim yanımızda Mecnûn nedir ki ona benzemeyi seçelim"

Kaldı ġam kuşlarınuñ içinde göñlüm gûyiyâ

'Işk sahrâsında Mecnûn başına üşdi vuhûş (g.160/2)

"Gönlüm gam kuşlarının içinde kaldı. Sanki aşk çölünde başına vahşi hayvanlar üşüşen Mecnûn gibidir."

Gâh Leylî zülfüñüñ sevdâsıla Mecnûn olup

Gâh Şîrîn leblerüñ şevkiyle Ferhâd olalum (g.265/5)

"Bazen kara saçlarının sevdasıyla Mecnûn olup, bazen de tatlı dillerinin aşkıyla

Ferhâd olalım”

Kanı Mecnûn gibi ‘âkil ki kurbet eyleye hâsıl

Kemâl-i sun‘-ı Mevlâya cemâl-i hüsn-i Leylîden (g.310/4)

“Mecnûn gibi bir akıllı nerede var ki Leyla’nın güzelliğinden Allah’ın sanatının mükemmelliğini anlasın”

Kûhdan baş kaldıran her lâle Leylîdür meger

Cübbesin çâk eylemişdür hâk-i Mecnûn üstine (g.378/5)

“Dağdan baş kaldıran her lâle, sanki Mecnûn’un toprağının üzerine cübbesini yırtan Leylâ’dır.”

1.10. Ferhâd ve Şîrîn

Ferhâd, Hüsrev ü Şîrîn hikâyesinde Şîrîn’in Hüsrev’den soraki diğer aşığıdır. Hüsrev tarafından cezalandırılarak Bî-sütûn isimli bir dağın arkasına hapsolunmuştur. Ferhâd, Şîrîn’e kavuşmak için hapsedildiği dağı delerek Cûy-ı şîr adlı suyun akmasını sağlamıştır. Bundan dolayı kendisine “dağ delici” demek olan kûhken ismi de verilmiştir.

Diğer Dîvân şâirleri gibi İbni Kemâl’in şiirlerinde de Ferhâd ve Şîrîn hikayesinin kahramanlarından Şîrîn güzellik timsâli, Ferhâd da aşkı için her türlü zorluğu yenen âşığın sembolüdür. Ayrıca beyitlerde genellikle “Şîrîn” kelimesi îhâm-ı tenâsüb sanatına örnek olacak şekilde kullanılır. Şâir kendisini aşk konusunda Ferhâd’dan üstün gösterir.

Leb-i şîrîni ile cânumı şûrîde kılup

Kûh-ı ġamda dil-i miskînümi Ferhâd kılur (g.98/3)

“(Sevgili) Tatlı dudağıyla canımı perişan kılarak, miskin gönlümü gam dağında Ferhâd’a çevirir.”

Bî-sütûn-ı ‘ışka nice düşdügin Ferhâd-ı dil

Şevk ile diñle ki şîrîn dâstândur dôstum (g.253/5)

“Gönül Ferhâd’ının, aşkın Bisütûn dağlarına nasıl düştüğünü şevkle dinle. Zira dostum, bu tatlı bir destandır”

Âhum odı yakdı Ferhâd ile Mecnûn defterin

Okunan dillerde şimdi dâsitânumdur benüm (g.267/6)

“Ahımın ateşi Ferhâd ile Mecnûn’un defterini yaktı. Dillerde okunan şimdi benim destanımdır.”

Gâh Leylî zülfüñüñ sevdâsıla Mecnûn olup

Gâh Şîrîn leblerüñ şevkiyle Ferhâd olalum (g.265/5)

“Bazen kara saçlarının sevdasıyla Mecnûn olup, bazen de tatlı dillerinin aşkıyla Ferhâd olalım”

2. KAVİMLER

2.1. Acem

Arap olmayan milletler için kullanılan Acem kelimesi, edebiyatımızda, zamanla, özellikle İranlıları tanımlayacak şekilde kullanılmıştır. İbni Kemâl Dîvânı’nda iki kez geçen Acem kelimesi ise bir yerde Arap olmayan milletler için, diğerinde de İran için kullanılmıştır.

Dime ne vech ile çıkdı ser-i zülfi yüzine

‘Acemüñ üstine zâhir mi degül fazl-ı A‘rab (g.22/4)

“Sevgilinin saçının ucu yüzünün üstüne çıktı deme! Arapların Acemler üzerindeki fazileti belli değil mi?”

Sensin ol ‘allâme-i ‘âlem ki devrüñde senüñ

Zâhir oldı fazl-ı Rûm A‘câm ü A‘râb üstine (k.1/22)

“Bu zamanın her şeyi bileni sensin. Senin devrinde Anadolu’nun Acem ve Arap üstündeki üstünlüğü ortaya çıktı”

2.2. Habeş

Afrika'nın doğusunda yer alan Habeşistan'da yaşayan halk anlamında kullanılan bu kelime, Dîvân şiirinde genelde siyah renkli insanlar ve köleler için kullanılır. Bunun dışında gecenin rengi, sevgilinin siyah saçları ve yüzündeki kara ben de Habeş olarak nitelenir. Dîvân'ında sevgilinin yüzündeki kara benlerle Habeşîler arasında bir benzerlik kuran İbni Kemâl, aşağıdaki beyitte Habeşlilerin hırsız olduğu şeklindeki inancı ifade etmektedir.

Genc-i hüsn içre beñlerüñ n'eyler

Habeşîler bilürsin uğru olur (g.109/7)

"Güzellik hazinesi içinde benlerin ne yapar? Bilirsin ki Habeşîler hırsız olur."

2.3. Hindû

Dîvân şiirinde defalarca geçen Hindû kelimesi, Hindistanlı olan kişi manasında olup şâirler tarafından sevgilinin yüzündeki siyah renkli benler ve saçla ilişkili olarak kullanılır. İbni Kemâl Dîvânı'nda da hem siyah renk hem de köle anlamında kullanılan Hindû kelimesi, bir yerde de onların kılıç oyunlarındaki maharetlerine işaret ederek kullanılmıştır. Aşağıya Dîvân'da birçok yerde geçen bu kelimenin kullanıldığı beyitlerden birkaç tanesi alınmıştır.

Karşusına 'ârızuñ âyînesin 'arz eyleyüp

Hindû-yı zülf-i siyâhuñ şerm-sâr itmek neden (g.279/7)

"Siyah saçlarının Hindû'sunu, karşısına yanağının aynasını koyarak utandırmak neden?"

Hüsnüñüñ Mısrında Rûmî cârîye âb-ı revân

Zülfüñüñ şâmında Hindû kul-durur misk-i Huten (g.293/2)

"Akarsu, güzelliğinin Mısır şehrinde Anadolulu câriyedir. Hûten şehrinin miski, senin saçlarının Şâm'ında/gecesinde Hindû kuldur."

Çarsû-yı hüsnde hengâme tuydı zülf-i yâr

Çeşmüm ol hengâmede tîğ oynadur Hindû gibi (g.397/4)

“Sevgilinin saçı, güzellik çarşısında gürültü duydu. Gözlerim o gürültüde Hindû gibi kılıç oynatır.”

2.4. Tatar

Türk milletinin bir kolu olan Tatarlar, Dîvân şiirinde kendilerinden en çok bahsedilen milletlerdendir. Eski şiirimizde Tatar kelimesi, çapulcu ve zâlim kişi anlamında kullanılır. İbni Kemâl Dîvânı’nda da Tatar kelimesi yakıp yıkıcı anlamında kullanılır.

Nice akmasun gözümüñ kanlu yaşı Dicle-vâr

Geldi ġam Tatarı yakdı göñlümüñ bünyâdını (g.394/6)

“Gözümün kanlı yaşı nasıl Dicle gibi akmasın ki? Gam Tatar’ı gelip gönlümün yapısını yaktı.”

Yıkalı Tatar-ı ġam Sivası dil yatur harâb

Rûm-ı hüsnüñ ser-be-ser ma‘mûr ol âbâd olmadı (g.404/5)

“Gam Tatar’ı Sivas’ı yıktığından beri gönül harap yatar. Güzellik şehrin baştan başa mamur oldu ama o olmadı”

2.5. Ye’cûc ile Me’cûc

Kur’ân-ı Kerîm’de[107] de kendilerinden bahsedilen bu iki kavim rivayetlere göre dünyayı fesada verdikleri için zülkarneyn tarafından bir dağın ardına hapsedilen ve kıyâmete yakın bir zamanda tekrar ortaya çıkacaklardır. İbni Kemâl Dîvânı’nda da bunlardan dağın arkasına hapsedilmiş olmaları ve ahir zamanda ortaya çıkacak olmaları belirtilir.

Sedd olupdur hattuñuñ Ye'cûcuña zülfüñ şehâ

Bekçi olsunlar dil ü cânı ko zülfüñ seddine (g.337/4)

[107] Kehf, 18 / 88; Enbiyâ, 21 / 96

“Ey şâh, tüylerinin Ye’cûc’una saçların sed olmuştur. Bırak da gönül ve can saçlarının seddine bekçi olsunlar”

Zülfüñüñ seddin yıkup Ye’cûc-ı hatt itmiş hurûc

Zâhir olmış fitne-i âhir zamândur kaşlaruñ (g.223/7)

“Tüylerinin Ye’cûc’u saçlarının seddini yıkarak dışarı çıkmış. Kaşların ortaya çıkmış ahir zaman fitnesidir”

3. ÜLKELER ve ŞEHİRLER

3.1. Bağdat

Kurulduğu günden itibaren İslam dünyasında büyük öneme sahip olan Bağdat, Abbasîlerin ve İslam dünyasının başkentiydi. Dicle’nin iki sahilinde kurulu olan şehir, Osmanlı şiirinde de sıkça anılır. İbni Kemâl, şiirlerinde Bağdâd’ı hem gerçek anlamıyla hem de şehir anlamında kullanır.

Hüsn Baġdâdına anuñçün dinür Dârü’s-selâm

K’anda dendânuñla zülfüñ nakş-ı sîn ü lâmdur (g.51/5)

“Dişlerinle saçların “sin ve lâm” nakşı olduğu için güzellik Bağdad’ına Dârü’s-selâm denir.”

Biri hüsnüñ Mısrına Nîl oldı eşküm cûyınuñ

Ol birisi ‘ışk Baġdâdı öñinde oldı şat (g.174/4)

“Gözyaşı ırmaklarımın birisi güzellik Mısrına Nil oldu, diğeri de Aşk Bağdad’ının önünde birleşen Dicle ve Fırat nehirleri oldu.”

Görinen şimdi yaşum Nîliyle hüsnüñ Mısrıdur

Bir kuru oddur ki kalmış Dicle-i Baġdâddan (g.283/4)

“Şimdi görünen, gözyaşımın Nîl’iyle güzelliğinin Mısır şehridir. Bağdâd’ın Dicle’sinden geriye kalan kuru bir ateştir”

3.2. Çin

Çin, edebiyatımızda birçok açıdan ele alınmaktadır. Çin Mani dininin en çok yayıldığı yer olduğu ve Mânî'nin de resimleri meşhur olduğu için güzel yüz, dâimâ Çin'le birlikte anılır. Çin kelimesiyle birlikte büt, nigâr, nakş ve sûret gibi resimle ilgili kelimeler kullanılır. Burada bulunan misk kokusundan dolayı, sevgilinin misk kokulu saçı, aynı zamanda "kırım, büklüm" anlamına da gelen Çîn kelimesiyle birlikte anılır. İbni Kemâl Dîvânı'nda Çin kelimesi anlatılan bu hususlarla birlikte kullanılır.

Çün zülfüñe hatâ idüben müşg-i Çîn direm

'Afv it günâhumı bilürem yüzi karayem

"Saçlarına hatayla Çin miski dediğim için günahımı affet. Yüzümün kara olduğunu biliyorum."

Saçuñ çîninde sûret tutdı hattuñ

Anuñçün ehl-i Çîn tasvîre düşdi

"İnce tüylerin, saçının kıvrımlarında sûret tuttu. Bu yüzden Çin halkı insan resimlerine düşkün oldu."

3.3. Hayber

Hz. Peygamber'in hicretin yedinci yılında fethettiği Hayber, o zamanlar Yahudilerin oturduğu bir yerleşim merkeziydi. Edebiyatımızda Hayber kelimesi ve Hz. Ali'nin ismi birbirleriyle özdeşleşmiştir. Çünkü Hayber'in fethinde Hz. Ali büyük kahramanlıklar göstererek "Hayber fatihi" diye anılmıştır. İbni Kemâl de tek bir yerde Hayber'i şiirinde kullanmış ve bu beyitte Haydar kelimesini de zikretmiştir.

Zülfi içün burc-ı Hayberdür diyen

Ġamzesin beñzetdi tîġ-ı Haydara (g.382/5)

"Sevgilinin saçı için Hayber burcu diyen kişi, gamzesini de Hz. Ali'nin kılıcına benzetti."

3.4. Hatâ-Huten

Çin'in kuzeyindeki topraklara verilen addır. Bugün Mogolistan, Mançurya ve Sibirya topraklarının bir bölümünü oluşturur. Moğolların "*Hatâ*" adlı kabilesi bu bölgede yasadığından "*Hıtâ*" ve "*Huten*" şekilleriyle kullanılan bu kelime âhû ve misk ile birlikte de anılır. Şâirler tarafından Çin, Mısır ve Rûm gibi ülkelerle birlikte tenasüp yoluyla zikredilir.

Çîn-i zülfi gibi yir var iken iy âhû-yı Çîn

Ne umarsın saña sahrâ-yı Hutenden ne biter (g.100/6)

"Ey Çin âhusu, sevgilinin saçının kıvrımı gibi bir yer varken, Hûten çölünden ne umarsın ki? Oradan sana ne (meyve) biter ki?"

Hüsnüñüñ Mısrında Rûmî cârîye âb-ı revân

Zülfüñüñ şâmında Hindû kul-durur misk-i Huten (g.293/2)

"Akarsu, güzelliğinin Mısır şehrinde Anadolulu câriyedir. Hûten şehrinin miski, senin saçlarının Şâm'ında/gecesinde Hindû kuldur."

3.5. İrem

Ad kavmi tarafından cennete nazîre olmak üzere yaptırılan meşhur bahçe ve köşklerin bulunduğu şehrin adıdır. Dîvân şiirinde, bağ ve saray kelimeleriyle birlikte kullanılan ve eşsiz güzellikte bahçe anlamında kullanılan İrem kelimesini İbni Kemâl de bu anlamda kullanır.

Bâğ-ı İremde kûyuña nisbet kusûr çok

Kasruña kanda beñzeye bunca kusûr ile (g.343/2)

"İrem bahçesinde senin mahallene göre birçok kusur vardır. Bu kadar kusurla senin sarayına nasıl benzesin ki?"

Var ise bâğ-ı İremdür gül yüzünüñ gülşeni

Ol sebebden gözlerümüzden nihândur dôstum (g.253/2)

"Dostum, gül yüzünün bahçesi varsa İrem bağıdır ancak. Bu sebepten gözlerimizden saklıdır"

3.6. Hicâz

Mekke ve Medîne'nin bulunduğu bölge olan Hicaz, Dîvân şiirinde daha çok Mekke'de bulunan Ka'be vesilesiyle zikredilir. Şâirler, Ka'be'yi sevgilinin mahallesi ve eşiği anlamında kullanırlar.

Ka'be kapuñ safâsına dil geçdi Rûmdan

Düşdi hevâ-yı zülfüñe 'azm-i Hicâz ider (g.108/4)

"Ka'be gibi olan kapının safâsı için gönül Rûm illerinden vazgeçti. Saçlarının aşkına düşerek Hicaz'a gitmeye çalışır"

3.7. Mısır

Nil nehrinin hayat verdiği Mısır, edebiyatımızda Yûsuf ve Züleyhâ hikâyesinden dolayı güzellik kavramıyla birlikte ele alınır. Ayrıca müstakil olarak "şehir, memleket" anlamında da kullanılır. Sevgilinin yüzü, şâirler tarafından Mısır'a, kendisi de sultana benzetilir.

İy dil yoluñ uğradı ise Mısr-ı cemâle

Kulları ile n'eyledi sultân haberin vir (g.119/6)

"Ey gönül, yolun Güzellik ülkesine uğradıysa, sultanın kullarıyla ne yaptığından haber ver"

İtmedi cân Yûsufın çâh-ı zenehdândan halâs

Ol ki göñlüm Mısrınuñ tahtında sultândur henüz (g.153/2)

"Şu anda benim gönlümünün Mısır'ında sultan olan (sevgili), çene çukurunda bulunan cânımın Yûsuf'unu kurtarmadı."

Biri hüsnüñ Mısrına Nîl oldı eşküm cûyınuñ

Ol birisi 'ışk Baġdâdı öñinde oldı şat (g.174/4)

“Gözyaşı ırmaklarımın birisi güzellik Mısrına Nil oldu, diğeri de Aşk Bağdad’ının önünde birleşen Dice ve Fırat nehirleri oldu.”

Nîl-gûn yaşumla hüsnüñ Mısrı iy vech-i cemîl

Şöyle sûret tutdı kim reşk eyler aña Mısr u Nîl (g.231/1)

“Ey yüzü güzel sevgili, güzelliğinin Mısır şehri, lacivert renkli göz yaşlarımla öyle güzel bir şekil aldı ki Mısır ve Nîl onu kıskandılar.”

Görinen şimdi yaşum Nîliyle hüsnüñ Mısrıdur

Bir kuru oddur ki kalmış Dicle-i Bağdâddan (g.283/4)

“Şimdi görünen, gözyaşımın Nîl’iyle güzelliğinin Mısır şehridir. Bağdâd’ın Dicle’sinden geriye kalan kuru bir ateştir”

Ruhından görmedüñ şâdî yüzin zülfi ġamın hôş gör

Geç andan düş bu sevdâya ki Mısr olmazsa Şâm olsun (g.311/5)

“Sevgilinin yanağından yana mutluluk yüzü görmedin, saçının gamını hoş gör. Ondan vazgeç, bu sevdaya düş ki Mısır olmazsa Şâm olsun.”

3.8. Rûm

Genel anlamıyla Anadolu’yu belirten Rûm kelimesi, bu anlamını eskiden Romalıların idaresinde bulunduğu için kazanmıştır. Edebiyatımıza Rûmî ile kastedilen Anadolu topraklarıdır. Aynı zamanda aydınlık ve beyazlık anlamında da kullanılan bu kelime, şehir anlamında da kullanılır. İbni Kemâl de şiirlerinde Rûm kelimesini hem Anadolu toprakları, hem şehir hem de aydınlık anlamıyla kullanır.

Vardılar zülfüñe diller kûyuñı idüp tavâf

Hâcılardur Rûm-ı hüsnüñ geldiler serhaddine (g.337/2)

“Gönüller, mahalleni tavaf ederek saçarlına ulaştılar. (Gönüller) güzellik şehrinin sınırına gelen hacılardır.”

‘Ârızuñdan hat çıkup tutdı sevâd-ı zülfüñi

Rûmdan leşker varupdur sanki A‘râb üstine (k.1/4)

“Yanaklarından tüyler çıkarak saçlarının karasını tuttu. Sanki Anadolu’dan A’raplar üstüne asker gelmiştir”

Sensin ol ‘allâme-i ‘âlem ki devrüñde senüñ

Zâhir oldı fazl-ı Rûm A‘câm ü A‘râb üstine (k.1/22)

“Bu zamanın her şeyi bileni sensin. Senin devrinde Anadolu’nun Acem ve Arap üstündeki üstünlüğü ortaya çıktı”

Gördügümce lebleri üstinde müşgîn hâlini

Sanuram kim Rûma gelmiş Hindûdur hurmâ satar (g.65/2)

“Dudaklarının üzerinde gördüğüm kokulu benini, Anadolu’ya gelip hurma satan bir Hindû sanırım.”

Yapışdı dâmen-i zülfüñe gitdi hatt-ı miskîn

Diyâr-ı Rûmda turmadı göñli Çîn ister (g.122/5)

“Yanaktaki ben, senin saçının eteğine yapışıp kaldı. Rûm diyarında durmadı, gönlü Çîn’i istiyor.”

3.9. Şam

Müslümanlar tarafından Mekke, Medine ve Kudüs gibi kutsal bir şehir gibi telakki edilen Şâm, Dîvân şiirinde de hem bir şehir ismi olarak hem de “akşam” anlamında kullanılır. İbni Kemâl Dîvânı’nda Şâm kelimesi gerçek anlamında kullanılmakla birlikte çoğu yerde de “karanlık” ve “akşam” anlamlarını da çağrıştırarak kullanılmıştır.

Şâm-ı zülfüñde kamer sandumsa ruhsâruñ ne ġam

Kim karañu gicede hiss-i basar eyler ġalat (g.174/3)

“Saçının Şâmında/karanlığında yanağını ay sandımsa buna ne gam? Zira karanlık gecede görme duyusu yanılır ”

Hüsnüñüñ Mısrında Rûmî câriye âb-ı revân

Zülfüñüñ şâmında Hindû kul-durur misk-i Huten (g.293/2)

"Akarsu, güzelliğinin Mısır şehrinde Anadolulu câriyedir. Hûten şehrinin miski, senin saçlarının Şâm'ında/gecesinde Hindû kuldur."

Ruhından görmedüñ şâdî yüzin zülfi ġamın hôş gör

Geç andan düş bu sevdâya ki Mısr olmazsa Şâm olsun (g.311/5)

"Sevgilinin yanağından yana mutluluk yüzü görmedin, saçının gamını hoş gör. Ondan vazgeç, bu sevdaya düş ki Mısır olmazsa Şâm olsun."

4. NEHİRLER

4.1. Ceyhûn

Ceyhûn nehri İbni Kemâl Dîvânı'nda birkaç yerde geçmektedir. Şâir, gözyaşlarının aşk acısıyla Ceyhûn nehri gibi aktığını ifade eder. Aşağıda verilen ilk örnekte Ceyhûn kelimesinin hecelerinden yola çıkılarak cinas yapılmıştır.

Hûn-ı dil şevk-i lebüñle cûş idüp

Yaşumuñ Ceyhûnı cûy-ı hûn olur (g.105/3)

"Gönlümün kanı, dudaklarının şevkiyle çoştu ve gözyaşlarımın Ceyhûn nehri, kan nehri (cûy-ı hûn) oldu"

Gözlerüm yaşını men' itmez rakîbün korkısı

Nîl ü Ceyhûnuñ yolına hâr u has olur mı sed (g.43/4)

"Rakib korkusu, gözyaşlarımı engellemez. Nîl ve Ceyhûn nehirlerinin yolunda dikenler ve çerçöp hiç set yapabilir mi?"

'Âşık-ı dîdâr olup sahrâ-yı hayretde gezer

Ġark olup gözyaşlarına Nîl ü Ceyhûn u Aras (g.157/6)

"Sevgilinin yüzün aşık olan Nîl, Ceyhûn ve Aras nehirleri gözyaşlarına boğulup hayret çölünde gezer."

Gözlerüm yaşında peyveste kaşuñ 'aksi senüñ

İki göz bir köpridür gûyâ ki Ceyhûn üstine (g.378/4)

"Senin bitişik kaşlarının gözyaşlarımdaki yansıması, sanki Ceyhûn nehri üzerindeki iki göz bir köprüdür."

4.2 Nîl

Mısır'a hayat veren Nîl nehri, İbni Kemâl Dîvânı'nda hem büyük bir nehir olması hem de Mısır için sahip olduğu önem sebebiyle ele alınır. Şâir gözyaşlarının nehrinin Nîl'den büyük olduğunu ifade eder.

Yaşuma bakmaz cemâli mülkine maġrûrdur

Bilmez anı kim bu Mısr ol Nîl ile ma'mûrdur (g.63/1)

"Sevgili, gözyaşlarıma bakmaz, güzelliğinin mülküne mağrurdur. Mısır'ın Nîl nehriyle mamur olduğunu bilmez ki."

Biri hüsnüñ Mısrına Nîl oldı eşküm cûyınuñ

Ol birisi 'ışk Baġdâdı öñinde oldı şat (g.174/4)

"Gözyaşı ırmaklarımın birisi güzellik Mısrına Nil oldu, diğeri de Aşk Bağdad'ının önünde birleşen Dice ve Fırat nehirleri oldu."

Nîl-gûn yaşumla hüsnüñ Mısrı iy vech-i cemîl

Şöyle sûret tutdı kim reşk eyler aña Mısr u Nîl (g.231/1)

"Ey yüzü güzel sevgili! Lacivert renkli gözyaşlarımla güzelliğinin şehri öyle güzel bir şekil aldı ki Mısır ve Nîl bunu kıskandılar. "

Görinen şimdi yaşum Nîliyle hüsnüñ Mısrıdur

Bir kuru oddur ki kalmış Dicle-i Baġdâddan (g.283/4)

"Şimdi görünen, gözyaşımın Nîl'iyle güzelliğinin Mısır şehridir. Bağdâd'ın Dicle'sinden geriye kalan kuru bir ateştir"

4.3. Aras

Aras nehri, İbni Kemâl Dîvânı'nda nehir ismi olarak geçmektedir.

N'ola 'aks-i lebi düşdiyse gözüm kûşesine

Sanki şîrîn ile zeyn oldı kenârı Arasuñ (g.211/2)

"Gözümün kenarına sevgilinin dudağının yansıması düşdüyse ne olur ki? Sanki Aras nehrinin kenarı, tatlı ile süslendi."

'Âşık-ı dîdâr olup sahrâ-yı hayretde gezer

Ġark olup göz yaşlarına Nîl ü Ceyhûn u Aras (g.157/6)

"Sevgilinin yüzün aşık olan Nîl, Ceyhûn ve Aras nehirleri gözyaşlarına boğulup hayret vadisinde gezer."

4.4. Dicle

Dicle nehri, İbni Kemâl Dîvânı'nda hem genel olarak bir nehir ismi hem de Bağdâd'la ilişkisi düşünülerek kullanılmıştır.

Nice akmasun gözümüñ kanlu yaşı Dicle-vâr

Geldi ġam Tatarı yakdı göñlümüñ bünyâdını (g.394/6)

"Gözyaşım Dicle nehri gibi nasıl akmasın ki? Gam Tatar'ı geldi"

5. DAĞLAR

5.1.Tûr Dağı

Tûr Dağı, Hz. Mûsâ'nın Yüce Allâh ile konuştuğu ve orada birçok sırra vâkıf olduğu için Müslümanlar tarafından mübarek bir mekan olarak kabul edilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de de bu dağ kutsal bir hüviyet kazanmakta ve üzerine yemin edilmektedir. İbni Kemâl Dîvânı'nda sadece bir beyitte Tûr Dağı geçmektedir. Bu beyitte de Hz. Mûsâ'nın Yüce Allâh'ı görmek istemesi hadisesine telmihte bulunulmuştur.

Nedür turrañ ucın gõñlüm cemâlüñ salmasa pertev

Tecelli olmasa hâsıl ne olsun Tûr-i Mûsîden (g.310/8)

“Ey sevgili, senin güzeliğin ışık saçmasa saçının ucu ve gönlüm nedir ki? Tecelli elde edilmezse, Hz. Mûsâ’nın Tûr Dağı’ndan ne olur ki?

TABİAT

1. Felek ve Felekle İlgili Mefhumlar

Felek, Dîvân şiirinde çok fazla kullanılan ve birçok anlamı olan bir kavramdır. Gök, sema ve gökteki tabakaları ifade eden felek aynı zamanda kader ve talih gibi anlamları da karşılamaktadır. İbni Kemâl, felekten bahsettiği beyitlerde onu Dîvân şiiri geleneğine uygun şekilde zâlim ve kan dökücü biri olarak anlattığı gibi bazen de âşığa acıyan şefkatli bir anne veya sevgilinin güzel yüzünü görmek için acılar çeken bir âşık gibi de göstermiştir.

Kevâkibi görüp ol meh didi nedür bu didüm

Çerâğlar yakuben gün yüzüñ arar eflâk (g.199/4)

“O ay yüzlü sevgili yıldızları görerek “nedir bu” dedi. “felekler mum yakarak seni arıyorlar” dedim.”

Yeni aya dönmişem yaşum kenârında şafak

Ta ki ayırdı felek müşgîn hilâlüñden beni (g.392/2)

“Felek senin hilâl(e benzeyen) güzel kokulu kaşlarından ayırdığından beri, gözyaşlarımın kenarındaki şafakla yeni aya döndüm.”

Acıduğından baña her gice kan ağlar felek

Kanlu yaşum silmeden pür-hûn olupdur dâmeni (g.396/2)

“Felek bana acıdığı için her gece kan ağlar. Benim kanlı yaşımı sildiği için eteği kan rengi olmuştur”

Felek gün yüzüñe ‘âşıkdur iy mâh-ı cihân-âra

Giceler döymeyüp hecrüñe basar bağrına taşı (g.419/3)

“Ey cihanı süsleyen ay yüzlü sevgili, Felek senin güneş gibi parlak yüzüne aşıktır. Bu yüzden geceleri senin ayrılığına doyamayıp bağrına taş basar”.

Âsiyâb-ı ġamda baġrum un idersen iy felek

Tokınur çarhuña bir gün tîr-i âhumdan sakın (g.299/4)

“Ey felek, gam değirmeninde bağrımı una çevirirsen, âh oklarımdan sakın! Bir gün senin çarkına zarar verir.”

Her kişiye belâ yüküni çekdürür felek

Kimdür ki bu cihâna müsellem gelür gider (g.106/2)

“Felek her kişiye belâ yükünü çekdirir. Bu cihâna mutlu gelip giden kim var ki?”

1.1. Yıldızlar

1.1.1 Pervin

Süreyyâ veya Ülker olarak da bilinen ve yedi yıldızdan meydana gelen bir yıldız kümesi olan Pervîn, İbni Kemâl tarafından âşığın gözyaşlarına ve sevgilinin dişlerine benzetilir. Bir beyitte de pervîn yıldız kümesindeki yıldızlar, bir güvercin olarak hayâl edilen hilâli avlamak için tuzağa konulan danelere benzetilmiştir.

Pervîn dişüñe dürlerini nice beñzedür

Ne katı berk yüzlü hayâsuz olur sadef (g. 187/3)

“Sadef senin Pervin gibi dişlerine incilerini nasıl benzetir ki? Ne kadar utanmazmış!”

Eşk-i pervîn ile hüsnüñ âsümânuñ zeyn iden

Ay yüzüne karşu çeşm-i dür-feşânumdur benüm (g. 267/4)

“Güzelliğinin gökyüzünü Pervin gibi gözyaşlarıyla süsleyen, senin ay gibi parlak yüzüne karşı inci saçan gözlerimdir”

Hırmen-i eflâke konmış bir kebûterdür hilâl

Kehkeşân ile Süreyyâ dâne ile dâmdur (g. 51/6)

“Hilâl, feleklerin harmanına konmuş bir güvercindir. Samanyolu ve Süreyyâ yıldızı

da dâne ve tuzaktır”

1.2. Gezegenler

1.2.1. Müşterî

Müşteri, eski astronomi terminolojisinde Jüpiter gezegenine verilen isimdir. Çıplak gözle görülebilen tek gezegen olduğu için parlaklık özelliğiyle şiirde ele alınır. İbni Kemâl Dîvânı’nda tek bir yerde geçen müşterî, sevgilinin ay yüzüne âşık olan ve onu arayan biri olarak tasvir edilen dolunaya yol gösteren bir şahıs olarak işlenmiştir.

Meh cebînüñ menzilin sordukça gökde Müşterî

Kavs burcın tîr barmağı ile ta‘yîn ider (g. 59/3)

“Ay gökyüzünde senin parlak yüzünü sordukça, Müşterî gezegeni ok parmaklarıyla Kavs burcunu gösterir. ”

1.2.2. Zühre

Eski astronomi de Zühre veya Zühre Yıldızı olarak bilinen gezegen Venüs gezegenidir. Dîvân şiiri geleneğinde Venüs, bir sâzende ve hanende olarak kabul edilir ve şâirler beyitlerinde onu genelde çalgısı ve ahengiyle ele alırlar. İbni Kemâl de geleneğe uygun olarak şiirlerinde Zühre’yi meclis içinde ahenk tutan biri olarak ele alır.

Bezm içre senün zühre tutup hüsnüñe âheng

Raksa girüben ay u güneş nûr-feşândur (g. 133/5)

“Zühre, meclis içinde senin güzelliğine ahenk tutar, ay ve güneş de dans ederek ışık saçarlar”

Dest-i ġam çeng idelden kâmetümi Zührenüñ

Gökde âhengin yañıldur âh ü efġânum benüm (g. 249/3)

“Gam eli benim boyumu eğdiğinden dolayı o kadar inlemekteyim ki bu inlemelerim

Zühre yıldızının ahengini bozuyor.”

1.2.3. Güneş

Güneş, Dîvân şiirinde hayat kaynağı olması ve parlaklığıyla genelde sevgilinin yüzüne bazen de bizzat sevgiliye benzetilir. Güneş ile ilgili olarak âfitâb, gün, güneş, hurşîd ve mihr kelimelerini kullanan İbni Kemâl’in şiirlerinde güneşten, dünyayı aydınlatan ışık kaynağı olmasından ziyade sevgilinin güzelliğinin karşılaştırıldığı bir parlaklık olarak bahsedilir. İbni Kemâl Dîvânı’nda buna dâir birçok örnek bulunmaktadır. Bunun dışında bir gazelin de redifi “güneş”tir. Güneşin farklı hayallere konu edildiği bu gazeli (g. 162) aşağıya alıyoruz.

1. Subh-dem çün şîr-i çarha urdı zeyn-i zer güneş
   Dikdi meydânda livâ-yı ejdehâ-peyker güneş

“Güneş, sabah vaktinde feleğin aslanına sarı bir süs vurduğu için meydanda ejderha yüzlü bayrağını dikti. ”

2. Şöyle nûrânî olupdur kim yüzinden nûr akar
   Hâk-i dergâh ile tâ kim buldı zîb u fer güneş

“(Sevgilinin) dergahının toprağıyla güneş o kadar güzellik ve parlaklık kazanıp nurlu oldu ki yüzünden nur akmaktadır.”

3. Çarh meydânında sîmîn halkasını mâhînüñ
   Nîze-i zerrîn ile kapdı şeh-i hâver güneş

“Doğunun padişahı olan güneş, çarh meydanında dolunayın gümüş halkasını altın süngü ile kaptı”

4. Şarkı ġarbı seyr idüp feth itdi tîġ ü tîr ile
   Girdi zulmâta varup mânend-i İskender güneş

“Güneş doğuyu ve batıyı gezerek buraları kılıç ve okla fethetti. (Sonra) İskender gibi karanlıklar ülkesine ulaştı”

5. Sen büt-i Çînüñ cemâli kasrını nakş itmege

Kâse-i çînîde altun hall ider beñzer güneş

“Güneş, bir Çîn güzeli olan senin güzelliğinin sarayını nakşetmek için, sanki çînî kâsede altın eziyor.”

6. Gülşen-i hüsnüñde bir havz-ı zeberceddür felek

Kâse-i zerrîndür ol havz içre devr eyler güneş

“Felek, senin güzelliğinin gül bahçesinde zümrütten bir havuzdur. Güneş de o havuz içinde dolaşan altın renkli bir kâsedir.”

7. Şevk-i ruhsâruñ yakupdur yüregini şöyle kim

Kanda bir su görse üstine düşer ditrer güneş

“Senin kırmızı yanağına duyduğu aşk, güneşin yüreğini o kadar yakmıştır ki, nerede bir su birikintisi görse üstüne düşerek titrer.”

1.2.4. Ay

1.2.4.1. Kamer

Ay, Dîvân şiirinde özellikle sevgilinin güzelliğiyle ilgili beyitlerde en fazla kullanılan benzetme unsurlarından biridir. Gerçekte güneşten ışık alan ay, sevgilinin yüzünü ifade ettiği zaman tam tersi bir özellik kazanarak güneşe ışık veren, parlaklığıyla onu kıskandıran bir hâl alır. İbni Kemâl, şiirlerinde genelde yüzünün parlaklığından dolayı açık istiâre yoluyla sevgiliye “mâh, meh, kamer” gibi kelimelerle hitap eder. Gökyüzündeki gerçek dolunayı ise, sevgiliye delicesine tutulmuş bir aşık veya sevgilinin yüzünden ışık çalmaya çalışan bir hırsız olarak betimleyen İbni Kemâl, “kamer” redifli bir de gazel yazmıştır. Kamer’in Dîvân’daki ele alınış şekillerine örnek olan bu 9 beyitlik gazeli (g. 115) aşağıya alıyoruz.

1. Mihr-i ruhıyla oldı nigârıñ seher kamer

Kûyında devr ider giceler tâ seher kamer

“O sevgilinin yanağının güneşiyle ay seher oldu. Ay sevgilinin mahallesinde geceleri seher vaktine kadar gezer.”

2. Ol serv-kad tonanmaġa ‘îdinde hüsnüñüñ

Mihr oldı tâc-ı zer aña zerrîn kemer kamer

“Servi boylu sevgilinin güzelliğinin bayramında donanmak için, sevgiliye güneş altın taç, ay da altın renkli kemer oldu”

3. Sensüz felekde eglenemez gün yire iner

Mislüñi yirde bulmadı göge çıkar kamer

“Güneş, sensiz felekte duramaz, yere iner. Ay da senin benzerini yerde bulamadığı için gök yüzüne çıkar”

4. Mihr-i ruhuñla başını komışdur ortaya

Ġamzeñ okına sînesin ider siper kamer

“Ay, senin yanağının güneşiyle başını ortaya koyarak, sinesini gamzenin okuna siper eder”

5. Ma‘zûr tut kapuñ yitirüpdür ġarîbdür

Şehre düşüp gezerse n‘ola der-be-der kamer

“Ay, şehre düşüp derbeder bir şekilde gezerse, ne olur onu mazur tut; (Zîrâ, ay) kapını kaybetmiş bir gariptir. ”

6. Hurşîd-i hüsnüñe yoġ ise ihtiyâcı ger

Kûyuñ gedâsı gibi n’içün devr ider kamer

“Ay, senin güzelliğinin güneşine ihtiyaç hissetmiyorsa, niçin mahallendeki kölelerin gibi gezip durur?”

7. Ol sîm-ber yakasını açdukça gül gibi

Gören anı sanur ki bulutdan kaçar kamer

“Sînesi gümüş gibi olan o sevgilinin yakasını gül gibi açtığını görenler, ayın buluttan kaçtığını zanneder.”

8. Gün ruhlaruñdan ister imiş nûr uğraya

Kûyuñda uğrı gibi giceyle gezer kamer

“Dolunay, senin güneş gibi parlak yüzünden ışık çalmak istediği için, mahallende hırsızlar gibi gece vakti dolaşır.”

9. Gün ruhlaruñdan uma gelüpdür zekât

Karşuñda kaşlaruñ gibi boynun eger kamer (g.115/9)

“Dolunay, güneş gibi parlak yanaklarından zekât umarak, senin karşında boynunu tıpkı kaşların gibi eğer.”

1.2.4.2. Hilal

Ayın yeryüzünden göründüğü şekillerden biri olan ve Dîvân şiirinde şekil bakımından sevgilinin kaşlarına benzetilen hilâl, İbni Kemâl Dîvânı’nda bir gazelin redifini oluşturup bu gazelin tüm beyitlerinde farklı yönleriyle incelendiği gibi (g. 238) başka bir yerde de orijinal bir hüsn-i ta’lîle konu edilmiştir. Birçok beyitte hilâli sevgiliye aşık biri gibi tasavvur eden şâire göre, sevgilinin dolunay gibi alnını görüp, kendi parlaklığından utanan ay bu halinden dolayı incinmiş ve derdinden incelerek hilâl şeklini almıştır. Beyitteki “incinmek” fiiliyle ayın hilâl şeklini almasını netice veren “incelmek” arasındaki zihnî çağrışım dikkat çekicidir.

Hüsnüñ göginde bedr olalı alnuñ ey güneş

Derdüñe düşdi incinüp oldı kamer hilâl (g. 238/4)

“Ey güneş, güzelliğinin göğünde alnın dolunay olduğundan beri, ay bunun derdine düşüp incinerek hilâl oldu”

Sen mehüñ mihri hevâsıyla sefer idüp hilâl

Gezdi âfâkuñ için menzil-be-menzil şehr şehr (g.54/2)

“Hilal, ay yüzlü olan senin aşkınla sefer ederek, ufukların içinde şehir şehir menzil menzil gezdi.”

Düşmişdür ince bilüñi koçmak hevâsına

Ol ârzuya kendüñi ider kemer hilâl (g.238/2)

“Ay, senin ince belini sarmak sevdasına düştüğü için kendini incecik bir kemer yapar.”

Aşağıdaki beyitte de hilâl ve Türkçe karşılığı olan yeni ay birlikte kullanılmıştır.

Yeni aya dönmişem yaşum kenârında şafak

Ta ki ayırdı felek müşgîn hilâlüñden beni (g.392/2)

“Felek senin hilâl(e benzeyen) güzel kokulu kaşlarından ayırdığından beri, gözyaşlarımın kenarındaki şafakla yeni aya döndüm.”

1.2.4.3 Dolunay

Ayın tam hali olan dolunay, Dîvân şiirinde genellikle sevgilinin yüzü ile özdeşleştirilir. İbni Kemâl Dîvânı’nda da sevgilinin yüzü ile dolunay arasında bir benzerlik ilişkisi kurulur. Fakat bazen sevgilinin yüzünü aydan daha parlak gören, hatta alışılagelenin aksine, ters yönlü bir benzetmeyle dolunayı sevgilinin yüzüne benzeten şâir, aşağıdaki beyitte olduğu gibi bu benzerliğin yetersizliğinin farkında olduğunu ifade ederek sevgiliden özür diler.

Yüzüñi sandum görüp bedr ayı itdüm iştibâh

Baña göñlüñ kalmasın ol iştibâhumdan sakın (g. 299/6)

“Dolunayı görünce yüzünü gördüm sandım, ayı (sana) benzettim. (Ey sevgili), bu benzetmeden dolayı sakın gönlün bana kalmasın,”

Hüsnüñ göginde bedr olalı alnuñ ey güneş

Derdüñe düşdi incinüp oldı kamer hilâl (g. 238/4)

“Ey güneş, güzelliğinin göğünde alnın dolunay olduğundan beri, ay bunun derdine düşüp incinerek hilâl oldu”

1.3. Gölge

Dîvân şiirinde “sâye” veya “zıll” kelimeleriyle ifade edilen gölge, İbni Kemâl Dîvânı’nda gerçek anlamıyla kullanılır. Ayrıca aşağıdaki beyitlerin birincisinde, “sâye” ve “gölge” kelimeleri bir arada kullanılmıştır.

Alursa leblerüñ dadın dil añmaz Kevserüñ adın

Salarsa sâyesin zülfüñ gerekmez gölge Tûbîden (g.310/3)

“Dudaklarının tadını alan Kevser nehrinin adını anmaz. Saçlarının gölgesini salarsa, Tûbâ ağacına gerek kalmaz.”

Beni sâyeñ gibi ey serv-kad ayakda koma

Böyle hâk itme iġende yoluña cân vireni (g.408/2)

“Ey servi boylu, beni gölgen gibi ayaklar altında bırakma. Yolunda seve seve canını vereni böyle toprak etme”

Yollarında sâye-veş pâmâl oluram ġam değül

Bir kıyâmet-kâmet-i bâlâya düşdi göñlümüz (g. 147/2)

“Sevgilinin yollarında gölge gibi ayakaltı olurum, gam değil. Gönlümüz, boyu kıyamet gibi olan bir sevgiliye düştü.”

Dil yüzin nûrın görürken zülfüñe meyl eylemez

Sâye-i Tûbâda kalmaz tâlib-i dîdâr olan (g. 289/4)

“Gönül, yüzünün nurunu görürken saçlarına meyletmez. Sevgilinin yüzüne talip olan Tûbâ ağacının gölgesinde kalmaz”

Başumı secde-i şükre koyup kaldurmazam yirden

Eger hem-rah olam ol serv-i gül-ruhsâra çün sâye (g. 368/7)

“O gül yanaklı serviye gölgesi gibi yol arkadaşı olabilirsem, başımı şükür ecdesine koyarak yerden kaldırmam”

2. Zaman ve Zamanla İlgili Mefhumlar

2.1. Zaman

Dîvân şiirinde genel olarak "zaman" kavramını ifade etmek üzere "devir, hengâm, rûzigâr, vakt, fasl,dem, eyyâm" gibi kelimeler tercih edilir. İbni Kemâl Dîvânı'nda genel anlamda zamanı ifade etmek üzere "zaman" kelimesinin yanı sıra "vakt, rûzigâr, dem, eyyâm, devr, devrân" gibi kelimeler de kullanılır.

Leylî saçuñ hevâsıla Mecnûn-ı vakt olup

Dîvâne oldı taġlara düşüp yiler sabâ (g.15/2)

"Sabâ rüzgarı, senin kara saçlarının aşkıyla zamanın Mecnûn'u olarak delirmiş, tağlara düşerek gezmektedir."

Beñzerdi işigüñde akan kanlu yaşlara

Gökler yüzinde tursa idi her zamân şafak (g.194/2)

"Gökyüzünde şafak her zaman dursaydı, belki o zaman senin eşiğinde akan kanlara benzerdi"

Sensin ol 'allâme-i 'âlem ki devrüñde senüñ

Zâhir oldı fazl-ı Rûm A'câm ü A'râb üstine (k.1/22)

"Bu zamanın her şeyi bileni sensin. Senin devrinde Anadolu'nun Acem ve Arap üstündeki üstünlüğü ortaya çıktı"

Gül yüzine karşu iy dil añma zülfi ġussanuñ

Şimdi şükr eyyâmıdur olsun şikâyet ber-kenâr (g. 86/6)

"Ey gönül, (sevgilinin gül yüzüne karşı saçının kederini anma. Şimdi şükür zamanıdır, şikayet biraz kenarda dursun)"

Hüsninüñ çaġın geçürdi aġyâr ile ol gül-'izâr

Hâr içinde geçdi hayfâ ki zamânı goncanuñ (g.206/4)

"O gül yanaklı sevgili, güzelliğinin çağını hep yabancılarla geçirdi. Yazık ki goncanın zamanı hep dikenler içinde geçti."

La‘l-i şîrîñ sıfatın Hüsrev-i devrâna dil

Şerh ider bir vech ile gören sanur Şâvûrdur (g.63/5)

“Gönül, zamanın padişahına tatlı sıfatlı dudağı öyle bir açıklar ki her gören kişi onu Şâvur sanır.”

2.1.1. Gece-Gündüz

Dîvân şiirinde gece-gündüz kavramları, aydınlık ve karanlığı ifade ettiği gibi bazen de zamanın sürekliliğini ifade etmek üzere kullanılır. İbni Kemâl Dîvânı’nda ise bu kavramlar karanlık ve aydınlığı ifade ederler. Ayrıca Müslümanlar için önemli olan “Kadir gecesi, Berât gecesi” özel geceler de İbni Kemâl’in şiirlerinde geçer. Şâir, gece ve gündüz kelimeleri yerine “leyl, nehâr, şeb, rûz” gibi kelimeleri de kullanır.

Şâm-ı zülfüñde kamer sandumsa ruhsâruñ ne ġam

Kim karañu gicede hiss-i basar eyler ġalat (g.174/3)

“Saçının Şâmında/karanlığında yanağını ay sandımsa buna ne gam? Zira karanlık gecede görme duyusu yanılır ”

‘Îd-i visâle iremedi geçdi âh kim

Zülf ü ruhuñ ġamı ile leyl ü nehâr-ı ‘ömr (g.104/3)

“Âh ki, ömrümün gece ve gündüzleri saçının ve yanağının gamıyla geçti de vuslat bayramına bir türlü ulaşamadı”

Ey zebânum virdüñ olsun rûz u şeb zikr-i habîb

Şöyle çabük depreñ ammâ kim dehânuñ duymasun

“Ey dilim, sevgilinin zikri sabah akşam senin duan olsun. Fakat o kadar hızlı dua et ki ağzın fark etmesin bunu”

Virür istiġnâ güneşden gündüzin fikr-i ruhuñ

Giceler âhum şu‘â‘ı şem‘a komaz ihtiyâc

“Gündüz vakti, yanağının düşüncesi güneşe ihtiyaç bırakmaz. Geceleri ise, âhımın

ışığı muma ihtiyaç bırakmaz.”

Şebnem gözi yaşıyla gice kûyuñı sular

Kapuñ öñin gelüp süpürür çın seher sabâ

“Şebnem geceleyin gözünün yaşıyla senin mahalleni sular; Sabâ rüzgârı da seher vakti kapının önünü süpürür”

Gün ruhlaruñdan ister imiş nûr uğraya

Kûyuñda uğrı gibi giceyle gezer kamer (g.115/9)

“Dolunay, senin güneş gibi parlak yüzünden ışık çalmak istediği için, mahallende hırsızlar gibi gece vakti dolaşır.”

Nev-rûz alnı ‘îd yüzi zülfi vü hatı

Ol biri Kadr gicesi bu Leyle-i Berât (g.28/4)

“Alnı Nev-rûz, yüzü bayram olan sevgilinin saçı ve yüzünde çıkmış ince tüyünün de biri Kadir gecesi diğeri de berât gecesidir.”

2.1.2. Seher-Sabah

İbni Kemâl Dîvânı’nda sabah, güneşin doğuşu ve karanlıktan aydınlığa geçisin simgesidir. Seher ise güneşin doğup ayın ortadan kaybolduğu ilk anları simgeler.

Od uran her subh-dem eflâke âhumdur benüm

Yir yüzin her şeb tutan dûd-ı siyâhumdur benüm (g.271/1)

“Her sabah vaktinde gökyüzüne ateş vurup onu aydınlatan benim ahımdır. Geceleyin de yeryüzünü karanlığa boyayan benim ahımın siyah dumanıdır.”

Kanlu yaşumdur tutan her subh gerdûn dâmenin

Çarh kandîlin yakan her gice âhumdur benüm (g.268/3)

“her sabah gökyüzünün eteğini tutan (kızıl şafak), benim kanlı yaşımdır. Göğün kandili olan ayı her gece yakan da, benim ahımdır.”

Gün yüzi mihriyle ser-gerdân degülse mâh-ı nev

Giceler tâ subha dek niçün tolaşur kûyuñı (g.405/3)

“Yeni ay, sevgilinin güneşi andıran yüzüne aşık olup başıboş olmamışsa, geceleyin neden sabaha kadar onun mahalesini dolaşır.”

2.1.3. Akşam

İbni Kemâl Dîvânı’nda akşam vakti güneşin batışını ve karanlığa geçişi simgeler. Aşağıdaki beyitlerin ilkinde de görüleceği gibi, akşam vaktinin oruç tutanlar açısından iftar vakti olması sebebiyle önemi de vurgulanmaktadır.

Ġam rûzesin tutup dil gözler hilâl-i zülfin

Ahşama muntazırdur her kande ise sâ’im (g. 258/4)

“Gönül, gam orucunu tutar ve saçının hilalini bekler. Nerede bir oruç tutan varsa, akşamı bekler”

Dün içinde yüzüni gören güneş toġdı sanur

Çın seher zülfüñ gören sanur henüz ahşamdur (g. 51/3)

“karanlıkta yüzünü gören, güneş doğdu sanır. Seher vakti saçını gören ise hâlâ akşam olduğunu sanır.”

Bizümle çün kaçar ahşamlamakdan ol meh-i tâbân

Seher vaktinde gün gibi niçün bârî çıka gelmez(g. 148/3)

“Bizimle akşamlamaktan kaçan o ay gibi parlak yüzlü sevgili, neden seher vaktinde güneş gibi çıkıp gelmez”

2.2. Mevsimler

2.2.1. Bahar

Doğanın yeniden canlanması ve tazeliğin habercisi olan bahar, Dîvân şiirinde üzerinde en çok durulan, kendisine en çok değer verilen bir zaman dilimidir. Diğer

Dîvân şâirleri gibi İbni Kemâl Dîvânı'nda şarap içme vakti olarak değerlendirilen bahar yerine aynı zamanda "gül mevsimi" terimi de kullanılır. Ayrıca birçok beyitte sevgilinin yüzü ile bahar mevsimi arasında da benzerlik ilişkisi kurulur.

Gül mevsimi vü âb kenârı hevâ latîf

Nûş eyle bâde k'oldı mey-i dil-güşâ latîf (g. 186/1)

"(Zaman), gül mevsimidir ve su kenârı ve hava güzel. Şarap iç; zira gönül açan şarap çok güzel bir hale geldi."

Yüzüñ bahâr-durur ebr-i nev-bahâr gözüm

'Aceb mi yiryüzini kılsa lâlezâr gözüm (g. 264/1)

"Senin yüzün bahardır; benim gözlerim de ilkbahar bulutlarıdır. Gözümün yeryüzünü lalezara çevirmesinde şaşılacak ne var ki?"

Cennet imiş tutalum rûy-i cihân gelmiş bahâr

Hey ma'âzallah cehennemdür baña dîdârsuz (g. 152/5)

"Bahar gelmiş, yeryüzünün cennet olduğunu var sayalım. Allah korusun, sevgilinin yüzü olmadan (cennet) bana cehennemdir"

Ol ki nazük dil ola lâle gibi gülşende

Câmı almaz eline tâze bahâr olmayıcak (g. 192/5)

"İnce gönüllü olan kişi, gül bahçesinde, lale gibi ilkbahar olmayınca şarap kadehini eline almaz"

2.2.2. Güz

İnsanlara neşe ve sevinç veren bahârın aksine, güz mevsimi yani hazan, Dîvân şâirleri tarafından ayrılık ve hüznün mevsimi olarak tasvir edilir. *Olumsuz özellikleri ve sarı rengin hâkimiyeti dolayısıyla hazanı daha çok istenmeyen duyguların, mutsuzluğun, yalnızlığın, hastalığın ve yaşlılığın ifade edilmesinde kullanan Dîvân şâiri, hazanın hasat mevsimi olduğunu da gözden uzak tutmaz. Baharı hazanın izlemesinin kaçınılmaz olduğunu, hazan yapraklarından ibret*

alınması gerektiğini söyler.[108] İbni Kemâl, şiirlerinde hazan mevsimini daha çok âşığın sararmış yüzü ile hazan mevsimindeki sararmış yapraklar arasında benzerlik kurarken kullanır.

Gül ruhlarından ayru sararsam ʻaceb degül

Lâ-büd gerek bahâr sonuñda hazân dahi (g. 431/6)

"Gül renkli yanaklarından ayrıyken sararmama şaşırılmaz. Elbette ilkbahardan sonra hazan gelir."

Görenler yüzümi yaşum içinde

Su içinde hazân yaprağı dirler (g. 121/7)

"Gözyaşlarım içindeki yüzümü görenler, su içindeki hazan yaprağı derler."

Yile virüp kendüyi berg-i hazân lerzân olur

Kim hevâya uysa lâbüd böyle ser-gerdân olur (g. 141/1)

"Hazan yaprağı kendini rüzgâra vererek titrer. Elbette kendini havaya veren böyle başıboş olur."

Gösterür şâdî bahârın ʻâşıka gül-gûn yüzüñ

Ġam hazânın ʻarz ider saña ruhı zerdi anuñ(g. 203/4)

"(Ey sevgili), gül renkli yüzün (âşığa) sevinç baharını gösterir. Onun sarı renkli yüzü ise sana gam hazanını sunar."

Kapuñda âh idüp sürdüm yüzümi

Hazân yaprağı yelden yire düşdi (g. 421/2)

"Kapında âh ederek, (toprağa) yüzümü sürdüm. Hazan yaprağı rüzgârdan dolayı yere düştü."

Rûy-i zerdüm kim olupdur gözlerüm yaşına ġark

Bir hazân yaprağıdur üstinde akar cûy-bâr (g. 73/3)

---

108 Dilek Batislam, "Dîvân Şiirinde Hazan", **Diriözler Armağanı**, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2003, s. 173

“Sarı renkli yüzüm, gözlerimin yaşına boğuldu. (Yüzüm), üzerinden akarsu geçen bir hazan yaprağıdır”

2.2.3. Yaz-Kış

Dîvân şiirinde doğanın canlanıp ısınmasını ve sevgiliyle geçirilen güzel zamanların sembolü olan yaz mevsimi ile tabiatin ölümünü ve sevgiliden ayrı olmayı temsil eden kış mevsimi İbni Kemâl Dîvânı’nda bu yönleriyle ele alınır ve yaz-kış mevsimleri beyitte birlkte yer alır.

lşkuñuñ bûstânına il raġbet itdügi bu kim

Eşk-i çeşmümden suyı akar içinde yaz u kış (g. 161/4)

“Aşkının bahçesine insanların bu kadar ilgi göstermesinin sebebi, (bu bahçenin içinde) gözyaşlarımdan yaz-kış su akmasıdır.”

Gözümüñ çeşme-sârınuñ kesilmez yaz u kış yaşı

Sorarsam ol bıñaruñ ben ciger taġındadur başı (g. 419/1)

“Gözümün çeşmesinin yaz-kış yaşı kesilmez. O pınarın başını sorarsam, ciğer dağındadır.”

Ol yañada ‘unf ü aġyâr ü bu yüzde lutf-ı yâr

Bir tarafda kış kıyâmet bir taraf hurrem riyâz (g.173/3)

"Karşı tarafta kabalık ve rakip bu tarafta ise sevgilinin iyiliği bulunmaktadır. Bir tarafta kış kıyamet, diğer tarafta neşeli ve çiçekli bir bahçe."

Germiyyetine vaslınuñ aldanma hicrin añ

Nice sovuya yine bu dünyâ kışın gözet (g. 30/5)

“Sevgiliye kavuşmanın sıcaklığına aldanma, ayrılığı hatırla! Nasılsa bu dünya yine soğuyacaktır, kışı gözet!”

3. Dört Unsur (Anâsır-ı erbaa)

Toprak, su, hava ve ateşi ifade eden "anâsır-ı erbaa"nın kâinatın ve insanın özünü meyana getirdiğine inanılır Ayrıca her insanda yaratılış itibariyle bu dört unsurdan birisinin baskın olduğu inancı da yaygındır. Dîvân şiirinde bu dört unsurla ilgili birçok mecaz ve teşbih mevcuttur. İbni Kemâl bir beytinde insanoğlunun "mihnet, ağlama, âh ve gözyaşı" dörtlüsünden yaratıldığını, anâsır-ı erbaadan bunun anlaşılması gerektiğini âşıkane bir tarzda şöyle ifade etmiştir:

Hâki mihnet âbı girye bâdı âh u nârı eşk

Dest-i kudret böyle tahmîr itdi Âdemi

"Hz. Âdem'in sıkıntıları toprak, ağlaması su, âh çekmesi hava ve gözyaşı da ateş olmuştur. Kudret eli Hz. Âdem'in hamurunu bu şekilde yaptı. (Hz. Âdem bu dört unsurdan yaratıldı)"

3.1. Su

Dîvân şiirinde dört unsur arasında hayat bahşedicilik özelliğiyle ön plana çıkan su ile sevgilinin yüzü arasında benzerlik kurulur. İbni Kemâl de şiirlerinde sevgilinin yüzünün berraklığı ve beyazlığı ile su arasında benzerlik kurar. Dîvânda ayrıca suyun içilebilmesiyle ilgili hayallerin bulunduğu beyitler de yer almaktadır.

Âb-ı 'izâruñ içre seccâde saldı zülfüñ

Islanmadı ayağı hayli kerâmet ancak (g. 196/4)

"Yanağının sularında saçların seccdade serdi ve ayağı ıslanmadı. Bu ancak bir keramet olabilir."

Cûy-ı hüsnüñden çıkan hattuña 'anber dirdüm

Tatlu su içre bulunsa 'anber-i sârâ eger (g.48/3)

"Tatlı su içinde, hilesiz/katkısız anber bulunsaydı; güzelliğinin nehrinden çıkan tüylerine anber derdim."

Zâhidâ biz müdâm dürd içerüz

Sen susadukça sâfî âb iç var (g.89/4)

"Ey zahid, biz sürekli olarak şarabın dibinde kalanları içeriz. Sen susadıkça tertemiz su iç!"

Su yirine kanum içer çeşm-i mahmûruñ

Ne katı hûn-hâr imişsin böyle bilmezdüm seni (g.434/5)

"Sarhoş gözlerin, su yerine kanımı içer. Ne kadar zalimmişsin böyle bilmezdim seni."

Şevk-i ruhsâruñ yakupdur yüregini şöyle kim

Kanda bir su görse üstine düşer ditrer güneş (g.162/7)

"Senin kırmızı yanağına duyduğu aşk, güneşin yüreğini o kadar yakmıştır ki, nerede bir su birikintisi görse üstüne düşerek titrer."

3.1.1. Deniz-Dalga

Dîvân şiirinde daha çok belli kavramların benzetileni olarak kullanılan deniz, İbni Kemâl Dîvânı'nda da "güzellik denizi, aşk denizi, söz denizi, gözyaşı denizi" gibi benzetmelerle kullanıldığı gibi, kavramın ifade ettiği gerçek anlamda da kullanılmıştır. Dîvân'da "mevc" olarak geçen dalga ise, denizin bir unsuru olmasıyla ele alınmıştır.

Bahr-ı 'ışkuñ 'umkına irmek zihî fikr-i muhâl

Ġussa-i zülfüñi 'arz itmek zihî tûl-i emel (g.226/2)

"Aşk denizinin derinliklerine ulaşmayı ummak ne kadar muhal bir fikir; sevgilinin saçının derdini talep etmek ne kadar ulaşılmaz bir emel"

Âdem oldur ki sadef-sîne vü deryâ-dil ola

Dürr-i püçîde-i bahr-i sühana vâsıl ola (g.374/1)

"Sinesi sadef gibi temiz, gönlü deryâ gibi geniş olup, söz denizinin eşsiz incisini elde edene adam derler."

Gül yüzinüñ şebnemi bahr-i melâhat dürleri

Nîl-gûn hâli letâfet cûyınuñ nîlûferi (g.389/5)

"Sevgilinin gül gibi güzel yüzündeki çiy tanesi, güzellik denizinin incisidir. Lacivert renkli benleri ise nezaket nehrinin nilüferidir."

Kûyuñ etrâfını tutdı deñize döndi yaşum

Acıduğum bu ki kalmadı güzer-gâh saña (g.11/5)

"Göz yaşım, denize dönerek senin mahallenin etrafını çevirdi. Sana gezmek için yer kalamdığına üzülüyorum."

'Işk olmayınca başda kaçan cûş ider göñül

Deryâ temevvüc eylemez olmayıcak hevâ (g.12/3)

"Başta aşk olmayınca, gönül nasıl coşsun ki? Rüzgâr olmayınca, deniz dalgalanmaz"

Günde biñ kez kanlu yaşum mevci başumdan aşar

Gör neler geçdi bu 'ışk içinde başumdan benüm (g.244/2)

"Kanlı gözyaşlarımın dalgaları, günde bin kez başımdan aşar. Bu aşkın yolunda benim başımdan neler geçtiğini gör."

Ravzâ-i Rıēvân cemâli âb-ı Kevserdür lebi

Ol sunuñ mevci-durur gûyâ ki tavk-ı ġabġabı (g.398/1)

"Sevgilinin güzel yüzü, Cennet bahçesi, dudakları da Kevser suyudur. Sanki çenesinin altındaki çifte gerdan da o suyun dalgasıdır"

3.1.2. Sel

İbni Kemâl Dîvânı'nda sel kavramı, aşığın gözyaşlarının fazlalığı ile bir benzerlik ilişkisi kurularak kullanılır. Şâir ayrıca gözyaşlarını sel olarak tavsif eder.

Göñli geçdi ağyâruñ yâruñ görüp gözümde yaş

'Âlemi ol seyl bozdı kalmadı taş üzre taş (g.163/1)

"Gözümdeki yaşları gören sevgilinin ve rakiplerin gönülleri kendilerinden geçti.

Gözyaşı selim dünyayı bozdu, taş üstünde taş bırakmadı"

Seyl-i bâdedür yıkan ġam kasrınuñ bünyâdını

Meyl-i sâkîdür yapan göñlüm harâb-âbâdını (g. 394/1)

"Gam sarayının binasını yıkan şarap selidir. Gönlümün harabını yapan sakinin meylidir"

Külhan-ı mihnetde âhum dûdıdır çıkmış göġe

Seyldür kûhsâr-ı ġamdan itmiş eşküm ırmaġı (g. 395/4)

"Sıkıntı külhanında göğe çıkan âhımın dumanıdır. Gözyaşı ırmağımın gam dağından yaptığı (şey) seldir."

Cemâlüñ âsümânına çıkup 'âşıklaruñ âhı

Belâ seylâbını yaġdurmaya müşgîn sehâb oldı (g. 420/3)

"Âşıkların âhı, güzelliğin göğüne çıkarak bela sellerini yağdırmak için kokulu bulut oldu "

3.1.3. Bulut

Dîvân şiirinde daha çok "ebr" olarak geçen bulut, baharı ve baharla birlikte gelen güzellikleri, bereketi temsil eder. Ayrıca renk bakımından sevgilinin kara saçlarıyla benzerlik ilişkisi içinde ele alınır. Şâirler, sevgilinin dolunaya benzetilen yüzünü, kara bulutlara benzeyen saçlarının çevrelediğini hayal ederler. İbni Kemâl Dîvânı'nda da baharla ilgili unsurların anlatımında buluttan istifade edildiği gibi, bulutla âşığın gözyaşları, sevgilinin saçları, âşığın gamı ve rakip arasında da farklı yönlerle benzerlikler kurulmuştur.

Yüzüñ bahâr-durur ebr-i nev-bahâr gözüm

'Aceb mi yiryüzini kılsa lâlezâr gözüm (g. 264/1)

"Senin yüzün bahardır; benim gözlerim de ilkbahar bulutlarıdır. Gözümün yeryüzünü lalezara çevirmesinde şaşılacak ne var ki?

Sebze-zâr-ı ‘ışkı dil bâğında ser-sebz itmege

Ebr-i zülfi şevkına ey dîde giryân ol yüri (g.428/5)

“Ey gözüm, aşk çimenliğini gönül bağında yeşillendirmek için, sevgilinin saçının kara bulutlarının şevkiyle ağlayarak gez”

Ol sîm-ber yakasını açdukça gül gibi

Gören anı sanur ki bulutdan kaçar kamer (g. 115/7)

“Sînesi gümüş gibi olan o sevgilinin yakasını gül gibi açtığını görenler, ayın buluttan kaçtığını zanneder.”

Cemâlüñ âsümânına çıkup ‘âşıklaruñ âhı

Belâ seylâbını yağdurmaya müşgîn sehâb oldı (g. 420/3)

“Âşıkların âhı, güzelliğin göğüne çıkarak bela sellerini yağdırmak için kokulu bulut oldu ”

Yüzüñ bahâr-durur ebr-i nev-bahâr gözüm

‘Aceb mi yiryüzini kılsa lâlezâr gözüm (g. 264/1)

“Senin yüzün bahardır, benim gözüm de ilkbahar bulutudur. Gözüm yeryüzünü gül bahçesine çevirirse buna şaşılır mı?”

Âfitâb-ı hüsnüñe oldı rakîb ebr-i siyâh

Kara bahtum gibi ayırdı cemâlüñden beni (g. 392/4)

“Rakip, senin güzelliğinin güneşine kara bulut oldu ve kara bahtım gibi senin güzelliğinden ayırdı beni.”

3.1.4. Yağmur

Dîvân şiirnde rahmet ve bereketin müjdecisi olarak anılan ve genelde âşığın gözyaşlarını temsil için kullanılan yağmur, İbni Kemâl Dîvânı’nda sadece “bârân” şekliyle geçer ve âşığın gözyaşıyla bağlantı kurularak ele alınır.

Gül yüzüñde hatt belürse gözlerüm giryân olur

Hâle görünse kenâr-ı mâhda bârân olur (g.80/1)

“Gül yüzünde ince tüyler görünse, gözlerim ağlamaya başlar. Nitekim ayın etrafında da hâle görünse yağmur yağar”

Ġamzeñ oklarını atsañ sûz-ı dil bulur sükûn

Yağıcak bârân hevâ germiyyetin teskîn ider (g. 59/4)

“(Ey sevgili), gamze okarlını atarsan, gönül ateşi söner. (Zîrâ) yağmur yağınca havanın sıcaklığını düşürür”

Benüm ağladuğuma gül gibi gülse n‘ola kim

Ebr-i bârân olıcak gülşen ü gülzâr güler (g. 101/4)

“(O sevgili) benim ağlamama gül gibi gülerse ne olur ki? Bahar bulutları olunca gül bahçesi güler”

Çâk olurdı ġussadan dil dökmese gözyaşını

Yağmasa bârân yirüñ olurdı yüzi çâk çâk (g.222/4)

“Gönül, gözyaşı dökmeseydi, sıkıntıdan çatlardı. Yağmur yağmasa, yeryüzü kuraklıktan çatlak çatlak olurdu”

Söz nedür nîsân-ı kudretden yağan sâfî zülâl

Lîk yâr ağzında dürr olur rakîb ağzında zehr

“Söz nedir? Allahın gücünün delili olan nisan yağmurlarından yağan tertemiz sudur. Fakat bu su, sevgilinin ağzında inci, rakibin ağzında ise zehir olur.”

3.1.5. Damla

İbni Kemâl Dîvânı’nda damla kavramı, daha çok yağmur damlası olarak ele alınmaktadır. Bazı beyitlerde sevgilinin yüzündeki ter damlaları ile şebnem arasında benzerlikler de kurulmuştur.

Lâle-i hamrâya şebnem mi düşüpdür çın seher

Yohsa gün yüzinde yârüñ katre katre der midür (g. 60/3)

“Seher vaktinde kıpkırmızı lâleye şebnem mi düşmüş, yoksa sevgilinin güneşi andıran yüzünde damla damla ter mi var?”

Nice bir germ olmaya göñlüñ gözüm yaşın görüp

Katre-i bârân mürûr ile taşa te’sîr ider (g. 66/4)

“(Ey sevgili), gönlün gözyaşlarımı görüp denasıl ısınmaz ki? Yağmur damlası zamanla taşa tesir eder”

Hôş gelür derleyicek ruhları kim tâze gülüñ

Derleyicek yüzine katre-i bârân yaraşur (g. 103/2)

“Sevgilinin yanakları terleyince (aşığa) hoş gelir. Zira, taze gül terlediğinde yüzüne yağmur damlası yakışır.”

3.2. Toprak

İnsanoğlunun yaratıldığı madde olması itibariyle, Dîvân şâirlerinin genelinde olduğu gibi İbni Kemâlde de toprak hem fiziksel özelliğiyle hem de hem de alçakgönüllüğün simgesi olarak ele alınır. Topraktan yaratılan insanın ölümden sonra mezara gömülerek yine toprak olacağını “hâk olmak” deyimiyle birçok beyitte tekrarlayan şâir, Hz. Muhammed’in toprağa ayak basmış olmasından dolayı, toprağın temiz olduğunu ve bu yüzden teyemmüm abdesti alındığını da ifade eder.

Beni sâyeñ gibi ey serv-kad ayakda koma

Böyle hâk itme iğende yoluña cân vireni (g.408/2)

“Ey servi boylu, beni gölgen gibi ayaklar altında bırakma. Yolunda seve seve canını vereni böyle toprak etme”

Hatt-ı lebüñ ġamıyla kara yir olanlara

Hâk-i lahid ‘abîr ola seng-i mezâr la‘l (236/3)

“Dudağının tüylerinin gamıyla ölenlere, mezar toprağı güzel koksun, mezar taşı da

la'l taşı gibi olsun."

Basmasa mübârek kademin rûy-ı zemîne

Pâk itmez idi kimseyi hâk ile teyemmüm

"Ey sevgili mübârek ayağın yeryüzüne basmasaydı, teyemmüm yaparak abdest almak kimseyi temizlemezdi."

Hâk ol umarsañ visâlinden göñül yâruñ nasîb

Çün bilürsin gence menzil olmaz illâ künc-i hâk (g.222/6)

"Ey gönül, sevgiliye kavuşmayı umuyorsan, toprak ol. Zira hazineye topraktan başka hiçbir şey mekân olmaz."

3.2.1. Taş

İbni Kemâl Dîvânı'nda taş kavramı, gerçek anlamıyla da kullanılmakla beraber daha çok bazı benzetmeler ve deyimlerle ele alınır. Şâir, birçok beyitte sevgilinin aşığa karşı ilgisiz olan kalbini ve duygusuz zâhidi taşa benzetir. Ayrıca "bağrına taş basmak" ve "taş olmak" gibi deyimleri de şiirlerinde kullanan İbni Kemâl, yer yer la'le benzettiği sevgilinin dudağından da "taş" diye bahseder. Zira bilindiği üzere la'l, kırmızı renkli değerli bir taştır.

Her yanâdan atılur tîr-i melâmetler yine

Ben ġarîbüñ başına derdâ ki yaġar taşlar (g.138/5)

"Yine her taraftan ayıplama okları atılıyor. Benim gibi bir garibin başına taşlar yağıyor; eyvâh!"

Zâhidüñ kalbini sâfî kılmadı 'ışkuñ senüñ

Kara taşdan göñli anuñ n'eylesün iksîr aña (g.6/4)

"Ey sevgili, senin aşkın zahidin kalbini safî kılmadı. (Zira) onun kalbi kara taştan (yapılmıştır), iksir ona tesir eylemez."

Felek gün yüzüñe 'âşıkdur iy mâh-ı cihân-âra

Giceler döymeyüp hecrüñe basar bağrına taşı (g.419/3)

“Ey cihanı süsleyen ay yüzlü sevgili, Felek senin güneş gibi parlak yüzüne âşıktır. Bu yüzden geceleri senin ayrılığına doyamayıp bağrına taş basar.”

Göñline yârüñ girip al bûse-i cân-bahşini

‘Işk yolında er iseñ rızkını taşdan çıkar

“Sevgilinin gönlüne girerek, onun can bağışlayan bûsesini al. Yiğitsen, aşk yolunda rızkını taştan çıkar.”

Göñli geçdi ağyâruñ yâruñ görüp gözümde yaş

‘Âlemi ol seyl bozdı kalmadı taş üzre taş (g.163/1)

“Gözümdeki yaşları gören sevgilinin ve rakiplerin gönülleri kendilerinden geçti. Gözyaşı selim dünyayı bozdu, taş üstünde taş bırakmadı”

Kenâr-i servden ayrılduğına

Gezüp taşlarla göğsini döger su (g.324/3)

“Su, servinin yanından ayrıldığı için göğsünü taşlarla dövüp gezer.”

Derdüñ ile kûhsâr urmış-durur gögsine seng

Kanlu yaşdan lâlezâruñ oldı yüzi la‘l-reng (g.200/1)

“Dağlar senin derdinle göğsüne taş vurmuştur. Lale bahçesi de döktüğü kanlı gözyaşlarından dolayı kıpkırmızı yüzlü olmuştur.”

İy lâle la‘l gibi leb-i yâre germ olup

Öykünme yohsa Tengri seni dahi taş ider (g.114/2)

“Ey lâle sen de la’l gibi, sevgilinin dudağına özenme. Yoksa Tanrı seni de taş eder”

3.2.2. Çöl

Dîvân şâirleri tarafından birçok hayale konu edilen çöl, İbni Kemâlîn şiirlerinde genellikle aşkın kederleri, âşığın gamı, ayrılık ve susuzluk gibi kavramlarla birlikte bir mecaz ve benzetme ilişkisi içinde kullanılır. Ayrıca Leylâ vü Mecnûn mesnevisinde Mecnûn’un vahşi hayvanlarla birlikte yaşadığı yer olması

sebebiyle çölden âşığın yurdu olarak da bahsedilir. Dîvânda sadece aşağıdaki ilk iki beyitte, İbni Kemâl çölü gerçek anlamıyla yani bitkini yetişmediği susuz ve kurak toprak parçası olarak şiirinde işler.

Cemâli tâbınuñ ardınca zâhir oldı müşgîn hat

Kararur yiri sonında kaçan od düşse sahrâya (g. 368/6)

"Sevgilinin güzelliğinin parlaklığının ardından, kokulu bir kıl tanesi ortaya çıktı. Ne zaman çöle ateş düşse, (düştüğü yer) sonunda kararır."

Çîn-i zülfi gibi yir var iken iy âhû-yı Çîn

Ne umarsın saña sahrâ-yı Hutenden ne biter (g.100/6)

"Ey Çin âhusu, sevgilinin saçının kıvrımı gibi bir yer varken, Hûten çölünden ne umarsın ki? Oradan sana ne (meyve) biter ki?"

'Âşık-ı dîdâr olup sahrâ-yı hayretde gezer

Ġark olup göz yaşlarına Nîl ü Ceyhûn u Aras (g.157/6)

"Sevgilinin yüzün aşık olan Nîl, Ceyhûn ve Aras nehirleri gözyaşlarına boğulup hayret çölünde gezer."

Gâh sergerdân ü geh hayrân olup Mecnûn gibi

Bir gözi âhû gibi sahrâya düşdi göñlümüz (g.147/3)

"Gönlümüz, bazen başıboş bazen de hayran olarak, gözleri ahu gibi olan bir (sevgili) gibi sahralara düştü"

Zülf ü ġamzeñ fikrile sahrâ-yı 'ışkuñ görinür

Her giyâhı ok yılanı her ağacı ejdehâ (g. 1/4)

"Saçının ve gamzenin düşüncesiyle, aşkının sahrasının her otu ok yılanı, her ağacı da ejderha (gibi) görünür."

3.3. Ateş

Dîvân şiiri geleneğinde olduğu gibi İbni Kemâl'in de şiirlerinde ateşin önemli bir yeri vardır. Dîvânda "nâr, od, ateş, sûz" kelimeleriyle geçen ateş; gerçek anlamıyla da kullanılmakla birlikte daha çok aşk, ayrılık ve gam gibi aşığı yakan durumlarla özdeşleştirilerek şiire konu edilir.

Gül yüzüñde zâhir olsa hatt-ı müşgînüñ senüñ

Tañ degül kim dûddur elbette âteşden çıkar (g.58/2)

"Gül gibi güzel yüzünde tüyler çıkmasında ayıplanacak şey yoktur. (yanağının kırmızılığı ateştir ve) elbette ateşten duman çıkar"

Çıkmasun âhum odı ağzumı açdurma benüm

Yakmasun sûz-ı derûnum seni söyletme beni (g.408/2)

"Benim ağzımı açdırma (ki) âhımın ateşi çıkmasın. Beni söyletme (ki) gönlümüm ateşi seni yakmasın"

Dûd-ı âhuma nice bir boyanam şem' gibi

Âteş-i hecr ile yanup döğünem şem' gibi (g.410/1)

"Âhımın dumanına mum gibi boyanayım; ayrılık ateşiyle yanıp dövüneyim şimdi."

'Işk odına cân virür 'âşık kaçar zâhid velî

Düzahı zâhidlerüñ 'âşıklaruñ uçmağıdur (g.52/4)

"Âşık aşk ateşine canını verir fakat zahid bundan kaçar. Zahidlerin cehennemi, âşıkların cennetidir".

Nûr olursañ nâr-ı 'ışkıyla yanup

Gülşen-i vasl ola her külhan saña (g.13/4)

"Sevgilinin aşkının ateşiyle yanıp nûr hâline gelirsen; her ateş, sana vuslatın gül bahçesi olur"

Cân hırmenine od bırağur lebleri şevki

Yaşuma kıyâmet koparur ol kad ü kâmet (g.29/2)

“Dudaklarının şevki, can harmanına ateş bırakır. (Sevgilinin) boyu posu gözyaşlarıma kıyamet koparır”

Öldüğümden soñra toprağumı tennûr itseler

Haşre dek kızmış tura içümde yanan oddan (295/2)

“Öldükten sonra toprağımı tennûr/tandır yaparlarsa içimde yanan ateşten dolayı haşre dek kızgın bir şekilde durur. ”

Yanmaz idi firâk ile dil ‘ışka düşmese

Olmaz idi cehennem odı olmasa hevâ (g. 14/2)

“Gönül aşka düşmese ayrılıkla yanmazdı. Aşk olmasa cehennem ateşi olmazdı”

3.3.1. Duman

İbni Kemâl Dîvânı’nda duman kavramı, birkaç yerde gerçek anlamıyla kullanılmakla birlikte daha çok “âşığın âh atesinden çıkan” hayâlî bir duman olup gökleri siyaha boyar, âşığın bayrağı ve gökyüzünü aydınlatan güneşi yakan bir kıvılcım olur. Aşağıdaki ilk beyitte “dumanın ateşten çıkması” gerçeğine ve “ateş olmayan yerden duman çıkmaz”atasözüne telmihte bulunulmuştur.

Gül yüzüñde zâhir olsa hatt-ı müşgînüñ senüñ

Tañ degül kim dûddur elbette âteşden çıkar (g.58/2)

“Gül gibi güzel yüzünde tüyler çıkmasında ayıplanacak şey yoktur. (yanağının kırmızılığı ateştir ve) elbette ateşten duman çıkar”

Dûd-ı âhuma nice bir boyanam şem‘ gibi

Âteş-i hecr ile yanup döğünem şem‘ gibi (g.410/1)

“Âhımın dumanına mum gibi boyanayım; ayrılık ateşiyle yanıp dövüneyim şimdi.”

Gerçi şâh-ı mülk-i ‘ışkam dûd-ı âhumdur ‘alem

Bir gedâyam kûy-ı dilberde yüzüm hâk-i kadem (g.252/1)

“Gerçi aşk ülkesinin şahıyım ve ahımın dumanı da benim bayrağımdır ama sevgilinin

mahallesinde onun ayağının toprağına yüzünü koyan bir köleyim.”

Od uran her subh-dem eflâke âhumdur benüm

Yir yüzin her şeb tutan dûd-ı siyâhumdur benüm (g.271/1)

“Her sabah vaktinde gökyüzüne ateş vurup onu aydınlatan benim ahımdır. Geceleyin de yeryüzünü karanlığa boyayan benim ahımın siyah dumanıdır.”

Dûd-ı âhumdan karardı sanma kim zülfi gibi

Kıldı göñlüm hânümânın ol perî-peyker kara (g.3/5)

“Gönül mülkümün, ahımın dumanından dolayı karardığını sanma. O peri yüzlü sevgili saçları gibi benim gönlümü de kara yaptı”

3.3.2. Şule

Alevden veya ateşten saçılan ışık ve kıvılcım anlamında olan şu’le, İbni Kemâl Dîvânı’nda da birçok yerde geçmekte olup daha çok âşığın âhıyla ilişkili olarak kullanılmıştır.

Nâle vü eşküm-durur bezmümde bâdeyle şarâb

Şu‘le-i âhum-durur şem‘-i şebistânum benüm (g.249/5)

“Meclisimde ağlamalarım ve gözyaşlarım bana şarap gibidir. Âhımın alevinin ışığı karanlık gecelerimin mumudur”

Külhan-i dil ateşi şu‘le urup berk-vâr

Çıkdı bulutlar gibi göge duhânum benüm (g. 247/5)

“Gönül külhanının ateşi şimşek gibi kıvılcım saçtı, dumanım bulutlar gibi göğe çıktı”

Bir nefes diñlenmedüñ iy dil nesîm-i vasl ile

Şem‘-veş yakdı eritdi şu‘le-i hicrân seni (g. 393/4)

“Ey gönül, kavuşmanın hafif rüzgârıyla bir nefeslik olsun dinlenmedin. Ayrılık ateşinin kıvılcımı seni yakıp eritti.”

3.4. Hava

İbni Kemâl, şiirlerinde dört unsurdan biri olan havayı genelde rüzgâr anlamında kullanmıştır. Ayrıca "hevâ" kelimesinin aşk anlamı da kast edilerek beyitlerde tevriyeli kullanım görülür.

Hîç dil hâlî degül kaddüñ hevâsından senüñ

Yok-durur 'âlemde bir yir k'olmaya anda hevâ (g. 1/7)

"Gönül, senin boyunun aşkından/havasından hiç boş kalmaz. Âlemde, içinde hava olmayan bir yer yok"

'Işk olmayınca başda kaçan cûş ider göñül

Deryâ temevvüc eylemez olmayıcak hevâ (g. 12/3)

"Başta aşk olmayınca, gönül nasıl coşsun ki? Rüzgâr olmayınca, deniz dalgalanmaz"

Gül mevsimi vü âb kenârı hevâ latîf

Nûş eyle bâde k'oldı mey-i dil-güşâ latîf (g. 186/1)

"(Zaman), gül mevsimidir ve su kenârı ve hava güzel. Şarap iç; zira gönül açan şarap çok güzel bir hale geldi."

Yile virüp kendüyi berg-i hazân lerzân olur

Kim hevâya uysa lâbüd böyle ser-gerdân olur (g. 141/1)

"Hazan yaprağı kendini rüzgâra vererek titrer. Elbette kendini havaya veren böyle başıboş olur."

Ġamzeñ oklarını atsañ sûz-ı dil bulur sükûn

Yaġıcak bârân hevâ germiyyetin teskîn ider (g. 59/4)

"(Ey sevgili), gamze okarlını atarsan, gönül ateşi söner. (Zîrâ) yağmur yağınca havanın sıcaklığını düşürür"

3.4.1. Nefes

Havayla ilgili unsurlardan olan nefes, İbni Kemâl Dîvânı'nda bir soluk alıp vermelik zaman dilimi olarak geçer. Nefes yerine "dem" kelimesi de kullanılır. Ayrıca Hz. İsa'nın nefesinin ölüyü diriltmesine de telmihte bulunulur.

Bir nefes kûyuñ yakasın komasam elden n'ola

Kim cihânda hôş gelen ancak buralıkdur baña (g.8/4)

"Ey sevgili, senin mahallenden bir nefes bile ayrılmazsam ne olmuş? Cihanda bana hoş gelen tek yer burasıdır"

Bir nefesde dirgürür la'lüñ gözüñ öldürdüğin

Anı kâtil bunı cân-bahş itdi Hayyün lâ-yemût (g. 26/5)

"Gözlerinin öldürdüklerini, dudakların bir nefeste diriltir. Sonsuz hayat sahibi ve ölümsüz olan Allah, onu katil bunu da can bağışlayan etmiştir."

İhtiyârum bir nefes kendü elümde görmedim

Seni idelden iki 'âlemde cânâ ihtiyâr (g.139/6)

"Ey sevgili, iki âlemde de seni seçtiğimden beri, irademi bir nefes bile kendi elimde görmedim**"**

Bir demde kılur biñ dil ü cân mürdesin ihyâ

La'linde zuhûr itdi meger sırr-ı Mesîhâ (g.16/2)

"Senin dudağın bir anda bin tane ölü gönlü ve canı diriltir. Galiba senin dudağında Hazret-i İsânın sırrı göründü."

Bir nefes diñlenmedüñ iy dil nesîm-i vasl ile

Şem'-veş yakdı eritdi şu'le-i hicrân seni (g. 393/4)

"Ey gönül, kavuşmanın hafif rüzgârıyla bir nefeslik olsun dinlenmedin. Ayrılık ateşinin kıvılcımı seni yakıp eritti."

3.4.2. Bâd-ı Sabâ

İbni Kemâl Dîvânı'nda en fazla geçen rüzgâr çesidi olan "bâd-ı sabâ", kuzey doğudan hafif hafif esen bir rüzgâr olup şiirlerde daha çok sevgilinin izi veya ayağı tozunu, zülfünün kokusunu getirmesi, yani haberci oluşu ile söz konusu edilmektedir. Ayrıca bahar mevsiminde esmesi dolayısıyla daha çok bahar tasvirlerinde kullanılır. Dîvân şiirinde bunun dışındaki çeşitli özellikleriyle de hemen her şâirin kullandığı öğelerden biridir. Dîvân şâirlerinin şiirleri arasında çeşitli nazım şekilleriyle yazılmış sabâ redifli birçok şiirin bulunması da bunun kanıtlarındandır.[109] Aşağıdaki "sabâ" redifli gazelde (g. 15) de görüleceği üzere, saba İbni Kemâl tarafından farklı kişiliklerde hayal edilerek şiire konu edilmiştir.

1. Düşmiş hevâ-yı zülfüne iy sîm-ber sabâ

   Âvâre oldı eglenemeyüp gezer sabâ

"Ey gümüş tenli sevgili, sabâ rüzgarı saçına aşık bir âvâre olduğu için yerinde duramayıp gezer"

2. Leylî saçuñ hevâsıla Mecnûn-ı vakt olup

   Dîvâne oldı tağlara düşüp yiler sabâ

"Sabâ rüzgarı, senin kara saçlarının aşkıyla zamanın Mecnûn'u olarak delirmiş, tağlara düşerek gezmektedir."

3. Vardukça gülsitâna çiçekler 'arûsına

   İzüñ tozın 'abîr diyü hôş satar sabâ

"Sabâ rüzgarı, gülistana geldiğinde, senin ayağının tozunu çiçek gelinlerine hoş koku diyerek güzelce satmaktadır"

4. Üfürseler çerâğı söyünür sebeb nedür

   Üfürmek ile lâle çerâğın yakar sabâ

"Lambaya üfürdüklerinde söner ama sabâ rüzgarı üflediğinde lambayı yakıyor,

[109] Dilek Batislam, "Dîvân Şiirinde Sabâ", **Osmanlı Tarihi Araştırmaları XXVI, Prof. Dr. Mehmet Çavuşoğlu'na Armağan II,** İstanbul, 2005, s. 2.

sebebi nedir acaba?”

5. Beñzer ki gördi kûyuña bûyuñ uğurladı

Kim düşdi yola ardına bakmaz kaçar sabâ

“Sabâ rüzgarı senin köyünden koku çaldığının anlaşıldığını fark etti ki yola düşüp ardına bakmadan kaçmaktadır”

6. Bâğuñ yolında nergisüñ ardından irişüp

Urur gözine toz ü külâhın kapar sabâ

“Sabâ rüzgarı senin bahçenin yolunda, nergisin arkasından yetişerek gözüne toz vurarak külahını kapıyor”

7. Şebnem gözi yaşıyla gice kûyuñı sular

Kapuñ öñin gelüp süpürür çın seher sabâ

“Şebnem geceleyin gözünün yaşıyla senin mahalleni sular; Sabâ rüzgarı da seher vakti kapının önünü süpürür”

3.4.3. Seher rüzgârı

Dîvân'da birkaç yerde geçen “bâd-ı seher”, seher vaktinde tatlı tatlı esmesi ve goncayı çatlatıp gül haline getirmesi gibi olumlu özellikleriyle genelde sevgiliyle ilgili beyitlerde kullanılır. Şâirler bu rüzgârın güzel kokulu olmasını sevgilinin saçını dağıtmasına ve ondan haber getirmesine bağlarlar.

Virmeyelden bâğ-ı hüsnüñden haber bâd-ı seher

Ne güler yüzi ne açılur dehânı goncanuñ (g. 206/2)

“Seher rüzgarı, güzelliğinin bağından haber vermediğinden beri, goncanın ne ağzı açılır ne de yüzü güler.”

Görüp âhumı dilber hande kıldı

Esüp bâd-ı seher gonca açıldı (g. 433/1)

“Sevgili âhımı görüp güldü. Seher rüzgarı açılınca gonca açıldı”

Her kaçan bâd-ı seher sünbül saçını şâneler

Pâreler kendüyi tîġ-ı hasret ile şâneler (g. 49/1)

“Seher rüzgârı ne zaman sevgilinin sünbül gibi saçlarını tararsa, taraklar hasret kılıcı ile kendilerini paralar.”

Güldürmege beni n’ola âh eylese göñül

Gül goncası açılmaġa bâd-ı seher gerek (g. 217/4)

“Gönül beni güldürmek için âh eylese ne olur ki? Gül goncasının açılması için seher rüzgarı gerekir”

3.4.4. Nesîm

Sabâ rüzgârıyla aynı anlamda kullanılan ve hafif ve ılık esen bir bahar rüzgârı olan nesîm, İbni Kemâl Dîvânı’nda güllerin açılmasını sağlayan ve olumlu özelliklerle kendisinden bahs edilen bir rüzgârdır. Ayrıca nesîmden genel anlamdaki rüzgâr gibi de bahs edilir.

Kîsesinden goncanuñ tañ mı nesîm aldıysa zer

Sürme uġurlar kesüñ gözinden ol bir uġrıdur

“Rüzgar, goncanın para kesesinden altın çalarsa bunda ayıplanacak ne var ki? O, kişinin gözünden sürmesini çalan bir hırsızdır.”

Bir nefes diñlenmedüñ iy dil nesîm-i vasl ile

Şem‘-veş yakdı eritdi şu‘le-i hicrân seni (g. 393/4)

“Ey gönül, kavuşmanın hafif rüzgârıyla bir nefeslik olsun dinlenmedin. Ayrılık ateşinin kıvılcımı seni yakıp eritti.”

Ger nesîm-i lutfuñ açmaz ise dîdâruñ gülin

‘Andelîb-i câna cennet gülşeni olur kafes (g. 157/3)

“Lütuf rüzgarın senin yüzünün gülünü açmazsa, can bülbülüne cennet bahçesi kafes

olur”

Halka-i zülfi safâsın gel nesîm-i subha sor

Kadrini cem‘iyyetüñ bilmez perîşân olmayan (g. 286/3)

“Sevgilinin saçının halkasındaki sefayı saba rüzgarına sor. Perişan olup dağılmayan, birliğin, bir arada olmanın kıymetini bilemez.”

4. HAYVANLAR

Dîvân şiirinde farklı yaratılış özellikleriyle veya mitolojik hikâyeleriyle ele alınan hayvanların bir kısmı, İbni Kemâl’in şiirlerinde de yer alır.

4.1. Kuşlar

4.1.1. Bülbül

Dîvân şiirinde güle olan aşkı neticesinde çektiği cefâlar dolayısıyla önemli bir yer tutan ve “hezâr” ve “andelîb” olarak da bilinen bülbül, Dîvân şiiri geleneğinde olduğu gibi İbni Kemâl Dîvânı’nda da güle duyduğu karşılıksız ve cefalı aşkla âşıkların sembolü olarak yer almaktadır. Şâir bazen kendisini, bazen de gönlünü veya canını bülbüle benzetir. Bülbülün âşıkları simgelediği beyitlerde, gül evgiliyi ve doğal olarak dikenler de rakibin sembolü olarak ele alınmaktadır. Bazı beyitlerde bülbül kelimesiyle birlikte “hezâr” kelimesi de “îhâm” sanatına örnek olacak şekilde kullanılmıştır.

Yârdan dil nâle kılmaz idi ağyâr olmasa

Bülbül iñler miydi gülden arada hâr olmasa (g.367/1)

“Arada rakipler olmasa gönül, sevgili için inleyip durmazdı. (Nitekim) aralarında diken olmasa bülbül gül için inler miydi?”

Bir belâlı bülbülüñdür bâğ-ı ‘ışkuñda göñül

Kim cigerde tâze dâğıdur gül-i handân aña (g.5/3)

“Gönül senin aşkının bahçesindeki belâlı bir bülbülündür. Nitekim kırmızı gül onun

ciğerindeki taze dağlanmış yaradır"

Minber-i şâh üzre gül şâhına bülbül hutbede

Çün du'â okur çınâr el kaldırup âmîn ider (g.59/6)

"Dallara kurulmuş olan minberde bülbül, gül şahına hutbe okuyup dua ettiği için çınar el kaldırıp "amin" der."

Sen gülüñ derdiyle bilmez hâlini ben bülbülüñ

Hâr-i ġamda gonca gibi yüregi kan olmayan (286/2)

"Gam dikenlerinde yüreği gonca gibi kan olmayan kişi, senin gibi bir gülün derdinden benim gibi bir bülbülün ne hale geldiğini bilemez"

Gördi gül yüzüñi dil bülbüli unutdı ġamın

Unudurmış kişi vuslatda hezâr ayrulıġı (g.411/3)

"Gönül bülbülü senin gül yüzünü görünce gamını unuttu. (Doğrudur) kişi, kavuşunca binlerce ayrılığı unuturmuş." Hezâr kelimesinin "bülbül" anlamı, beyitte kast edilmemiş olmakla birlikte birinci mısradaki "bülbül ve gül" kelimeleriyle îhâm-ı tenâsüp ilişkisi içerisindedir.

Olma maġrûr gülüñ güldiġine iy bülbül

Bir gün ola ki yirinde göresin yiller eser (g.87/5)

"Ey bülbül, gülün şu anda yüzüne gülmesinden dolayı gururlanma. Bir gün gelir, yerinde yeller estiğini görürsün."

Nice bülbül gibi ben ağlamayam k'ol yüzi gül

Beni ağlatmağa ağyâr ile oynar güler (g.101/5)

"Ben bülbül gibi nasıl ağlamayayım? O gül yüzlü sevgili beni ağlatmak için rakiplerle oynar güler."

'İşveyle alan göñlümi şol hûr-ı cinândur

Bir bülbüli çok ruhları gül gonca-dehândur (g. 133/1)

"Gönlümü işveyle alan, o cennet hurisidir. (O sevgili) gonca ağızlı, gül yanaklı ve

bülbülü çok olan (bir güzeldir)”

4.1.2. Kumru

Dîvân şiirinde serve âşık olarak tahayyül edilen kumru, beyitlerde sürekli serviyle beraber zikredilir ve ötüşüyle onu metheder gibi gösterilir. İbni Kemâl de sadece bir beytinde kumrudan yine serviyle birlikte söz eder.

Serve konmış kumrıya beñzerdi ol kad üzre dil

Tavk idinse boynına ol zülf-i ‘anber-bârını (g. 390/7)

“(Sevgilinin) boyu üzerindeki gönül, o kokulu saçlarını kendine gerdanlık edinseydi serviye konmuş kumruya benzerdi. ”

4.1.3. Papağan

Dîvân şiirinde “tûtî” olarak zikredilen papağan, geleneğe uygun olarak İbni Kemâl’in şiirlerinde de ayna ve şeker ile birlikte ele alınmaktadır.

Tûtî kafesde zâġ kılur seyr-i sebze-zâr

Gül hâr içinde zâr ‘aceb rûzgârdur (g. 120/4)

“Papağan kafeste, karga ise bahçede gezer. Gül dikenler içinde ağlamaktadır; acayip bir zaman!”

Cân tûtîsi ol la‘l-i şeker-bâra hevesdür

Dil bülbüli ol yüzi gülistândan ider haz (g. 177/2)

“Can papağanı sevgilinin şeker saçan dudağına heveslidir. Gönül bülbülü de yüzü gül bahçesine benzeyen o sevgiliden hazzeder. ”

Leblerüñ añdukça cânâ sözlerüñ şîrîn olur

Tûtî sükker yiyicek söyler kelâm-ı sükkerîn (g. 320/2)

“Ey sevgili, dudakalrını andıkça sözlerin tatlı olur. (Nitekim) papağan, şeker yedikçe sözleri şekerli olur”

Tûtî ki göġsi al ola iki kanadı sebz

La‘1-i leb-i nigâr gibi kanda var ola (g. 366/6)

"Papağanın göğsü kırmızı kanatları yeşil olur. Sevgilinin dudağının kırmızısı gibi (bir papağan) nerede var?"

4.1.4. Karga

Dîvân şiirinde "zâg" olarak geçen karga, beyitlerde her zaman olumsuz bir bakış açısıyla ele alınır ve hem kara rengi hem de çirkin sesinden dolayı rakibin sembolü olarak kullanılır. İbni Kemâl'in aşağıdaki ilk iki beytinde sevgilinin saçı ve yüzündeki tüyleri renklerinin karalığı bakımından kargaya benzetilmiştir.

Zâġ-ı zülfüñ bî-karâr olub uçup gitmek diler

Tîr-i ġamzeñle kemân ebrûlaruñ çün baş çatar (g. 65/5)

"Gamze okların ve kaşlarının yayı baş çattığı için, saçlarının kargası kararsız kalıp, uçup gitmek diler."

Geldi hattuñ soldı haddüñ kesdi efġânı göñül

Geçdi çün gül vakti bülbül göçdi kondı zâġlar (70/5)

"(Ey sevgili), tüylerin çıktı, yanakların soldu ve gönül figanı kesti. Çünkü gül vakti geçti, bülbül göçtü ve (gül bahçesine) kargalar kondu."

Nâzenînsin gül gibi meyl itme her hâr u hasa

Zâġlar saydın n'idersin sen ki şeh-bâz olasın (g. 277/2)

"(Ey sevgili), sen gül gibi naziksin, her çalı çırpıya eyletme. Sen bir doğansın, karga avıyla işin ne?"

4.1.5. Tavûs

Tavus, kanatlarının rengi ve güzelliği dolayısıyla kuşların en güzeli ve en büyüğü olarak kabul edilir. Bir rivayete göre, şeytanın aldatmasıyla Tavus kuşu Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın cennetten çıkarılmalarına sebep olmuştur. İbni Kemâl Dîvânı'nda tavus; güzelliği, renkli tüyleri ve güzel yürüyüşlü olması bakımından sevgiliyle kıyaslanır.

Gezdi gördi gülşen-i hüsnüñ bezenmiş germ olup

Açdı bâl u per urup tâvûs-ı zülfüñ cilve-ger (g. 61/2)

"Saçlarının tavusu, güzelliğinin gül bahçesini gezip gördü ve şevke gelip kanat açarak cilve yapmaya başladı."

Gülşen-i hüsnde tâvûs-i cinândur zülfüñ

Ki açup bâl u perin eyleye cevlân yaraşur (103/3)

"Saçların, güzelliğinin gül bahçesinde bir cennet tavusudur. Ona kanatlarını açıp dolaşmak yakışır"

İki zülfi karşu karşu safha-i ruhsârda

San iki tâvûsdur cevlân ider gülzârda (g. 329/1)

"Sevgilinin yanağının her iki tarafında bulunan iki tutam saçı, sanki gül bahçesinde gezen iki tavus kuşudur"

4.2. Köpek

İbni Kemâl Dîvânı'nda "seg" ve "it" olarak yer alan köpek, bazen sevgilinin mahallesinde bulunması sebebiyle yüceltilerek bazen de rakîbi nitelemek amacıyla kullanılır. Şâir, mahallenin köpeklerini kastettiğinde "seg" kelimesini, rakibi kastettiğinde de "it" kelimesini tercih etmektedir.

İtlerüñi koyup ağyâruña meyl itmez göñül

Kimse a'dâsını takdîm itmez ahbâb üstine (k.1/17)

“Gönül, senin mahallenin köpeklerini bırakıp rakiplere meyletmez. Kimse düşmanlarını dostlarından üstün tutmaz, düşmanı dosta tercih etmez.”

İte beñzetdügümce ağyârın

Seg-i kûyına katı ‘âr gelür (g. 88/4)

“(Ey sevgili), rakipleri köpeğe benzetmem, senin mahallenin köpeklerine utanç oldu. ”

Biñ rakîbüñden geçer dil seg-i kûyuñ bulup

Kişiye bir âşinâ yegdür hezârân yâddan (g. 284/4)

“Gönül senin bin tane rakibinden geçerek mahallenin köpeğini bulur. Kişi, binlerce yabancıdansa tanıdığı bir kişiyi yeğler.”

Âşinâ olmaġa sa‘y it seg-i kûyıla göñül

İl ne dirse diye sen yâr olıgör yâruñ ile (g. 344/3)

“Ey gönül, sevgilinin mahallesinin köpekleriyle aşina olmaya çalış! Millet ne derse desin, sen dostunla dostluk yap!”

4.3. Sinek

İbni Kemâl Dîvânı’nda sinekten, sineğin şekere veya şekerli sulara konması ve sinek olan yerlerde huzurla yatılmaması gerçeğine işaret edilerek bahsedilmektedir. İlgili beyitlerde sevgilinin dudağının tatlılığı vurgulanır ve sevgilinin dudağının üstünde yer alan küçük ve siyah benlerin bu görüntüleriyle şekere konmuş sineğe benzedikleri ifade edilir.

Kalmaz göñül karârı çoġaldukça beñlerüñ

Zira meges çoġ olsa yatılmaz huzûr ile (g. 343/6)

“(Ey sevgili), benlerin çoğaldıkça gönlün kararı kalmaz. Zira sinek çok olduğunda huzurla yatılmaz.”

Merdüm-i çeşmüm ırılmaz leblerüñden hâl-veş

Cân virür miskîn meges gördükçe cüllâb üstine (k.1/14)

“Gözbebeğim, (dudağının üstündeki) benler gibi, dudağından ayrılmaz. Miskin sinek, gülsuyunu gördükçe üstüne can verir.”

4.4. Yılan

Dîvân şiirinde yılan, genellikle sevgilinin saçlarıyla şekil benzerliği vurgulanan bir hayvandır. İbni Kemâl Dîvânı’nda yıln için “mâr” ve efsanevi bir tür yılan olan “ejdehâ” kelimeleri kullanılmıstır. Birçok beyitte sevgilinin yüzünün bir hazine ve saçların da bu hazineyi koruyan yılanlar olduğu şklindeki hayale yer verilir. Ayrıca cennette yılan olmadığı inancı, İran’ın mitolojij kahramanlarından Dahhâk’ın omuzlarında çıkan yılanlar, yılanların hazine beklediğine dair halk inancı, Hz. Musa’nın asasının yılana dönüşmesi ve yılanın zehrinin nisan yağmurundan oluşması da Dîvân’daki beyitlerde ele alınır.

Gülşen-i cennet-durur yüzi içinde hâr yok

Zülfi n’eyler anda çün cennetde dirler mâr yok (g.189/1)

“Sevgilinin yüzü cennetin gül bahçeleri gibidri ki içinde hiç diken yok. Fakat sevgilinin (yılan gibi olan) saçı orada ne arıyor? Hani cennette yılan yok derlerdi.”

Söz nedür nîsân-ı kudretden yağan sâfî zülâl

Lîk yâr ağzında dürr olur rakîb ağzında zehr (g.55/5)

“Söz nedir? Allahın gücünün delili olan nisan yağmurlarından yağan tertemiz sudur. Fakat bu su, sevgilinin ağzında inci, rakibin ağzında ise zehir olur.”

‘Işksuz zâhid ki göñli pür-durur dünyâ ġamı

Genc yok içi tolu mâr ile vîrândur ‘abes (g.33/5)

"Aşka sahip olmayan ve gönlünde sadece dünya gamı bulunan zâhid, içi hazineyle değil de yılanlarla dolu olan bir viraneye benzer."

Bulup göñülde ġussa-i ġam ejdehâların

Mu‘ciz degül mi yutdura zülfi ‘asâsına (g.346/4)

“Sevgili, aşığın gönlünde bulunan gam ejderhalarını bularak saçının asasına

yutturuyor. Bu bir mucize değil mi?”

Göñül tolaşsa zülf-i nigâra ‘aceb degül

Ġark oldı el sunar ise mâra ‘aceb degül (g.235/1)

“Gönül sevgilinin yılana benzeyen saçına dolaşsa, bunda şaşılacak bir şey olmaz. Zira (o, gözyaşı denizinde) boğuldu. Yılanı tutsa şaşılmaz.”

Eyledi Mûsâ-sıfat zülfi ‘asâsın ejdehâ

Saldı hattuñ Hızr-veş seccâdesin âb üstine (k.1/11)

“Saçlarının asasını Hazret-i Musâ gibi ejderhaya çevirdi. Yanaktaki ince tüylerini Hızır aleyhisselamın seccadesi gibi su üstüne saldı.”

Gîsûsı mâr-ı Dahhâk tutağı câm-ı Cemşîd

Zülfi içinde haddi şeb perdesinde hûrşîd (g.44/1)

“Sevgilinin saçları Dahhâk’ın yılanı, dudağı ise Cemşîd’in şarabıdır. Saçlarının içindeki yanakları gece perdesindeki güneş gibidir”

Dahhâk-ı subh bir gün pür-zehr-i mâr eyler

Bezm-i safâda göñlüñ olursa câm-ı Cemşîd (g.44/6)

“Safa meclisinde gönlün Cemşîd’in şarabı olursa, sabah vaktinin Dahhâk’ı (onu) bir gün yılanın zehriyle doldurur”

Zülf ü ġamzeñ fikrile sahrâ-yı ‘ışkuñ görinür

Her giyâhı ok yılanı her ağacı ejdehâ (g. 1/4)

“Saçının ve gamzenin düşüncesiyle, aşkının sahrasının her otu ok yılanı, her ağacı da ejderha (gibi) görünür.”

5. BİTKİLER

Dîvân şiirinde kullanılan tasvir öğeleri içinde bitkiler önemli yer tutar. Sevgiliye ait güzellik unsurlarının tasvir ve övgüsünde ağaçlar ve çiçekler çok fazla kullanılır. İbni Kemâl, geleneğe uygun şekilde, sevgilinin güzellik unsurlarının

tasvirinde başta gül olmak üzere gonca, lâle, sünbül, sûsen, nergis ve benefşe gibi çiçekleri renk, şekil ve koku gibi özellikleri açısından şiirine konu edinirken özellikle sevgilinin boyuyla ilgili tasvirlerde de servi, çenâr, tûbâ ve şimşâd gibi ağaçları birer benzetme ve karşılaştırma ögesi olarak kullanmıştır.

5.1. Ağaçlar

5.1.1. Çınar

Yaprakları el biçiminde olduğu için şâirler tarafından pençe ve el kavramları ile birlikte kullanılan çınar ağacı, İbni Kemâl'in şiirlerinde genellikle sevgilinin boyunun övüldüğü beyitlerde karşılaştırma yapmak amacıyla kullanılır. Bazı beyitlerde de çınar ağacından yapraklarının ele benzetilmesi vesilesiyle bahsedilir.

Minber-i şâh üzre gül şâhına bülbül hutbede

Çün du'â okur çınâr el kaldırup âmîn ider (g.59/6)

"Dallara kurulmuş olan minberde bülbül, gül şahına hutbe okuyup dua ettiği için çınar el kaldırıp "amin" der."

Nergislerüñi hasta işitmiş çınâr u serv

Bu el götürmiş ol başın açmış du'â ider (g.110/4)

"Servi ve çınar, nergis gibi gözlerinin hasta olduğunu işittikleri için, çınar ellerini açmış, servi de başını açıp (döğünerek) dua ederler."

Ortalarına söz bırağur kaddüñi añup

Tolaşduran çınâr ile servi sabâ imiş (g.166/5)

"(Ey sevgili), senin boyundan bahsederek ortaya laf atan ve servi ile çınarı birbirine düşüren sabâ rüzgârıymış."

5.1.2. Tûbâ

İslam inancına göre cennette bulunan ve dallarının bütün cennet bahçelerini

kapladığına inanılan tûbâ ağacı, Dîvân şiirinde sevgilinin boyu ile ilgili benzetmelerde kullanılmıştır. İbni Kemâl'in şiirlerinde de tûbâ ağacı, hem cenneti hatırlatmak hem de sevgilinin boyuyla karşılaştırılmak için zikredilmektedir.

Bezendi gülşen ü tonandı serv oldı nazîr

Behişt ü tûbâya "Tûbâ lehüm ve hüsnü me'âb" (g. 24/4)

"Gül bahçesi süslendi ve servi de donandı. (bu ikisi) tuba ağacıyla cennet bahçesine denk oldular. **"**onlara Tûba ve hüsn-ü meab **(**güzel merci'**)** vardır"

Dil yüzin nûrın görürken zülfüñe meyl eylemez

Sâye-i Tûbâda kalmaz tâlib-i dîdâr olan (g. 289/4)

"Gönül, yüzünün nurunu görürken saçlarına meyletmez. Sevgilinin yüzüne talip olan Tûbâ ağacının gölgesinde kalmaz"

Bezm-i hüsnüñde senüñ zülfüñe öykünmedise

Ser-nigûn olduğı Firdevsde Tûbâ neyiki (g. 406/3)

"Tûbâ ağacı, senin saçlarına benzemek istemediyse, Firdevs cennetinde neden boynu bükük durur ki?"

5.1.3. Servi

Sevgilinin boyuyla ilgili her türlü övgü ve tasvirde en çok kullanılan ağaç olan servi, Dîvân şâirleri tarafından türlü hayallerle şiire konu edilmiştir. Servi ve sevgilinin boyu arasında o kadar çok benzetme yapılmıştır ki zamanla şâirler tarafından sevgilinin boyunun kastedildiği yerlerde açık istiare yoluyla "servi" kelimesi kullanılır. İbni Kemâl Dîvânı'nda en çok geçen kelimelerden olan ve 175 yerde kendisinden bahsedilen serv, beyitlerde sevgilinin boyuyla karşılaştırılarak kullanılır. Bu beyitlerin çoğunda da boy bakımından servi sevgiliden aşağı gösterilir. Birçok beyitte de servi, kapalı istiare yoluyla, sevgilinin boyunu kıskanan veya ona âşık olan bir şahıs gibi tahayyül edilmiştir.

Beni sâyeñ gibi ey serv-kad ayakda koma

Böyle hâk itme iġende yoluña cân vireni (g.408/2)

“Ey servi boylu, beni gölgen gibi ayaklar altında bırakma. Yolunda seve seve canını vereni böyle toprak etme”

Nergislerüñi hasta işitmiş çınâr u serv

Bu el götürmiş ol başın açmış du‘â ider (g.110/4)

“Servi ve çınar, nergis gibi gözlerinin hasta olduğunu işittikleri için, çınar ellerini açmış, servi de başını açıp (döğünerek) dua ederler.”

Ol serv-i gül-‘izâr ki ‘uşşâka nâz ider

N’oldı günâhumuz ki bize nâzın az ider (g.108/1)

“Âşıklara naz eden o gül yanaklı servi, bize az naz ediyor; bizim günahımız nedir ki?”

Gül budağı beñzemez kaddüñe alçakdur katı

Servi beñzetsem olurdı olmasa ger şâh şâh (g.41/5)

“Gül fidanı çok kısa olduğu için boyuna benzemez. Eğer dal dal olmasaydı, boyuna serviyi benzetsem olurdu.”

Kimdir ol kim ağzına gonca diye kaddine serv

Servde reftâr olmaz goncada güftâr yok (g.189/2)

“Sevgilinin ağzına gonca, boyuna servi diyen kimdir? Servi yürüyemez, gonca da konuşamaz ki”

Saña meh dir idüm olsa serv-kad

Serv dirdüm serv olsa meh-cebîn (g.287/3)

“Dolunay servi boylu olsaydı, sana dolunay derdim. Servi de ay yüzlü olsaydı, sana servi derdim”

Ne ağzı var ki leblerüñi aña goncanuñ

Kaddüñe karşu gelmege servüñ ne cânı var (g.112/3)

“Goncanın ne ağzı var ki senin dudaklarını ansın? Servin ne canı var ki boyuna karşı gelsin”.

Çekmeyen ‘ışkuñ ġamın ‘âlemde dil-şâd olmadı

Bende olmayan boyuñ servine âzâd olmadı (g.404/1)

“Aşkın gamını çekmeyen kişi âlemde mutlu olmadı. Senin servi boyuna köle olmayan âzâd olmadı”.

Lâle gibi reng satma bûy vir ‘anber gibi

Serv gibi yüksek olma gül gibi alçak ol (g.227/3)

“Lâle gibi renk satma, anber gibi koku saç! Servi gibi yüksek olma, gül gibi alçal ol!”

Bir lahza yok karârı işi figân ü zârî

Su ‘âşık oldı beñzer ol serv-i mehlikâya (g.341/5)

“Bir an bile yerinde durmayıp, ağlayıp sızlanarak gezen su, o ay yüzlüye aşık olmuşa benziyor.”

5.1.4. Şimşâd

Dîvân şiirinde sevgilinin boyuyla ilgili benzetmelerde çok sık olmasa da kullanılan ağaçlardan biri de Türkçede şimşir denilen şimşâd ağacıdır. İbni Kemâl de bir beyitte sevgilinin boyunu şimşâda benzetmiştir.

Havz-ı Kevserden sıvarmış ravza-i Rıēvân aña

Bâğbân-ı sun‘ dikdükde boyuñ şimşâdını (g.394/2)

“Yaratılışın bahçesinin sahibi (Allâh), senin şimşir ağacı gibi uzun boyunu yarattığında, cennet onu Kevser havuzu ile sulamış”

5.2. Çiçekler

Dîvân şiirinde sevgilinin güzelliği hususunda en fazla kullanılan teşbih unsurları arasında çiçekler yer alır. İbni Kemâl de sevgiliyi anlatırken ona ait hususiyetleri; çiçeklerle teşbih ve mecaz ilgileri kurmak suretiyle anlatmıştır. Dîvân şâirleri, çiçek kelimesini de tercih etmekle birlikte genellikle ezhâr ve şükûf

kelimelerini kullanmışlardır. Gül kelimesinin de çiçek karşılığında kullanıldığı olmuştur.[110]

5.2.1 Gül

Her türlü sanat ve edebiyat eserinde büyük bir yer tutan gül, edebiyatımızda âdeta güzellik olgusuyla bütünleşmiş, sevgili için bir benzetme unsuru olmaktan öteye geçerek bizzat ona isim haline gelmistir. İbni Kemâl de aşağıda verilen örnek beyitlerin birinde görüleceği üzere çiçeklerin şahı olarak nitelediği gülden ve ona ait hususiyetlerden bahsettiği beyitlerde genellikle gül ve sevgilinin yanağı arasında güzellik ve kırmızılık yönlerinden benzerlik kurar. Birçok beyitte sevgiliden açık istiare yoluyla "gül" diye bahseden şâir, aşıkları da "bülbül" olarak nitelemektedir.

Gül yüzüñde zâhir olsa hatt-ı müşgînüñ senüñ

Tañ degül kim dûddur elbette âteşden çıkar (g.58/2)

"Gül gibi güzel yüzünde tüyler çıkmasında ayıplanacak şey yoktur. (yanağının kırmızılığı ateştir ve) elbette ateşten duman çıkar"

Yârdan dil nâle kılmaz idi ağyâr olmasa

Bülbül iñler miydi gülden arada hâr olmasa (g.367/1)

"Arada rakipler olmasa gönül, sevgili için inleyip durmazdı. (Nitekim) aralarında diken olmasa bülbül gül için inler miydi?"

Geçdüm göreli gül yüzüñi cân u cihândan

Ya'nî ki seni bulalı ben niden usandum (g.269/2)

"Senin gül yüzünü gördüğümden beri candan ve cihandan vazgeçtim. Yani seni bulduğumdan beri nelerden vazgeçtiğimi (gör)"

---

[110] Dîvân şiirinde çiçeklerin kullanım sıklıklarına dair sayısal veriler, bunların değişik ögelerle ilişkilendirilmelerinde başvurulan yöntemler ve çiçeklerin işaret ettiği anlam çerçeveleri hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz: "Yavuz Bayram, "Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler", **Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları**, 2007, S 2/4, s. 209-219."

Minber-i şâh üzre gül şâhına bülbül hutbede

Çün du'â okur çınâr el kaldırup âmîn ider (g.59/6)

"Dallara kurulmuş olan minberde bülbül, gül şahına hutbe okuyup dua ettiği için çınar el kaldırıp "amin" der."

Sen gülüñ derdiyle bilmez hâlini ben bülbülüñ

Hâr-i ġamda gonca gibi yüregi kan olmayan (286/2)

"Gam dikenlerinde yüreği gonca gibi kan olmayan kişi, senin gibi bir gülün derdinden benim gibi bir bülbülün ne hale geldiğini bilemez"

5.2.2. Gonca

Gülün henüz tam olarak açılmamaış hali olan gonca, İbni Kemâl Dîvânı'nda genellikle sevgilinin ağzıyla ilgili hayaller eşliğinde zikredilir. İbni Kemâl, beyitlerde gonca ile sevgilinin ağzı arasında küçüklük ve kırmızılık yönlerinden benzerlikler kurarken birçok beyitte sevgilinin söz söylemesini, goncanın açılması ile açıklamıştır. Ayrıca bazı beyitlerde goncanın etrafındaki yeşil yaprakların açılması, onun yakasını yırtması şeklinde izah edilirken, kıpkırmızı olması da sevgilinin ağzına benzemeye çalıştığından dolayı azarlanması ve ağzına vurulup ağzının kanla dolması şeklinde izah edilmiştir.

Yılda bir kez görinür anda dahi eğlenmez

'Aceb ol gonca-dehen böyle niçün tîz açılur (g.102/2)

"Yılda bir kez görünüp, onda da fazla durmayan o gonca ağızlı acaba neden böyle tez açılır ki?"

Gonca gibi nice dem-beste olasun gül gibi

Aġzuñ aç tut sözüm aġzuñ tutmadın dest-i ecel (g.226/7)

"Gonca gibi ne zamana kadar susacaksın ki? Gel sözümü tut da, ecel eli ağzını kapatmadan önce gül gibi aç ağzını. "

Kimdir ol kim aġzına gonca diye kaddine serv

Servde reftâr olmaz goncada güftâr yok (g.189/2)

“Sevgilinin ağzına gonca, boyuna servi diyen kimdir? Servi yürüyemez, gonca da konuşamaz ki”

Hâr-ı ġamda gonca gibi nice bir kan yudalum

Lâle gibi sun kadeh gül gibi olalum ferah (g.38/5)

“Gam dikeni içinde ne zamana kadar gonca gibi kan yutalım? Lâle gibi kadeh sun ki biz de gül gibi ferâh olalım”

Hüsninüñ çağın geçürdi ağyâr ile ol gül-‘izâr

Hâr içinde geçdi hayfâ ki zamânı goncanuñ (g.206/4)

“O gül yanaklı sevgili, güzelliğinin çağını hep yabancılarla geçirdi. Yazık ki goncanın zamanı hep dikenler içinde geçti.”

Lebüñe öykündügiyçün gonca edebsizlik idüp

Urdılar şöyle kim ağzın tolu kan eylediler (g.95/4)

“Gonca edepsizlik ederek, dudaklarına benzemeye çalıştığı için onu dövdüler ve ağzını kanla doldurdular.”

5.2.3. Lâle

İbni Kemâl, beyitlerde lâleyi, ortasındaki siyahlıktan dolayı bağrı yanık âşıklara benzeterek ve Dîvân şiiri geleneğinde olduğu gibi kadeh ile olan benzerliğini vurgulayarak ele almıştır. Ayrıca birçok beyitte lalenin kırmızı renkte olması, sevgilinin aşkıyla kanlı gözyaşı dökmüş olmasına bağlanır.

Derdüñ ile kûhsâr urmış-durur gögsine seng

Kanlu yaşdan lâlezâruñ oldı yüzi la‘l-reng (g.200/1)

“Dağlar senin derdinle göğsüne taş vurmuştur. Lale bahçesi de döktüğü kanlı gözyaşlarından dolayı kıpkırmızı yüzlü olmuştur.”

Câm-ı la'lüñden beni iy lâle-ruh mest it didüm

Didi kim mest oldı câm lâle-i sîr-âbdan (g.293/4)

“Sevgiliye “ey lâle yanaklı, dudaklarının kadehiyle beni sarhoş et” dedim. Bana “kadeh taze laleden sarhoş oldu” dedi.

Ol ki nazük dil ola lâle gibi gülşende

Câmı almaz eline tâze bahâr olmayıcak (g. 192/5)

“İnce gönüllü olan kişi, gül bahçesinde, lale gibi ilkbahar olmayınca şarap kadehini eline almaz”

5.2.4. Menekşe

Hem kısa boylu hem de boynu eğri olduğu için Dîvân şiirinde tevazunun simgesi olarak kabul edilen ve şiirlerde benefşe şeklinde kullanılan menekşe, İbni Kemâl’in birçok beytinde geçtiği gibi iki gazelin (g. 215 ve 366) de redifini oluşturmaktadır. Aşağıda bu gazellerden seçilmiş birkaç beyit verilmiştir. Genel olarak sevgilinin saçıyla ilgili beyitlerde menekşeyi kullanan İbni Kemâl, geleneğe uygun olarak bir beyitte de menekşeyi tevazunun simgesi olarak kullanır.

Sünbül saçuñ öninde hacil olmadı ise

Başını benefşe ne içün aşağa salmış (g. 170/3

“Menekşe, senin sünbül gibi saçlarının önünde utanmadıysa, neden başını aşağı salmış?”

Ter gülleri yetişdi gülistân-ı hüsnüñüñ

Kimse almaz oldı bir pula bağın benefşenüñ (g. 215/6)

“Güzelliğinin gül bahçesinin taze gülleri yetişti. (Bu yüzden) kimse bir bğ menekşeyi bir pula almaz oldu.”

Zülfüñ gibi bir lahza kesilmezdi yanuñdan

Ger bulsa idi kudret-i reftârı benefşe (g. 366/ 8)

“Eğer menekşe yürümek için kendinde kuvvet bulsaydı, tıpkı saçların gibi senin

yanından bir an olsun ayrılmazdı."

5.2.5. Nergis

Çok yakışıklı birisi olduğu için peri kızları tarafından hayranlık duyulan biri olan Nergis, Eko ismindeki bir peri kızının aşkına cevap vermediği için bedduaya uğramış ve bir gün ırmaktan su içerken suda yüzünün aksini görünce, kendi güzelliğine meftun olup kendini kaybederek suya düşüp boğulmuş. İnanca göre düştüğü yerden nergis çiçeği çıkmıştır. Dîvân şiirinde şekil itibarıyla sevgilinin gözlerine benzetilen ve açık istiare yoluyla bazen de göz yerine kullanılan nergis, birçok beyit "yol gözlemek" deyimiyle birlikte kullanılır. Nergis İbni Kemâl Dîvânı'nda da sevgilinin gözleri ile kurulan benzetme ilgilerinde kullanılmıştır.

Nergis gözüñüñ hastasıdur beñzi sararmış

Lâle lebüñüñ teşnesidür bağrı sararmış (g.167/1)

"Benzi sararmış olan nergis, gözünün hastasıdır. Bağrı sararmış olan lâle de dudaklarına susamıştır."

Çeşmüñ hevesi nergisüñ uyhusını almış

Yollara bakup kalmağıla gözi kararmış (g.367/5)

"Gözlerinin aşkı, nergisin uykusunu kaçırmış. Yollara bakıp kaldığı için gözü kararmıştır."

Yüzüñi gözleyü yollarda kaldı nergis-vâr

Yüregi suya dönüp çekdi intizâr gözüm (g.264/2)

"Gözüm, yüzünü gözleyerek nergis gibi yollarda kaldı. Yüreği suyla dolup yollarını gözlüyor."

5.2.6. Reyhân

Dîvân şiirinde genellikle kokusundaki güzellik ve şekli yönünden sevgilinin saçlarına benzetilen reyhan, aynı zamanda şekli itibarıyla da beyitlerde yazıyla

ilişkilendilir. İbni Kemâl Dîvânı'nda da reyhan, hem saç hem de yazıyla ilişkili olarak kullanılmıştır.

Tağıdup sünbüllerüñ göñlüm perîşân eyledüñ

Gösterüp reyhân-ı hattuñ ‘aklı hayrân eyledüñ (g.201/1)

“Sünbül (gibi olan saçlarını) dağıtarak gönlümü perîşan eyledin. Yüzünün reyhan çiçeği gibi güzel olan tüylerini göstererek aklımı hayrân eyledin ”

Gice gündüz gözleyüben zülf-i reyhânuñ yüzin

Gözlerüm nergis gibi kalmış-durur yollarda (g. 329/5)

“Gözlerim gece gündüz senin reyhan saçlarını ve yüzünü gözlediği için nergis gibi yollarda kalmıştır.”

5.2.7. Sünbül

İbni Kemâl Dîvânı'nda sünbül, Dîvân şiiri geleneğine uygun olarak hem şekil ve renk bakımından hem de kokusu itibarıyla sevgilinin saçlarıyla arasında bir benzerlik ilişkisi kurulmuştur. Birçok beyitte de sevgilinin saçları için açık istiare yoluyla “sünbül” kelimesi kullanılmıştır.

Tağıdup sünbüllerüñ göñlüm perîşân eyledüñ

Gösterüp reyhân-ı hattuñ ‘aklı hayrân eyledüñ (g.201/1)

“Sünbül (gibi olan saçlarını) dağıtarak gönlümü perîşan eyledin. Yüzünün reyhan çiçeği gibi güzel olan tüylerini göstererek aklımı hayrân eyledin ”

Nâfe sünbül saçlaruñ yâdına şey'-lillâh ider

Pôst-pûş olmış dolaşur ‘ışkunuñ bâzârını (g.429/3)

“Nâfe (güzel koku), sümbül gibi saçlarının hatırasına “Allah rızası için bir şey” diyerek dilenir. Omzuna bir post giymiş aşkının pazarında dolaşır.”

Hırâm it nâz ile kıl bende bâğuñ serv âzâdın

Saçuñ bendini çöz sünbül eli bağlu ġulâm olsun (g.311/4)

"Bağda naz ile salın da serv-i âzâdı kendine köle kıl. Saçının bağını çöz, sünbül eli bağlı kölen olsun"

Şûrîde oldı sünbül-i zülfüñ yüzüñ görüp

Kimdür ki gül yüzüñ göre şûrîde olmaya (g.372/5)

"Saçının sümbülleri yüzünü görerek âşık oldu. Senin yüzünü görüp de âşık olmayan kim var ki?"

Her kaçan bâd-ı seher sünbül saçını şâneler

Pâreler kendüyi tîġ-ı hasret ile şâneler (g. 49/1)

"Seher rüzgârı ne zaman sevgilinin sünbül gibi saçlarını tararsa, taraklar hasret kılıcı ile kendilerini paralar."

Sünbül saçuñ öninde hacil olmadı ise

Başını benefşe ne içün aşaġa salmış (g. 170/3

"Menekşe, senin sünbül gibi saçlarının önünde utanmadıysa, neden başını aşağı salmış?"

5.2.8. Yasemin

Dîvân şiirinde semen şeklinde de kullanılan ve beyaz renkli yaprakları ve güzel kokusuyla sevgilinin saçı, yüzü, yanağı, sînesi ve teniyle benzerlik ilişkisi içinde beyitlerde yer alan yasemin, İbni Kemâl Dîvânı'nda daha çok sevgilinin saçının kokusuyla ilişkili olarak ele alınmıştır.

Sünbül saçı kim sâye sala yâsemen üzre

Reyhânları hayrân ide sahn-ı çemen üzre (g. 356/1)

"(Sevgilinin) sünbülü andıran saçları yasemin üzerine gölge salarsa, çimenlikteki reyhanları hayran bırakır"

Mâteminde hüsnüñüñ hattuñ siyeh-pûş olalı

Yüzini yırtup semen sünbül saçın yolmış-durur (g. 56/4)

“Güzelliğinin mateminde ince tüylerin siyah giyindiğinden beri, yasemen yüzünü yırtmış sünbül de saçlarını yolmuştur.”

Şiken şiken semen-i müşg-bârı gördüñ mi
Girih girih resen-i âb-dârı gördüñ mi (g. 4351)

“Büklüm büklüm olan kokulu yasemeni gördün mü? Kıvırcık kıvırcık olan taze halatı gördün mü?”

5.2.9. **Sûsen**

Sivri, uzun ve keskin görünümlü yeşil çanak yaprakları yüzüznden Dîvân şiirinde daha çok kılıç, tîğ, hançer ve şemşîr gibi keskin aletler yanında dil ve asker gibi ögelerle de benzerlik kurularak ele alınan sûsen, İbni Kemâl Dîvânı’nda da daha çok kılıç ve hançerle birlikte kullanılmıştır.

Görüp yalıñ kılıç sûsen elinde

Hazer idüp ele almış siper gül (240/6)

“Sûseni elinde yalın kılıçla gören gül, korkarak eline siper aldı.”

Döymeyüp sûsen firâkına senüñ

Sînesinden düşmek ister hançere (g. 354/3)

“Senin ayrılığına dayanamayan sûsen, göğsü üzerinde hançere düşmek ister”

Serv ü sûsen kadd ü hattuña kul olsun ko ki tâ

Ne kadar âzâdeler varsa ġulâm olsun saña (g. 9/3)

“Servi ve sûsen çiçeği senin boyuna ve yüzündeki ince tüye kul olsunlar ki ne kadar hür varsa hepsi sana köle olsunlar”

5.2.10 Erguvân

Taç yaprakları kırmızı renkte olduğu için Dîvân şâirleri tarafından *şarap*la özdeşleştirilen erguvân, İbni Kemâl Dîvânı'nda da iki yerde geçmekte ve her iki beyitte de kırmızı rengiyle ele alınmaktadır.

Haddüñe lâle dirdüm lâle olaydı gül-bû

Kaddüñe serv dirdüm serv olsa erġavân-had (g.42/3)

"Lâle gül kokulu olsaydı, yanaklarına lâle derdim. Servi eğer erguvan yanaklı olsaydı, boyuna servi derdim. "

Devr-i ruhuñda kanumı içse lebüñ n'ola

Gül mevsimi irişdi mey-i erġavân gerek (g. 218/4)

"Dudakların, (ay gibi parlak) yanaklarının devrinde benim kanımı içse ne olur ki? Gül mevsimi erişti, erguvan renkli şarap gerekir."

5.2.11. **Nilüfer**

Suda yeşeren bir çiçek olan nilüfer, Dîvân şâirleri tarafından daha çok suyla ilişkili olarak ele alınır. İbni Kemâl de gözyaşı içinde kalmış olan yüzüyle nilüfer arasında görünüş bakımından bir benzerlik kurarak bu çiçeği ele alır.

Gül yüzinüñ şebnemi bahr-i melâhat dürleri

Nîl-gûn hâli letâfet cûyınuñ nîlûferi (g. 389/5)

"Sevgilinin gül gibi güzel yüzündeki çiy tanesi, güzellik denizinin incisidir. Lacivert renkli benleri ise nezaket nehrinin nilüferidir."

Rûy-i zerdüm su içinde kaldı nîlûfer gibi

Bahr-ı 'ışkuñ mevci geldi aşdı başumdan benüm (g. 244/2)

"Sararmış olan yüzüm, nilüfer gibi su içinde kaldı. Aşk denizinin dalgası geldi, başımdan aştı."

Şöyle tutdı rûy-ı zerdümi gözümüñ yaşı kim

Su içinde ġark olupdur berg-i nîlûfer gibi (g. 402/3)

“Gözyaşım, sararmış yüzümü öyle kapladı ki (yüzüm) su içinde boğulmuş olan nilüfer yaprağı gibi olmuştur.”

5.2.12. Zanbak

İnce ve beyaz yapraklı, güzel kokulu bir çiçek olan zambak, Dîvân şiirinde çok sık kullanılmaz. *Sûsen ve zanbak çiçeğine Acemler "seccade" derler ve bunları seccadesi omuzunda zahide teşbih ederler.*[111] İbni Kemâl Dîvânı’nda tek bir yerde geçen zanbak seccadesini omuzuna alarak gezen iki yüzlü bir zahid tiplemesiyle verilmiştir.

Zanbak bugün omuzına seccâdesin alur

Dün gülşene şarâb taşırdı kabak kabak (g. 193/5)

“Zambak bugün omzuna seccadesini alıp geliyor fakat dün gül bahçesine kabak kabak şarap taşırdı”

5.3. Meyveler

Dîvân şâirleri, meyveleri şekil, koku, tat ve renk açısından farklı kavramlarla aralarında çeşitli yönlerden ilişki kurarak ele almışlardır. Beyitlerde meyve anlamında *mîve, bâr* ve *semer* gibi kelimeleri kullanan şâirler, bu kelimelerle daha çok olumlu ve soyut ögeler arasında benzerlikler kurarak şiirlerinde pek çok meyve ağacına ve bu ağaçların meyvelerine yer vermişlerdir.[112]

---

[111] Ahmet Talat Onay, **a.g.e.**, s. 289

[112] Dîvân şiirinde meyvelerin kullanım sıklıklarına dair sayısal veriler, bunların değişik ögelerle ilişkilendirilmelerinde başvurulan yöntemler ve meyvelerin işaret ettikleri anlam çerçeveleri hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz: **“**Yavuz Bayram, “Klasik Türk Şâirlerinin Gözüyle Meyveler”, **Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları**, 2007, S. 2/4, s. 220-227”

5.3.1. Nar

Enâr, rummân ve gülnâr şeklinde de geçen nâr, Dîvân Türk şiirinde en çok geçen meyvedir. Şâirler kırmızı renkli küçük taneleri olan narı bu taneleri yanında kırmızı renkli v eparlak kabuğu ve renkli çiçekleri ile de şiirlerine konu edinmişlerdir. Şâirler tarafından daha çok sevgilinin yüzü, yanağı, sînesi, ağzt ve dudaklarıyla benzerlik içerisinde kullanılan nârı, şiirlerinde sevgilinin kırmızı yanağıyla ilişkili olarak kullanan İbni Kemâl aşağıda verilen ilk beyitte de görüleceği üzere nârın kırmızı renkli olması yanında tüysüz ve parlak bir kabuğa sahip olması açısındanbu ilişkiyi kurmaktadır.

Zülfinüñ târı ki ruhsâruñda olmış pîç pîç

Mâr ola mı lâlezâr üstinde ya nâr üzre kıl (g. 232/2)

“Saçının teli, yanağında kıvrım kıvrım olmuş. Lâle bahçesinde yılan veya nâr üzerinde kıl olur mu hiç?”

Oldı dil pervânesi bir şem‘-i ruhsâruñ yine

Yakdı şevkı cânumı bir yüzi gül-nârun yine (g. 350/1)

“Gönül, yine yanakları mum gibi parlak olan birine pervane oldu. Yüzü nar gibi parlak olan birinin aşkı yine canımı yaktı.”

5.3.2. Bâdem

Dîvân şâirleri tarafından en sık kullanılan meyvelerden olan bâdem, şiirlerde daha çok şekli bakımından sevgilinin gözleriyle benzerlik kurularak kullanılır. İbni Kemâl Dîvânı’da sadece bir yerde geçen badem, ilgili beyitte tadının acılığı ve göze benzerliğiyle ele alınmıştır.

Lebleriyle çeşm-i hışm-âlûdını sordum didi

Piste-i şîrîn-durur ol bu acı bâdem-durur (g. 51/2)

“(Sevgilinin) dudaklarını ve kızgın bakışlı gözlerini sordum. O fıstık bu da acı bademdir, dedi.”

5.3.3. Şeftali

Kokusunun güzel olması yanında sulu bir meyve de olduğu için şâirler tarafından sevgilinin dudağı ve bûsesi ile özdeşleştirilen şeftali, İbni Kemâl'in şiirlerinde de sevgilinin busesi vesilesiyle anılır.

Zülf-i müşgîn hûşedür ruhsârı la'lîn sîbdür

Tâze hurmâ lebleri şeftâlü-yi ter bûsesi (g. 391/3)

"Güzel kokulu saçı başaktır, yanakları da kıpkırmızı elmadır. Dudakları taze hurma, öpücüğü ise taptaze şeftalidir"

Göñül ol kadd ile bu zülf-i çemenden ne biter

Bunda şeftâlü mi olur baña andan ne biter (g. 100/1)

"Ey gönül, (sevgilinin) boyuyla saçında ne yetişir? Bunda (boyda) şeftalimi olur bana, ondan (saçtan) ne biter?"

Ko dirilsün bûsenüñ şeftâlüsi olmış-durur

Suñ içilsün câm-ı la'lüñ nice bir tolmış-durur (g. 56/1)

"Öpücüğünün şeftalisi olmuştur, bırak dirilsin. Dudaklarının kadehi dolmuştur, sun içilsin.

5.3.4. Elma

Dîvân şiirinde "alma" ve "sîb" şeklinde geçen ve daha çok sevgilinin çenesi (gabgab, zenehdân, zekân) için benzetme ögesi olarak kullanılan elma, bazı beyitlerde de âşığın yanağı, gözleri, ve mihr ü mâh ile de ilişkilendirilir. İbni Kemâl Dîvânı'nda elma, sevgilinin yanağıyla olan benzerliği, geceleri dolunay ışığıyla kırmızı renkte parlamasıyla ele alınmıştır.

Zülf-i müşgîn hûşedür ruhsârı la'lîn sîbdür

Tâze hurmâ lebleri şeftâlü-yi ter bûsesi (g. 391/3)

"Güzel kokulu saçı başaktır, yanakları da kıpkırmızı elmadır. Dudakları taze hurma, öpücüğü ise taptaze şeftalidir"

Kana boyandı ruhuñ şevkıyla zülfüñde göñül

Sîbe beñzer kim giceler reng alur mehtâbdan (g. 293/3)

"Gönül, saçlarında yanağının aşkıyla kana boyandı. Gece vakti mehtaptan renk alan elmaya benzer."

Ol ki ‘ışkuñda sararmışdur yüzi ayva gibi

Oynadur bu künbed-i mînâyı bir alma gibi (g. 386/1)

"Senin aşkında yüzü ayva gibi sararan kişi, bu gökyüzünü bir elma gibi oynatır."

5.3.5. Ayva

Yuvarlak ve sarı renkli bir meyve olan ayva, Dîvân şiirinde genellikle âşığın yüzü ile ilişkilendirilmiştir. Dîvân şâirleri, aynı zamanda eyvâ kelimesini tevriyeli bir şekilde "eyvâh, eyva/ayva" anlamlarında da kullanmışlardır. Bunlar dışında şiirlerde ayva ile âşığın yanağı, sevgilinin çenesi, güneş ve ay arasında da benzerlikler kurulmuştur. İbni Kemâl ise ayvayı, tek bir beyitte, aşığın sararmış yüzünden bahsederken kullanmıştır.

Ol ki ‘ışkuñda sararmışdur yüzi ayva gibi

Oynadur bu künbed-i mînâyı bir alma gibi (g. 386/1)

"Senin aşkında yüzü ayva gibi sararan kişi, bu gökyüzünü bir elma gibi oynatır."

5.3.6. Fıstık

Şiirlerde "piste" şeklinde geçen fıstık, hem küçük hem de lezzetli bir meyve olması hasebiyle sevgilinin dudağı ve ağzı için temel bir benzetme ögesi olarak kullanılmıştır. İbni Kemâl de sadece bir beyitte kullandığı fıstık kelimesini, sevgilinin dudağıyla özdeşleştirmiştir.

Lebleriyle çeşm-i hışm-âlûdını sordum didi

Piste-i şîrîn-durur ol bu acı bâdem-durur (g. 51/2)

"(Sevgilinin) dudaklarını ve kızgın bakışlı gözlerini sordum. O fıstık bu da acı

bademdir, dedi.”

5.3.7. Hurma

“Rutab” ve “nahl” kelimeleriyle de şiirlerde geçen hurma, lezzetli bir meyve olması hasebiyle sevgilinin dudağıyla benzerlik ilişkisi içinde kullanılırken hurma fidanı da sevgilinin boyuyla ilişkilendirilerek ele alınır. İbni Kemâl de hurmayı gelneğe uygun şekilde sevgilinin dudağıyla özdeşleştrerek kullanırken, bir beyitte de Anadolu’da hurmanın Hindistan’dan gelen kişiler tarafından satıldığını da vurgular.

Zülf-i müşgîn hûşedür ruhsârı la‘lîn sîbdür

Tâze hurmâ lebleri şeftâlü-yi ter bûsesi (g. 391/3)

“Güzel kokulu saçı başaktır, yanakları da kıpkırmızı elmadır. Dudakları taze hurma, öpücüğü ise taptaze şeftalidir”

Nahl-i kaddüñ şöyle ‘âlîdür ki hurmâ-yı lebüñ

Virmege virseñ icâzet irmege yok dest-res (g. 154/2)

“Boyunun fidanı öyle yücedir ki dudağının hurmasını almak için izin versen de onu almaya ulaşabilecek el yok!”

Gül ruhları yanında gören leblerini dir

Kim gördügi var gül budağında bite hurmâ (g. 16/4)

“(Sevgilinin) gül gibi yanaklarının yanında dudaklarını gören “gül budağında hurma yetiştiğini gören var mı?” der”

Gördügümce lebleri üstinde müşgîn hâlini

Sanuram kim Rûma gelmiş Hindûdur hurmâ satar (g.65/2)

“Dudaklarının üzerinde gördüğüm kokulu benini, Anadolu’ya gelip hurma satan bir Hindû sanırım.”

5.3.8. Unnâb (Çiğde)

Küçük ve lezzetli bi meyve olan ve şiirlerde "unnâb" ve "hünnâb" şeklinde geçen çiğde, sevgilinin dudağıyla benzerlik içerisinde kullanılır. Ayrıca, kanı durudurduğuna ve kan dolaşımını sakinleştirdiğine de inanılmaktadır.[113]

Kanumuz kurutdısa 'unnâb-ı la'li ġam degül

Çün mizâc-ı 'âşıkı hıfz itmege sevdâ yiter (g. 74/2)

"Sevgilinin unnâb gibi olan dudağı, kanımızı kuruttuysa, gam değil! Çünkü Âşığın mizacını korumak için sevda yeter. "

5.3.9. Dut

Dîvân şiirinde pek geçmeyen dut, İbni Kemâl Dîvânı'nda yumuşak yaprakları vesilesiyle ele alınır.

Kirpügi derdi yüreġümde bitelden derd ü ġam

Bu müşebbek sînemi döndürdi tut yaprağına (g. 381/4)

"(Sevgilinin) kirpiğinin derdi yüreğimde yetişmeye başladığından beri, dert ve gam kafes gibi olan sinemi dut yaprağına çevirdi. "

İNSAN

İbni Kemâl Dîvânı'nda insan unsurunun ne şekilde ele alındığı, özellikle sevgili ve âşık tipleriyl bunlara ait unsurların hangi benzetme ve hayaller eşliğinde beyitlerde işlendiği konusunda daha önceden bir Yüksek Lisans tezi[114] yapılmış olduğu için, çalışmamızda bu konuda tekrara düşmemek adına bu konu incelenmemiştir.

---

[113] Abdülkerim Gülhan, "Dîvân Şiirinde Meyveler ve Meyvelerden Hareketle Yapılan Teşbih ve Mecazlar", **Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları**, 2008, S. 3/5, s. 358.

[114] Gülderen Çelik, **İbn-i Kemâl Dîvânı'nda İnsan Unsuru**, Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 2005.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Hukukçu, kelamcı, tarihçi, fakîh ve şeyhülislam olması yanında XVI. yüzyıl Dîvân şiirinin de önemli temsilcilerinden olan İbni Kemâl'in Dîvânı'nda 2 kaside, 440 gazel, 1 murabba, 1 terci-i bend, 94 kıt'a, 39 nazm ve mesnevî nazım şekliyle yazılmış birkaç beyitlik 15 şiir bulunmaktadır. Dîvândaki 2 kasidenin biri "hançer" diğeri de "üstine" rediflidir. Bu iki redifli kasideler Tük Edebiyatı'nda çokça görülür. II. Bayezid, Yavuz Selîm ve Kanûnî dönemlerinde yaşamış olan İbni Kemâl sadece 2 kaside yazmıştır. Bu kasidelerde de muhatabın kim olduğu, kasidenin kime sunulduğu belli değildir. Ayrıca birçok şaire nazire yazmış olan İbni Kemâl'in, kendi gazellerini tanzir etmiş olan Muhibbî mahlaslı Kanûnî'nin tek bir gazeline bile nazire yazmamış olması da göz önüne alındığında şairin "istiğnâ" sahibi olduğu söylenebilir.

Şairin edebî yönünün tezkirelerde ihmal edildiğini, kendisinin gerek tezkirelerde gerekse de modern kaynaklarda daha çok ilmî yönüyle ön plana çıkarıldığını görmekteyiz. Şiiri hakkında "zihaf ve imâlelerle dolu" olduğu şeklindeki genel yargıya katılmamaktayız. Zira Dîvân'ı üzerinde yaptığımız incelemede aruza son derece hâkim olduğu, herhangi bir şairden çok daha fazla sayıda aruz kusuru işlemediği tespit edilmiştir. Kendisinin aruzda bazen anlam ve ahenge bağlı olarak değişiklik yaptığını, mısra'ı daha anlamlı kılmak veya vezne uymak amacıyla ulamayı kesintiye (sekt) uğrattığını ve ayn (ع) harfinin vezin gereği bazen açık bazen de kapalı hece olarak kullanıldığı görülmektedir. İbni Kemâl'in şiirlerinde Türkçe sözcüklerde med yaptığını, çoğu yerde de bunun anlamla ilişkili olduğunu görürüz. Şiirlerinde diğer Dîvân şairleri gibi bazen zihaf ve imale yapan şairin kaynaklarda zikredilen çoklukta bu kusuru işlemediği görülür. Dolayısıyla İbni Kemâl'in şiirlerinde aruz veznini başarıyla uyguladığını söyleyebiliriz.

İbni Kemâl Dîvânı'nda kafiyenin son harfine göre en çok râ harfi (ر) ile 93 gazel yazıldığı görülmektedir. Bunun dışında sırasıyla en çok "He ه", "Ye ى ", "Nun ن", "Mim م" ve "Kef ك " harfleriyle gazel yazmıştır. Dîvân şâirlerinin genel tercihlerine baktığımız zaman da sırasıyla en çok "ra ر", "Ye ى ", "He ه", "Nun ن", "Mim م" ve "Kef ك " harflerini kullandığını görürüz. Şair her harften gazel yazmış ve dolayısıyla müretteb Dîvân yazma geleneğine uymuştur.

Kafiye ilmi konusunda bilinen müstakil olarak yazılmış en eski Türkçe metin olan Kafiye Risâlesi'ni yazmış olan İbni Kemâl'in şiirlerinde ciddi kafiye kusurlarına rastlanmaz. Fakat kendisinin bu risalede örneklerle açıkladığı "ikfâ" kusurunu kendi şiirlerinde birkaç kere işlemiş olduğu görülmektedir. Bu da şairin beyitlerde "ses"i kurallara tercih ettiğini göstermektedir.

İbni Kemâl'in şiirlerinde belâgatin bedi ve beyan konuları içinde yer alan edebî sanatların tümüne örnekler bulunmaktadır. Bunların içinde Dîvân şiiri kalıpları içinde orijinalliği yakaladığı beyitler de mevcuttur. Dönemindeki şairlerin pek tercih etmediği redd-i matlaa dîvânında beş kere yer veren şair, aynı zamanda belli mısraları da farklı gazellerde tekrarlamaktan da çekinmez. Birçok beytinde düşüncelerini az ve öz sözle (icâz-ı kısar) ifade eden İbni Kemâl'in şiirlerinde kelime fazlalığı (haşiv) ve sözü uzatma (itnâb) gibi hususlara pek rastlanmaz. Ayrıca kelimenin ve söz diziminin fesahatini bozan kusurların pek görülmediği şiirlerde, zincirleme isim tamlamasına (tetâbü-i izâfât), kelimede söyleyiş güçlüğüne (tenafür-i hurûf), kelimede anlaşılma güçlüğüne (garabet), söz diziminde kuralsızlığa (za'f-ı telif) ve kelime yapısında kuralsızlığa (kıyasa muhalefet) pek rastlanmaz. Bu hususlara örnek teşkil edebilecek az sayıdaki beyit çalışmamızda gösterilmiştir.

Şiirlerinde ifade ettiği fikri ispat için bir atasözünü veya halk arasında kullanılan hikmetli bir sözü delil getirmek, İbni Kemâl'in üslubunun en belirgin özelliğidir. Îrâd-ı mesel dediğimiz bu sanata hemen hemen her gazelinde rastladığımız İbni Kemâl, bu sanatı çoğu zaman temsilî teşbih şeklinde kullanır.

İbni Kemâl'in şiirlerinde harflerin şekil özelliklerinden faydalanarak bir takım kelime oyunları yapıldığı görülür. Genelde sevgiliyi ve ona ait özellikleri överken bu yola başvuran şâir için bu ifade tarzı, şâirlik kimliğini belirginleştirerek onu diğerlerinden ayıran bir üslup özelliği haline gelir

İbni Kemâl'in şiirlerinde tekrarlar hariç olmak üzere 3713 kelimenin kullanıldığı ve bu sayının diğer Dîvân şairlerinin kullandığı kelime sayısından düşük olduğu görülmektedir. İbni Kemâl'in şiirlerinde kullandığı kelimelerin büyük çoğunluğu Arapça ve Farsça kökenli olup (%74) Türkçe kelime sayısı bunlara göre oldukça azdır. Fakat bu oranı belirleyen kelimelerin çoğu bugün de dilimizde

oldukça sık kullanılan ve herkesin anladığı kelimelerdir.

Sosyal hayata ait hemen hemen tüm unsurlara şiirlerinde yer veren İbni Kemâl'in şiirlerinde kullanılan isimler tasnif edildiğinde dikkati çeken ilk husus, şeyhülislâm olmasına rağmen kendisinin dînî-tasavvufî kelime ve terimleri herhangi bir Dîvân şairinden daha fazla kullanmadığı ve şiirlerinde kullandığı birtakım dînî terimlerle âyetlerden alıntıladığı kelime ve ibarelerin de gazellerde anlatılan sevgiliye ait hususların ifade edilmesinde genellikle teşbih unsuru olarak kullanılan birer sembolden ibaret olduğudur. Birtakım ilmî terim, tabir ve deyimlerle şeyhülislamlık mesleğine ait bazı terimleri sıklıkla kullanan şairin askerlikle ilgili terimleri ve savaş araçlarının isimlerini de şiirlerinde çokça kullandığı görülmektedir. İnsan bedenine ait her türlü ayrıntının zikr edildiği şiirlerde, özellikle sevgilinin yüzüne ait unsurlar farklı farklı benzetmeler eşliğinde ele alınır. İbni Kemâl'in gazel nazım şeklinin bütün gereklerini yerine getirerek sevgiliye dair her türlü ayrıntıyı farklı kelime ve ifade şekilleriyle defalarca tekrarladığı, şaraba dair her türlü unsuru şiirine konu edindiği görülür. Nitekim dîvânda en çok kullanılan kelimelerin sevgilinin saçı, yüzü, gözü, beni, boyu, ağzı ve dudakları gibi güzellik unsurları ve bunların benzetilenleriyle aşka ait unsurlar olduğu görülmektedir.

İbni Kemâl'in şiirleri muhtevâ açısından Dîvân şiiri geleneğiyle paralellik göstermektedir. Dînî ve tasavvufî konuların yanında sosyal hayata dair birçok ayrıntı, farklı bilim dallarına ait birtakım terimler, mitoloji ve Dîvân şiiri geleneği içinde şekillenen ideal sevgili tipine dair hayaller vb. İbni Kemâl'in şiirinin muhtevasını oluşturmaktadır. Burada dikkat çeken bir husus da dîvân tertip eden diğer şeyhülislam şâirler gibi İbni Kemâl'in de saf dînî ve tasavvufî şiirler yazmadığı, özellikle de gazellerinde şarabı ve meyhaneyi serbestçe ve şevkle terennüm edebildiğidir. Bunun şeyhülislamlık makamıyla değil, bu şiirin geleneğiyle ilgili olduğu konusunda çalışmamızın giriş kısmında gerekli açıklamalar yapılmıştır.

Dîvânı üzerinde yaptığımız bu çalışma göstermektedir İbni Kemâl, şiirin teknik yönlerine hâkim olan, Dîvân şiirinin geleneğini çok iyi bilip bu geleneğin belirlediği sınırlar içerisinde orijinal beyitler de terennüm edebilen bir şairdir. Şeyhülislamlık makamında bulunması onun özellikle gazellerde bu şiirin gerektirdiği tarzda beyitler yazmasını engellememiştir. Mahlas kullanmamayı tercih eden şair,

buna rağmen kendisiyle anılacak ve başkalarının şiirleriyle karışmayacak şiirler terennüm edebilmiştir. Bu bile tek başına onun önemli bir Dîvân şairi olduğunun ispatı olmaya yetmektedir.

KAYNAKÇA

Akay, Hasan — **Cenab Şehabeddin'nin Şiirleri Üzerine Stilistik Bir Araştırma**, İstanbul, Kitabevi, 1998.

Akkaya, Mehmet — "Dîvân Şâirlerinin Gazellerinde Harf Tercihleri ve Redif Konusu", **İlmî Araştırmalar,** 1996, s.19-24.

Aktaş, Şerif — **Edebiyatta Üslûp ve Problemleri**, 4.bs., Ankara, Akçağ Yay., 2002.

Akün, Ömer Faruk — "Dîvân Edebiyatı", **DİA,** C. 9, İstanbul, 1994, s.414-425.

Alıcı, Lütfi — "Klasik Türk Edebiyatı'nda Mürâca'a Şiirler", **İlmî Araştırmalar**, İstanbul, Güz, 2002, S. 14, s.1-15.

Altıntaş, Hayrani — "İbn Kemâl ve Tasavvuf", **Şeyhülislâm İbn Kemâl Sempozyumu**, TDV Yay., Ankara, 1989, s. 194-198.

Alvan, Türkan — **Emri Dîvânı'nın Nazım Bilgisi ve Belagat Yönünden İncelenmesi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2005.

Ambros, Edith Gülçin — "Osmanlı Gazelinin Uzunluğunda Görülen Gelişmeler: 16. yüzyılda Durum", **Osmanlı Dîvân Şiiri Üzerine Metinler**, (Haz. Mehmet Kalpaklı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s.473-482.

Ateş, Ahmed — "Gazel", **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, s.730-733.

Banarlı, N.Sami — "İmâle", **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi Ansiklopedisi**, C.I., İstanbul, MEB Yay., 1971, s.158-160.

Batislam, Dilek — "Dîvân Şiirinde Hazan", **Diriözler Armağanı**, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2003, s.155-174.

____________ — "Dîvân Şiirinde Sabâ", **Osmanlı Tarihi Araştırmaları XXVI, Prof. Dr. Mehmet Çavuşoğlu'na Armağan II,** İstanbul, 2005, s.95-117.

Bayraktutan, Lütfi — **Şeyhülislâm Yahyâ, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Karşılaştırılmış Metni**, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Erzurum, 1985.

Bayram, Yavuz — "Klasik Türk Şâirlerinin Gözüyle Meyveler", **Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları**, 2007, S. 2/4, s. 220-227.

_______________ — "Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler", **Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları**, 2007, S 2/4, s. 209-219.

Beyatlı**,** Yahya Kemâl — **Edebiyata Dair**, İstanbul, Dergâh Yay., 1971.

Bilkan, Ali Fuat; Çetindağ, Yusuf — **Şeyhülislâm Şâirler**, Hece Yayınları, Ankara, 2006.

Çavuşoğlu Mehmet, — **Necati Bey Dîvânı'nın Tahlîli**, İstanbul, MEB Yay., 1971.

Çelebioğlu, Âmil — **Kanûnî Sultan Süleymân Devri Türk Edebiyâtı**, İstanbul, 1994.

Çelik, Gülderen — **İbn-i Kemâl Dîvânı'nda İnsan Unsuru**, Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 2005.

Çetin, Nihad M. — "Aruz", **DİA**, C. 3, İstanbul, 1991, s.424-425.

Çetindağ, Yusuf — "Dîvân Şiiri Geleneğinde Meslek ve Şâir Şeyhülislamların Dîvânlarında Dinî ve Meslekî Terimler", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, 2006, s.13-29.

Daşçıoğlu, Yılmaz — **Behçet Necatigil'in Şiirlerinin Şekil ve Muhteva Yönünden İncelenmesi**, Sakarya Üniversitesi (Yayınlanmamış doktora Tezi)., 2001.

Demirel, Şenel — "Dîvân Şiirinde Redd-i Matla", **Bilig Dergisi**, sayı: 31,Güz-2004, s.161-177.

Dikmen, Melek Kahraman — **Klasik Türk Şiirinde Dinî-Tasavvufî ve Dindışı (Profane) Şiir Tasnifi ve Şeyhülislam Yahya Örneği**, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2004.

Elmalı, Hüseyin — "Kaside", **DİA,** C. 24, İstanbul, 1996, s.562-564.

Erbay, Erdoğan — **Dîvân Edebiyatı Üzerine Tenkid, Değerlendirme ve Tartışmalar**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1996.

Eyüboğlu, İsmet Zeki — **Dîvân Şiirinde Sapık Sevgi**, Broy Yay., İstanbul, 1991.

Ergin, Muharrem — "Melihi", **İÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. II, İstanbul, 1947, S. 1-2, s. 58-78.

Fâik Reşâd — **Eslâf**, İstanbul, 1311.

________________ — **Târih-i Edebiyât-ı Osmâniye**, İstanbul, (tarihsiz).

Gülhan, Abdülkerim — "Dîvân Şiirinde Meyveler ve Meyvelerden Hareketle Yapılan Teşbih ve Mecazlar", **Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları**, 2008, S. 3/5, s. 345-375.

Gündoğar, Hamdi — "Mutezile Mezhebinde İnsanın Fiilleri Problemi",**Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: VIII / 2, Sivas, 2004, 205-218

Hâmid Vehbî — **Meşâhir-i İslâm**, İstanbul, 1301.

Hasan Yaver — **Kitâb-ı Fenniyye-i Eş'âr,** İstanbul Üniversitesi Ktb. T.Y. 5458.

İlaydın, Hikmet — "Dehhânî'nin Şiirleri", **Ömer Asım Aksoy Armağanı**, Ankara 1978, s. 137-176.

İpekten, Haluk — **Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz**, Dergah Yay., İstanbul, 2005.

Kaplan, Mehmet — **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar,** C.I**,** İstanbul, 1992.

Kavruk, Hasan — **Şeyhülilâm Yahya Dîvânı**, MEB Yay., Ankara, 2001.

Kılıç, Filiz, — **Âşık Çelebi Meşâirü'ş-Şuârâ**, İstanbul, Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2010.

Kınalızâde Hasan Çelebi — **Tezkiretü'ş-Şuarâ** (Haz. İbrahim Kutluk), TTK Basımevi, Ankara, 1978.

Kocatürk, Vasfî Mâhir — **Türk Edebiyâtı Tarihi**, Ankara, 1970.

Köksal, M. Fatih — **Edirneli Nazmî, Mecmaü'n-Nezâir**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2001.

Köprülü, Fuad, Ş. Süleymân **Yeni Osmanlı Târih-i Edebiyâtı**, İstanbul, 1333.

Kurnaz, Cemal “Dîvân Şiirinde Belge Redifler“,**Yedi İklim**, C.X., no.67, Ekim-1995, s.65-68.

Levend, Agâh Sırrı A**rap-Fars ve Türk Edebiyatlarında Leyla ve Mecnun Hikâyesi**, Ankara, 1959.

Mansuroğlu, Mecdut **Anadolu Türkçesi (XIII. Asır) Dehhânî ve Manzumeleri**, Bürhaneddin Erenler Matbaası, İstanbul, 1947

Mecdî **Hadâiku'ş-Şakâyık**, C.1. İstanbul, 1269.

Muallim Nâcî, **Istılahât-ı Edebiyye** (Haz. M. A. Yekta Saraç), Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2004.

Necatigil, Behçet **Bütün Eserleri-5** (Haz. A.Tanyeri-H.Yavuz), İstanbul, Cem Yay., 1983.

Onay, Ahmet Talat **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar** (Haz. Cemal Kurnaz)**,** MEB. Yay., İstanbul, 1996.

Onur, Esra — "Manastırlı Mehmet Rıfat'ın Mecâmiü'l-Edeb Adlı Eserinin Fesahat Kısmı", **Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları**, 2007, S.2/3, s.418-427.

Pakalın, Mehmet Zeki — **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri,** C.I., MEB Yay., İstanbul, 1993.

Saraç, M. A. Yekta — **Şeyhülislâm İbni Kemâl: Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Bazı Şiirleri**, Risâle Yayınları, İstanbul, 1995.

________________ — **Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat**, 3F Yayınları, İstanbul, 2008.

________________ — **Klasik Edebiyat Bilgisi: Biçim-Ölçü-Kafiye**, 3F Yayınları, İstanbul, 2007.

________________,Çiçekler, Mustafa — "İbni Kemâl'in Kafiye Risâlesi", **İÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C.XXVIII, İstanbul, 1998, s.445-477.

Sehî Beg — **Hişt Bihişt**, (neşr. Günay Kut), Cambridge (USA), 1978.

Sofuoğlu, Mehmed — **Sahih-i Müslim ve Tercümesi**, İrfan Yayıınevi, İstanbul, 1970.

Solmaz, Süleyman — **Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı (İnceleme-Metin)**, Ankara, 2005.

Tansel, F.Abdullah — "Muallim Nâci ile Recâizâde Arasındaki Münakaşalar", **Türkiyât Mecmuası,** C.X, İstanbul, 1953, s.159-200.

Tarlan, Ali Nihat — **Şeyhî Dîvânı'nı Tetkîk**, İstanbul, İ.Ü.E.F.Yay., 1964.

Taşdelen, Hasan — **Kemâl Paşazade Hayatı, Eserleri ve Belâgatle İlgili Görüşleri**, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 1995.

Timurtaş, Faruk Kadri — **Osmanlı Türkçesine Giriş**, Alfa Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, 2008.

Tolasa, Harun — **Sehi,Latifi, Aşık Çelebi Tezkirelerine Göre XVI. yy.'da Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi,** Ege Üniv. Edeb. Fak. Yay., İzmir, 1983.

Tökel, Dursun Ali, **Dîvân Şiirinde Mitolojik Unsurlar: Şahıslar Mitolojisi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000.

Uraz, Murat **Şeyhülislam Yahyâ Hayatı, Şahsiyeti ve Şiirlerinden Parçalar**, Tefeyyüz Kitaphânesi, İstanbul, 1944.

Yağcıoğlu, Songül **Fuzûlî ve Bâkî Dîvânlarının Karşılaştırılması,** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2009

Yavuz, Kemâl **Mu'înî'nin Menevî-i Murâdiyye'si: Mesnevî Tercüme ve Şerhi**, Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Konya, 2007.

Yazar, Sadık "XIV-XV ve XVI. Yüzyıl Türkçe Dîvânlarında Yer Alan Arap Meseller (Atasözleri)i", **38. ICANAS Bildirileri**, C. IV, Ankara, 2008 , s. 1777-1803.

Yetiş, Kazım **Belâgatten Retoriğe**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2006.

Yılbır, Şule **Zâtî Dîvânı'ndaki Kelime Grupları ve Söz Varlığı**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2010.

Yılmaz, Mehmet **Edebiyâtımızda İslâmî Kaynaklı Sözler**, Enderûn Kitâbevi, İstanbul, 1992.

______________ Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü, Sütun Yayınları, İstanbul, 2008.

Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli (Haz. Hayrettin Karaman vd.), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1999

ÖZGEÇMİŞ

1980 yılında Batman'da doğdum. Ilk ve Orta öğrenimimi Bitlis'te tamamladım. 1999 senesinde kayıt yaptırdığım Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden 2003 Haziran döneminde mezun oldum. 2003 Aralık ayında Araştırma Görevlisi olarak çalışmaya başladığım aynı bölümün Yüksek Lisans programından "Fuzûlî ve Şeyh Gâlib'in İslâmi Kaynaklı Sözler Bakımından Karşılaştırılması" isimli tezle 2006 yılında mezun oldum. 2006 Eylül ayında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı'nda YÖK'ün ilgili 35. maddesi kapsamında Araştırma görevlisi doktora öğrencisi olarak doktora eğitimime başladım.

Evliyim ve iki kız çocuğum var. Yabancı dilim İngilizcedir.